

Зборник радова под насловом *Изазови на раскршћу култура. Нови поглед на српско-украјинске културно-историјске везе* импресивно је колективно научно дело. Појављује се у екстремно тешким приликама за украјински народ и државу, што му даје додатну тежину и актуелност. Вековне културне и цивилизацијске везе између украјинског и српског народа овде су на зналачки одабраним примерима добиле нове неоториве доказе конвергенције духовног, историјског, језичког и књижевног профила двају блиских словенских народа.

Петар Буњак

Збірник наукових праць „Виклики на перехресті культур. Новий погляд на сербсько-українські культурно-історичні зв'язки” є важливим досягненням у сфері сучасної славістики. Він є результатом плідної співпраці істориків та філологів, україністів кількох країн та українських сербів, які об'єднали свої наукові зусилля довкола вирішення актуальних питань сербсько-українських культурно-історичних взаємин. Автори запропонованих статей звертаються до актуальних славістичних тем, надаючи перевагу компаративній проблематиці, недостатньо вивченим проблемам, а також питанням, які дозволяють суттєво доповнити картину сербсько-українських культурних зв'язків у різних її аспектах.

Алла Татаренко

Надзвичайно позитивним і актуальним є факт глибокої уваги у збірнику до мало представленого в Україні аналізу українсько-русинської культури, мови, літератури. Цьому питанню у збірнику присвячено статті як істориків, так і філологів і літературознавців. Проведені дослідження засвідчують ракурс „нового погляду” на українсько-сербські взаємини, доводячи важливість локальної та регіональної ідентичності як основи формування етнокультурної та національної. Широкий спектр проблем, порушених і розглянутих у збірнику, доводить його міждисциплінарне значення, високий фаховий рівень, актуальність, теоретичну і практичну вагу.

Оксана Микитенко

Recenzirani zbornik daje svestranu, višeslojnu, raznotematsku sliku ukrajinsko-srpskih odnosa kroz povijest i danas na raznim područjima: kulturnom, jezičnom, književnom, i svakako time pridonosi boljem međusobnom razumijevanju oba naroda, te ima veliku ne samo znanstvenu, nego i kulturološku vrijednost.

Oksana Timko Đitko

ИЗАЗОВИ НА РАСКРШЋУ КУЛТУРА

ИЗАЗОВИ НА РАСКРШЋУ КУЛТУРА: НОВИ ПОГЛЕД НА СРПСКО-УКРАЈИНСКЕ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ВЕЗЕ

НОВИ ПОГЛЕД
НА СРПСКО-УКРАЈИНСКЕ
КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ВЕЗЕ

Издавач
Славистичко друштво Србије

Главни и одговорни уредник
Људмила Поповић

Изазови на раскршћу култура: нови поглед
на српско-украјинске културно-историјске везе
Зборник научних радова
Београд, 2025.

Коректура
Милена Ивановић, Анастасија Тепшић

Припрема за штампу и дизајн корица
Душко Ћосић

Штампа
Графичар

Тираж
100 примерака

E-ISBN 978-86-7391-058-1
https://doi.org/10.18485/srp_ukr_kulistveze.2025

Радови у овом зборнику радова лиценцирани су под условима CC BY-NC-ND:
Ауторство - Некомерцијално - Без пререда - 4.0 Међународна

Editorial board: Ljudmila Popović, PhD, professor (Serbia) (chief editor); Anatolij Zahnitko, DSc, professor, corresponding scholar of NANU (Ukraine); Julijan Tamaš, PhD, professor, foreign scholar of NANU (Serbia); Motoki Nomachi, PhD, professor (Japan); Dejan Ajdačić, PhD, professor (Poland); Olena Dzyuba-Pogrebnyak, DSc, associate professor (Ukraine); Milena Ivanović, PhD, professor (Serbia); Julija Dragojlović, PhD, associate professor (Serbia); Tanja Gaev, PhD, associate professor (Serbia); Anastasija Tepšić, PhD (Ukraine-Serbia), (secretary)

Reviewers:

Petar Bunjak, PhD, Professor (University of Belgrade)

Alla Tatarenko, DSc, Professor (Ivan Franko National University of Lviv)

Oksana Mykytenko, DSc, Leading Researcher (M. Rylskyi Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of sciences of Ukraine, Kyiv)

Oksana Timko Ditko, PhD, Professor (University of Zagreb)

Challenges at the Crossroads of Cultures. A New Look at Serbian-Ukrainian Cultural and Historical Relations. Collection of scientific papers / Faculty of Philology in Belgrade, editor-in-chief Lj. Popović – Belgrade: Slavic Society of Serbia, 2025. –

With the support of the Embassy of Ukraine in the Republic of Serbia

Faculty of Philology, University of Belgrade
Department of Slavic Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Institute of Classical Studies and Slavic Studies, University of Gdańsk

**CHALLENGES AT THE CROSSROADS
OF CULTURES:
A NEW LOOK AT SERBIAN-UKRAINIAN
CULTURAL AND HISTORICAL RELATIONS**

BELGRADE
2025

Уредништво: проф. др Људмила Поповић (Србија) (главни уредник); проф. др Анатолиј Захњитко, дописни члан НАН Украјине (Украјина); проф. др Јулијан Тамаш, инострани члан НАН Украјине (Србија); проф. др Дејан Ајдачић (Пољска); доц. др Олена Дзјуба-Погребњак (Украјина); проф. др Мотоки Нوماћи (Јапан), проф. др Милена Ивановић (Србија); доц. др Јулија Драгојловић (Србија); доц. др Тања Гаев (Србија); др Анастасија Тепшић (Украјина-Србија) (секретар).

Рецензенти:

Проф. др Петар Буњак, редовни професор (Универзитет у Београду)

Проф. др Ала Татаренко, редовни професор (Лавовски национални универзитет „Иван Франко“)

Др Оксана Микитенко, водећи научни сарадник (Институт за историју уметности, фолклор и етнологију „Максим Рилски“, Национална академија наука Украјине)

Проф. др Оксана Тимко Ђитко, редовни професор (Универзитет у Загребу)

Изазови на раскршћу култура: нови поглед на српско-украјинске културно-историјске везе. Зборник научних радова / Филолошки факултет у Београду, гл. ур. Љ. Поповић – Београд : Славистичко друштво Србије, 2025. –

Уз подршку Амбасаде Украјине у Републици Србији

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Катедра за словенску филологију Кијевског националног универзитета
„Тарас Шевченко”
Институт за класичне студије и славистику Гдањског универзитета

**ИЗАЗОВИ НА РАСКРШЋУ КУЛТУРА:
НОВИ ПОГЛЕД НА СРПСКО-УКРАЈИНСКЕ
КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ВЕЗЕ**

БЕОГРАД
2025.

Редакційна колегія: Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор (Сербія) (головний редактор); Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна); Юліан Тамаш, доктор філологічних наук, професор, іноземний член НАН України (Сербія); Мотокі Номаті, доктор філологічних наук, професор (Японія); Деян Айдачич, доктор філологічних наук, професор (Польща); Мілена Іванович, доктор філологічних наук, професор (Сербія); Юлія Драгойлович, кандидат філологічних наук, доцент (Сербія); Таня Гаєв, доктор філологічних наук, доцент (Сербія); Анастасія Тепшич, кандидат філологічних наук (Україна-Сербія) (секретар)

Рецензенти:

Петар Буняк, доктор філологічних наук, професор (Белградський університет)
Алла Татаренко, доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка)
Оксана Микитенко, доктор філологічних наук, провідний науковий працівник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, (Національна академія наук України)
Оксана Тимко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Загребський університет)

Виклики на перехресті культур: новий погляд на сербсько-українські культурно-історичні зв'язки: Збірник наукових праць / Гол. ред. Людмила Попович – Белград : Славістичне товариство Сербії, 2025. –

За підтримки Посольства України в Республіці Сербія

Філологічний факультет Белградського університету
Кафедра слов'янської філології Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

Інститут класичних студій та славістики Гданського університету

ВИКЛИКИ НА ПЕРЕХРЕСТІ КУЛЬТУР: НОВИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКО- СЕРБСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

БЕЛГРАД

2025

CONTENTS

Ljudmila Popović

Challenges of forming ethnocultural and national identity at the crossroads of cultures 14

CHAPTER I

Serbian-Ukrainian relations: a new reading of historical facts33

Valeriy Vlasenko

Interwar Ukrainian political emigration in Yugoslavia and Romania: common and distinct34

Halyna Sahan

Cooperation between Ukraine and Serbia in the educational, scientific and cultural spheres during the last decade of the 20th century: challenges and trends50

Boris Varga

Political regime in Ukraine and Serbia during Russian aggression against Ukraine 2022-2024 ...59

Oleg Rummyantsev

Yaroslav Myshanych

“The great Rusyn family”: the image of the community of Rusyns-Ukrainians in the correspondence of M. Kovach and O. Myshanych68

Mykola Nahirny

Ukrainian minority in Serbia in the studies of Valeriy Vlasenko78

Michał Pejasz

Uniforms of Serbian regiments from New Serbia and Slaveno-Serbia: based on historical and literary-memorial sources90

CHAPTER II

Linguistic researches as a contribution to the study of Serbian-Ukrainian relations99

Anatoliy Zahnitko

Provocativeness of noun-morphological form in postmodern Ukrainian and Serbian discourses 100

Veronika Yarmak

Stylistic and aesthetic functions of coloratives in M. Kapor’s short stories 118

Milena Ivanović

Transliteration of Ukrainian proper names to the Serbian language 132

Anastasija Tepšić

Linguistic-rhetorical strategies of depicting the Russian-Ukrainian war (based on the headlines of Serbian online publications) 155

Halina Kuz

Phraseological replicas as a means of realizing the communicative intentions of Ukrainians..... 168

CHAPTER III

Literary studies of cultural-historical relations 182

Olena Dzyuba-Pohrebnyak

Ukrainians in Serbian literature, Serbs in Ukrainian: little-known pages of our relations 183

Dejan Ajdačić

History of the origin and cultural contributions of the yearbook “Ukrainian-Serbian collection *Ukras*” 192

Adriana Amir

Ethnographical essays about Serbia by Anatolii Kralytskyi. Ukrainian literature in Slovakia 206

Julija Dragojlović

Serbia and Serbs in the book of travelogue *In Search of Barbarians* by Andriy Lyubka..... 212

Veronika Dadayova

The crossroads of cultures in Zakarpattia region in the novel *Carbide* by Andriy Lyubka..... 231

Tanja Gaev

Okica Gluščević as a translator of Taras Shevchenko 240

Ana Rimar Simunović**Aleksandar Mudri**

Ukrainian literature in the weekly “*Ruski Noviny*” in the Ruthenian language (1924–1941) 250

Mikołaj Jarmakowski

Sun rider and the sacred gifts. Mythology of the Slavic winter holiday in Serbian and Ukrainian ritual songs. Comparative analysis of formula and mythologemes 276

About the authors 290

САДРЖАЈ

Људмила Поповић

Изазови формирања етнокултурног и националног идентитета на раскршћу култура 14

ПОГЛАВЉЕ I

Српско-украјински односи: ново читање историјских чињеница 33

Валериј Власенко

Међуратна украјинска политичка емиграција у Југославији и Румунији:
заједничко и различито..... 34

Халина Сахан

Сарадња између Украјине и Србије у образовној, научној и културној сфери
током последње деценије 20. века: изазови и тенденције..... 50

Борис Варга

Стање политичког режима у Украјини и Србији током руске агресије на Украјину
2022–2024. године 59

Олех Румјанцев

Јарослав Мишанич

„Велика русинска породица”: слика русинско-украјинске заједнице у преписци
М. Ковача и О. Мишанича..... 68

Микола Нахирни

Украјинска мањина у Србији у студијама Валерија Власенка..... 78

Михал Пејаш

Униформе српских регимената из Нове Србије и Славеносрбије:
на основу историјских и књижевно-мемоарских извора..... 90

ПОГЛАВЉЕ II

Лингвистичка истраживања као допринос проучавању српско-украјинских односа.. 99

Анатолиј Захњитко

Провокативност именичко-морфолошког облика у постмодерном украјинском
и српском дискурсу 100

Вероника Јармак

Стилистичке и естетске функције колоратива у кратким причама М. Капора 118

Милена Ивановић

Преношење украјинских властитих имена на српски језик 132

Анастасија Тепшић

Лингвистичко-реторичке стратегије приказивања руско-украјинског рата
(на основу наслова српских онлајн публикација)..... 155

Халина Куз

Фразеолошке реплике као средство реализације комуникативних намера Украјинаца..... 168

ПОГЛАВЉЕ III

Књижевне студије културно-историјских односа 182

Олена Дзјуба-Похребњак

Украјинци у српској књижевности, Срби у украјинској: мало познате странице наших односа..... 183

Дејан Ајдачић

Историја настанка и културни доприноси годишњака „Украјинско-српски зборник *Украc*” 192

Адријана Амир

Етнографски есеји о Србији Анатолија Кралицког. Украјинска књижевност у Словачкој..... 206

Јулија Драгојловић

Србија и Срби у књизи путописних есеја *У потрази за варварима* Андрија Љубке..... 212

Вероника Дадајова

Раскршће култура у Закарпатској регији у роману *Карбид* Андрија Љубке 231

Тања Гаев

Окица Глушчевић као преводилац Тараса Шевченка..... 240

Ана Римар Симуновић

Александар Мудри

Украјинска књижевност у недељнику „Руски Новини” на русинском језику (1924–1941) 250

Миколај Јармаковски

Сунчев јахач и свети дарови. Митологија словенских зимских празника у српским и украјинским обредним песмама. Компаративна анализа формула и митологема 276

Подаци о ауторима 290

ЗМІСТ

Людмила Попович

Виклики формування етнокультурної та національної ідентичності на перехресті культур 14

Розділ І

Сербсько-українські зв'язки: нове прочитання історичних фактів 33

Валерій Власенко

Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії та Румунії: спільне і відмінне..... 34

Галина Саган

Співпраця України та Сербії в освітній, науковій та культурній сферах упродовж останнього десятиліття ХХ століття: виклики і тенденції 50

Борис Варга

Політичний режим в Україні та Сербії під час російської агресії проти України 2022-2024 років 59

Олег Румянцев

Ярослав Мишанич

«Велика руська фамелія»: образ громади русинів-українців у листуванні М. Ковача та О. Мишанича 68

Микола Нагірний

Українська меншина Сербії у дослідженнях Валерія Власенка..... 78

Міхал Пеяш

Мундири сербських полків з Нової Сербії та Слов'яносербії: на основі історичних та літературно-мемуарних джерел 90

Розділ ІІ

Лінгвістичні дослідження як вклад у вивчення сербсько-українських зв'язків 99

Анатолій Загнітко

Провокативність іменниково-морфологічної форми у постмодерному українському та сербському дискурсах 100

Вероніка Ярмач

Стилістичні та естетичні функції колоративів у коротких оповіданнях М. Капора 118

Мілена Іванович

Транслітерація українських власних імен сербською мовою..... 132

Анастасія Тепшич

Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни (на матеріалі заголовків сербських інтернет-видань)..... 155

Галина Кузь	
Фразеорепліки як засіб реалізації комунікативних інтенцій українців	168
Розділ III	
Літературознавчі дослідження культурно-історичних зв'язків	182
Олена Дзюба-Погребняк	
Українці в сербській літературі, серби в українській: маловідомі сторінки наших взаємин	183
Деян Айдачич	
Історія виникнення та культурний внесок щорічника «Українсько-сербський збірник <i>Украєс</i> »	192
Амір Адріана	
Етнографічні нариси про Сербію Анатолія Кралицького. Українська література Словаччини	206
Юлія Драгойлович	
Сербія і серби у тревелозі <i>У пошуках варварів</i> Андрія Любки	212
Вероніка Дадайова	
Перехрестя культур на Закарпатті в романі <i>Карбід</i> Андрія Любки	231
Тања Гасв	
Окиця Глушчевич як перекладач Тараса Шевченка	240
Ана Римар Симунович	
Александар Мудрі	
Українська література у тижневику <i>Руски новини</i> на русинській мові (1924–1941)	250
Миколай Ярмаковський	
Сонячний вершник та святі дари. Міфологія слов'янських зимових свят у сербських та українських обрядових піснях. Порівняльний аналіз формул та міфологем	276
Дані про авторів	290

ВИКЛИКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПЕРЕХРЕСТІ КУЛЬТУР

У статті розглянуто спільне у формуванні етнокультурних ідентичностей українців та сербів на протязі віків під кутом їхнього виникнення та розвитку на перехрестях культур, окреслених умовними поняттями Заходу та Сходу. Серед викликів, що постають у таких умовах, виокремлено запобігання мовній асиміляції, де позитивним прикладом запозичень як механізму модернізації мови протиставлено шкідливі наслідки креолізації мови. На прикладах українських літературних впливів періоду бароко на формування новітньої сербської літератури на мові, наближеній до народної, впливу фонетичного правопису Вука Караджича на українську орфографію тощо показано, наскільки важливою була взаємоорієнтація інтелігенції обох народів на збереження культури в умовах неструктурованого суспільства. Окремо розглянуто деякі теоретичні положення, зокрема визначення важливих чинників етнокультурної самобутності на підставі уявлення про суб'єктивний денотативний простір носія мови, у якому вирішальну роль відіграють уявлення про 'свого' та 'чужого'. Зроблено спробу накреслити перспективи майбутнього розвитку обох народів у об'єднаній Європі з огляду на її культурно-політичну орієнтацію на багатомовну особистість, свідомість якої відображає нашарування етнокультурних ідентичностей при збереженні самобутньої осовини.

Ключові слова: етнокультурна ідентичність, перехрестя культур, українська культура, сербська культура, історичні взаємозв'язки, збереження самобутності

CHALLENGES OF FORMING ETHNOCULTURAL AND NATIONAL IDENTITY AT THE CROSSROADS OF CULTURES

The article examines the common in the formation of ethnocultural identities of Ukrainians and Serbs over the centuries from the perspective of their origin and development at the crossroads of cultures, outlined by the conventional concepts of the West and the East. The examples of positive and negative consequences of linguistic borrowings in both languages, Ukrainian literary influences of the Baroque period on the formation of modern Serbian literature in a language close to the vernacular, the influence of Vuk Karadžić's phonetic spelling on Ukrainian orthography, etc. show how important was the mutual orientation of both cultures for their preservation. Special attention has been paid to some theoretical issues, such as the definition of important factors of ethnocultural identity based on the idea of the subjective denotative space of the native speaker, in which the ideas of one's own and others' play a decisive role. An attempt is made to outline the prospects for the future development of both peoples in a united Europe, taking into account its cultural and political orientation towards a multilingual personality, whose consciousness reflects the layering of ethnocultural identities while preserving the axis of original identity.

Keywords: ethnocultural identity, cultural crossroads, Ukrainian culture, Serbian culture, historical relationships, preservation of identity

* ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

1.0 До витоків формування етнокультурних ідентичностей українців та сербів на перехрестях культур

Перехрестя – це місце, де різні шляхи та потоки утворюють своєрідний вузол, де вони сходяться, але продовжують рух. Перехрестя в народній міфології слов'ян передусім асоціюється з небезпекою. Саме на перехрестях, згідно з віруваннями, чигає нечиста сила, збиваючи подорожнього з дороги на манівці (Толстої, Раденковић 2001: 465–466). Водночас перехрестя – це місце зустрічі, яке може визначити подальшу долю тих, що шукають її і знаходять, якщо залишаються пильними. Саме таким – небезпечним, з огляду на небезпеку підкорення та асиміляції, але відкритим для кращого майбутнього при згуртованості народу та вмінні зберігати фокус на правильній орієнтації, бачиться перехрестя культур в історичних долях українського та сербського народів, що приречені знову і знову ставати на герць зі своєю геополітичною приреченістю – з давніх-давен і до наших днів.

Міграційні процеси, зумовлені історичними подіями, що відбувалися у Європі, починаючи від Середніх віків та до наших днів, створили унікальні «перехрестя культур», на яких злилися мови, традиції та звичаї. Такі «перехрестя» часто виникали на територіях, де склалися виняткові змішані етнокультурні простори. До подібних етнокультурних просторів безумовно слід зачислити території, на яких формувалися етнолінгвістичні групи, що лягли в основу української та сербської націй, етнокультурні особливості яких відображають коливання між умовними поняттями Заходу та Сходу, влучніше окреслені як римський та візантійський центри формування єдиного простору європейської цивілізації.

Націю, як відомо, складає спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові. Серед цих чинників слід розрізняти об'єктивні та суб'єктивні (див. Лісовий 414). До перших, що піддаються безпосередньому спостереженню, належать етнокультура, мова, релігія, територія, спільна історія, економіка, політико-правові установи, тоді як суб'єктивний чинник не так легко визначити, хоча його можна окреслити як:

- усвідомлення належності людей до однієї етнокультури;
- сприйняття одного знаряддя спілкування як невід'ємної частини своєї ідентичності;
- ставлення до обрядовості в рамках одного віросповідання як збереження традиції, що її передають з покоління в покоління;
- міфологізацію певного простору як такого, що зберігає могили предків та залишки їхньої культури;
- міфологізацію подій минулого, які є невід'ємною частиною формування певної етнокультури;

- уявлення про золотий вік спільноти, який можна досягти шляхом певного економічного розвитку;
- намагання досягти ідеального рівня упорядкування спільноти.

Поняття національної ідентичності великою мірою засноване на понятті етнокультурної спільноти, до якого долучається політико-правовий чинник. Етнокультура – це «життєвий світ», який обіймає все, що дана спільнота колективно створює: усталені норми та зразки поведінки, міфи та колективні уявлення про навколишній світ, ритуали, найкраще зі створеного в процесі колективної та індивідуальної творчості тощо. З усього переліченого суб'єктивний чинник – переконання про спільне походження, закодоване в міфах, та належність до спільного комунікативного інструменту – володіння спільною мовою, відіграють провідну роль у закріпленні за представниками певного суспільства переконання про належність до одного етнокультурного середовища та нації, що розвинулася в його рамках. Без досягнення відповідного рівня усвідомлення згаданих чинників неможлива їхня наявність взагалі. Тому формування нації спочатку відбувається саме на рівні дозрівання суб'єктивних чинників, доведення їх до критичного стану, після якого неможливість втілення націєтворчих ідей сприймається як позбавлення людини можливості справедливого співжиття, що викликає спротив – спочатку на рівні свідомих індивідів, а потім і в колективному вимірі.

Спільне у витворі української та сербської етнокультурної та національної ідентичності можна відстежити ще з часів формування слов'янської етнолінгвістичної спільноти – через визначення спільної праатьківщини та прамови. Як відомо, існує кілька гіпотез про праатьківщину праслов'ян. Серед них найбільш відомі Висло-Одерська, Наддніпрянська, заснована на спільному походженні етноніма слов'яни та слов'янської назви Дніпра Слова-Словута-Славута (Німчук 2015: 24), а також наддунайська, яку на початку ХХІ століття обґрунтував академік О. Трубачов (Трубачев 2002). Намагаючись об'єднати ці гіпотези, відомий американський славіст Генріх Бірнбаум у 80-х роках ХХ століття писав: «Що стосується проблеми походження слов'ян і місць їхнього найдавнішого розселення, то уявляється можливою – крайньою мірою, в деяких відношеннях – комбінація деяких ідей, висловлених в останні роки Голомбом, Удольфом, Трубачовим, Шенкером, Ланстом і Кунстманом. Можливо, що етнічні групи, що ідентифікуються як слов'янські, вперше з'явилися у формі невеликих родових об'єднань у Середній Наддніпрянщині та суміжних регіонах, які простягалися до північних схилів Карпатських гір. Їхні предки, яких ще не можна вважати слов'янами, в більш ранній час також могли жити на Верхньому Дону або в суміжних регіонах. З території, що приблизно співпадає з сучасною Правобережною Україною, частина слов'ян (але безсумнівно не всі) пізніше, вочевидь, перейшла різними перевалами через Карпати або обійшла цей гірський ланцюг, досягши в результаті Середньої Наддунайщини, і незабаром рушила далі на південь. Лише в час панування аварів (напевне, змішуючись або в союзі з ними) слов'яни склалися у відносно монолітну й дуже однорідну етнолінгвістичну групу. Саме з Балкан і те-

риторій, що до них прилягали з півночі, численні слов'яни (після їхніх спільних з аvaraми невдалих набігів на Візантію й навіть більшою мірою після розгрому аварів військами Карла Великого в 790 р.) знову рушили на північ. Точніше кажучи, вони рухалися тепер у двох напрямках: на північний схід, іншими словами, з басейнів Дунаю й Тиси на територію нинішньої Західної України, заселивши згодом частину Європейської Росії, а також на північний захід, у сучасну Чехословаччину, Центральну й Північну Німеччину» (Бирнбаум 1988: 45–46).

У перегляді різних підходів до питання про прабатьківщину слов'ян Василь Васильович Німчук зауважує з цього приводу: «Бірінбаум ще раз підкреслив, що первісна, найдавніша прабатьківщина слов'ян могла бути в Правобережній Україні, а вторинна прабатьківщина слов'ян розташовувалася на Балканах і в Середній Наддунайщині, де вони жили пліч-о-пліч з аvaraми» (Німчук 2015: 25). З цього приводу хотілося б заакцентувати два моменти: перший – це те, що на теренах, де проживають сучасні українці та серби, творилася слов'янська етнолінгвістична спільність як така, а друге – вона формувалася, як зазначив Бірінбаум, «змішуючись з аvaraми» (Бірінбаум 1988: 46), тобто творилася саме як суміш «західних» та «східних» племен, якщо брати до уваги поширене в європейській філософії та історії стереотипне уявлення про Захід та Схід (Хамітов 2016).

Відмінними у процесі формування етнокультурної та національної ідентичностей українців та сербів стали нашарування, які відображають історичний хід подій, взаємодію з різними етносами на територіях після їхнього окремого розвитку. Саме в цьому, відмінному, формувався суб'єктивний чинник – усвідомлення представниками обох етнокультурних спільнот приналежності до певного «життєвого світу», окремим і чи не найяскравішим виразником якого є мова. Це усвідомлення також можна охарактеризувати з аспекту мовної картини світу.

2.0 Уявлення про свого та чужого у мовній картині світу українців та сербів

Поняття мовної картини світу, тобто набору семантичних показників, ввітканих в мову, що автоматично активізуються в кожній комунікативній ситуації мовцями, значною мірою спирається на колективну пам'ять, структуровану в інформаційних конгломератах – концептах, що зберігаються в рамках окремих фреймів та сценаріїв, наявності яких носії мови загалом несвідомі (Поповић 2008).

У процесі формування етнічної самосвідомості визначну роль відіграє усвідомлення представником певної спільноти своєї належності до неї. Ствердження існування чогось окремо взятого, як це переконливо показали структуралісти, вимагає протиставлення іншому, відмінному. Ствердження етнокультурної ідентичності засноване на протиставленні свого чужому. Позичування себе відносно навколишнього світу та пізнання макрокосмосу

через проникнення в мікрокосмос складають парадигму пізнавальної діяльності. На думку Ганса-Георга Гаадамера, орієнтуватися в нашому світі означає розуміти своє ставлення до іншого, а «розуміння себе по відношенню до іншого» передбачає розуміння і визначення іншого (Гаадамер 2001: 171). При цьому опозиція «я – інший» входить до того ж архетипного ряду, що й протиставлення «свій – чужий», «відоме – невідоме» (див. також інші опозиції в: Иванов, Топоров 1965).

У етимологічному словнику Макса Фасмера зазначено, що чужий (ст.-слов. *штоуждь*, серб. *туђ*...), походить від готського *Piuda* 'narod' (Фасмер 1973 IV: 379). Той факт, що в німецькій мові подібна етимологія відображена в автоетнонімах, напр. *Teutones*, *Deutsch*, дав підставу для припущення, що слово чужий – запозичення, що проникло в слов'янські мови у зв'язку із сприйняттям питомого германського племені як чужого, а лише згодом його стали застосовувати до всіх іноземців (Фасмер, loc. cit.). Проте спільнослов'янське слово **toudj* охоплює не лише значення 'чужоземець', але й 'чужинець, зайда'. У етимологічному словнику Петра Скока знаходимо цікаве спостереження, що значення слів споріднених з *туђ* у слов'янських мовах також може походити від і.-є. кореня **teu-/tu-* 'виросувати, будувати', який можна зустріти в однокореневих словах – *тисяча*, *потилиця*, *творог* (Skok 1973: 519). Виходячи з такого припущення, етимологію слова *чужий* можна також тлумачити як 'розбуялий, густий, непрохідний', тобто такий, що в ньому не можна зорієнтуватися.

У даному випадку йдеться про неспівпадіння координат свого та чужого суб'єктивних денотативних просторів – тобто про різні ментальності, через які ми проєктуюмо дійсність, розподіляючи все сприйняте з неї між позитивним та негативним полюсами аксіологічної шкали. Тому в розумінні слов'ян *чужий* – це перш за все той, хто оцінює ту саму датість іншим способом, відмінним від способу оцінки, який є загальноновизнаним серед *своїх*. Відсутність можливості застосування встановлених моделей поведінки, оцінки та способів спілкування стосовно до інших членів спільноти оцінюється як руйнування суб'єктивного денотативного простору індивіда, втрата можливості використовувати засвоєні аксіологічні орієнтири. При такій втраті добре може стати поганим та, навпаки, погане – добрим.

Зміна координат суб'єктивного денотативного простору мовця вимагає не тільки відмови від усталених моделей поведінки, а й пристосування до нових. Про це свідчать численні українські прислів'я та приказки, наприклад: *На чужій стороні кланяйся й вороні; У чужому стаді не перебирай; На чийм возі сидить – того й волю волить; На чиему току молотить – тому й хліб возить; У чужій церкві не паламарюй* (Номис 1991: 427–432).

Подібна докорінна перебудова особистості в колективній свідомості українського народу сприймалася як ритуальна смерть. Тому від'їзд у чужий край, чи йдеться про іншу країну, чи про чуже село, нерідко пов'язували зі смертю (про це свідчать поширені елементи похоронної обрядовості у весільних обрядах, провадах до війська тощо).

З іншого боку, поняття «свій», застосоване до члена людського колективу, передбачає самоствердження в одному семіотичному просторі з «іншими», тими, що поділяють однакові уявлення про світ, спільні моральні цінності, однакові моделі поведінки тощо. Тому уявлення про «свого» прямо пропорційне кількості впізнаваних спільних елементів у суб'єктивному денотативному просторі «іншого» – включно з кількістю усталених стереотипів, за допомогою яких спрощують уявлення про навколишній світ представники однієї лінгвокультури, що користуються спільним знаряддям пізнання та спілкування (див. Поповић 2014).

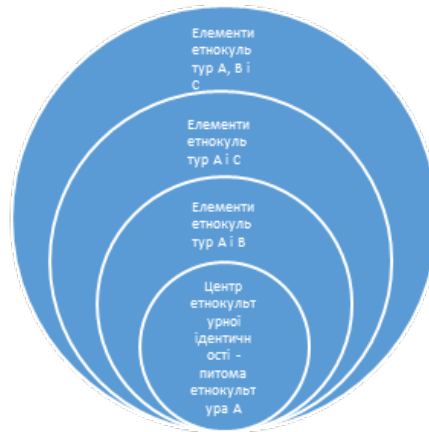
Мова сама по собі є джерелом стереотипних уявлень, оскільки спільно зі словом мовець засвоює поняття, вагітне не тільки значенням, а й різними конотаціями, без яких не можна уявити повнокровне спілкування. Сукупність усіх конотативних значень утворюють особливу комунікаційну сферу, в рамках якої легко ідентифікувати «свого» чи «чужого». З іншого боку, мова не може бути герметичною, це відкрита система, що постійно обмінюється елементами з іншими системами, з іншими «мовними світами». Кількість запозичень з тієї чи іншої мови свідчить про те, наскільки відкритий життєвий світ однієї спільноти до того, щоб перейняти уявлення про світ іншої.

3.0 Мовні запозичення як наслідок взаємодії з іншими етнокультурами

Формування етнокультурної ідентичності нерозривно пов'язане з мовними запозиченнями. На теренах, де схрещувалися різні культури та мови таких запозичень, що міцно, до невпізнаності, вбудовані в лексичний склад питомої мови, у морфемну будову слів у ній, набагато більше, ніж деінде. Запозичення сприяють мозаїчному структуруванню мовної картини світу, з якої часто зникають автентичні концепти, але виникають нові, модифіковані. Адже заміна слов'янського слова *лъжица* турецьким *кашика* у сербській мові, стерла внутрішню форму цього слова, етимологічно прозору в усіх інших слов'янських мовах, оскільки *ложка, лъжица, lžíce, lyžka* тощо, це те, на чому лежить їжа. Слово скеровує свідомість мовця у напрямку відповідного сприйняття дійсності, стверджував Олександр Потебня. Питоме слово, витіснене запозиченим, перестає бути частиною автентичної мовної картини світу, а запозичення наближає цю картину до сприйняття дійсності народом, з мови якого воно прийшло. Ось чому етнокультурні ідентичності, сформовані на перехрестях різних культур можна представити у вигляді концентричних кіл з центром та периферією, що перетинається з етнокультурним просторами інших народів. При цьому ядро етнокультурної ідентичності становитимуть автентичні елементи, а запозичені складатимуть периферію, що належить до концептуального центру іншої етнокультури.

Схема 1

Будова етнокультурної ідентичності

Запозичення можуть бути не тільки лексичні, але й граматичні, що, відповідно, відображають зміни мовної свідомості на глибинному рівні. Скажімо, згідно з дослідженнями сербської мови, у ній можна виявити морфологічні та синтаксичні риси балканського мовного ареалу (аналітичний інфінітив, редукцію відмінкової системи, повне співпадіння давального з місцевим відмінком, так званий давальний посесивний, евіденційні та адміративні показники, притаманні певним дієслівним формам тощо).

Турецька мова збагатила сербську передусім словотворчими формантами. Так утворилися в сербській мові продуктивний клас іменників на позначення приміщень, з суфіксом *-ан(а)*, що походить від турецького *-hane/-ane/-ne*, напр.: *кафана* 'шинок', *циглана* 'цегельня', *шећерана* 'цукровий завод', *оружана* 'збройова палата', *теретана* 'тренажерний зал' тощо; *потена agentis* з суфіксами *-ћиј(а)/-чиј(а)* від відповідних турецьких формантів, напр.: *млекачија* 'молочар', *бурегчија* 'пекар', *кафанчија* 'шинкар', *кујунчија* 'філігранний майстер' тощо; іменників на позначення місця походження або проживання з суфіксом *-лиј(а)*, напр.: *османлија* 'турок-мешканець Османського царства', *сарајлија* 'мешканець Сараєва' тощо; збірних іменників та іменників абстрактної семантики з суфіксом *-лук*, напр.: *комишлук* 'сусідство/сусіди', *ортаклук* 'товариство' тощо.

Сербські мовознавці стверджують, що первинно ці суфікси мали негативну конотацію порівняно з відповідними питомими словами (Радић 2001: 189), проте з часом ця конотація у перелічених вище словах втрачена. Однак зараз згадані форманти продуктивно вживають при формуванні жаргонізмів, переважно саме з негативною конотацією, напр.: *дркачија* 'придурок', *силеција* 'бандит', *новајлија* 'новобранець', *шибачија* 'батьяр', *парајлија* 'грошовитий', *простаклук* 'невігластво' тощо. Така концептуалізація словотворчих формантів свідчить про збереження на глибинному рівні їхнього сприйняття як елементів чужої, завойовницької, етнокультури.

Як показав у своєму дослідженні відомий сербський мовознавець Ранко Бугарскі, аж 65 запозичених суфіксів задіяно при формуванні сучасних сербських жаргонізмів та модерного сленгу. На нетипову думку цього науковця, запозичення сприяють модернізації мови. Зокрема, він зазначає: «Згідно з традицією лінгвістичної теорії празької школи модернізація розглядається як ключовий динамічний атрибут сучасних стандартних мов, а це означає постійне забезпечення цих мов новими засобами вираження, адекватними мінливим потребам користувачів мови в міських культурах. Це також передбачає певну переорієнтацію, оскільки зростання кількості запозичень зазвичай супроводжується втратою відповідних інших; тобто, якщо мова збагачується запозиченнями на позначення явищ у важливих для сучасного цивілізаційного розвитку сферах життя, то відповідні мовні засоби поступово зникають у тих галузях, яким мовці приділяють менше уваги. Це явище широко представлено в сербській мові на прикладі добре відомого вилучення турецьких та інших східних елементів з її лексики, які увійшли в неї протягом століть турецького панування на більшій частині сербських земель, та просування сучасних запозичень з західних мов, наразі переважно з англійської» (Bugarški 2015: 14–15). На думку науковця, під іноземним впливом, будова питомої мови, засоби її мовлення та письма, можуть зазнавати таких змін та пристосувань, які призводять до більшої гнучкості та виразності мови. Між позитивними наслідками подібної модернізації, маючи на увазі передусім вплив англійської на інші мови, Р. Бугарскі виокремлює конвергенцію стандартних мов, яка в окремих галузях полегшує переклад та покращує міжмовне спілкування (Ibid.).

До сказаного можна додати, що не тільки орієнталізми відійшли в минуле у процесі модернізації сербської мови. Слід згадати, що сербська мова в провінції Войводина у XIX ст. кишла запозиченнями з німецької, про що, наприклад, свідчать літературні твори Йована Стерії Поповича. З іншого боку, наближення літературної мови до народної у XIX ст., поклало кінець використанню руськослов'янської мови в сербському мовному середовищі.

Наслідком панування на українських землях поляків та росіян стають численні запозичення з польської та російської² в українській мові. Німецька мова інтенсивно проникає до говірок на тих українських теренах, що входили до Австрійської імперії. Окремі елементи української мови відповідно проникали до польської та російської, що є логічним результатом міжмовних контактів. Упливи польської мови, але й німецької, татарської, румунської,

² Згідно з періодизацією Юрія Шевельова, польська мова виконує функцію однієї з літературних мов, нарівні з не менш літературними староукраїнською «простою мовою» та церковнослов'янською, якими користувалися тогочасні українці з 1659 по 1709 рік, тобто від Люблінської унії і заснування Речі Посполитої до Полтавської битви і початку втрати автономії Гетьманщини, а російська виконувала ту ж саму роль, одночасно із «простою мовою», з 1709 до 1818, тобто до року, в котрому з'явилася граматика О. Павловського. Саме від цієї граматики мовознавець починає відлік сучасної української літературної мови (Shevelov 1980).

угорської, чеської, словацької тощо залишили потужний пласт переважно у лексиці різних українських говорів.

Тривала ж політика русифікації, яку послідовно проводили спочатку в Російській імперії, а особливо інтенсивно, протягом ХХ століття, у Радянському Союзі (див.: Дзюба 1998), призводить до іншого наслідку – до виникнення та тривалого функціонування на території України та в регіонах Росії, заселених етнічними українцями, змішаної мови – суржику.

Українська науковиця Лариса Масенко зауважує, що в радянському мовознавстві суржик не був предметом вивчення, оскільки ця змішана ідіома явно суперечила партійній тезі про «гармонійність» українсько-російської двомовності та «благотворний» вплив російської мови на українську. Навіть у період горбачовської перебудови 1985–1991 рр., коли в наукових колах і засобах масової інформації почали широко обговорювати наслідки русифікації в мовному житті союзних республік, як зазначає Л. Масенко, російські, але й деякі українські мовознавці, що досліджували питання мовного планування в СРСР, заперечували можливість змішування національних мов з російською під його тиском (Масенко 2007: 26).

У своєму підручнику *Антисуржик* Олександра Сербенська зауважує: «Сумішшю двох мов – української та російської – розмовляє частина населення України, хоча, як відомо, ситуація, коли вживається суміш двох мов, є дуже тривожним загальнопедагогічним явищем. Скалічена мова отуплює людину, робить її мислення примітивним. (...) Український суржик небезпечний і шкідливий тим, що паразитує на мові, створеній віками, небезпечний тим, що може змінити мову (...)» (Сербенська 1994: 6–7).

У контексті цитованого дослідження потрібно пояснити, що користувач суржика – це індивід з видозміненою свідомістю, де відбувається нашарування різних мовних картин світу, концепти однієї з яких вступають в конфлікт з концептуальною матрицею другої, призводять до дезорієнтації в аксіологічних координатах суб'єктивного денотативного простору. Тобто це не запозичення окремих елементів іншої картини світу, що веде до розширення кругозору, а суміш, у якій запозичені концепти виштовхують питомі, внаслідок чого в користувача мови виникає почуття провини за недостатній рівень приналежності до кожної з культур, іншими словами криза ідентичності. Цього, здається, не розуміють окремі діячі української культури, що стали на захист суржику. У інтерв'ю викладача Києво-Могилянської академії, літературознавця та директора видавництва Смолоскип Ростислава Семківа можемо прочитати таку апологію: «Суржик перестали сприймати як мову хворого мозку, що не може вивчити літературну українську мову. У суржику все частіше бачать регіональну мову, як воно насправді і є, що тільки підтверджує силу узусу, літературної мовної норми. Нарешті мова Слобожанщини чи Полтавщини зрівнялася в правах з іншими говірками, зокрема галицизмами. І це також позитивний процес» (Семків 2023). У відповідь на таку думку можемо зазначити, що мова Слобожанщини та Полтавщини – це не

суржик, а середньонаддніпрянські та слобожанські говори південно-східного діалекту української мови, а галицизми – це питомі риси наддністрянського говору південно-західного діалекту, і саме так їх потрібно розглядати. Креолізація та піджинізація мов – це передусім риса притаманна постколоніальним культурам. Заперечувати існування суржику не слід, його потрібно вивчати, передусім із соціолінгвістичної перспективи як один із наслідків викликів етнокультурного формування на роздоріжжях культур.

4.0 Взаємодопомога у збереженні етнокультурної самобутності в умовах іншомовного панування

Одним із таких викликів бачиться не тільки формування ідентичності, але й її збереження. У цьому відношенні представники української та сербської культур часто приходили на допомогу одні одним. Після падіння Сербії під владу Османської імперії, тобто після 1690 року, відбулося Велике переселення сербів, під час якого частина сербського народу та духовенства втекла від переслідувань на північ, за Саву та Дунай, у тодішню Південну Угорщину. Оскільки в Австро-Угорщині серби зазнавали великих політичних та релігійних утисків, з ініціативи сербської громадськості та Синоду на початку XVIII століття до Сербії були направлені викладачі Київської академії. Після місії російського вчителя Максима Суворова, який перебував у Сербії недовго, протягом 1732 року, в 1733 р. до Сербії прибули українські викладачі-студенти Академії на чолі з Мануїлом Козачинським – першим ректором Карловацького духовного училища, автором першої сербської національної драми (Ерчић 1980). У дослідженні про роль Києва в міжслов'янських відносинах Федір Шевченко зазначає: «Позитивним було те, що, мабуть, не тільки в Карловцях, а й в інших школах співпрацювали тоді сербські та українські вчителі, які навчалися в Києві. [...] Одночасно працювали школи в Осієку, Белграді та інших місцях. Тимофій Левандовський викладав у школі, яка була створена у Вуковарі. Митрополит Вікентій призначив Козачинського наглядачем усіх шкіл своєї єпархії» (Шевченко 1963: 34).

Учителі з Росії привезли з собою граматики українських філологів. Максим Суворов, згідно з дослідженням Ф. Шевченка, привіз 70 примірників відомих граматики українського письменника Мелетія Смотрицького (Шевченко 1963: 35). Проте Василь Німчук подає інші дані. Зокрема, вчений стверджує, що Суворов привіз із собою до Сербії 100 примірників цієї граматики, яка залишалася єдиним підручником слов'янської мови у сербів до другої половини XVIII ст. (Німчук 1979).

Показово, що Суворов привіз до Сербії видання граматики Смотрицького 1721 року, яке, на відміну від більш раннього московського видання 1648 року, дуже точно повторює перше видання 1619 року. Як зазначає редактор факсимільного видання граматики 1619 р. В. Німчук, у граматиці 1721 р. «видавець чітко відрізняє церковнослов'янську мову від староукраїнської. Староукраїнські приклади він не залишає, а поряд із ними подає супровідні примітки, навіть переклади: 'Аще бы: гды бымъ читаль. Или нынѣ обыкновенѣе сице:

ежели бы я читаль'; 'Яко: нарѣчїе оуподобленїа знаменующее/ малоросски якъ, ижъ, абовѣмъ, гдыжь...'; 'Славенски преводи(м), Оудержи азыкъ твой... Малороссы толкують, Гамуй азыкъ свой... и оуста твои нехай не мовать зрады'» тощо (Німчук1979: 101). У цитованій передмові В. Німчука також можемо прочитати таке: «деякі церковнослов'янські риси тут кваліфікуються як українські. Відмінювання числівників трои, четверо супроводжувалося коментарем: 'аще оу малороссовъ по древнѣми ихъ обычаю единственнымъ и двойственнымъ числами и скланяхуса...'; як українську потрактовано конструкцію на позначення часу з прийменником за: 'За время знаменуа оу малороссо(в)/ сочинатса родителному: яко... за ца Константина... вместо рещи, при Црѣ Константинѣ и прочаа...'» (Німчук 1979: 101).

Такі факти свідчать про те, що протягом XVIII ст. сербські учні мали уявлення не лише про граматичну діяльність українських учених, яка, на думку видатних славістів, знаменувала розвиток слов'янської філологічної думки XVI–XVIII ст. століття, але й мали можливість пізнати окремі риси староукраїнської мови і порівнювати їх з деякими рисами сербської мови. Тобто у 18 столітті українські філологи, окрилені злетом вітчизняної філології на крилах реформації та гуманізму, яка торувала шлях ствердженню етнокультурної ідентичності на противагу намаганням полонізації та покатоличення населення в тогочасній державі Речі Посполитій, в якій перебувала частина українських земель, допомагають ствердженню сербської ідентичності в Австрії.

5.0 Літературні та наукові взаємозв'язки українців та сербів у боротьбі за збереження самобутності

З огляду на роль українсько-сербських літературних зв'язків у збереженні етнокультурної самобутності потрібно наголосити, що формування новітньої сербської літератури відбувалося не без впливу української літератури на цей процес. Зокрема, становлення сербської літератури на мові, наближеній до народної, проходило під безпосереднім впливом української літератури. Провідний дослідник сербської барокової літератури Милорад Павич з цього приводу акцентує: «Тому дуже показово, що вплив українського бароко можна спостерігати вже серед письменників, які пишуть *сербослов'янською* або *народною мовою* (вид. Л. П.), тобто ще до проникнення російсько-слов'янської мови в сербську літературу. Наприклад, у 1704 році на Синаї Ієрофей Рачанин знайшов книгу українського барокового письменника Ґалятовського «Істинний Месія» (1669) і додав уривки з Ґалятовського до свого подорожнього опису святих місць, написаного *сербською народною мовою*... а Венцлович, який у часи, коли вже стала переважати русько-слов'янська мова, все ще перекладав твори українських письменників *сербослов'янською* або *народною мовою*, виявляє безсумнівну обізнаність у галузі української літератури» (Павић 1991: 25).

У своїй історії сербської літератури періоду бароко Милорад Павич пояснює, чому представники сербської культури, намагаючись зберегти її самобутність, орієнтувалися на українських культурних діячів у XVII–XVIII

століттях: «Боротися проти такої потужної інституції, як, наприклад, заснований у 1622 р. центр пропаганди католицизму (*Collegium de propaganda fide*), який з першого дня мав у своєму розпорядженні гроші, друкарні, репутацію, політичний і дипломатичний вплив, школи, семінарії й університети, а також ряд високоосвічених письменників по всій Європі, готових захищати його інтереси, можливість розповсюдження книг навіть на теренах під владою Туреччини тощо означало мати хоча б приблизно ефективні засоби. А сербська література опинилася в тій, перш за все політичній боротьбі, озброєна лише своїми давніми традиціями, які не мали нічого спільного з методами єзуїтської пропаганди. Без книжок і друкарень, без шкіл вона мусила в тій боротьбі спиратися на найближчого 'природного' союзника – на літературу України, яка вже вела подібну боротьбу з єзуїтською офіційною пропагандою в Польщі протягом усього XVII століття і мала необхідну для тієї боротьби розвинену полемічну літературу, засновану на тих самих принципах, що й єзуїтська пропагандистська література. Бо Україна, як і Сербія, ледве уникнувши турецької небезпеки, у XVII столітті опинилася в рамках 'християнської' (польсько-литовської) держави, у сфері прагнень католицької церкви» (Павић 1991: 18).

Проникнення національної тематики у творчість сербських літераторів теж була наслідком діяльності українських авторів. Адже саме українець Михайло Козачинський створив першу сербську національну драму *Траєдокомедія*, яку він зі своїми учнями виконав у Сремських Карловцях у червні 1734 року (див. Ерчић 1980). У цій драмі червоною ниттю проходить ідея, що лиш шляхом просвітництва Сербія зможе відновити своє величне історичне минуле. Саме цю ідею взяв на озброєння Доситей Обрадович, що його *Востани Сербіє* стало ідейним рушієм боротьби за національну незалежність та об'єднання сербів у одній державі.

Милорад Павич, зокрема, наголошує саме цей момент націєтворчого впливу української барокової літератури на сербську: «Отже, сербська література не вибрала той ідейно-стилістичний варіант літератури, який так енергійно й жорстоко рекомендували й захищали православні церкви в Москві та грецькій частині Афону протягом XVII століття, і навіть частина сербського духовенства в Угорщині у XVIII столітті. Становище сербської літератури було ідентичним до становища української літератури, тому в ній одержав перевагу саме життєвий момент, такий, майже практичний, розум. Бо ці літератури стояли на межах релігій і на підходах до своїх народів і культур. Для них, як сказав Лазар Баранович, 'в сии полнија брани времена всего полезнее меч'. Той меч, який, за словами Венцловича, як язик тримають в устах» (Павић 1991: 27–28).

З іншого боку, знаковими для українських славістів стали ідеї Вука Караджича, творця сербської літературної мови на народній основі. Ці науковці докладали всіх зусиль для унормування єдиного українського мовного стандарту як об'єднуючого показника національної ідентичності українців, що входили до складу різних імперій у XIX ст. На відзначенні 50-річчя від дня смерті Маркіяна Шашкевича, оцінюючи його внесок в українську культуру і

науку, галицький громадський діяч і письменник Олекса Бобікевич наголосив: «Що велике в тому, що зробив Маркіян Шашкевич, це те, що його ім'я стало відомим у всій нашій Галичині. Україна?... Все, що він написав, умістилося в маленьку книжечку... Чому так? Не диво тепер написати книжку нашою рідною мовою, коли ми її скрізь уживаємо на письмі, але великим дивом було співати на тій мові тоді, коли тільки селянин говорив нею в своїй хаті, коли він ігнорували, а також селянина, який розмовляв цією мовою навіть тоді, коли ніхто не вірив, що цією мовою можна щось правильно написати, — коли всі наші вчені писали німецькою або церковнослов'янською» (Малець 1997: 37).

Члени Руської трійці Івана Вагилевич та Яків Головацький у своїх філологічних працях застосовували й розвивали лексикографічні й орфографічні принципи Вука Караджича щодо стандартизації сербської мови у своїх граматиках та словниках. *Gramatyka języka ruskiego w Galicyi* (1845) Івана Вагилевича, його ж словник української мови, а також *Граматика руського языка* (1849) Якова Головацького мали не лише регіональне, а й загальноукраїнське значення. Поряд із романтичною поезією, що творилася в рідній мові, вони сприяли стандартизації сучасної української літературної мови.

Оцінюючи вплив наукових ідей і діяльності Вука Караджича на Руську трійцю, Іван Франко зауважує так: «... приклад Вука в Сербії вплинув на молоде покоління галицько-русинських письменників. Сам Шашкевич запровадив у *Русалці Дністровій* орфографію, що суттєво відрізнялася від усталеної в церковних книгах, а Йосип Левицький видав один із своїх віршів на честь Снігурського народною мовою і з орфографією радикально фонетичною, скопійованою з Вука» (Франко 1955, 18: 260). Український славіст Іван Білодід уточнює наведений приклад: «Левицький у своїй граматиці ‘малороссийского языка’ (1834), яка вийшла німецькою мовою, запровадив для позначення українського приголосного дж орфографію ħ, запозичену з абетки В. Караджича. Його вживали також в альманасі *Русалка Дністрова*» (Білодід 1965: 22).

Процес розвитку сербської писемності та боротьба Вука Караджича за літературну мову на народній основі були частими темами дискусій серед українських науковців. Вони порівнювали цей процес із тим, що відбувалося в Україні щодо унормування української літературної мови на народнорозмовній основі. Караджича порівнювали з Котляревським. Ось як писав наприкінці XIX століття український учений Борковський: «Доситей Обрадович — на 30 років старший від нашого Котляревського, перший почав писати живою народною мовою, хоч ще й не зовсім очищеною від церковщини. Інші сербські письменники образилися на нього, і тоді в сербській літературі запанував справжній бунт і потрясіння. Кожен письменник писав по-своєму, кожен використовував різне письмо та іншу мову. Димітріє Давидович пішов по стопах Обрадовича. Але тільки Вук Караджич, який на 18 років молодший від Котляревського, зібрав і видав сербські народні пісні і показав на їхньому прикладі, що таке насправді сербська мова і як серби повинні писати нею...» (Борковский 1899: 11).

Як бачимо, процес стандартизації сербської мови представлено в контексті подібних процесів у слов'янському світі, а діяльність видатних сербських філологів порівнюється з відповідними зусиллями українських філологів XIX ст., що свідчить про факт спонтанного виникнення порівняльної славістики, яка стосується не тільки університетських кафедр. У 70-х роках XIX століття українські вчені, письменники та громадські діячі на чолі з філологом Петром Житецьким працювали над збиранням лексичного матеріалу, який ліг в основу словника «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка. Вчені застосували у своїй роботі фонетичний правопис під назвою *герцеговинка* (Білодід 1965: 35). Цей термін однозначно вказує на орієнтацію українських учених на принципи складання словника та орфографії, застосовані Вуком Караджичем. Таким чином, вагому роль фонетичного принципу в правописі сучасної української мови можна однозначно пов'язати з філологічними ідеями Вука Караджича.

Формування національної ідентичності обох народів в умовах культурних роздоріж значною мірою спиралося на поетичну творчість. Як зазначив Боян Алексов у своїй розвідці *Йован Йованович Змай і сербська ідентичність між поезією та історією*: «У Центральній і Східній Європі, включаючи Балкани, політичний контекст невирішених національних і державних питань у XIX столітті та запізнілий і суперечливий розвиток літературної мови визначили роль літератури в період модернізму. Романтизм, який пропонував тріумфальне літературне зображення нації, був панівним літературним стилем майже до кінця століття. Роль, яку роман відігравав у представленні та поширенні націй у Західній Європі, у багатьох літературах цього регіону була замінена усною поезією та її наслідуванням. Поезія цінувалася більше, ніж будь-який інший жанр, і всі мистецькі та творчі уми мали виражати себе у віршах. Поет у XI столітті вважав себе (жінки-поети цього періоду були винятком) совістю, якщо не лідером, своєї нації. У цьому сенсі народи Центральної та Східної Європи на чолі з Німеччиною були близькі до унікальних у своєму обоженні поетів. Можливо, це найкраще виражалося в ритуалах екстимації, перенесення та повторного поховання їхніх кісток, що надавало їм статус святості. Яскравим прикладом є сербська література. Сербська народна поезія, а також вірші, написані поетами-романтиками в 'народному' дусі, протягом тривалого часу були привілейованими національною системою освіти і загалом вважалися вираженням або, радше, основою національної культури» (Aleksov 2009). Ці слова влучно характеризують суспільну роль українських поетів у XIX – на початку XX ст., які не тільки були творцями основного інструменту національної ідентичності – мови, але й окреслювали програму боротьби за розбудову національної свідомості в умовах неструктурованого суспільства, що виникало на роздоріжжях культур (див. Поповић 2006).

Згадаймо, хоча б, пролог до поеми *Мойсей* Івана Франка: «Народе мій, замучений, розбитий./ Мов паралітик той на роздорожжу...», де саме роздоріжжя асоціюється з неможливістю руху вперед, станом пригніченої колективної свідомості, що неспроможна на крок уперед, який виводить зі стану заціпеніння.

6.0 Етнокультурна самобутність у контексті мультикультурного розвитку як спільного майбутнього в об'єднаній Європі

Збереження ідентичності у сучасному поляризованому світі, який розривають війни та протиріччя, не менш доленосний виклик у наш час, ніж у ХІХ столітті. Проте є вагома різниця. Сьогодні на допомогу процесам розбудови культурної ідентичності європейських народів приходить орієнтація на мультикультуралізм та багатомовність як засади мирного співжиття, зосередженого на зміцненні демократичних тенденцій. Принципи такої політики відображено в ключових документах, що визначають підвалини загальноєвропейських принципів демократичного співіснування – це Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Україною в 1997 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин, ратифікована в 1998 р. та Європейська хартія регіональних чи міноритарних мов, ратифікована в 2003 р. Саме ці рамкові документи визначають орієнтацію на суспільство, де збереження етнічної та національної ідентичності перестає бути проблемою вибору, а дає можливості для розвитку особистості, яка може обирати декілька ідентичностей, що не протирічать одна одній, а нашаровуються, складаючи багатогранну особистість. Зразковий європеєць володіє декількома мовами, поєднуючи в собі декілька культур, за ідеальною моделлю, запропонованою у таких міжнародних документах, як «Барселонська ціль» (European Council 2002) і «Звіт Малуфа» (European Commission 2007), які поставили мультикультуралізм та багатомовність настільки високо в порядку денному європейської культурної політики, що дехто розглядає її як «нову панівну ідеологію» (Romaine 2013, Mandić 2024). Ці документи пропонують «зразкову» модель європеєця з репертуаром «рідна мова + дві іноземні» (M+2), тоді як репертуар регіональної чи національної меншини складає «рідна мова + національний стандарт + дві іноземні мови» (M+3). Стосовно двох іноземних мов, то одна з них призначена для полегшення спілкування в рамках об'єднаної Європи і має інструментальне значення, а друга «для власного задоволення» і виконує переважну етносимволічну, сентиментальну функцію (Edwards 1994: 128). Тому перша має бути мовою міжнаціонального спілкування, тоді як друга є «мовою за особистим вибором» (*personal acceptable language*), вивчення якої має керуватися причинами, «які виникають з походження, емоційних зв'язків, професійних інтересів, культурних уподобань, інтелектуальної допитливості тощо» (European Commission 2007: 11). Втіленням такого зразку можна вважати сербську Воєводину, автономний край, розташований на території, де межували імперії та політичні блоки. Сьогоднішня територія Воєводини пережила присутність та почергову зміну різних держав і їх культурних політик, що балансували між централізмом та етнолінгвістичним різноманіттям. Розташування Воєводини на перехресті, де кордони, культури та ідентичності перетиналися та накладалися протягом століть, робить цю багатомовну територію унікальною в Європі (Kamusella, Nomachi 2014). Багатоетнічні та багатомовні громади Воєводини розвиваються в умовах справжнього мультикультуралізму. Ще до 90-х років минулого століття у шкільних програмах

шкіл Воєводи́ни був обов'язковим предмет «Мова суспільного середовища», тобто кожен учень міг обирати одну з мов меншин зі свого оточення для обов'язкового вивчення. Зараз з'явилася ініціатива відновлення цього предмета в школах. Запровадження такого предмета було б доцільним і в Україні, де, як відомо, проживають разом протягом віків представники білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської національних меншостей тощо, культурні надбання яких Україна розглядає як частину своєї спадщини, зобов'язуючись охороняти ці культури та мови, якими вони створені, шляхом ратифікації уже згаданих найважливіших документів. Саме таким бачиться сьогодні на культурних роздоріжжях. Прийняття іншого, водночас зі збереженням власної ідентичності – це шлях гармонійного розвитку у об'єднаній Європі, до якої обидва народи – як український, так і сербський, належать географічно і культурологічно, у якій разом співіснували в минулому і в якій вбачають своє майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід, Іван. Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. Київ: Наукова думка, 1965. [Bilodid, Ivan. Vuk Karadzhych v istoriyi ukrayins'ko-serbs'kykh naukovykh zvyazkiv, Kyiv, Naukova dumka, 1965.]
- Бирнбаум, Хенрик. «Славянская прародина: новые гипотезы (с заметками по поводу происхождения индоевропейцев).» Вопросы языкознания 5, 1988: 35–49. [Birnbau, Henrik. «Slavianskaya prarodina: novyye gipotezy (s zametkami po povodu proishozhdeniya indoevropeicev).» Voprosy yazykoznanija 5, 1988: 35–49.]
- Борковський, Олександр. Про славного сербського ученого Вука Стефановича Караджича, Львів, 1899. [Borkovs'kyi, Oleksandr. Pro slavnoho serbs'koho uchenoho Vuka Stefanovycha Karadzhycha, L'viv, 1899.]
- Гаадамер, Ганс-Георг. Герменевтика і поетика. Київ: Юніверс, 2001. [Gaadamer, Gans-Georh. Hermenevtyka i poetyka. Kyiv: Univers, 2001.]
- Дзюба, Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. [Dzyuba, Ivan. Internatsionalizm chy rusyfikatsija. Kyiv: Vydavnychyi dim «KM Academia», 1998.]
- Ерчић, Властимир. Мануил (Михаил) Козачински и његова траедокомедија. Нови Сад: Матица српска, Српско народно позориште, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1980. [Erčić, Vlastimir. Manuil (Mihail) Kozáčinski i njegova traedokomedija. Novi Sad: Matica srpska, Srpsko narodno pozorište, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1980.]
- Іванов, Вячеслав Вс., Топоров, Владимир Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. Москва: Наука, 1965. [Ivanov, Viacheslav Vs., Toporov, Vladimir N. Slavianskiye yazykovyye modeliruyushchiye semioticheskiye sistemy. Moskva: Nauka, 1965.]
- Лісовий, Василь. «Нація.» [У:] Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. ред.). Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, Абрис, 2002. [Lisovy, Vasył'. «Naciya.» [U:] Filosofs'kyi encyklopedichnyi

- slovnyk. V. I. Shynkaruk (hol. red.). Kyiv: Instytut filosofiyi im. H. S. Skovorody NANU, Abrys, 2002.]
- Малець, Софія. За часів Маркіяна Шашкевича. Львів, Центр Європи, 1997. [Malec', Sofiya. Za chasiv Markiyana Shashkevycha. L'viv, Centr Yevropy, 1997.]
- Масенко, Лариса. Суржик: між мовою і языком. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. [Masenko, Larysa. Surzhyk: mizh movoyu i yazykom. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiya», 2011.]
- Німчук, Василь В. «Причинки до закарпатського діалектогенезу.» [У:] Український глотогенез. В. Мойсієнко (ред.). Житомир: Полісся, 2015: 19–38. [Nimchuk, Vasyi' V. «Prichynky do zakarpats'koho dialektogenezu.» [U:] Ukrayin-s'kyi hlotohenez. V. Moisiyenko (red.). Zhytomyr: Poliss'a, 2015: 19–38.]
- Німчук, Василь. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства. Київ: Наукова думка, 1979. [Nimchuk, Vasyi' V. Hramatyka M. Smotryts'koho – perlyna davn'oho movoznavstva. Kyiv: Naukova dumka, 1979.]
- Номис, Матвій. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ: Наукова думка, 1991. [Nomys, Matvii. Ukrayins'ki prykazky, pryslivya i take inshe. Kyiv: Naukova dumka, 1991.]
- Поповић, Људмила. Фокусна перспектива украјинске књижевности. Београд: Филолошки факултет, 2006. [Popović, Ljudmila. Fokusna perspektiva ukrajinske književnosti. Beograd: Filološki fakultet, 2006.]
- Поповић, Људмила. Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе. Београд: Филолошки факултет, 2008. [Popović, Ljudmila. Kognitivni aspekt kontrastivne analize. Beograd: Filološki fakultet, 2008.]
- Поповић, Људмила. Стереотип странца у украјинском, руском и српском фолклору [У:] Народна култура Срба између Истока и Запада. Љ. Раденковић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2014: 77–112. [Popović, Ljudmila. Stereotip stranca u ukrajinskom, ruskom i srpskom folkloru. [U:] Narodna kultura Srba između Istokai Zapada. Lj. Radenković (ur.). Beograd: Balkanološki institut SANU, 2014: 77–112.]
- Радић, Првослав. Турски суфикси у српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001. [Radić, Prvoslav. Turski sufiksi u srpskom jeziku. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2001.]
- Сербенська, Олександра (ред.). Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник. Львів: Світ, 1994. [Serbens'ka, Oleksandra (red.). Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys' i pravyl'no hovoryty: Posibnyk. L'viv: Svit, 1994.]
- Трубачев, Олег. Етногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Изд. 2-е дополн. Москва: Российская академия наук. Отделение литературы и языка. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Наука, 2002. [Trubachev, Oleg. Etnogenez i kul'tura drevneishikh slavian: Lingvisticheskiye issledovaniya. Izd. 2-e dopoln. Moskva: Rossiiskaya akademiya nauk. Otdeleniye literatury i yazyka im V. V. Vinogradova, Nauka, 2002.]
- Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка. Том 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964–1973. [Fasmer, Maks. Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka. Tom 1–4. Perevod

- s nemeckogo i dopolneniya O. N. Trubacheva. Moskva: Progress, 1964–1973.]
- Франко, Іван. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1757–1857 рр. Замітки, тексти, Львів, 1920. [Franko, Ivan. Materialy do istoriyi kul'turnoho zhyttia v Halychyni v 1757–1857 rr. Zamitky, teksty. Lviv, 1920.]
- Хамітов, Назіп. «Прояснення специфіки східного і західного шляхів людського буття у світі.» [У:] Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. 4-е вид. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, КДУ, 2016: 19–29. [Hamitov, Nazip V. «Proyasnennia specyfiky shidnoho i zakhidnoho shl'akhiv liuds'koho buttia u sviti.» [U:] Khamitov N., Harmash L., Krylova S. Istoriya filosofiyi: problema liudyny ta yiyi mezh. Vstup do filosofskoyi antropolohiyi yak metaantropolohiyi. 4-e vyd. Kyiv: Instytut filosofiyi im. H. S. Skovorody NANU, Nacional'nyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova, KDU, 2016: 19–29.]
- Шевченко, Федір. «Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII–XVIII ст.» [У:] Міжнародний з'їзд славистів. Київ: АН УРСР, 1963. [Shevchenko, Fedir. «Rol' Kyieva v mizhslovyans'kykh zvyazkakh u XVII–XVIII st.» [U:] Mizhnarodnyi ziydz slavistiv. Kyiv: AN URSR, 1963.]
- Шевченко, Федір. «Роль Київської академії в культурних зв'язках України з балканськими країнами у XVIII ст.» Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип. 8. Київ: Академія наук УРСР, 1982: 107–113. [Shevchenko, Fedir. «Rol' Kyivs'koyi akademiyi v kul'turnykh zvyazkakh Ukrayiny z balkans'kymy krayinamy u XVIII st.» Istorychni doslidzhennia. Vitchyzniana istoriya. Vyp. 8. Kyiv: Akademiya nauk URSR, 1982: 107–113.]
- Хейтспіч, суржик та мовна толерантність. Літературознавець Ростислав Семків про мову війни. <https://suspilne.media/405251-hejtspic-surzik-ta-movna-tolerantnist-literaturozpnavec-rostislav-semkiv-pro-movu-vijni/> 15.03.2025. [Hheitspich, surzhyk ta movna tolerantnist'. Literaturozpnavec' Rostyslav Semkiv pro movu viiny.] <https://suspilne.media/405251-hejtspic-surzik-ta-movna-tolerantnist-literaturozpnavec-rostislav-semkiv-pro-movu-vijni/> 15.03.2025.
- Aleksov, Bojan. “Jovan Jovanović Zmaj and the Serbian Identity Between Poetry and History”. [In:] We, the People, Central European University Press, 2009. <https://books.openedition.org/ceup/2077> 15.03.2025.
- Bugarski, Ranko. “On the Identity of Serbian.” The Serbian Language as Viewed by the East and the West: Synchrony, Diachrony and Typology. Lj. Popovic, M. Nomachi (eds.). Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, 2015.
- Edwards, John. Multilingualism. London–New York: Routledge, 1994.
- European Commission. European Commission Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, A rewarding challenge, how language diversity could strengthen Europe. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/4357> 15.03.2025.
- European Council. European Council, Barcelona, 15–16 March 2002. Presidency Conclusions. Strasbourg: Council of Europe, 2002.

http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/barcelona_european_council.pdf 15.03.2025.

- Kamusella, Tomasz. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Palgrave Macmillan, 2009.
- Kamusella, Tomasz, Nomachi, Motoki (eds.). *Multilingual Society of Vojvodina: Intersecting Borders, Cultures and Identities*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2014.
- Mandić, Marija. „Manjinski jezici u Republici Srbiji i Autonomnoj pokrajini Vojvodini: skale jezičke politike i jezičkog planiranja.” *Manjinski jezici u Vojvodini. Jezička obrazovna politika, ideologija i praksa*. M. Mandić (ur.). Novi Sad: Akademska knjiga, 2024: 11–70.
- Romaine, Suzanne. “Politics and policies of promoting multilingualism in the European Union.” *Language Policy* 12, 2013: 115–137.
- Shevelov, Georg. “Ukrainian.” *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*. A. M. Schenker, E. Stankiewicz, M. S. Iovine (eds.). New Haven: Yale Concilium of International and Area Studies, 1980: 142–160.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Tom1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Људмила Поповић

ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ЕТНОКУЛТУРНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА НА РАСКРШЋУ КУЛТУРА

РЕЗИМЕ

У раду се разматра заједничко у формирању етнокултурних идентитета Украјинаца и Срба током векова из перспективе њиховог настајања и развоја на раскршћу култура које су оцртане конвенционалним схватањима Истока и Запада. Међу изазовима који се јављају у таквим условима истиче се превенција језичке асимилације, те су супротстављени позитивни пример позајмљивања као механизма модернизације језика и штетне последице асимилације у виду настанка креолизованог језика. На примеру барокних украјинских књижевних утицаја на формирање модерне српске књижевности на језику који је близак народном, подражавања фонетском правопису Вука Караџића приликом стандардизације украјинског језика и других сличних историјских чињеница показано је колико је важна међусобна оријентација и подршка оба народа за очување њихових култура у критичним периодима развоја. Посебна пажња је посвећена појединим теоријским питањима, као што је дефинисање битних фактора етнокултурног идентитета заснованог на идеји субјективног денотативног простора изворног говорника, у којем одлучујућу улогу имају представе о ‘свом’ и ‘туђем’. Аутор такође настоји да оцрта изгледе за будући развој оба народа у уједињеној Европи узимајући у обзир њену културну и политичку оријентацију ка вишејезичној личности, чија свест одражава етнокултурну слојевитост али и очување осе изворног идентитета.

Кључне речи: етнокултурни идентитет, раскршће култура, украјинска култура, српска култура, историјски односи, очување идентитета.

**СРПСКО-УКРАЇНСКИ ОДНОСИ: НОВО
ЧИТАЊЕ ИСТОРИЈСКИХ ЧИЊЕНИЦА**

**СЕРБСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ:
НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ**

МІЖВОЄННА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ ТА РУМУНІЇ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Стаття присвячена українській політичній еміграції в Югославії та Румунії в міжвоєнний період. Йдеться про ту частину еміграції, яка була організаційно структурованою, політично вмотивованою, ідеологічно визначеною та сповідувала ідею української державності у будь-якій її формі. Здійснено порівняльний аналіз за чотирма критеріями: спосіб й особливості виходу на еміграцію, кількість емігрантів, їх правовий статус, політичні середовища й ідеологічні вподобання. Визначено спільні риси і відмінності у становищі еміграції. Основу української політичної еміграції в Югославії склали ті українці, які вийшли на еміграцію у складі білих армій А. Денікіна та П. Врангеля, тоді як в Румунії це були вояки Армії УНР. Це вплинуло на подальший розвиток обох емігрантських спільнот, їх активність й організованість.

Ключові слова: політичні середовища, Румунія, українська політична еміграція, хвилі еміграції, Югославія

INTERWAR UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION IN YUGOSLAVIA AND ROMANIA: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

The article focuses on Ukrainian political emigration to Yugoslavia and Romania in the interwar period. It is about the part of the emigration that was organizationally structured, politically motivated, ideologically defined and professed the idea of Ukrainian statehood in any form. The comparative analysis is based on four criteria: the way and peculiarities of emigration, the number of emigrants, their legal status, political environments and ideological preferences. The author identifies common features and differences in the situation of emigration. The basis of the Ukrainian political emigration in Yugoslavia was made up of those Ukrainians who emigrated as part of the white armies of A. Denikin and P. Wrangel, while in Romania it was the soldiers of the UPR Army. This influenced the further development of both emigrant communities, their activity and organization.

Keywords: political environments, Romania, Ukrainian political emigration, waves of emigration, Yugoslavia

Поразка національно-демократичних сил в Українській революції 1917–1921 рр. призвела до встановлення в Україні влади більшовиків. Її політичні опоненти та просто біженці, які потерпали від негараздів політики воєнного комунізму, змушені були залишити батьківщину. Їх вихід на еміграцію кількома хвилями й у різних напрямках здійснювався як організовано, так і стихійно. Суходолом з України вони прямували до Польщі та Румунії, а морем – до Болгарії, Румунії й Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Завдяки допомозі країн Антанти, Ліги Націй, міжнародних бла-

* v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

годійних організацій і рішенню (добровільному чи примусовому) урядів балканських країн чимало біженців з колишньої Російської імперії опинилося у цьому регіоні. Для багатьох із них Румунія й Югославія стали місцями їхнього постійного перебування.

Історія міжвоєнної української політичної еміграції в країнах Балканського півострова взагалі й окремих країн регіону зокрема докладно висвітлена у науковій літературі. Відсутні праці, в яких би здійснювався порівняльний аналіз перебування еміграції в сусідніх країнах регіону, зокрема Румунії й Югославії. Зауважимо, що у монографіях з історії української еміграції в Європі взагалі (Трощинський 1994, Піскун 2006) є уривчасті дані про еміграцію в балканських країнах. Деякою мірою порівняння еміграції в країнах регіону (Болгарія, Румунія, Югославія) здійснено у працях, що стосуються еміграції до країн Південно-Східної Європи взагалі. Це дослідження про мікрохвилі міжвоєнної хвилі еміграції до країн регіону (Срібняк 2006; Власенко 2013), полонених та інтернованих українців (Срібняк 2000), українські дипломатичні представництва як організатори громадського життя емігрантів (Власенко 2016а), політичні середовища (Власенко 2015а; Власенко, Гузун 2016; Власенко 2016b), ставлення до російської еміграції (Лавренко 2016). Саме тому автор ставить собі за мету здійснити порівняльний аналіз міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії та Румунії за кількома критеріями.

У даній роботі йдеться про політичну еміграцію. Це поняття використовують у двох сенсах. У широкому сенсі всю міжвоєнну еміграцію вважають політичною, оскільки саме політичні причини змусили людей залишити батьківщину. У вузькому сенсі, це лише та частина міжвоєнної еміграції, яка була організаційно структурованою, ідеологічно визначеною, політично вмотивованою та сповідувала ідею самостійної української державності в будь-якій її формі. Тобто йдеться про тих емігрантів, які належали до політичних партій або підтримували їх, сповідували певну ідеологію (консерватизм, лібералізм, націоналізм тощо), були членами українських громадських організацій або брали активну участь в їх діяльності, виступали за повернення на батьківщину та розбудову самостійної української держави. Крім політичних емігрантів, які мали високий рівень національної свідомості, кількісно великою була група так званих «малоросів». Це – уродженці України, які визнавали свою окремішність лише в мові та культурі, але не виокремлювали себе від Росії та російської еміграції.

Формування української політичної еміграції в кожній країні мало свої особливості і залежало від взаємодії низки зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому для порівняння еміграції в Югославії та Румунії виділимо наступні критерії.

1. Спосіб й особливості виходу на еміграцію. Абсолютна більшість біженців, які прямували з України, Криму та Північного Кавказу до Румунії й Югославії, вийшла на еміграцію організовано. Виділяють три мікрохвилі цієї еміграції, коли біженці прибували до КСХС і Румунії безпосередньо або транзитом через Константинополь (Стамбул), з островів у Середземному й Егейському морях.

Перша мікрохвиля – друга половина 1918 р. – кінець 1919 р., друга – зима – весна 1920 р., третя (наймасовіша) – листопад 1920 р. Кожна мала свої особливості. Невеликі групи біженців прибували і на початку 20-х рр., поодинокі групи – ще пізніше. У 1928 р. КСХС прийняла останню в цей період групу біженців. Були і ті, хто неорганізовано, на свій розсуд, виїжджали з України до Румунії й Югославії (Власенко 2014а, 2014с, 2014d, 2014е, 2015b). Крім того, було ще дві локальні мікрохвилі еміграції – стихійна до Румунії (через Дністер) під час Голодомору 1932–1933 рр. в Україні та відносно організована через Румунію до Югославії у березні 1939 р. під час захоплення угорськими військами Карпатської України.

У 1918–1922 рр. відбувався рух українців й у зворотному напрямку. Через ці дві країни пролягав шлях військовополонених українців з колишніх російської царської й австро-угорської армій (Західний і Салонікський фронти). Невелика частина з них не змогла або не захотіла повернутися на батьківщину та долучилася до тамтешньої української еміграції. Залишилося і чимало тих, хто працював у дипломатичних установах, благодійних, кооперативних і комерційних організаціях за кордоном (Генеральне консульство УНР в Загребі, Місія УНР–ЗУНР у КСХС, Надзвичайна дипломатична місія, Військова місія та консульства УНР в Румунії тощо).

На відміну від Болгарії в обох балканських країнах проживали національні меншини. У КСХС це були русини, які переселилися туди в середині XVIII ст., й українці, які прибули переважно з Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. У міжвоєнний період українська політична еміграція тією чи іншою мірою взаємодіяла з цими двома спільнотами, особливо в Хорватії. У Румунії українці здавна мешкали на Мармарощині, а наприкінці 1918 р. Північна Буковина й Бессарабія, де питома вага автохтонного українського населення була великою, опинилися у складі цієї країни. Відносини політичних емігрантів, які мали «нансенівські» паспорти, з українською меншиною, представники якої були або стали підданими Румунії, склалися по-різному. На початку 20-х рр. вони були більш тісними, пізніше ці дві українські спільноти існували окремо, крім деяких громадян Румунії (походженням з Бессарабії чи Північної Буковини), які були активними діячами політичної еміграції, наприклад, І. Гаврилук, Д. Маєр-Михальський, Ю. Сербинюк та інші.

Особливістю української політичної еміграції в Югославії та Румунії було те, що її основу в першій країні склали ті, хто вийшов на еміграцію у складі білих армій А. Денікіна і П. Врангеля, у другій – вояки Армії УНР.

2. Кількісні показники. Проблемним є питання щодо кількості емігрантів, які прибули до цих двох країн у міжвоєнний період. По-перше, єдиної системи обліку не існувало. Його здійснювали міжнародні організації, вищі та місцеві органи влади, громадські організації, церква тощо. Частина біженців не зверталася за допомогою до цих інституцій. По-друге, територією обох країн поверталися додому (репатріація) військовополонені українці зі складу армій обох блоків. Невелика частина з них (десятки осіб) залишилася в Югославії та Румунії. По-третє, з Константинополя, островів Середземного й Егей-

ського морів та Румунії біженці через КСХС прямували до країн Центральної та Західної Європи, а євреї з України транзитом через Румунію – і до Палестини. За декілька років через ці дві країни пройшли десятків тисяч біженців. На початку 20-х рр. контингент емігрантів в Югославії та Румунії тією чи іншою мірою устаткувався. Поступове його зменшення до кінця 30-х рр. відбулося завдяки репатріації (повернення на батьківщину), реєміграції (вторинна міграція), натуралізації (набуття іншого громадянства), асиміляції (набуття іншої ідентичності) та біологічних причин (смерть).

Ба більше, при визначенні національного складу біженців (*«українець»*, *«росіянин»*, *«русский»*) застосовувалися різні критерії. Їх розрізняли за *географічно-територіальною ознакою* (місцем народження або проживання), але більшість вояків армії Врангеля були мобілізовані у південних українських губерніях, *юридичною ознакою* (громадянством певної держави), тобто піддані колишньої Російської імперії, але ж були і громадяни Української Народної Республіки, Української Держави чи Західноукраїнської Народної Республіки (в кожній з цих країн діяло власне законодавство про громадянство, а посольства видавали відповідні паспорти), *рівнем національної свідомості* – свідомі, малосвідомі, несвідомі, ренегати або «малороси». При цьому слід враховувати і те, що, наприклад, в КСХС всі вони перебували в російському емігрантському середовищі, під впливом російських старшин і російської інтелігенції та цілком залежали від допомоги їжею, ліками, одягом тощо від міжнародних і російських благодійних організацій та російських дипломатичних представництв (видавали посвідчення особи). За таких умов не кожний українець міг публічно визнати себе українцем. Українські політичні емігранти однозначно декларували свою національність.

Кількісні показники новоприбулих біженців до Югославії з колишньої Російської імперії суттєво різняться (60–100 тис. осіб). Серед них були і ті, хто невдовзі виїхав до країн Центральної та Західної Європи. За даними сербських і російських дослідників, які не викликають заперечень, у 1922 р. в КСХС/Югославії перебувало (постійно мешкали) 42–43 тис. емігрантів, 1930 р. – 34 тис., 1937 р. – 27 тис. осіб (Поремский 1998: 138; Йованович 2005: 123; Миленковий, Павлович 2006: 9). Складніше визначити кількість українських емігрантів, оскільки місцева влада не виокремлювала українців із російського емігрантського загалу. Так, на I Конференції української еміграції, що відбулася в червні 1929 р. в Празі, один з лідерів української еміграції в Югославії В. Андрієвський повідомив про наявність в країні 35 тис. емігрантів із Росії, з яких українців було 15 тис. осіб (з Наддніпрянщини), але свідомих українців, об'єднаних у громадських організаціях – приблизно 200 осіб. Але були і ті, хто вважали себе українцями, допомагали емігрантським організаціям, але не належали до них (ЦДАГОУ 269–2–258: 27). За даними військового міністра УНР в еміграції В. Сальського, який влітку 1930 р. відвідав Югославію, в країні тоді перебувало до 14 тис. уродженців України (*«українців за походженням»*) (ГДА СЗРУ 1–12617–1: 91). Крім того, були ще і вихідці з Наддністрянської України і русини, які належали до товариства *«Просвіта»* в Загребі та його філій у регіонах.

Узагальнюючи архівні джерела та дані тогочасної преси, можна стверджувати, що у міжвоєнний період свідомих українців в Югославії налічувалося кілька сотень осіб, понад 1 тис. осіб тією чи тією мірою брали участь в організованому житті української еміграції. Серед них були як емігранти з України, так і представники місцевої українсько-русинської меншини (Власенко 2019: 592).

Ще більш суперечливими є дані щодо кількості біженців з колишньої Російської імперії до Румунії – від 2 тис. (Йованович 2005: 116) до 100 тис. осіб (Kulisher 1948: 54). Це залежало від застосування до них різних критеріїв. Велику частку серед біженців складали євреї з українських губерній. За даними російського посла (представника) С. Поклевського-Козелл, наприкінці березня 1921 р. в Румунії їх налічувалося близько 40 тис. осіб (ГАРФ Р-5680–1–65: 15–16). Щодо українців, то майбутній Президент УНР в екзилі М. Лівіцький стверджував, що восени 1921 р. на території Румунії перебувало близько 4–5 тис. українських емігрантів (Лівіцький 1984: 10). Крім того, у 1921–1922 рр. через румунський кордон прибували групи повстанських загонів і рештки армії Н. Махна. На I Конференції української еміграції (Прага, 1929) зазначалося, що Громадсько-допомоговим комітетом (ГДК) української еміграції в Румунії зареєстровано 3 тис. «*організованих*» українців (Учасник конференції 1929: 42). Це відповідало кількості власників «*нансенівських*» паспортів, в яких була позначена українська національність. Саме це і були українські політичні емігранти. На відміну від Югославії українські емігранти в Румунії домоглися від влади виправлення у паспортах надрукованої типографським способом позначки «*Rus*» на «*Ukraineană*» або «*Rusia*» на «*Ukraine*» (попередній запис закреслено і чорнилами написано новий). До кінця міжвоєнного періоду кількість українських політичних емігрантів зменшилася. Восени 1940 р. у картотеці ГДК було зареєстровано 1728 осіб (Українська еміграція 2008: 631).

3. Правовий статус. Проблема правового статусу емігрантів вирішувалася на кількох рівнях – міжнародному та країн-реципієнтів. Долучалися до цього і дипломатичні представництва й уряди білої Росії й УНР (консультативно). Ця проблема виникла на початку 20-х рр., коли в Європі з'явилася велика кількість біженців з колишньої Російської імперії з невизначеним статусом. Більшість емігрантів не визнавала радянську владу в Росії взагалі й Україні зокрема, правові системи Російської імперії, УНР, Української Держави та ЗУНР втратили свою чинність із зникненням цих держав, радянські Росія й Україна позбавили громадянства більшість емігрантів. Для вирішення проблеми Ліга Націй створила Верховний комісаріат у справах російських біженців (згодом Міжнародний офіс у справах біженців ім. Ф. Нансена), який вже до травня 1922 р. мав своїх представників у 14 країнах Європи, зокрема в КСХС (С. Юрьєв) та Румунії (С. Поклевський-Козелл). Головні його завдання – визначення правового статусу біженців, організація репатріації або розміщення біженців у країнах, які погодилися їх прийняти, та надання їм допомоги. Оскільки багато країн-реципієнтів не виокремлювало українців від росіян,

то для українців важливим аспектом цієї проблеми було ще і визнання національної ідентичності.

Відбулося декілька міжурядових конференцій і нарад (1921, 1922, 1926, 1928, 1933 рр.), які схвалили низку рішень щодо визначення правового статусу біженців та тексту сертифікату ідентичності («нансенівський» паспорт) осіб *«російського походження, які не набули ніякої іншої державної приналежності»* (ЦДАГОУ 269–1–231: 4). Ці рішення мали рекомендаційний характер, тому їх реалізація цілком покладалася на уряди країн-реципієнтів. В одних країнах російських біженців прирівнювали до іноземців, в інших їх виділяли в окрему категорію.

Сертифікати ідентичності біженців видавалися урядами країн-реципієнтів. Спочатку їх отримували російські біженці (емігранти з колишньої Російської імперії, зокрема й українці), з 1924 р. – вірменські – втікачі від геноциду 1915 р. в Османській імперії, згодом – біженці інших національностей, але не з Російської імперії. У міжвоєнний період представники Уряду УНР в еміграції, Головна еміграційна рада, які входили до консультативних органів при Верховному комісарі у справах біженців, а також ГДК української еміграції в Румунії неодноразово порушували питання про зазначення у сертифікатах ідентичності біженців національної приналежності (*«українець»* замість *«росіянин»* або *«Україна»* замість *«Росія»*). Але уряди країн-реципієнтів вирішували це питання на свій розсуд. Завдяки активній позиції українських емігрантів на чолі з ГДК уряд Румунії погодився на позначення у сертифікатах ідентичності української національності (Власенко 2014b). В Югославії українським емігрантам не вдалося цього досягти.

Справа щодо правового статусу біженців взагалі краще вирішувалася в КСХС, ніж в Румунії. Югославська влада вважала українців російськими підданими. В. Андрієвський пояснював це так: *«Правне становище української еміграції в Югославії зведене до мінімуму, бо місцева влада не визнає її як окрему еміграцію, отже всі права, які має наша еміграція в Югославії, має їх тільки формою російської еміграції»* (ЦДАГОУ 269–2–258: 28). Вже навесні 1919 р. уряд країни назвав їх *«русски избеглице»*, визначивши правовий статус як російських емігрантів, які не визнали радянську владу (Бочарова 2011: 153), тобто вони були захищені югославським законодавством. Правову допомогу біженцям надавали Російське посольство в Белграді, консульства в Белграді та Загребі, російський військовий агент в Белграді, урядовий уповноважений Денікіна і Врангеля, представництво Всеросійського союзу міст, Російська дипломатична місія, югославські інституції – Державний комітет з прийому та розміщення російських біженців, Державна комісія у справах російських біженців, а з 1924 р. – Делегація із захисту інтересів російських біженців (В. Штрандтман), яка зберегла право видавати документи щодо актів і подій, що відбулися до жовтневого перевороту 1917 р. в Росії.

У КСХС до російських біженців застосовувався принцип взаємності, оскільки до 1917 р. біженці із Сербії та Чорногорії в Росії користувалися пра-

вами, наданими їхньою державою. Чинними вважалися посвідчення, свідоцтва, дипломи, атестати про освіту, військові звання, наукові ступені, здобуті біженцями ще в Російській імперії (Krišljanin 1956: 648). Югославія визнавала всі дореволюційні російські правові акти у галузях сімейного і спадкового права (Козлитин 1996: 134–135). Наприкінці 1920 р. у КСХС були запроваджені посвідчення особи та посвідчення на право проживання в країні, а в березні 1921 р. затверджено Положення про колонії російських біженців у КСХС, згідно з яким правління колонії представляло інтереси колонії й окремих її членів перед владою (Козлитин 1996: 119–120).

Згодом були запроваджені «нансенівські» паспорти. Українцям при цьому чинилися різні перепони. Для отримання паспорта, як стверджував В. Андрієвський, треба було *«узяти 'удостовереніє о благонадежности' від російського консула, а він, консул, не видає його без справки у військового агента, який є свого роду еміграційне російське ГПУ. Ніякі сербські посвідчення без цього 'удостоверенія' не допоможуть. Теж саме повторюється при всіх інших процедурах, включно до тих випадків, коли бажаєте зайнятись якоюсь торгівлею чи ремеслом»* (ЦДАГОУ 269–2–258: 28). За російськими біженцями зберігалася низка соціальних пільг, чого не було в Румунії. При призначенні пенсій враховувалася служба в Росії, біженці-робітники (фізичної праці) зрівнювалися у правах з місцевим населенням при прийомі на роботу, російські інваліди мали такі ж права, як і югославські, й отримували постійну пенсію, торговельна палата надавала дозвіл на торгівлю і ремісниче виробництво російським біженцям, якщо вони мали свідоцтва на заняття такими видами діяльності в Росії. З появою власної югославської інтелігенції обмеження вводилися лише для робітників розумової праці – лікарів, адвокатів і професорів (Бочарова 2011: 155; Козлитин 1996: 131–133). У 1923–1925 рр. в КСХС російським емігрантам дозволили брати участь у виборах до Народної скупщини, але 1925 р. Врангель заборонив своїм прихильникам це робити (Козлитин 1996: 135–136).

На початку 20-х рр. румунська влада ставилася до біженців з колишньої Російської імперії як до іноземців і намагалася позбутися їх, а 1923 р. почала примусово висилати за Дністер. Але після численних звернень ГДК усіх біженців поділили на дві категорії – політичних емігрантів і біженців (ЦДАГОУ 269–1–295: 47). Перша категорія мала право на подальше перебування в країні, а друга висилалася на батьківщину або виїжджала до інших країн. Для вирішення конфліктної ситуації з емігрантами до Бухареста приїздив спеціальний делегат Ліги Націй, заступник голови Міжнародного комітету Червоного Хреста Л. Брюнель. Компромісним стало рішення румунської влади запровадити для політичних емігрантів спеціальний документ – *«тимчасовий дозвіл на проживання в країні»* (ЦДАВО 4465–1–157: 47). У 1928–1929 рр. його почали заміняти на «нансенівський» паспорт з позначкою про російську національність. Заходами ГДК українські політичні емігранти домоглися запису у сертіфікатах ідентичності української національності.

4. Політичні середовища та ідеологічні вподобання. У науковій літературі серед українських емігрантів міжвоєнного періоду в Європі виділяють

п'ять політичних середовищ – консервативно-гетьманське, національно-демократичне, радикально-націоналістичне, народницько-соціалістичне та націонал-комуністичне (Трощинський 1994: 61). В Югославії та Румунії були представлені лише перші три середовища з відповідними громадсько-політичними структурами.

Національно-демократичне середовище міжвоєнної української політичної еміграції репрезентував Державний Центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР), який виступав за республіканську форму правління. Зовнішньополітичну діяльність ДЦ УНР здійснював спочатку через дипломатичні представництва, а після їх ліквідації – через громадські організації. У Румунії до вересня 1923 р. діяла Надзвичайна дипломатична місія на чолі з К. Мацієвичем, а потім її функції опосередковано здійснювали філія Українського товариства (прихильників) Ліги Націй (УТЛН) та ГДК. Оскільки КСХС не визнала УНР, Українську Державу та ЗУНР, то в країні не існувало й офіційних дипломатичних представництв. Нетривалий час діяли напівофіційне Генеральне консульство УНР в Загребі на чолі з С. Лукіяновичем та делегації УНР-ЗУНР на чолі з Г. Микитеєм й Українського товариства Червоного Хреста на чолі з Д. Дорошенком. На межі 20-х – 30-х рр. з метою зміцнення позицій ДЦ УНР серед емігрантського загалу члени Уряду УНР в еміграції В. Прокопович, О. Шульгин і Р. Смаль-Стоцький відвідали ці дві країни.

У другій половині 20-х рр. була створена мережа представників Уряду УНР в еміграції в країнах-реципієнтах. Безпосередній вплив на прихильників ДЦ УНР здійснювали представники військового міністерства УНР – полковники Г. Порохівський в Румунії та В. Филонович на Балканах (Болгарія й Югославія) і в Туреччині. Вони мали своїх відпоручників у регіонах або країнах. В Югославії таким був сотник П. Чорний. Під їхнім впливом перебували напіввійськові легальні організації, зокрема Товариство бувших вояків Армії УНР в Румунії на чолі з Г. Порохівським. Політичне керівництво еміграцією здійснювали ГДК в Румунії (керівний склад – уенерівці К. Мацієвич, В. Трепке, Д. Геродот, Г. Порохівський, Д. Маєр-Михальський та інші) та Союз українських організацій Югославії (існував недовго, широкої діяльності так і не розвинув).

Уряд УНР в еміграції спирався у своїй діяльності на політичні партії й їхні осередки в країнах перебування еміграції. Провідну роль в цьому політичному середовищі відігравала Українська радикально-демократична партія (Українська партія соціалістів-федералістів). Її осередків в Румунії й Югославії не існувало, але один з її керівників К. Мацієвич був лідером української еміграції в Румунії. Незважаючи на те, що 1925 р. остаточно переїхав до Чехословаччини, він щороку неодноразово відвідував Румунію і залишався лідером уенерівської еміграції в цій країні та керівником ГДК і тамтешньої філії УТЛН.

Уряд УНР в еміграції перебував під контролем таємної організації *«Братство Української Державності»*, яке фактично виконувало функції парламен-

ту і налічувало близько 100 осіб. Окремий осередок діяв в Бухаресті. На думку Г. Порохівського, до його складу належали уенерівці К. Мацієвич, Д. Геродот, В. Трепке, О. Долинюк та І. Гаврилук (ГДА СБУ 5–26440–2: 49–53).

ДЦ УНР в еміграції ініціював створення Української головної еміграційної ради. Мета – об'єднання під егідою Уряду УНР всієї української еміграції в Європі. До складу її керівних органів входили К. Мацієвич, Д. Геродот, В. Трепке (від Румунії) та В. Филонович (формально від еміграції в Туреччині, а фактично від українських організацій в Болгарії й Югославії).

Під впливом ДЦ УНР в Румунії перебували ГДК, філія УТЛН, ощадно-позичкове товариство «Згода», Союз українських жінок-емігранток, співоче товариство «Думка» та чимало українських громад у регіонах, в Югославії – українські громади в Белграді, Великому Бечкереку і Смедерево, філії товариства «Просвіта» в Новому Саді і Скоп'є та Союз українських організацій Югославії. В Румунії до кінця міжвоєнного періоду національно-демократичне середовище відігравало провідну роль серед тамтешніх українських емігрантів, в Югославії через внутрішні суперечки між її провідними діячами, розкладову діяльність російської еміграції воно втратило лідерство у першій половині 30-х рр., чим скористалися опоненти з інших політичних середовищ.

Консервативно-гетьманське середовище було представлене нечисленними групами прихильників гетьмана П. Скоропадського в Югославії й хліборобськими організаціями в Румунії, що опинилися під впливом Українського союзу хліборобів-державників (УСХД). Вони виступали за монархічну форму правління.

У першій половині 20-х рр. в Югославії нетривалий час існували Союз хліборобів України в Сербії на чолі з П. Мацьком та організація гетьманців, до управи якої входили В. Стороженко (голова), Д. Васецький, В. Заболотний, А. Старицький та І. Цибуля (Козлітін 1996: 59). У другій половині 20-х рр. поодинокі прихильники П. Скоропадського були членами товариства «Просвіта» в Белграді, зокрема її керівники І. Будз і В. Вільковський, та його філії у Новому Саді (ЦДАГОУ 269–2–269: 38зв, 68). Після державного перевороту 1929 р. громадсько-політична діяльність української еміграції зменшилася. Згодом жорсткий контроль припинився. У 30-х рр. гетьманцям так і не вдалося створити або очолити будь-яку емігрантську громадську організацію. Невелика активність гетьманців спостерігалася на межі 1937–1938 рр., коли відбувалася реорганізація гетьманського руху. До Белграда почали надходити різні гетьманські видання з публікаціями О. Назарука та С. Томашівського (ЦДАГОУ 269–2–284: 50зв). Колишній член Центральної Ради, активний діяч УСХД В. Кекало видав брошуру «Політичні перспективи України», провідною ідеєю якої було відновлення гетьманату П. Скоропадського.

У Румунії монархічний рух підтримували хліборобські організації. Союз українських хліборобів в Бухаресті (СУХБ), який виник у 1921 р., тісно співпрацював з УСХД. Його керівники – П. Новицький, А. Білопольський, А. Капніст, М. Яковенко, М. Ярош та ін. У 1934 р. питома вага «організації українських гетьманців-державників» не перевищувала 5 % від загальної

кількості українських емігрантів в Румунії (Трепке, Геродот 1934: 15–16), тобто не більше 150 осіб. У 20-х рр. до складу Союзу українських хліборобів і промисловців в Румунії й Української громади в Бухаресті входили і прихильники гетьманського руху, а деякі з них були членами ГДК (М. Ярош). Після переїзду А. Білопільського у 1930 р. до Аргентини гетьманський рух в Румунії очолив М. Ярош – голова нелегального «Союзу українських монархістів», основу якого (близько 20 осіб) складали члени Української громади в Бухаресті. Союз підтримував зв'язок з Українським союзом гетьманців-державників (правонаступник УСХД). Ця група кількісно і за впливом серед емігрантів зміцнилася лише під час Другої світової війни.

Радикально-націоналістичне середовище у цих двох країнах представляла Організація українських націоналістів (ОУН), а в Югославії ще й Український фашистський здвиг. У Румунії ОУН мала поширення на українських землях (Північна Буковина, Бессарабія та Мармарощина), що входили до складу цієї країни, серед емігрантів вона набула організаційне оформлення лише у 1939 р. У другій половині 30-х рр. країну неодноразово відвідував один з лідерів ОУН О. Ольжич, у 1939 р. – ідеолог українського націоналізму Д. Донцов. У Чернівцях оунівці видавали місячник «Самостійна думка» та тижневик «Самостійність», у 1940–1941 рр. в Бухаресті Д. Донцов та Ю. Русов – журнал українського національного традиціоналізму «Батава». Д. Донцов неодноразово зустрічався з групою В. Мельника, що була складовою частиною Української громади в Бухаресті, та членами місцевого осередку УСГД на чолі з М. Ярошем, пропагуючи ідеї націоналізму. Невдовзі обидві групи встановили зв'язок з ОУН. Одна частина групи В. Мельника влилася до лав ОУН, інша підтримувала зв'язок з нею. Після початку Другої світової війни фінансова підтримка національно-демократичного середовища емігрантів з боку Польщі припинилася, що призвело до його дезорганізації. Цим скористалися націоналісти і монархісти. У 1940 р. вони фактично очолили ГДК, але ненадовго. Згодом під впливом румунської влади комітет очолив Г. Порохівський (Власенко 2016b).

На установчому конгресі ОУН, що відбувся 1929 р. у Відні, повинен був взяти участь делегат товариства «Просвіта» в Белграді М. Тумир, але через брак відповідних документів він не прибув до Австрії (Конгрес 2006: 49). Невдовзі після форуму почала формуватися мережа ОУН і на Балканах, зокрема в Югославії. Відповідальним секретарем за мережу в Югославії призначили Г. Калюжного. На початку 30-х рр. в Югославії сформувалося два осередки ОУН – в Белграді та Загребі. Невелика група членів ОУН і прихильники часопису «Розбудова нації» в Белграді намагалися впливати на діяльність «Просвіти» (1932 р. югославська влада припинила її діяльність) та Союзу українських організацій Югославії. У жовтні 1933 р. вони досягли позитивного результату, коли на I Установчому з'їзді Союзу Г. Шевчика обрали головою управи, а М. Тумира – секретарем. На поширення націоналістичної ідеології серед емігрантів вплинули неодноразові поїздки до Югославії О. Ольжича (1932–1934 рр. під час археологічної експедиції Гарвардського університету

та роботи в белградських архівах і музеях), короткотермінові відвідини країни М. Сціборським та В. Мартинцем. Але до кінця 30-х рр. осередок ОУН в Белграді так і не зміг очолити українські громадські організації в Сербії. У 1939 р. керівником відділу став І. Будз.

Кращі результати показав осередок ОУН в Загребі. У Хорватії було чимало української національно свідомої студентської молоді й інтелігенції з Галичини, там були кращі умови для діяльності української еміграції, ніж в Сербії, де влада толерувала російську еміграцію, у регіоні служило багато уніатських священників, які після закінчення навчання у Львові повернулися до Югославії. Лідером (секретарем) відділу був літератор і журналіст, член управи (згодом голова) товариства «*Просвіта*» в Загребі В. Войтанівський (Горохівський). Він був делегатом (не взяв участь) II Великого збору ОУН, входив до складу ідеологічно-політичної, організаційної та резолюційної комісій цього форуму (Книш [б. р.]: 8). Наприкінці 30-х рр. відділ об'єднував близько 200–250 осіб (членів та активних прихильників) (Марискевич 2014: 296). Він поділявся на ланки по декілька осіб (членів) в кожній. Збори ланки відбувалися щотижня. Праця в ланках велася за такими напрямками: ідеологічно-політичний (вивчення націоналістичної літератури), військово-теоретичний (військовий вишкіл) та громадський (діяльність у громадських організаціях). Публічну діяльність ОУН здійснювала через товариство «*Просвіта*» в Загребі та його філії в Хорватії, Боснії, Сремі та Бачці серед українсько-русинського населення. Організовувалися дитячі ясла, освітні курси, відзначалися національні та державні свята (Шевченківські дні, Проголошення Незалежності УНР і ЗУНР, Акт Злуки УНР і ЗУНР, вшанування загиблих українських воєнків під Крутами і Базаром тощо). Члени ОУН публікували на сторінках хорватської преси матеріали про українців, українсько-хорватські зв'язки, огляди української преси про Хорватію, український національно-визвольний рух та участь у ньому молоді. Відділ мав зв'язки з Хорватською революційною організацією «*Усташі*». Поширенню серед емігрантів ідей націоналізму сприяло дві події – Роттердамська трагедія 1938 р. (вбивство лідера ОУН Є. Коновальця) та спроба українців Закарпаття створити власну державу у березні 1939 р. Члени відділу ОУН організували збір коштів до фонду Карпатської України, допомагали розміщенню біженців із Закарпаття в Руському Керестурі та інших місцях (Власенко 2016b: 30–33).

Друга нелегальна політична організація радикально-націоналістичного середовища – Український фашистський здвиг (УФЗ), що виник у середині 30-х рр. Нечисленна організація складалася переважно з емігрантів із Наддніпрянської України, які прибули до Югославії у складі армії П. Врангеля. Спочатку УФЗ співпрацював з ОУН, потім діяв самостійно. Голова УФЗ – торговець Л. Богунець (Баганець). У 1939 р. організація видавала журнал «*За Україну*» (вийшло 4 числа), на сторінках якого опублікувала свою програму. Політичні опоненти вважали її фашистською. УФЗ не мала впливу серед емігрантів.

Отже, з порівняльного аналізу української політичної еміграції в Югославії та Румунії випливає, що в емігрантському середовищі цих двох країн

спостерігалися як спільні, так і відмінні тенденції. В Югославії внаслідок виходу українців на еміграцію у складі білих армій, русофільства тамтешньої влади, відсутності серед емігрантів певної кількості національно свідомих і досвідчених громадсько-політичних діячів не сформувалося потужне українське політичне середовище. Група прихильників ДЦ УНР поступово втратила свої позиції провідної сили на користь осередку ОУН, який діяв переважно в Хорватії та Боснії і Герцеговині. У Румунії впродовж майже всього міжвоєнного періоду національно-демократичне середовище, основу якого складали колишні вояки Армії УНР, було провідною силою української еміграції, створило мережу громадських організацій, мало здобутки у справі відстоювання інтересів емігрантів як на міжнародній арені, так і в країні. Напередодні і в перші роки Другої світової війни активізувалося радикально-націоналістичне середовище. Нечисленні групи монархістів не мали суттєвого впливу на емігрантське середовище в обох країнах.

ЛІТЕРАТУРА

- Бочарова, Зоя. Российское зарубежье 1920–1930-х гг. как феномен отечественной истории. Москва: АИРО-XXI, 2011. [Bocharova, Zoya. Rossiyskoe zarubezh'e 1920–1930-kh gg. kak fenomen otechestvennoy istorii. Moskva: AIRO-XXI, 2011.]
- Власенко, Валерій. «Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі.» Сумська старовина XL, 2013: 22–35. [Vlasenko, Valeriy. «Druha khvylia mizhvoiennoyi ukrayins'koyi politychnoyi emihratsiyi u Pivdenno-Skhidniy Yevropi.» Sumska starovyna XL, 2013: 22–35.]
- Власенко, Валерій. «Вторая волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (зима – весна 1920 г.).» Русин 36, 2014: 270–284. [Vlasenko, Valeriy. «Vtoraya volna mezhvoennoy ukrainskoy politicheskoy emigratsii v Rumynii (zima – vesna 1920 g.).» Rusin 36, 2014: 270–284.]
- Власенко, Валерій. «Правове становище міжвоєнної української еміграції в Румунії (міжнародний аспект).» Сумська старовина XLV, 2014: 29–36. [Vlasenko, Valeriy. «Pravove stanovyshe mizhvoiennoyi ukrayins'koyi emihratsiyi v Rumunii (mizhnarodnyy aspekt).» Sumska starovyna XLV, 2014: 29–36.]
- Власенко, Валерій. «Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии.» Русин 38, 2014: 99–114. [Vlasenko, Valeriy. «Tret'ya volna mezhvoennoy ukrainskoy politicheskoy emigratsii v Rumynii.» Rusin 38, 2014: 99–114.]
- Власенко, Валерій. «Формирование украинской политической эмиграции в Румынии в межвоенный период (первая волна).» Русин 35, 2014: 105–120. [Vlasenko, Valeriy. «Formirovanie ukrainskoy politicheskoy emigratsii v Rumynii v mezhvoennyy period (pervaya volna).» Rusin 35, 2014: 105–120.]
- Власенко, Валерій. «Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля).» Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету XXXIX, 2014: 85–91. [Vlasenko,

Valeriy. «Formuvannia mizhvoiennoyi ukrayins'koyi politychnoyi emihratsiyi v Yuhoslaviyi (persha khvyliya).» Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu XXXIX, 2014: 85–91.]

Власенко, Валерій. «Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918–1939 pp.).» Сумський історико-архівний журнал XXV, 2015: 56–67. [Vlasenko, Valeriy. «Konservatyvno-het'manske seredovyshche mizhvoiennoyi ukrayins'koyi emihratsiyi v krainakh Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy (1918–1939 rr.).» Sumskyy istoryko-arkhivnyy zhurnal XXV, 2015: 56–67.]

Власенко, Валерій. «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії.» [У:] Русинистичні студії = Ruthenian studies. Нови Сад, 2015: 103–132. [Vlasenko, Valeriy. «Tretia khvyliya mizhvoiennoyi ukrayins'koyi emihratsiyi do Yuhoslaviyi.» [U:] Rusynystychny studyi = Ruthenian studies. Novy Sad, 2015: 103–132.]

Власенко, Валерій, Гузун, Вадим. «Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи.» Сумська старовина XLVIII, 2016: 25–49. [Vlasenko, Valeriy, Huzun, Vadym. «Natsionalno-demokratychne seredovyshche mizhvoiennoyi ukrayins'koyi emihratsiyi v krayinakh Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy.» Sumska starovyna XLVIII, 2016: 25–49.]

Власенко, Валерій. «Дипломатичні представництва УНР – організатори громадського життя української політичної еміграції у балканських країнах.» Дриновський збірник 9, 2016: 107–114. [Vlasenko, Valeriy. «Dyplomatychni predstavnytstva UNR – orhanizatory hromadskoho zhyttia ukrayins'koyi politychnoyi emihratsiyi u balkanskykh krayinakh.» Drynovskyy zbirnyk 9, 2016: 107–114.]

Власенко, Валерій. «Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі.» Сумська старовина XLIX, 2016: 23–42. [Vlasenko, Valeriy. «Radykal'no-natsionalistychne seredovyshche mizhvoiennoyi ukrayins'koyi emihratsiyi v Pivdenno-Skhidniy Yevropi.» Sumska starovyna XLIX, 2016: 23–42.]

Власенко, Валерій. «Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою.» Україна дипломатична XX, 2019: 590–598. [Vlasenko, Valery. «Mizhvoienna ukrayins'ka politychna emihratsiia v Yuhoslaviyi: vidnosyny z vladoiu.» Ukrayina dyplomatychna XX, 2019: 590–598.]

Йованович, Мирослав. Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940. Москва: Библиотека-фонд «Русское зарубежье», Русский путь, 2005. [Yovanovich, Miroslav. Russkaya emigratsiya na Balkanakh: 1920–1940. Moskva: Biblioteka-fond «Russkoe zarubezh'e», Russkiy put', 2005.]

Книш, Зиновій. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Т. 1. Торонто: Срібна Сурма, [б. р.]. [Knysh, Zynoviy. Pered pokhodom na Skhid. Spohady y materialy do diiannia Orhanizatsiyi Ukrains'kykh Natsionalistiv u 1939–1941 rokakh. T. 1. Toronto: Sribna Surma, [b. r.].]

Козлитин, Владимир. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). Харьков: РА, 1996. [Kozlitin, Vladimir. Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.). Khar'kov: RA, 1996.]

- Козлітін, Володимир. «Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.).» Українська діаспора 9, 1996: 52–69. [Kozlitin, Volodymyr. «Ukrayins'ki hromads'ki orhanizatsiyyi v Yuhoslaviyi (20–30-ti rr. XX st.).» Ukrayins'ka diaspora 9, 1996: 52–69.]
- Лавренко, Валерія. «Образи російської еміграції в середовищі українства в екзилі на Балканах у міжвоєнний період.» Проблеми політичної історії України 11, 2016: 113–120. [Lavrenko, Valeriia. 2016. «Obrazy rosiys'koi emihratsiyyi v seredovyschi ukrayinstva v ekzyli na Balkanakh u mizhvoiennoyy period.» Problemy politychnoyi istoriyyi Ukrayiny 11, 2016: 113–120.]
- Лівицький, Микола. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен-Філадельфія, 1984. [Livytskyy, Mykola. DTs UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy. Miunkhen-Filadelfia, 1984.]
- Марискевич, Тарас. «Стосунки ОУН з ‘малими’ європейськими державами та організаціями право-радикального спрямування.» [У:] Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез доповідей X наук.-практ. конф., 31 березня – 5 квітня 2014 р. Львів, 2014: 293–296. [Maryshevych, Taras. «Stosunky OUN z ‘malymy’ yevropeis'kymy derzhavamy ta orhanizatsiiamy pravo-radykal'noho spriamuvannya. [U:] Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpriemnytstva ta kompiuternykh tekhnolohiy v Ukrayini: zb. tez dopovidei X nauk.-prakt. konf., 31 bereznia – 5 kvitnia 2014 r. Lviv, 2014: 293–296.]
- Миленковић, Тома, Павловић, Момчило. „Предговор.” [У:] Белоемиграција у Југославији: 1918–1941. Т. 1. Београд: Фото Футура, 2006: 5–28. [Milenković, Toma, Pavlović, Momčilo. „Predgovor.” [U :] Beloemigracija u Jugoslaviji: 1918–1941. Т. 1. Beograd: Foto Futura, 2006: 5–28.]
- Піскун, Валентина. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). Київ, 2006. [Piskun, Valentyna. Politychnyy vybir ukrayins'koyi emihratsiyyi (20-ti roky XX stolittia). Kyiv, 2006.]
- Поремский, Владимир. Стратегия антибольшевизской эмиграции; избранные статьи 1934–1997 гг. Москва: Посев, 1998. [Poremskiy, Vladimir. Strategiya antibol'shevitskoy emigratsii; izbrannyye stat'i 1934–1997 gg. Moskva: Posev, 1998.]
- Срібняк, Ігор. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924). Київ, 2000. [Sribniak, Ihor. Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voiakyy-ukrayintsi v krayinakh Tsentralnoyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy: stanovyshche, orhanizatsiia, kulturno-prosvitnyts'ka diialnist' (1919–1924). Kyiv, 2000.]
- Срібняк, Ігор. «Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923).» Військово-історичний альманах 2, 2006: 45–57. [Sribniak, Ihor. «Pochatky ukrayins'koyi viyskovoyi emihratsiyyi na Balkanakh (1921–1923).» Viyskovo-istorychnyy al'manakh 2, 2006: 45–57.]
- Трепке, Василь, Геродот, Дмитро. «Лист до редакції.» Тризуб 9, 1934: 15–16. [Trepke, Vasyl', Herodot, Dmytro. «Lyst do redaktsiyyi.» Tryzub 9, 1934: 15–16.]
- Трошинський, Володимир. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. [Troshchynsky, Volodymyr.

Mizhvoienna ukrayins'ka emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsial'no-politychne yavyshe. Kyiv, 1994.]

Учасник конференції. «Перша конференція української еміграції.» Тризуб 29–30, 1929: 40–46. [Uchasnyk konferentsiyi. «Persha konferentsiia ukrayinskoyi emihratsiyi.» Tryzub 29–30, 1929: 40–46.]

Kršljanin, Miroljub. „Kontrarevolucionarna akcija kraljevskih vlada u Beogradu protiv SSSR-a (1918–29).” Pregled 10/II, 1956: 647–656.

Kulisher, Eugene M. Europe on the Move: War and Population Changes 1917–1947. New-York: Columbia University Press, 1948.

ДЖЕРЕЛА

Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 5, спр. 26440, т. 2. [Haluzevyu derzhavnyu arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 5, spr. 26440, t. 2.]

Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ), ф. 1, спр. 12617, т. 1. [Haluzevyu derzhavnyu arkhiv Sluzhby zovnishnoyi rozvidky Ukrainy, f. 1, spr. 12617, t. 1.]

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. Р-5680, оп. 1, д. 65. [Gosudarstvennyy arhiv Rossijskoj Federacii (GARF), f. R-5680, op. 1, d. 65.]

Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали. Львів, 2006. [Konhres Ukrainskykh Natsionalistiv 1929 r.: dokumenty i materialy. Lviv, 2006.]

Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ, 2008. [Ukrayins'ka politychna emihratsiia 1919–1945: Dokumenty i materialy. Kyiv, 2008.]

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДА-ВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 157. [Tsentralnyu derzhavnyu arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 4465, op. 1, spr. 157.]

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ), ф. 269, оп. 1, спр. 231. [Tsentralnyu derzhavnyu arkhiv hromadskykh ob'iednan ta ukrayiniky (TsDAHOU), f. 269, op. 1, spr. 231.]

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 295. [TsDAHOU, f. 269, op. 1, spr. 295.]

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 258. [TsDAHOU, f. 269, op. 2, spr. 258.]

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 269. [TsDAHOU, f. 269, op. 2, spr. 269.]

ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 2, спр. 284. [TsDAHOU, f. 269, op. 2, spr. 284.]

INTERWAR UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION IN YUGOSLAVIA AND ROMANIA: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

SUMMARY

The article focuses on Ukrainian political emigration to Yugoslavia and Romania in the interwar period. It is not about the entire emigration, but only that part of it that was organizationally structured, politically motivated, ideologically defined and professed the idea of Ukrainian statehood in any form. The comparative analysis is based on four criteria: the way and peculiarities of emigration, the number of emigrants, legal status, political environment and ideological preferences. The author identifies common features and differences in the situation of emigration. It is argued that the number of Ukrainian emigrants in Romania was higher (2–3 times) than in Yugoslavia. The basis of Ukrainian political emigration in Yugoslavia was made up of those Ukrainians who arrived there as part of the white armies of A. Denikin and P. Wrangel, while in Romania it was the soldiers of the UPR Army. In the interwar period, the number of emigrants decreased due to repatriation, re-emigration, assimilation, naturalization and biological reasons (death). Ukrainian emigrants in Romania succeeded in having their nationality or state affiliation (Ukrainian or Ukraine) indicated in their Nansen passports. In both countries, national-democratic (supporters of the UPR Government in exile, republicans), conservative-hetman (supporters of Hetman P. Skoropadskyi, monarchists) and radical nationalist environments (members and supporters of the Organization of Ukrainian Nationalists, and in Yugoslavia, the Ukrainian Fascist Movement) were widespread. Throughout the interwar period, the national-democratic environment was dominant in Romania, and it created an extensive network of central and local public organizations. In Yugoslavia, from the early 1930s, this environment gradually gave way to a radical nationalist environment. The OUN in Yugoslavia had its centers in Belgrade and Zagreb. Monarchists in both countries were represented by several organizations that had no influence on the emigrant community.

Keywords: political environments, Romania, Ukrainian political emigration, waves of emigration, Yugoslavia.

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА СЕРБІЇ В ОСВІТНІЙ, НАУКОВІЙ ТА КУЛЬТУРНІЙ СФЕРАХ УПРОДОВЖ ОСТАННЬОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТОЛІТТЯ: ВИКЛИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ

У дослідженні розглянуто, як в умовах нестабільних 90-х років ХХ століття розвивалася співпраця між Україною та Сербією в науковій, освітній та культурній сферах. Автор доводить, що навіть до встановлення офіційних дипломатичних відносин подібні зв'язки вже мали місце. Зокрема, значні успіхи були зроблені у сфері перекладів сербських творів українською, формувалися школи українців у наукових інституціях Сербії, проводилися презентації українських культурних надбань та ін. Загалом, 90-ті роки ХХ століття засвідчили продовження традицій співпраці між українцями і сербами у науковій, освітній та культурній сферах. У статті також зазначено, що Україна та Сербія використали лише незначну частину свого потенціалу, який міг бути залучений до формування співпраці.

Ключові слова: українсько-сербські зв'язки, культурна співпраця, наукова співпраця, освітня співпраця, українознавчі дослідження

COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND SERBIA IN THE EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL SPHERES DURING THE LAST DECADE OF THE 20TH CENTURY: CHALLENGES AND TRENDS

The study examines how cooperation between Ukraine and Serbia in the scientific, educational and cultural spheres developed in the unstable 90s of the 20th century. It is shown that even before the establishment of official diplomatic relations, such ties already existed. In particular, significant progress was made in the field of translations of Serbian works into Ukrainian, schools of Ukrainian studies were formed in scientific institutions of Serbia, presentations of Ukrainian cultural heritage were held, etc. In general, the 90s of the 20th century witnessed the continuation of traditions of cooperation between Ukrainians and Serbs in the scientific, educational and cultural spheres. However, Ukraine and Serbia have used only a small part of their potential, which could be involved in the formation of cooperation in the fields of science, education and culture.

Keywords: Ukrainian-Serbian relations, cultural cooperation, scientific cooperation, educational cooperation, Ukrainian studies

Досліджуючи історію співпраці України та Сербії, ми помітили, що українські та іноземні науковці не достатньо приділяють увагу важливим питанням спільної історії двох народів, таким чином втрачається цінність тих міжкультурних контактів, що накопичувалися століттями. Власне, таке нехтування інтересом до взаємопов'язаності української та сербської історії дозволяє Росії вписувати українсько-сербські результати співпраці у російсько-сербський кон-

* h.sahan@kubg.edu.ua

текст. Це в свою чергу сприяє утвердженню російського міфу, що Сербія є беззаперечним представником і лобістом російських інтересів на Балканах. Проте, офіційна рекція Сербії на повномасштабне вторгнення Росії в Україну свідчить про інше. Зокрема, з моменту ухвалення першої резолюції Генеральної Асамблеї ООН у березні 2022 року Сербія послідовно входить до переліку країн, які засудили агресію Росії і вимагали негайного виведення її військ з України. Сербія підтримала чотири резолюції ООН, зокрема і резолюцію, яка засуджує анексію Росією чотирьох східних регіонів України в жовтні 2022 року. Несподіваним для багатьох виявилось і те, що Сербія проголосувала за виключення Росії із Ради ООН з прав людини у квітні 2022 року.

Позиція Сербії на глобальних форумах щодо російського вторгнення в Україну ідентична тій, яку вона займає в регіональних організаціях. У лютому 2023 року Сербія разом із дев'ятьма іншими країнами Південно-Східної Європи підписала декларацію, в якій йдеться про те, що російська агресія проти України є грубим порушенням міжнародного права та найбільшою загрозою європейській безпеці (Тиравський 2024).

Показовим є те, що упродовж російсько-української війни політична, гуманітарна, фінансова і військова підтримка Сербії є постійною і значною. Це певним чином пом'якшує той факт, що Сербія не запровадила економічні санкції проти Росії. Проте проросійські наративи ще міцно тримають свої позиції поміж іноземних та українських ЗМІ. Новина про те, що Сербія у березні 2024 року надала Україні фінансову допомогу в розмірі 30,2 мільйонів євро, не викликала особливого інтересу в жодній із країн. Декілька українських мас-медіа повідомили про це, підкресливши, що допомога надійшла від країни, яка підтримує економічні відносини з Росією і не приєдналася до економічних санкцій ЄС проти Москви. Варто зазначити, що така фінансова підтримка України є значною для Сербії. Вона дорівнює річному бюджету одного із середніх міст із населенням близько 60 000 осіб (Тиравський 2024). Сербія також надала Україні 3 мільйони євро для допомоги вразливим дітям та ще 1,5 мільйона євро для переміщених осіб, лише за кілька місяців після того, як Росія розпочала агресію проти України.

Разом із фінансовими пакетами Сербія скерувала в Україну матеріальну допомогу, медичні автомобілі, електрогенератори, водоочисні споруди та іншу гуманітарну допомогу. Сербія не входить до міжнародної коаліції, яка забезпечує Україну зброєю та військовими матеріалами. Вона проголосила нейтралітет щодо війни, а її влада повторює, що Сербія не постачає зброю жодній із сторін. Проте, президент М. Вучич публічно заявив, що Белград не заважатиме постачанню сербської зброї в Україну (Тиравський 2024).

Отже, ці факти вкотре засвідчують важливість українсько-сербських контактів і приналежність обох країн до демократичного світу та участь обох країн у боротьбі за демократичні цінності. Співпраця між країнами у важкі 90-ті роки ХХ століття також продемонструвала чималий інтерес країн одна до одної. Серед різних напрямів співпраці вагоме місце посідають зв'язки в

освітній, науковій та культурній сферах, які розвивалися упродовж останнього десятиліття XX століття.

Тогочасні військові конфлікти на пост'югославському просторі суттєво затягнули налагодження дипломатичних та інших відносин між Україною та Сербією. Так, лише 15 квітня 1994 року відбувся обмін нотами щодо встановлення дипломатичних відносин між Україною та Союзною Республікою Югославія (Чекаленко 2024). Через два роки було створено Комісії з питань торгово-економічного та науково-технічного співробітництва, які підготували документи, і 27 січня 1997 року між урядами України і Союзна Республіка Югославія було підписано Угоду про співробітництво в галузі освіти, культури та спорту (Міністерство економіки 2024).

Проте зазначмо, що подібні зв'язки розвивалися і до офіційних угод. Зокрема, значні успіхи були зроблені у сфері перекладів сербських творів українською. Так, за останнє десятиліття XX століття вийшло три збірки українською мовою (Українсько-сербські 2005). А видавництво «Класика» 1998 року видало романи М. Павича «Хозарський словник» та М. Капора «Облудники» та збірку оповідань Д. Кіша «Енциклопедія мертвих».

Помітні успіхи були досягнуті у сфері наукової співпраці. Важливим напрямом таких зв'язків стало формування школи українців у наукових інституціях Сербії. Становлення таких науковців, зокрема у галузі сербської філології, розпочалося наприкінці 90-х років XX століття. До того часу україномовний матеріал використовувався сербськими дослідниками в лінгвістичних студіях спорадично, переважно в окремих статтях із загальнославистичної проблематики або наукових студіях, представлених на Міжнародних славистичних конференціях чи симпозіумах.

Сербські науковці справедливо зазначали, що на дослідження української мови зверталось мало уваги, хоч історичні зв'язки між Україною і Сербією мають давні традиції. Той факт, що до 90-х років XX століття український напрям дослідження не виокремлювали від російського, суттєво гальмував становлення україністики в сербській науці. Вперше у сербській славистиці літературознавець Властимир Ерчич порушив питання про необхідність спеціального вивчення українсько-сербських зв'язків і виокремлення їх з традиційно засвоєних у науці російсько-сербських взаємин, зауваживши при цьому, що такий підхід до справи аж ніяк не може пов'язуватися з поняттям націоналізму, адже українці і серби мають, що сказати один одному (Ерчич 1993: 197). В. Ерчич зазначав, що в Сербії вже сформувався невеликий колектив дослідників-україністів, які усвідомлюють всю важливість проблем й поставлених перед ними завдань і поступово намагаються розв'язати ці питання сербської славистичної науки у непростих умовах.

Дослідник наголошує, що на часі є також підготовка словника чи навіть енциклопедії, в якій би подавались всі досягнення сербських та українських славистів, де можна було б знайти вичерпні бібліографічні дані про автора, його бібліографію, літературу про нього, аж до конкретної публікації (Ерчич 1993: 198). Заслуговує на увагу також міркування В. Ерчича щодо створення

спеціального інформаційно-документального центру україністики з двома відділеннями – у Києві та в Канаді чи Америці, куди б можна було надсилати чи отримувати інформацію про україністику в світі. Таким чином, вже на початку 90-х років у сербській науці висловлювалася дуже актуальна думка про необхідність комп'ютеризованих записів та аналізу українознавчої інформації.

Незалежно від думок сербського філолога щодо розуміння необхідності створення спеціалізованого центру з україністичних досліджень подібні ідеї генерувалися й українськими вченими. Ще на початку 90-х років при Київському національному університеті імені Т. Шевченка було створено Інститут українознавства з відповідними науковими відділами, які почали займатися координацією досліджень україністичної проблематики і безпосередньо контактували з відомими науковими центрами українознавства за межами нашої країни. Складовою частиною цієї установи став відділ української мови, який очолила доктор філологічних наук С. Я. Єрмоленко. На його основі тепер функціонує Центр українознавства при Київському національному університеті імені Т. Шевченка, який займається суто науковими дослідженнями (Чумак 2003: 18).

Помітним явищем кінця ХХ століття у славістичних колах стала доповідь викладача Белградського університету Богдана Терзича, виголошена на науковій конференції в Києві, що була присвячена 150-річчю кафедри слов'янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка і 105-річчю від дня народження академіка Л. А. Булаховського (Терзич 1993: 153–157). Доповідач справедливо констатував той факт, що у минулому, особливо у ХVІІІ столітті, сербсько-українські зв'язки були інтенсивнішими, ніж у пізніші часи. Зацікавленість лінгвістичною україністикою у сербському мовному середовищі зросла після проголошення Україною своєї незалежності. Так, на початку 90-х років минулого століття у Белградському університеті для студентів-русистів було включено до навчальних планів чотирисеместрові студії з української мови і літератури як другої слов'янської мови.

Сербський дослідник передбачав, що згодом таке викладання української мови і літератури в Белградському університеті має перерости в спеціалізовані студії з україністики як основного предмета. Уже наприкінці 90-х років ХХ століття така спеціалізація була реалізована в навчальному процесі. Головне завдання сербської україністики Б. Терзич вбачав в активізації типологічних чи конфронтативних досліджень, що мають виявити як спільні характеристики окремих мовних явищ у близькоспоріднених слов'янських мовах, так і типологічні відмінності мовних одиниць (Терзич 1993: 154).

Славістичні студії поступово ставали популярними серед українських науковців. Зокрема, з 1996 року Одеський національний університет імені І. І. Мечникова почав видавати «Слов'янський збірник», в якому свої праці стали друкувати і сербські вчені: Злата Бойович – доктор філологічних наук, професор Белградського університету; Мілиця Гркович – доктор філологічних наук, професор Новосадського університету; Драгана Мршевич-Радович – доктор філологічних наук, професор Белградського університету.

З початку 90-х років XX століття у Белграді з'являється інтерес до українських культурних надбань. Провідну роль у цьому відігравала перекладацька справа, завдяки якій югославські народи отримали змогу познайомитися з літературними, історичними та іншими творами українських авторів. Це було важливо ще й тому, що за підрахунками експерта з українознавства, професора Белградського університету Людмили Попович, з 1800 року до кінця XX століття здійснено всього сімсот перекладів бібліографічних одиниць, що, з одного боку, свідчить про певну зацікавленість сербів українським літературним надбанням. Проте у порівнянні з перекладами з інших мов, це досить посередній результат (Попович 2006: 29).

Основними причинами такого невтішного стану справи, окрім відсутності фахових українців, були незадовільна укомплектованість сербських бібліотек творами українських авторів та брак відповідних двомовних словників. За останнє десятиліття XX століття ситуація в цій сфері дещо покращилася. З часу запровадження навчального курсу української мови у Белградському державному університеті переклади з української літератури та наукові українознавчі дослідження стали частотнішим явищем у сербському культурному й науковому житті. Це, перш за все, свідчить про те, що систематична фахова і професійна підготовка відповідних кадрів може принципово змінити ситуацію.

Славісти Белградського університету ще у шістдесятих роках XX ст. налягали на тому, щоб на кафедрі східних й західних слов'янських мов і літератур (нинішній кафедрі славістики філологічного факультету) запровадили викладання української мови і літератури. З цією метою було розроблено навчальні плани та наукову програму українознавчих студій, а окремими угодами про міжнародне співробітництво передбачалося запрошувати викладацькі кадри з України. Проте тоді ці плани з різних причин – як зовнішньополітичних (напружені відносини між СФРЮ та СРСР), так і внутрішніх (боротьба з дисидентами в Україні), не могли бути реалізовані.

Українознавчі курси на філологічному факультеті у Белграді було юридично та організаційно запроваджено у 90-тих роках XX століття. Так, 1991–1992 навчального року тут розпочали викладання української мови на рівні другої слов'янської мови для студентів-славістів. Першим викладачем був сербський учений-славіст Богдан Терзич, який протягом одного семестру викладав українську мову студентам-русистам кафедри славістики. Чотирисеместрові студії української мови і літератури (на другому та третьому курсах, по шість годин лекцій та практичних занять на тиждень) і досі залишаються одним із джерел підготовки українознавців у Сербії.

Також на початку дев'яностих років було заплановано у рамках загальної славістичної концепції укомплектувати відділ слов'янської філології українознавчими студіями. Тобто сформувати в майбутньому, передусім коли буде підготовлено відповідного рівня викладацькі кадри, поруч з існуючими групами російської, польської, чеської та словацької мов, групу студентів за

спеціалізацією українська мова та література. Результатом наполегливої праці у цьому напрямку стало створення спеціальності українська мова і література, яку 2000 року було затверджено новим Статутом та навчально-науковими планами філологічного факультету. Кістяк викладацького складу українознавчих предметів у Белградському університеті у 90-х роках минулого століття складали Л. Попович, М. Іванович і Т. Гаєв. У процесі викладання української літератури їм допомагали викладачі кафедри русинської мови та літератури філософського факультету Новосадського університету Ю. Тамаш і Я. Рамач. Згідно угоди про співпрацю між Белградським та Київським університетами, до Сербії за контрактом час від часу приїжджали викладачі з України. З початку ХХІ століття викладачі кафедри філологічного факультету Белградського університету почали читати лекції приблизно п'ятдесятьом студентам, серед яких третина є фаховими українцями (Попович 2006: 30).

Концепція розвитку українознавчих студій у Белградському університеті була сформована за аналогією до провідних славістичних центрів світу, де українознавчі студії стали традицією. Немає жодних сумнівів у тому, що інтенсивність та напрями розвитку сербського українознавства були обумовлені й тим фактом, що у провідних університетах України (КНУ імені Т. Шевченка, Львівському НУ імені І. Франка та Одеському НУ імені І. Мечнікова) існували відповідні студії сербської мови та літератури. Протягом років окремі факультети Белградського університету розвивають співробітництво з найбільшими університетами України. За кількістю спільних з українськими науковцями науково-дослідних проєктів лідерами є технологічний, медичний, математичний та сільськогосподарський факультети.

На міжнародних симпозіумах і конференціях, що організовуються Сербською академією наук і мистецтв, Матицею сербською та університетами Сербії, наприкінці 90-х років ХХ століття регулярно звучали доповіді з українознавчої проблематики (Сибиновић 2002). Протягом останнього десятиліття минулого століття у філологічній науковій періодиці стали звичним явищем праці, присвячені питанням порівняльного аналізу української та сербської мов, історії української літератури і культури, а також дослідження з української літератури й історії українсько-сербських зв'язків.

Одним із проявів практичної взаємодії академічних вчених наших країн є постійний обмін літературою та науковою інформацією. Цей напрям співпраці є першоосновою науково-технічного і культурного співробітництва, оскільки знайомить наукову громадськість з досягненнями та проблемами, над розв'язанням яких працюють вчені обох країн, допомагає окреслити поле взаємних наукових інтересів. Зазначені обміни з української сторони здійснюються перш за все Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. У 90-ті роки ХХ століття обмін літературою не завжди був регулярним з обох сторін, оскільки цьому перешкоджали військові конфлікти на території Сербії та економічні складності у перші роки української незалежності. Загалом з Сербії надходило близько десяти найменувань періодичних наукових видань («Теологічний аналіз», «Югославський економічний огляд», «Статистичний

огляд» та інші), які не мали суто академічного характеру, хоч і були виданнями Белградського університету та Сербської академії наук і мистецтва.

Ситуація кардинально змінилася з початку XXI століття. Практично всі видання САНМ, Белградського і Новосадського університетів (близько 30 найменувань) почали замовляти й отримувати в НБУ імені В. І. Вернадського. Також бібліотека стала отримувати десятки монографічних досліджень, переважно з філології та географії. Значним досягненням українських вчених стало видання покажчика з сербського фольклору і літератури, в якому подано відомості про праці вчених та фахівців, які відображають українсько-сербські зв'язки в галузі літератури та фольклору, а також переклади творів сербських письменників та творів сербської народної творчості українською мовою. До покажчика включено книги, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, статті з журналів, збірників, енциклопедій, довідників, газет українською, російською та сербськими мовами, видані на теренах України, а також роботи українських вчених, опубліковані за межами України за період 1837–2004 роки (Айдачич 2005). На початку XXI століття гуманітарна співпраця між Україною та Сербією значно покращилася. Цьому сприяла низка факторів, насамперед – стабілізація суспільно-політичного розвитку обох країн, відродження раніше існуючих форм співпраці, початок нових проєктів тощо. До останніх таких подій слід віднести відкриття пам'ятної дошки відомому сербському вченому і церковному діячу Йовану Раїчу на фасаді Києво-Могилянської академії у Києві (лютий 2009 року). Свого часу (середина XVIII століття) вчений здобув освіту в цьому науково-педагогічному закладі України. Інтерес української публіки викликала прем'єра вистави за п'єсою сербського драматурга Душана Ковачевича «Професіонал» у постановці сербського режисера Божидача Ждуровича в київському муніципальному театрі «Сузір'я» (16 лютого 2009 року). Переклад п'єси Душана Ковачевича зробили викладачі Львівського національного університету імені І. Франка Алла Татаренко та Марія Васишин. На прем'єрі була присутня держсекретар міністерства культури Республіки Сербія Надіца Момерова, яка висловила подяку Україні за підтримку, яку отримала постановка п'єси в Україні (276-й рік 2009).

Таким чином, 90-ті роки XX століття засвідчили продовження традицій співпраці між українцями і сербами в науковій, освітній та культурній сферах. Обидва народи, попри низку несприятливих економічних та політичних факторів, у своїх наукових інституціях продовжували роботу з вивчення україністики та, відповідно, сербістики. Найбільших успіхів досягли філологи, історики, етнографи тощо. Було здійснено чимало перекладів українською з сербської і навпаки. Проте, коли згадати не такі далекі 50–80-ті роки XX століття, то можна помітити, що в ті часи наукові, освітні та культурні зв'язки між Україною та Сербією були значно різноманітнішими. Упродовж останнього десятиліття XX ст. практично лише гуманітарії підтримали здавна заведені історичні традиції спілкування між українським та сербським народами у зазначених сферах. Україна та Сербія використали лише незначну частину свого потенціалу, який міг бути залучений до формування співпраці у царині науки, освіти і культури.

ЛІТЕРАТУРА

- Айдачич, Д., Дацькова, Н. Сербський фольклор і література в українських перекладах та дослідженнях. 1837–2004: Матеріали до бібліографії Київ: НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2005. [Aidachych, Deian, Datskova, N. Serbskyi folklor i literatura v ukrainskykh perekladakh ta doslidzhenniakh. 1837–2004: Materialy do bibliohrafii Kyiv: NAN Ukrainy. Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 2005.]
- Ерчић, Властимир „О украјинистици уопште узевши, и о њој у Срба.” Зборник Матице српске за славистику 43, 1993: 190–204. [Erčić, Vlastimir „O ukrajinistici uopšte uzevši, i o njoj u Srba.” Zbornik Matice srpske za slavistiku 43, 1993: 190–204.]
- Міністерство економіки України http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=ser, 10.07.2024. [Ministerstvo ekonomiky Ukrainy http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=ser, 10.07.2024.]
- Попович, Людмила «Українознавство в Сербії.» Українське слово 10, 2006 : 28–29. [Popovych, Liudmyla V. «Ukrainoznavstvo v Serbii.» Ukrainske slovo 10, 2006 : 28–29.]
- Прем'єр Сербії висловив підтримку Україні на тлі російського вторгнення на Харківщину. <https://www.unian.ua/world/viyna-v-ukrajini-serbiya-vislovila-pidtrimku-ukrajini-12635088.html> 10.07.2024. [Premier Serbii vyslovyy pidtrymku Ukraini na tli rosiiskoho vtorhnennia na Kharkivshchynu. <https://www.unian.ua/world/viyna-v-ukrajini-serbiya-vislovila-pidtrimku-ukrajini-12635088.html> 10.07.2024.]
- Сибиновић, Миодраг. Словенски импулси у српској књижевности и култури. Београд: Филолошки факултет, Књижевна заједница Звездара, 1995. [Sibinović, Miodrag. Slovenski impulsi u srpskoj književnosti i kulturi. Beograd: Filološki fakultet, Književna zajednica Zvezdara, 1995.]
- Сибиновић, Миодраг. Иза хоризонта. Огледи из руске, украјнске, белоруске и грузијнске књижевности. Београд: Чигоја, 2002. [Sibinović, Miodrag. Iza horizonta. Ogledi iz ruske, ukrainske, beloruske i gruzijnske književnosti. Beograd: Čigoja, 2002.]
- Терзич, Богдан. «Деякі передумови зіставного аналізу української та сербохорватської мов» Зборник Матице српске за славистику 43, 1993: 153–157. [Terzych, Bohdan. «Deiaki peredumovy zistavnogo analizu ukrainskoi ta serbokhorvatskoi mov» Zbornik Matice srpske za slavistiku. 43, 1993: 153–157.]
- Тиравський, В. Сербія надає фінансову допомогу та постачає зброю в Україну через посередників. <https://foreignukraines.com/2024/04/18/serbia-provides-financial-assistance-and-supplies-weapons-to-ukraine-through-intermediaries/>, 10.07.2024. [Tyravskiy, V. Serbiia nadaie finansovu dopomohu ta postachaie zbroiu v Ukrainu cherez poserednykiv. <https://foreignukraines.com/2024/04/18/serbia-provides-financial-assistance-and-supplies-weapons-to-ukraine-through-intermediaries/>
- Українсько-сербські історично-культурні взаємозв'язки: Каталог книжкової виставки з фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України. Київ: 2005. [Ukrainsko-serbski istorychno-kulturni vzaiemozv'iazky: Kataloh knyzhkovoi vystavky z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I.Vernadskoho NAN Ukrainy. Kyiv: 2005.]

- Чекаленко, Л.Д. Зовнішня політика України http://pidruchniki.ws/12810419/politologiya/mizhnarodne_viznannya_ukrayini 10.07.2024. [Chekalenko, L.D. Zovnishnia polityka Ukrainy http://pidruchniki.ws/12810419/politologiya/mizhnarodne_viznannya_ukrayini 10.07.2024.]
- Чумак, В.В. «Україністика в Сербії: лінгвістичний аспект.» Слов'янський збірник. Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки. Випуск X, 2003: 17–24. [Chumak, V.V. «Ukrainistyka v Serbii: linhvistychnyi aspekt». Slovianskyi zbirnyk. Mizhslovianski movni ta literaturni zviazky. Vypusk Kh, 2003: 17–24.]
- 276-й рік Міжнародного проекту Сербія-Україна стартував у Києві. Зовнішні справи 2, 2009: 61. [276-y rik Mizhnarodnoho proektu Serbii-Ukraina startuvav u Kyievi. Zovnishni spravy 2, 2009: 61.]

Халина Сахан

САРАДЊА УКРАЇНЕ И СРБИЈЕ У ОБРАЗОВНОЈ, НАУЧНОЈ И КУЛТУРНОЈ СФЕРИ ТОКОМ ПОСЛЕДЊЕ ДЕЦЕНИЈЕ 20. ВЕКА: ИЗАЗОВИ И ТЕНДЕНЦИЈЕ

РЕЗИМЕ

Студија испитује како се развијала сарадња између Украјине и Србије у научној, образовној и културној сфери у нестабилним 90-им годинама 20. века. Показује се да су чак и пре успостављања званичних дипломатских односа такве везе већ постојале. Конкретно, значајан напредак је постигнут у области превођења српских дела на украјински језик, формиране су украјинистичке студије на Универзитету у Београду, промовисано је украјинско културно наслеђе и сл. Генерално, 90-е године 20. века сведочиле су о наставку традиционалне сарадње између Украјинаца и Срба у научној, образовној и културној сфери. Међутим, Украјина и Србија су искористиле само мали део оног потенцијала који би могао бити укључен у развијање сарадње у области науке, образовања и културе.

Кључне речи: украјинско-српски односи, културна сарадња, научна сарадња, образовна сарадња, украјинистичке студије.

STANJE POLITIČKOG REŽIMA U UKRAJINI I SRBIJI TOKOM RUSKE AGRESIJE NA UKRAJINU 2022-2024. GODINE

U istraživanju autor se bavi analizom političkih režima u Ukrajini i Srbiji, kao i Rusiji, tokom agresije na Ukrajinu, u periodu od 2022. do 2024. godine. Uz pomoć komparativne metode, autor istražuje funkcionisanje pojedinih sfera države na koje bi mogao da utiče rat. Zaključak je da su tokom rata u Ukrajini primetne promene stanja političkih režima u analiziranim državama, u pojedinim, poput Srbije i Rusije, vrednosti se kreću prema autoritarizmu, dok su u Ukrajini te vrednosti i stanje režima, uprkos rata, stabilne.

Ključne reči: Ukrajina, Srbija, Ruska Federacija, rat, politički režim

POLITICAL REGIME IN UKRAINE AND SERBIA DURING RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE 2022-2024

In the research, the author analyzes the political regimes in Ukraine and Serbia, as well as Russia, during the aggression against Ukraine, in the period from 2022 to 2024. Using the comparative method, the author explores the functioning of certain spheres of the state that could be affected by the war. The conclusion is that during the war in Ukraine, changes in the state of political regimes in the analyzed countries were noticeable; in some, such as Serbia and Russia, values are moving towards authoritarianism, while in Ukraine, these values and the state of the regime are stable despite the war.

Keywords: Ukraine, Serbia, Russian Federation, war, political regime

Poslednjih godina politikologe i druge interdisciplinarne istraživače interesuje kako rat u Ukrajini utiče na političke režime u Evropi? Da li oružani i specijalni rat (propagandni, politički) koji je započela Ruska Federacija utiče na promene režima država u njenom okruženju i na Starom kontinentu?

Osim vidljivih empirijski pojava, poput ograničavanja funkcionisanja pojedinih sfera pravne države tokom vanrednog stanja, finansijske krize i sankcija, teško je dokazati kako krize i konflikti iz jednih država utiču na druge države a koje nisu direktno u ratnom sukobu. Koliko su s jedne strane vidljive posledice direktnog uticaja rata u slučaju pune agresije Ruske Federacije na susednu Ukrajinu, toliko je s druge nevidljiv i teško dokaziv uticaj rata na države koje se među sobom ne graniče, kao što je to u našem istraživanju situacija sa Srbijom.

U vezi sa tim, na raspolaganju su teorijske osnove i kvalitativna istraživanja, poput percepcije stanja političkih režima iz kojih se mogu konstatovati mogući uticaji i promene u njima. Pojedine promene su empirijski očigledne, kao u slučaju

* boris.varga@gmail.com

jačanja autoritarnih tendencija u Rusiji, međutim neke promene u vrednostima političkog režima kao posledice rata u Ukrajini su teško dokazive, posebno u slučaju Srbije. Tu se oslanjamo na utvrđene teorije.

Metodologija

Stanje političkog režima, da li je država demokratija, tranzicioni režim ili autoritarni, ocenjivaćemo na osnovu istraživanja percepcije stanja političkog režima u više kategorija izraženih u bodovima i procentima. Metodologijom istraživanja i konstatovanja stanja političkog režima bavi se više organizacija, a za ovo istraživanje korišćena su kredibilna istraživanja američke organizacije *Freedom House*, koja godišnje analizira bivše socijalističke republike i objavljuje izveštaje *Freedom House Nations in transit (NIT)*.¹

Metod istraživanja je komparativni, upoređivanje stanja režima po godinama, za vremenski period od 2022. do 2024. godine, do kada su dostupna aktuelna istraživanja tokom ruske agresije. Da bismo dobili rezultate i trendove, analizirali smo uporedno istraživanja *Freedom House NIT* od 2021. do 2024. godine, odnosno godinu dana pre početka agresije na Ukrajinu. Fokus korpusa istraživanja su Ukrajina i Srbija, dok je kontrolna država – Rusija. Takođe, radi uvida u širu sliku varijabli uticaja na tranziciju, prikazaćemo vrednosti i drugih bivših socijalističkih država.²

Parametri istraživanja *Freedom House NIT* su: 1) demokratsko državno upravljanje (NDG – *National Democratic Governance*), 2) izborni proces (EP – *Electoral Process*), 3) civilno društvo (CS – *Civil Society*), 4) nezavisni mediji (IM – *Independent Media*), 5) demokratsko lokalno upravljanje (LDG – *Local Democratic Governance*), 6) pravni okvir i samostalnost (JFI – *Judicial Framework and Independence*), i 7) korupcija (CO – *Corruption*).³

Ocene parametara istaknute su ekzaktno (brojevima), u vrednosti od 1 do 5 bodova, s tim da je konsolidovani autoritarizam u vrednosti 0, dok je konsolidovana demokratija vrednovana najvišom ocenom 5. Bodovanje odražava samo individualne percepcije stanja, vrednosti koji su dobijene putem anketa.⁴

Kao kontrolno istraživanje *Freedom House NIT* uzet je *Transformation Index* (BTI), koji objavljuje Bertelsmann Stiftung svake dve godine, a koji prati status razvoja i upravljanja procesima političke i ekonomske transformacije u zemljama

¹ Internet izvor sa kompletnim publikacijama: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit> (Pristupljeno 1. marta 2025)

² Isto.

³ Internet izvor sa kompletnim publikacijama: <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology> (Pristupljeno 1. marta 2025)

⁴ Isto.

u razvoju i tranziciji širom sveta.⁵ Relevantan za naše istraživanje je izveštaj *Transformation Index* (BTI) iz 2024. godine.

Transformation Index BTI monitoruje 137 država, uglavnom one koje nisu konsolidovale demokratiju, sa drugačijom metodologijom od *Freedom House* NIT rangiranja političkih režima. U pitanju su kompleksnije kategorije istraživanja: državnost (*Stateness*), politička participacija (*Political participation*), pravna država (*Rule of law*), stabilnost demokratskih institucija (*Stability of democratic institutions*), nivo socioekonomskog razvoja (*Level of socioeconomic development*), monetarna i fiskalna stabilnost (*Monetary and fiscal stability*), ekonomski učinak (*Economic performance*), održivost (*Sustainability*), nivo složenosti (*Level of difficulty*), sposobnost upravljanja (*Steering capability*), efikasnost resursa (*Resource efficiency*) i izgradnja konsenzusa (*Consensus-building*).⁶

Istraživanje

Teorija o demokratiji i autoritarizmu dopunjavana je, prateći promene političke svesti društva i sve većih zahteva za detaljnim objašnjenjem pojma političkih režima. Linc i Stepan u osnovnoj tipologizaciji razlikuju pet osnovna tipa režima – demokratski, autoritarni, totalitarni, posttotalitarni i sultanatski režim (Linc i Stepan 1998: 58–81). Međutim, pad komunizma osamdesetih i devedesetih godina XX veka i pojava novih oblika režima koji su se nalazili između autoritarnih i demokratskih, zahtevao je novi pristup tumačenja procesa demokratizacije. Novija literatura autora kao što su Dajmond, Levitski, Vej, Merkel i Morlino, kao i preciznija istraživanja o tipologiji režima kao što je, među ostalim, i organizacija *Freedom House*, ukazuju na to da ne postoji vakuum između demokratskog i autoritarnog režima, te da najčešće u državama u tranziciji postoje režimi koji u svojoj strukturi poseduju elemente oba režima – demokratskog i autoritarnog. Takve režime „sa dva lica” nazivaćemo terminom „hibridnim režimima” (Diamond 2002, Levitski and Way 2010, Merkel 2005, Morlino 2008, Carothers 2002: 6–21).

Demokratsku tranziciju u ovom radu smatraćemo sinonimom za demokratizaciju. Koristeći se teorijama Linca, Stepana, Hantingtona i Karotersa, demokratizacija je varijacija modela demokratske tranzicije od liberalizacije autoritarnih režima do početne faze konsolidacije liberalne demokratije (Linc i Stepan 1998: 58–81, Hantington, , Carothers 2002: 6–21).

Konsolidacija je pojam ukotvljenosti i stabilizacije jednog političkog sistema. Demokratija prema Lincu i Stepanu jeste politička situacija u kojoj je „demokratija postala jedina igra u gradu”, odnonsu kada se ne osporava vrednosti i ne postoji sumnja u sistem kao takav (Linc Stepan 1998: 18–20). Demokratija prema Dalu je politički sistem, čija je jedna od karakteristika njegova sposobnost da bude potpuno, ili gotovo potpuno odgovoran svojim građanima, a punopravni građani bi

⁵ Internet izvor sa kompletnim publikacijama: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/imported/leseprobe/1_974_Leseprobe.pdf (Pristupljeno 1. marta 2025)

⁶ Isto.

u tom sistemu morali: 1) formulisati svoje zahteve; 2) zahteve izneti pred sugrađane i vladu putem individualnih ili kolektivnih akcija; i 3) da njihovi zahtevi budu jednako vrednovani od strane vlade, odnosno da se ne pravi nikakva diskriminacija s obzirom na sadržaj zahteva ili izvor iz kog dolaze (Dal 1997: 11–19).

Najsigurniji pokazatelj demokratske konsolidacije prema Merkelu je članstvo u Evropskoj uniji (i organizacijama koje su joj prethodile, poput Evropske zajednice), jer su se pokazale najuspešnije u kriterijumima za dražve kandidate u međunarodnom konsolidovanju, ili, kako to Merkel naziva, „ukotvljavanju” demokratija (Merkel 2005: 157–166).

Istraživanje *Freedom House NIT* obuhvata svih 29 država bivšeg socijalističkog bloka. Za period našeg istraživanja (2022–2024) konsolidovanim demokratijama smatra se šest država (5.01–7.00 bodova): Slovenija, Estonija, Litvanija, Letonija, Češka i Slovačka. Polukonsolidovanim demokratijama četiri države (4.01–5.00 bodova): Hrvatska, Poljska, Bugarska i Rumunija. Iz obe kategorije su to države članice EU i ima ih ukupno 10.

Hibridnim ili tranzicionim režimima (3.01–4.00 bodova) smatraju se države koje imaju slobodne izbore, ali su kod njih još uvek prisutne autoritarne tendencije (Linz 2002). Takvih je 11, među kojima su i države iz korpusa ovog istraživanja: Srbija, Ukrajina, Crna Gora, Kosovo, Severna Makedonija, BiH, Moldavija, Gruzija i Jermenija. Među njima je i jedna članica EU, Mađarska čije su ocene demokratskih vrednosti vidno narušene.

Velika je praznina između tranzicionih režima i autoritarnih, jer za period našeg istraživanja u analizama *Freedom House NIT* nisu zabeležene polukonsolidovane autoritarne države (2.01–3.00 bodova). Skoro trećina, njih osam, su bivše socijalističke države koje su konsolidovane autoritarne (1.00–2.00 bodova): Rusija, Belorusija, Kirgizija, Azerbejdžan, Uzbekistan, Kazahstan, Tadžikistan i Turkmenistan.

Uticaj rata na politički režim

Srbija: od 2021. pad, sa istom tendencijom u 2024. godini.

Početak rata u Ukrajini, 22. februar 2022, Srbiju je zadesio skoro u predizbornom periodu. Međutim, kriza demokratizacije Srbije počela je mnogo ranije. Poslednju deceniju, od 2015. godine, Srbija beleži konstantni pad demokratskih vrednosti u opštoj kategoriji demokratskog bodovanja (*Democracy score*). U 2022. godini u odnosu na 2021. pad je 0.10 – sa 3.89 na 3.79 bodova.

Srbija beleži iste rezultate ocene demokratije u 2022. i 2023. godini – 3.79 bodova. Međutim, već 2024. Srbija beleži priličan pad na 3.61 bodova, što je kategorija hibridnih ili tranzicionih režima.

Pojedinačno po kategorijama, najveći pad iz 2021. u 2022. godinu Srbija beleži u slobodama civilnog društva, nezavisnim medijima i korupciji za 0,25 bodova. Sve ove vrednosti ocene režima za Srbiju ostaju isti u 2023. godini.

Još veći opšti (*Democracy score*) pad vrednosti za 0.18 bodova Srbija beleži iz 2023. u 2024. godinu. Pjedinačno po kategorijama, najveći pad iz 2023. u 2024. Srbija beleži u slobodnim izborima za 0.50 bodova, zatim u nezavisnim medijima, demokratskom lokalnom upravljanju i pravnom okviru i samostalnosti. Ovaj pad eksperti *Freedom House NIT* smatraju „najvećim padom u celom regionu”.⁷

Rezultati odražavaju realnu sliku lokalnih izbora u Srbiji, gde su bile korišćene politehnologije tipične za autoritarne režime. Pritisak na birače, zastrašivanje i kupovina glasova. Jedna od prekograničnih politehnologija bilo je dovođenje i preregistrovanje birača iz Republike Srpske u Srbiju, posebno u Beograd i Novi Sad.⁸

Ruski politički uticaj i „meka moć“ na Balkanu jači su nego u drugim delovima Evrope, posebno u Srbiji. Zato su rusofilska raspoloženja birača i rat u Ukrajini kao revašistički poriv za srpske nacionaliste bili maksimalno ekspluatirani od strane vladajuće stranke i samog predsednika Aleksandra Vučića na izborima 2022. godine u Srbiji.⁹

Ukrajina: od 2021. godine zadržala nivo demokratskih vrednosti.

Ukrajina od 2021. godine, sve do 2023. godine beleži isti nivo kvaliteta demokratije, ocenjen sa 3.36 bodova, s tim da je u 2024. godini ocenjen sa 3.43 i 0.07 bodova napredovanja. To je malo, ali važno napredovanje nakon tri godine rata koji obično u svakoj zemlji zahvaćenoj sukobima prvo pogada demokratiju i njene institucije (Varga 2012: 214, 240). Sa tim vrednostima kao i Srbija, Ukrajina je hibridni ili tranzicioni režim.

Pojedinačno po kategorijama, Ukrajina od 2021. do 2022. nije imala velikih promena u vrednostima, sa istom krajnjom ocenom demokratije 3.36 bodova. U odnosu na 2021, u 2022. godini u Ukrajini je značajno za 0,25 bodova pao nivo slobode medija i za isto toliko je poboljšan nivo demokratskog lokalnog upravljanja.

Od 2022. do 2023. godine, Ukrajina je za 0.25 bodova poboljšala razvoja civilnog društva sa 5.00 na 5.25, ali je za isto toliko imala pad slobodnih medija, što se može povezati sa kritikom Zapada na uticaj države na elektronske medije.¹⁰

⁷ Internet izvor: <https://www.glasamerike.net/a/fridom-haus-demokratija-u-srbiji-bele%C5%BEi-najgori-pad-me%C4%91u-svim-zemljama-u-tranziciji/7563143.html> (Pristupljeno 1. marta 2025)

⁸ Internet izvor: <https://vreme.com/vesti/kako-su-se-punile-kutije-dovozenje-i-placanje-biraca-napad-na-posmatrace/> (Pristupljeno 1. marta 2025)

⁹ Internet izvor: <https://vreme.com/vreme/gorki-plodovi-pobede/> (Pristupljeno 1. marta 2025)

¹⁰ Internet izvor: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/10/30/7482160/> (Pristupljeno 1. marta 2025). TV maraton „Ujedinjene vesti” je celodnevni informativni program u koji se uključuju više ukrajinskih kanala („UA: Перший”, „Рада”, „1+1”, „ICTV”, „Інтер” „Україна” i „Україна 24”). Stejt department i Evropska komisija kritikovali su vlasti u Kijevu da finansiraju iz državnog budžeta TV maraton „Jedinstvene vesti”, postoji sumnja u njihovu subjektivnost, jer se tokom

Ukrajina je od 2023. do 2024. poboljšala vrednosti za 0.25 u pravnom okviru i samostalnosti i korupciji. Tome mogu da svedoče hapšenja i smene u Vladi.¹¹ Ostale vrednosti ostale su nepromenjene.

Rusija: od 2021. godine stalni pad sa totalitarnom tendencijom.

Radi kontrolnog pregleda, načelno dajemo vrednosti Ruske Federacije koja od ankesije Krima 2014. godine rapidno beleži pad vrednosti unutar režima ka „tvrdom” autoritarizmu. Iako je i pre otimanja ukrajinskog poluostrva Rusija bila konsolidovani autoritarni režim, prvi proksi rat i drugi rat totalne agresije približio je tu državu totalitarnim režimima (Linz 2000). Od 2021. do 2024. godine to su vrednosti u padu od 1.39 do 1.07, što je stavlja u istu ravan sa Azerbejdžanom. Niže vrednosti, odnosno autoritarizam nalik totalitarnom među državama koje analizira *Freedom House* ima jedino Tadžikistan i Turkmenistan.

Unakrsni pregled

Ako napravimo unakrsnu komparaciju podataka između pojedinačnih kategorija vrednosti, imali bismo bolji pregled promena kod pojedinih država. Na primer, nivo izbornog procesa u Ukrajini se nije menjao od 2022. do 2024, jer u tom periodu nije bilo izbora zbog uvedenog ratnog stanja (vidi u Prilozima – Pregled 1). Međutim, Srbija u toj kategoriji beleži jaki pad iz 2023. u 2024. godinu kada su održani lokalni izbori, gde su u izveštajima međunarodnih organizacija bile zabeležene pomenute velike nepravilnosti (kupovinu glasova, prevoz birača, zastrašivanje i pritisak na glasače, zloupotreba državnih resursa u predizbornoj kampanji).¹²

Kao kontrolna država u ovom unakrsnom upoređivanju Rusija pokazuje pad posebno u 2024. godini, kada su održani neslobodni predsednički izbori na kojima je ubedljivo pobedio Vladimir Putin.¹³

Najveći pad vrednosti primetan je u komparaciji kod slobode govora, koja je u sve tri države u padu (vidi u Prilozima – Pregled 2). Ukrajina ima najblaži pad i vezan je za monopoliju selektovanih kanala, zastupljenih na pomenutom TV maratonu „Ujedinjene vesti”. Srbija ima najveći pad slobode medija, dok je Rusija samo potvrdila kontrolu i totalitarnost u medijima ratnom propagandom.

U kategoriji pravni okvir i samostalnost, odnosno pravne države tokom rata jedino je Ukrajina uspela da popravi svoje vrednosti i to u trećoj godini agresije

ratnog stanja sputava emitovanje drugih medijskih kuća.

¹¹ Internet izvor: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-predstaviv-novogo-ministra-oboroni-ukrayini-rustem-85433> (Pristupljeno 1. marta 2025)

¹² Internet izvor: https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/560650_0.pdf (Pristupljeno 1. marta 2025) <https://www.danas.rs/vesti/politika/objavljen-izvestaj-stranih-posmatraca-o-izborima-u-srbiji/>

¹³ Internet izvor: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0379_EN.html (Pristupljeno 1. marta 2025)

(vidi u Prilozima – Pregled 3). Evropska komisija zaključuje da je dobijanje statusa Ukrajine kandidata u EU stimulisalo Kijev i u ratnim uslovima za borbu protiv korupcije, što je vidljivo po indeksu korupcije i reformi specijalnih pravosudnih organa.¹⁴ Slabljenje pravnog sistema zabeleženo je kod Srbije i Ruske Federacije 2023. i 2024. godine.

Prateći zaključke iz 2024. godine kontrolnog izvora *Transformation Index (BTI)* u ovom istraživanju, nema države koje su predmet našeg istraživanja, a da su u kategoriji *demokratije u konsolidaciji (Democracies in consolidation)* kojih je 15. Ukrajina i Srbija su svrstane u kategoriju defektivne demokratije (*Defective Democracies*) kojih je u istraživanju 37, s tim da je Ukrajina u odnosu na Srbiju daleko bolje ocenjena. Srbija se približava sledećoj, nižoj kategoriji – veoma defektnih demokratija.¹⁵

Veoma defektne demokratije (*Highly defective democracies*) ima 11 država, umerenih autokratija (*Moderate autocracies*) je 25, a tvrdokornih autokratija (*Hard-line autocracies*) u ovom istraživanju je u svetu najviše, 49 država, među kojima je i Rusija.¹⁶

Zaključci

U ocenama nivoa demokratije, rat u Ukrajini najviše je pogodio i negativno uticao na slobodu medija, kako u državi koja se brani (Ukrajina), tako u državi agresora (Rusiji), ali i državi čije su vladajuće strukture ratnu atmosferu u Evropi iskoristile na izborima u dnevne političke svrhe (Srbija). Sloboda govora je i pre rata u Ukrajini bila u padu posebno u Rusiji i Srbiji, ali to je i opšti globalni trend.

Bez obzira na ratna razaranja, proglašenje ratnog stanja i ograničenog funkcionisanja demokratskih institucija, Ukrajina je uspeła da zadrži nivo demokratske tranzicije, pa čak i da ga popravi u pojedinim vrednostima, kao što je pravna država i borba protiv korupcije. Politička i empirijska potvrda toga je davanje Ukrajini statusa kandidata u EU i otpočinjanje pregovora za članstvo u EU.

Rat u Ukrajini poklapa se sa velikim padom vrednosti demokratske tranzicije Srbije. Zabeležen je pad vrednosti u 2024. godini sa daljom tendencijom pada, što istovremeno znači i jačanje autoritarnih tendencija. Shodno teoriji o režimima, odstupanje od demokratizacije ne može se razdvojiti od ruskog političkog uticaja u Srbiji i jačanjem autoritarnih tendencija.

Rusija i Kina su nekoliko nedelja uoči agresije na Ukrajinu sklopile do tada najveći sporazum o saradnji. Te dve držve zajedno sa Iranom i Severnom Korejom

¹⁴ Internet izvor: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (Pristupljeno 1. marta 2025) https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (Pristupljeno 1. marta 2025)

¹⁵ Internet izvor sa kompletnim publikacijama: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/imported/leseprobe/1_974_Leseprobe.pdf (Pristupljeno 1. marta 2025)

¹⁶ Isto.

čine ratnu antiukrajinsku i antizapadnu koaliciju koja Rusiji pruža političku, ekonomsku i vojnu podršku.

Rusija je tokom rata ušla u fazu potpuno konsolidovanog autoritarizma, sa mnogim obeležjima totalitarizma, što bi moglo uticati na jačanje autoritarnih tendencija i kod drugih tranzicionih država bivšeg socijalističkog bloka i ugroziti njihovu demokratsku tranziciju, konsolidaciju i proces pridruživanja EU. Osim Srbije, to se odnosi i na druge države kandidate gde je zabeležen ruski uticaj, poput Moldavije, Gruzije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije.

S ciljem očuvanja procesa demokratizacije država kandidata u EU, ali i vlastite stabilnosti demokratija koje će neminovno biti ugrožene, Zapad mora pre svega da odbrani Ukrajinu od ruske agresije, zaustavi rat i obuzda rusko ugrožavanje bezbednosti Evrope. Srbija je upozoravajući negativan primer pada i ugrožavanja demokratskih vrednosti tokom rata u Ukrajini. Neophodna je aktivna borba protiv ruske propagande i ruske „meke moći“, jer ona može da utiče na promenu vrednosti u režimu kod država sa nekonsolidovanim demokratijama i okrene proces tranzicije iz demokratskog u smeru autoritarizma.

Ako se sagleda opšta slika, bez obzira na veoma nepovoljne okolnosti po demokratiju i njenu tranziciju, uprkos velikom ratu u Evropi, u bivšim socijalističkim državama ipak preovlađuju države koje su demokratske ili na putu demokratske konsolidacije. Deset bivših socijalističkih država je konsolidovalo demokratiju, dok 11 ima šansu da to učini. Ipak, osam je potpuno autoritarnih i podložnijih uticajima Rusije i Kine.

LITERATURA

- Carothers, Thomas. „The End of the Transition Paradigm”. „Journal of Democracy” XIII/1, 2002: 6–21.
- Dal, Robert. Poliarhija – Participacija i opozicija. Beograd: Filip Višnjić 1997. [Дал, Роберт. Полиархија – Партиципација и опозиција. Београд: Филип Вишњић 1997.]
- Diamond, Larry. „Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes”, „Journal of Democracy”. XIII/2, 2002: 21–35.
- Hantington, Semjuel P. Treći talas. Beograd: Stubovi kulture 2004. [Хантингтон, Семјуел П. Трећи талас. Београд: Стубови културе 2004.]
- Levitsky, Steven, Way, Lucan A. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War. New York: Cambridge University Press 2010.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred. Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa. Beograd: Filip Višnjić 1998. [Линц, Хуан, Степан, Алфред. Демократска транзиција и консолидација: Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа. Београд: Филип Вишњић 1998.]
- Linz, Juan J. Totalitarian and Authoritarian Regimes. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- Merkel, Wolfgang. „Ukotvljene i manjkave demokracije”, „Politička misao”, XLII/1,

Zagreb: Fakultet političkih znanosti 2005: 40–52. [Меркел, Волфганг. „Укотвљене и мањке демократије”, „Политичка мисао”, XLII/1, Загреб: Факултет политичких знаности 2005: 40–52]

Morlino, Leonardo. Hybrid Regimes or Regimes in Transition?. Fride Fundacion Para Las Relaciones Internacionales Yel Dialogo Exterior, (Working Paper), 2008.

Varga, Boris. „Izborne revolucije” u bivšim socijalističkim državama. Novi Sad: VANU, 2012. [Варга, Борис. „Изборне револуције” у бившим социјалистичким државама. Нови Сад: ВАНУ, 2012.]

Boris Varga

POLITICAL REGIME IN UKRAINE AND SERBIA DURING RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE 2022-2024

SUMMARY

This research analyzes the political regimes in Ukraine, Serbia, and Russia during the 2022-2024 conflict in Ukraine. Using a comparative method, the study examines how different state sectors were affected by the war. Findings indicate notable changes in political regimes: Serbia and Russia show a shift towards authoritarianism, while Ukraine's regime remains stable despite ongoing hostilities.

Keywords: Ukraine, Serbia, Russian Federation, war, political regime

PRILOZI

Pregled 1.

- Izborni proces 2021: Ukrajina (4,50) – Srbija (4,25) – Rusija (1.25)
- Izborni proces 2022: Ukrajina (4,50) – Srbija (4,25) – Rusija (1.25)
- Izborni proces 2023: Ukrajina (4,50) – Srbija (4,25) – Rusija (1.25)
- Izborni proces 2024: Ukrajina (4,50) – Srbija (3,75) – Rusija (1.00)
- Ruska Fedreracija 2021 (1.25), 2022 (1.25), 2023 (1.25), 2024 (1.00)

Pregled 2.

- Slobodni mediji 2021: Ukrajina (3,75) – Srbija (3,25) – Rusija (1.50)
- Slobodni mediji 2022: Ukrajina (3,50) – Srbija (3,00) – Rusija (1.25)
- Slobodni mediji 2023: Ukrajina (3,25) – Srbija (3,00) – Rusija (1.00)
- Slobodni mediji 2024: Ukrajina (3,25) – Srbija (2,75) – Rusija (1.00)
- Ruska Fedreracija 2021 (1.50), 2022 (1.25), 2023 (1.00), 2024 (1.00)

Pregled 3.

- 2021: Ukrajina (2,25) – Srbija (3,50) – Rusija (1.25)
- 2022: Ukrajina (2,25) – Srbija (3,50) – Rusija (1.25)
- 2023: Ukrajina (2,25) – Srbija (3,50) – Rusija (1.00)
- 2024: Ukrajina (2,50) – Srbija (3,25) – Rusija (1.00)
- Ruska Fedreracija 2022 (1.25), 2023 (1.00), 2024 (1.00)

«ВЕЛИКА РУСЬКА ФАМЕЛІЯ»: ОБРАЗ ГРОМАДИ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ У ЛИСТУВАННІ М. КОВАЧА ТА О. МИШАНИЧА

У розвідці розглянуто листування О. Мишанича та М. Ковача, опубліковане 2024 року у видавництві «Руске слово». Задля описання образу громади проаналізовано вживання етнонімів «українець», «русин», «руснак» та інших у листах двох діячів. Виявлено, що використання названих термінів часто обумовлено стилістичними міркуваннями дописувачів. У статті проаналізовано всі цитати, що були наявні в листуванні.

Ключові слова: Олекса Мишанич, Михайло Ковач, українці, русини, ідентичність, Україна, Югославія

“THE GREAT RUSYNIAN FAMILY”: THE IMAGE OF THE COMMUNITY OF RUSYNS-UKRAINIANS IN THE CORRESPONDENCE OF M. KOVAČ AND O. MYŠANYČ

This study examines the correspondence between O. Myšanyč and M. Kovač, published in 2024 by the «Ruske Slovo». In order to describe the community's image, the use of ethnonyms such as «Ukrainian», «Rusyn», «Rusnak», and others in the letters of these two figures is analyzed. It has been found that the use of these terms is often determined by the stylistic of the correspondents. The article analyzes all the quotes present in the correspondence.

Keywords: Oleksa Myšanyč, Mychajlo Kovač, Ukrainians, Rusyns, identity, Ukraine, Yugoslavia

Стосунки видатного українського літературознавця, академіка Олекси Васильовича Мишанича (1933–2004) та відомого письменника Миколи Ковача (1909–2005) з громади русинів Бачки та Сірмії² є важливою складовою багаторічних взаємин між Україною та її діаспорою на північних Балканах. Історії взаємодії між українським науковим світом та громадою русинів-українців на теренах колишньої Югославії присвячено багато наукових праць, навколо неї точиться чимало дискусій, зокрема стосовно питання ідентичності цієї — найдавнішої в Європі української діаспори.

Відколи Володимир Гнатюк (1871–1926) видав 1898 року розвідку «Руські оселі в Бачці (В Полудневій Угорщині)» (1898) постало питання спорідненості представників цієї нечисленної громади, чиї предки прибули до Бачки з Карпатського регіону в середині XVIII століття, з тогочасними русинами

¹ oleg.rumyantsev@unimc.it

² Також: Срем, Срим.

Карпатського та Галицького регіонів та з усією українською спільнотою. Перші кореспонденти Гнатюка — богослови Дюра Біндас (1877–1950) і Дмитро Надь (1877–1944), вчитель Микола Губаш та мешканець Руського Керестура Rapp Gyurdesz János — переконували науковця в належності їхньої громади до русинів, а не до словаків (Гнатюк 1901). Згодом Янко Югас у листі, опублікованому в чернівецькому тижневику «Земля і воля» (1907, № 6), звертався до «Галичан, Буковинців та українців» з проханням не дати русинам Бачки асимілюватися й зникнути під тиском інших народів. Якщо вчитель Михайло Вrabель (1866–1923) своєю публікацією «Русській соловей» (1890) започаткував практику збору й видання етнографічного матеріалу цієї громади (Мишанич 1983), якщо Володимир Гнатюк став першим її дослідником, то письменник, філософ і мовознавець Гавриїл Костельник (1886–1948), русин з Бачки, у своїх численних творах³ визначив українську ідентичність рідної громади русинів Бачки й Сірмії та надав їй перше наукове обґрунтування. З іншого боку, священники Йосиф Гродський⁴, Михайло Кіндій⁵ та Леонтій Куницький⁶ залишили по своїй духовній праці подорожні нотатки, що допомогли отримати перші свідчення про русинів з Галичини на теренах Боснії та Хорватії.

Перед тим, як перейти до основної теми нашої розвідки, додамо до цих загальновідомих фактів інформацію про міжвоєнні роки та про період після другої Світової війни. Заснування 1919 року Культурно-просвітного товариства русинів, що було зокрема ініціативою греко-католицької духовницької інтелігенції, та налаштування видавничої справи стало важливою подією для культурного розвитку русинів у межах Королівства Сербів, Хорватів і Словенців. Товариство дотримувалося проукраїнських поглядів, що спровокувало протидію москвофільського прошарку громади. Українці (Русини) у Боснії та Хорватії також гуртувалися навколо греко-католицької церкви, а в тридцятих роках, під впливом українських студентів-емігрантів у Загребі, у їхніх молодіжних колах розвинувся активний націоналістичний рух, до якого згодом долучилися й численні русини з Бачки й Сірмії. Трагедія Другої світової війни значним чином призупинила культурний розвиток і в русинських осередках, і серед нащадків галицьких емігрантів у Боснії. Значна частина останніх відра-

³ Зокрема, слід згадати такі праці Гавриїла Костельника: «Бачванські українці». Серед бурі. Літературний збірник. Львів, 1919: 134–137; «Грамматика бачвансько-рускей бешеди». Руски Керестур, 1923; також статті в Руських календарях для русинів Югославії: «Дзе спада наша бешеда?» (1922); «Яка наша народна назва?» (1922); «Наша бешеда». (1937); «Чом сом постал Українець?» (1936).

⁴ Ідеться про нарис Йосифа Гродського «Положене Русинів в Боснії»; перше видання у часописі *Нива*; перевидання: Львів, Євросвіт, 2003.

⁵ Лист Михайла Кіндія опублікував Роман Мизь у дописі «Історичні образки», Християнський календар за вірних крижевацкей епархії 1969». Ruski Krstur: Vojvođanski Vikarijat Križevačke Eparhije, 1969, 85–87.

⁶ Ідеться про нарис Леонтія Куницького «Над Босною», виданий у часописі *Нива* в 1917–1918 роках.

зу після війни мігрує з Боснії до Воеводини, де русини активно відбудовують своє культурне життя, розвивають освіту, видають власну періодику. Демонізація українського національного контексту унеможливило офіційну підтримку українських культурних заходів. Утім, у середині 60-х років ХХ століття, за часів певної політичної відлиги, влаштовано чимало культурних ініціатив, спрямованих на об'єднання двох громад (Румянцев 2010).

Саме у цей період, 1965 року, на українському фестивалі у словацькому Свиднику й відбувається знайомство представників двох українських світів — перспективного молодого вченого Олекси Мишанича з Інституту літератури Академії наук України, тоді ще радянської, та авторитетного письменника-інтелектуала Михайла Ковача, педагога з міста Нові-Сад, на той час югославського. 1966 року колеги починають листуватися, і їхній обмін листами, що триває понад два десятиліття, стає спадщиною для подальшого й поглибленого вивчення життєдіяльності подвійної русинської/української громади⁷. Завдяки працівникові Ярославові Мишаничу, синові Олекси Васильовича, ці листи потрапляють до архівів НАНУ, після чого разом із ним їх опрацьовують дослідники Янко Рамач та Олег Румянцев. 2024 року матеріали опублікувало видавництво «Руске слово».

Ще під час опрацювання листів, звернено увагу на вживання у листуванні етнонімів «русин», «руснак», «українець» та похідних. Специфічне використання етнонімів демонструє ставлення дописувачів до громади, змальовує її образ крізь призму їхніх суб'єктивних почуттів і культурних поглядів. Аналіз вживання етнонімів стає предметом нашої розвідки, а її метою є виявити, як це вживання відтворює непросте питання ідентичності русинів-українців. Оскільки нашою метою є й кількісне відображення матеріалу, наведення цитат у повному обсязі є необхідною умовою подання матеріалу у цій статті. Окрему важливість у цій розвідці матиме хронологія, тому біля кожної цитати вказано рік.

Насамперед розглянемо приклади висловлень у контексті більш формального описання громади. Стиль М. Ковача не має яскраво висловлених формальних ознак — письменник вживає доволі різноманітні звороти та терміни. Наведемо окремі приклади: «для дітей **русинско-української національності**» (1966); «Антольогию поетів Пряшівщини та **югославських українців**» (1966); «Це лиш оформлена редакція для **русинів-українців**» (1967); «історії економского розвою **Русинів**» (1976); «переклав на **русинську мову**» (1980); «дещо більше про літературу **югославських русинів**» (1983).

⁷ Для загального ознайомлення слід зазначити, що стосунки О. Мишанича з русинами Бачки були предметом численних досліджень, зокрема: Латак, Дюра. «Олекса Мишанич і Бачванско-Сримски Руснаци». Шветлосц, XLII/2, 2004; Мушинка, Микола. «Мої взаємини з Олексою Мишаничем в останні роки його життя». Слово і Час, 4 (568). Київ: 98–102; Мушинка, Микола. «Олекса Мишанич – україніст та карпатознавець». Розмови з Однотумцями. Пряшів, 2004, 93–97; Сулима, Микола; Мишанич, Ярослав. «Олекса Мишанич і югославські русини». Слово і Час, 4 (568). Київ: 93–97.

Інакшим стає мовлення М. Ковача, коли питання ідентичності набуває полемічних ознак. Щодо себе, він наполегливо вживає словосполучення «український письменник»: «остаточно мене український нарід буде знати і вважати як **українського письменника**» (1981); «Остаточно мені вдалось бути **українським письменником**» (1981).

Коли М. Ковач пише про питання соціально-політичного характеру, у його мовленні домінує етнонім «українці»: «виступ словацького населення, інтелігентів, та навіть уряду **проти українців**. Жах що там роблять із нашими людьми» (1968); «не дати тим **проклятим українським націоналістам** забагато і широко розмахувати»⁸ (1969); «нас **‘українців’** кожним днем все більше, а тих які хочуть бути 13-та нація слов’янська кожним днем все менше» (1969); «користують кожну нагоду щоб на **‘українців’** робили доноси» (1970); «найпереконливіший доказ що **ми всетаки – українці**. Як стануть три українці разом то нічого мудрішого не знають як завести – сварку...» (1970); «треба знати що це – Мирон Будинськи який є **ворогом ‘українізації’**» (1972); «до нас заходять і Словаки і Мадяре і Румуне коли хочуть і наши до них, а лиш **ми українці** такого права не маємо» (1983).

Окремо треба сказати, що коли йдеться про українську громаду галицької міграції, М. Ковач вживає виключно термін «українці»: «**Українці із Хорвації та Босні** намагаються видавати газету» (1968); «були сходи **Українців у Вуковарі**»⁹ (ймовірно 1968); «працюю на Читанці за V й VI класу для наших **боснійських Українців**» (1977).

У більш складних висловленнях, що стосуються ідентичності громади, М. Ковач вживає розширений набір термінів: «Коли українська література вважає Стефаніка одним із найцій[ні]ших письменників України, а його твори були переклади з покутської мови, то чому б не вважали скажимо Ковача теж **українським письменником** який живе у Югославії» (1983); «Нехай **русинська мова** буде для українського загалу діалект, для нас вона мусила стати – мовою, але чи нам тут це має заважати коли є що казати» (1983); «щоб хтось на Україні зрозумів що й **ми Русине** не залишили свою прабатьківщину тому що хотіли» (1983).

Звернемося до мовного арсеналу О. Мишанича, чий стиль, принаймні у першій фазі листування, має більш формальні ознаки. Спочатку в ньому домінують етноніми «українці» або «русини-українці», вжито прикметник «югославські»: «про прозову творчість **югославських українців**» (1966); «багато довідався про життя **українців у Югославії**» (1966); «зібрати всі доступні джерела про **русинів-українців у Югославії**» (1967); «перший великий твір у прозі **русинів-українців**» (1968); «вивчення мови, історії, культури і літератури **югославських русинів-українців**» (1968); «велику добірку по-

⁸ Зауваження сповнене іронії, гіркого вболівання за українську справу.

⁹ У цьому випадку слід сказати, що Вуковарська громада була прикладом культурного об’єднання громад карпатського і галицького походження.

езій югославських українців» (1968); «фотоілюстрацій з життя югославських українців» (1968); «писати дисертацію про мову югославських українців» (1968); «освітній роботі серед українсько-руського населення Югославії» (1969); «відомі не лише українцям-русином у Югославії» (1969) «поезію югославських русинів-українців» (1970).

Утім цікаво, що у подальших листах О. Мишанича починає домінувати термін «русини»: «принесе багато користі русинам» (1968); «вивчення історії культури югославських русинів» (1973); «представляти в такому обсязі руську літературу за межами Бачки і Сриму» (1974); «переклад одного вірша на русинську» (1980); «використання бачвансько-сримськими русинами традицій загальнозакарпатської культури» (1981); «популяризація української літератури серед русинів у Югославії» (1982); «коротенька історія літератури бачвансько-сремських русинів» (1982); «література югославських русинів – майже terra incognita» (1983); «книга ‘На Верховині’, яка мала би бути близькою і бачвансько-сремським русинам» (1984); «ознайомити читачів Радянської України та й цілого світу із доробком руських поетів в Югославії» (1986); «огляд літературного життя югославських русинів» (1986); «З поезією югославських русинів ніби все гаразд» (1986); «служив справі культурного розвитку рідного руського народу» (1989). З цих прикладів вже можна припустити, що рівень особистих стосунків з М. Ковачем та поглиблене пізнання громади русинів-українців справили вплив на вживання певних етнонімів.

До речі, справжнім шедевром поєднання різних етнонімів є пам’ятний допис О. Мишанича на смерть мовознавця М. Кочиша від 1973 року. Текст гармонійно поєднує майже усі можливі форми, які описують ідентичність лінгвіста: «почуття болю всіх русинів-українців у Югославії»; «український (руський) письменник»; «життя югославських русинів»; «в багатодітній руській селянській родині»; «працював над дослідженням бачвансько-сримської руської мови»; «в молодій регіональній літературі югославських русинів»; «югославська руська література».

У межах вивчення самоідентифікації варто знов повернутися до текстів М. Ковача та звернути увагу на вживання особових та присвійних займенників і прикметників. Характерним є те, що вже з перших років листування письменник вживає з цими частинами мови терміни «русин», «руснак» та прикметники «руснацький», «руський». Використання етноніма «українці» є спорадичним: «статтю яку Ви написали про нас югослав. Українців» (1966); «у нашої руської пресі» (очевидно 1968); «писати про мову нас Руснаків» (1968); «все що Ти зробив за той наш русько-український відтинок у Югославії» (1969); «про воювання одного нашого ‘Руснака’» (1971); «Це все, думаю, цілком нормальне явище у нас – русинів» (1975); «у ньому буде цікавого матеріалу і для нас – староукраїнців»¹⁰ (1978); «Значення оцеї добірки для нас югославськ[их] Русинів-Українців» (1979); «На нашу руснацьку мову я ‘переклав’ легко» (1980); «клопочешся коло нас українських письменників із Югославії»

¹⁰ Це єдиний приклад використання цього етноніма.

(1980); «відбиток статті про нас **Русинів**» (1983); «**руснацької лексики** яку він не знає» (1983); «Це би мав бути наш **руснацьки** ‘Правий вояк Швейк’» (1983); «знає нашу ‘**руснацьку мову**’ добре» (1984); «подобалася і цим моїм **Руснакам**» (1987). Цікавим є й такий вислів: «‘Янош’ це **Руснак** такий який він є» (1979). На нашу думку, це явище настільки цікаве, наскільки й важливе. Те, що М. Ковач вважав себе українцем, не підлягає жодному сумніву, і численні наведені його висловлення це підтверджують. Утім, для нього є властивим вживання термінів «русин», «руснак» для описання етнічного контексту, з якого він походить. Сполучення цих двох понять є важливим прикладом того, що свого часу Юліян Тамаш описав як регіональну ідентичність русинів (Тамаш 1991: 111).

Важливо виокремити такий тематичний підрозділ у мовленні М. Ковача як самоіронія. З погляду правопису висловлення іронії часто підкреслює вживання лапок. У цьому стилістичному контексті знов-таки абсолютно переважає терміни «руснак», «руснацький»: «тут у такої **малої ложки Руснаків** не знайдеться вже багато» (1969); «навернути заблудшую овечку перше до **руснацької нації**, а як богі дозволять то й до – української...» (1970); «У нашої **руснацької нації** – менш-більш усе по старому» (1972); «Жаль що у тої ‘**великої нації Руснаків**’ завжди через історію було таких полководців» (1973); «Думаю що ще боротьба із моїми ‘**Русначками**’ не закінчена» (1973); «я був тим перекладачем який переклав науков[і] статі О.В.Мишанича на ‘**руснацьку мову**’» (1973); «Олексю, ще раз і Тобі щира подяка за це все що Ти зробив щоб і ми ‘**Руснаки**’ пішли межі людей» (1976); «Я це хочу задля **свого руснацького народу**, щоб він не блукав як Євреї по землях чужих» (1984); «Твоя стаття про нас цікава для світу якого цікавлять[ь] отаки то міні-народи як наш ‘**руснацьк[і] народ**’» (1986); «А бачиш, тепер мої **Руснаки** яки не хочуть бути **Українцями**, танцюють так ‘гопака’, ‘увиванець’, ‘Катерину’ що й і самому Е. Козакови було б цікаво подивитись» (1987).

До речі, іронія щільно перекликається з негативною конотацією, до чого наведемо декілька прикладів: «Люде – **Руснаки** – яки на посадах [...] не скажу що ставляться цілком вороже до нашого відродження, але тяжко покидати посади, а вчитися української мови – не хочеться» (1967); «я думаю Ти і сам бачив таких то **Руснаків** які дуже люблять свій нарід. Під Австро-Угорщиною, та й Вас там дома завжди знайдуться більши католики від самого папи» (1969); «все що писав не має ніяку ціну й пропаде разом із моїми **руснаками** яки дуже стараються що б не були ‘зукраїнізовані’» (1972); «це наукова робота і її будуть розумити і українці і ці що не хочуть бути українцями, значить – **Руснаки**» (1983). Останній приклад — яскрава опозиція, що відмежує ідеалізовану постать освіченого русина-українця від руснака, який нехтує українською ідентичністю.

У мові О. Мишанича вживання етноніма «руснак», «русин» домінує у художньому мовленні: «Се – ціла епопея життя **руснаків**» (1971); «Буде позначено що це ‘переклад з **русинської** Семена Панька’» (1974); «той Ковач, якого по всіх **руських селах** знали усі – і малі і великі» (1975); «життя-буття нашого **русина** впродовж останніх 60–80 років» (1984).

Як ми вже зазначили, стосунки О. Мишанича та М. Ковача ставали дедалі тіснішими, що відбилося на все частішому вживанні етронімів «руснак», «русин». Цей термін у пізнішому листуванні підкреслював душевну інтимність, невимушену приязність мовлення. Звісно, саме М. Ковач розпочав використовувати певні приязні форми з етронімами, як-то: «Здоровимо Тебе, Олексю, всі. І вузша і ширша **‘руська фамелія’**» (1969); «Цей **‘хляпчиско’**¹¹ із прикметами одного **‘шорового й твардоглавого Руснака’** все таки довів до кінця діло» (1976); «Катерина чи помян[е] колись **‘незлим, тихим словом’ нас руснаків?**» (1980); «Треба бути упертим щоб Тобі дали дозволу за приїзд до Югославії, де живуть **Твої русини!**» (1983); «і Семен і Роман і **вся руснацька братія** нарікає на Олексю що він замовк ніби води до рота набрав» (1984).

Сам О. Мишанич доволі рано розпочав писати суто про «русинів», зокрема коли підкреслював необхідність зробити більше для цієї громади: «Навіть не знаю, що я зможу зробити для **русинів** у наступному році» (1967); «Хотів би далі щось написати про **русинів**, та все якось не випадає» (1969); «міг був зробити більше для літературного розвитку **русинів**» (1987). У цьому контексті він нерідко вживає й присвійні форми: «останнім часом для **моїх русинів** я не зробив майже нічого» (1968); «я намагався бодай дещо зробити для **своїх русинів**» (1981).

Утім, саме відчуття приязності, вдячності й, у певному сенсі, належності до цієї південної громади русинів примусило О. Мишанича написати найбільшу кількість висловів із етронімами «русин», «руснак», «руський»: «Вітайте од мене всіх знайомих – Кочішових, Янка Сабадоша, Семена Сакача, Р. Мизя, І. Терлюка – одним словом, всю нашу велику **руську фамелію**» (1969). Важливість цієї цитати — не єдиної у своєму роді — полягає в тому, що до «руської фамелії» науковець долучив представників і карпатської (Кочіш, Сабадош, Сакач), і галицької (Мизь, Терлюк) громади, у такий спосіб об’єднавши те, що не могли об’єднати численні культурні діячі з самої громади. Варто навести й інші цитати, зокрема задля статистичної та хронологічної точності: «вже ось-ось мине рік з того часу, як я був Вашим гостем, так близько познайомився з багатьма **русинами**» (1969); «Вітайте од мене також наших спільних знайомих **русинів**» (1969); «Вітайте од мене всю **новосадську руську фамелію** – Кочіша, Сакача, Мизя, Терлюка та ін.» (1969); «Моє сердечне вітання всій Вашій родині а також всій **руській фамелії** у Н. Саді» (1969); «Вітаю також **всю новосадську руську фамелію**» (1973); «маю бодай поверхове уявлення, чим живуть, на чому сваряться мої **тверді руснаки**» (1973). Цікавою є позитивна конотація поняття «твердий руснак» в останній цитаті: зазвичай, у цьому контексті так описували тих русинів, що не сприймали української ідентичності. Натомість іронія М. Ковача створила позитивне враження на колегу та обумовила суто товариське, приязне сприйняття цього виразу. Той факт, що О. Мишанич сприйняв близько до серця стосунки з М. Ковачем і з цілою громадою відбилося й на зауваженнях щодо власної родини: «29 серпня у нас

¹¹ Ідеться про О. Мишанича.

народився син, ще одним **русином** стало більше на світі» (1973); «Наш Ярослав росте, як і кожний малий **русначок**» (1974); «Сина не оддаємо нікуди, будемо доглядати самі дома, виховувати з нього **твердого русина**» (1974). Зрештою, згадки про русинську родину наявні в листуванні до останніх текстів: «Щиро здоровлю всю новосадську **руську фамелию**» (1975); «Кинула мене велика новосадська **руська фамелия** у поїзд, я опинився сам-на-сам з собою, ...» (1976); «Тепер нам треба добре триматися, аби ще не раз зустрітися і на Малій Маковиці, і в Ужгороді, і в Києві, і показати всім, що то є **русини**, та ще й **твардоглави**» (1983); «Вони мені багато розповідали про нашу **руську новосадську фамелию**» (1984). Останній коментар містить дещо більше елементів літературної мови русинів Бачки й Сірмії: «Там певно зустріну когось із моїх **русинох** і побешедуємо собі по-нашому» (1986).

Згадаємо, що й інші представники громади русинів вживали у листах до О. Мишанича наведені етноніми. Микола Кочиш, коли йшлося про літературну мову русинів Бачки, використав висловлення «не напише добре по руски (русински)», а щодо громади галицької міграції висловився про них як про «Україндох у Босни» (Румянцев, Мишанич 2017: 146, 148). Штефан Гудак у своїх листах послідовно вживає етноніми «русин» та «руснак»: «о literaturi jugoslavenskih Rusinoh», «rusinska redakcija», «Руснаци югославянски», «Русини у Югославиї», «о литературы Руснацох», «медзи Руснацами у Югославиї» тощо; утім, його висловлення «Українци, односно Русини» свідчить про те, що русинів він вважає українцями, а його зауваження щодо ситуації у Словаччині, як-то «не дошлебодзели тим ‘Русином’ же би под меном ‘русинства’ Закарпатє предали за тепшу риби», влучно описує його антисепаратистське ставлення (Румянцев, Мишанич 2019: 115–125). Представник української громади з Боснії, Орест Власов, пише про «суперечливості між нами українцями тут у Югославії», залучаючи до українства обидві громади, однак локально розрізняє «тих що живуть у Боснії та Славонії» (тобто нащадків пізнішої міграції з Галичини) та «русинів, які живуть у Воєводині» (тобто «Русини, що говорять бачванським діалектом»); той самий термін «русини» він вживає щодо українофобів, за його словами — тих, хто «ні словаками ні українцями, а просто собі — русинами» (Румянцев 2021: 28–30). Отже, у всіх наведених у цьому абзаці випадках спостерігаємо тенденцію називати «українцями» або всю громаду, або її боснійсько-хорватську частину, та називати «русинами» громаду у Бачці й Сірмії. І лише в листуванні О. Мишанича та М. Ковача знаходимо таку багату термінологічну варіантність, а зокрема — залежність від стилістичних характеристик. І саме у їхньому листуванні термін «русини» або «русинаци» міг стосуватися обох частин діаспори.

Щодо висновків, слід зауважити, що обидва науковці вживали весь широкий спектр термінів, що можуть описувати українську ідентичність на тих теренах, і вживали його для означення суто української ідентичності. Навіть згадки М. Ковача про руснаків, що бояться невідомого історії явища «українізації», натякають на їхню неусвідомлену, але наявну українську ідентичність. Спектр вживання збірного етноніма «українці» стосується або формальної

сфери, або випадків, у яких М. Ковач прагнув захистити українську ідентичність та українців. Натомість вживання термінів «русин», «руснак» та похідних від них прикметників набуло дружньої, сімейної, приязної конотації. Навіть у мовленні М. Ковача, що часто вживав їх з неприхованою критикою, високий рівень самоіронії впливав на позитивне сприйняття цих слів. О. Мишанич, зі свого боку, став активно вживати ці терміни саме з позитивним, часто — сімейним колоритом. Велика заслуга науковця полягає саме в культурній та, у певному сенсі, духовній інтеграції до цієї віддаленої громади. У його бажанні зануритися у локальне буття русинів, що колись прибули до Балкан з Карпат і Галичини. Вбачаємо у цьому метафору неабиякої важливості: Україна, що не поводить як імперія, не асимілює, а навпаки — намагається наблизитися, зрозуміти і допомогти.

ЛІТЕРАТУРА

- Гнатюк, Володимир. «Руські оселі в Бачці (В Полудневій Угорщині).» Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. 22, 1898: 1–58. [Hnatiuk, Volodymyr. «Ruski oseli v Bachtzi (V Poludnevii Uhorshchyni).» Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka t. 22, 1898: 1–58.]
- Гнатюк, Володимир. «Словаки чи Русини? (Причинки до вияснення спору про національність західних Русинів).» Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. 42, 1901: 1–81. [Hnatiuk, Volodymyr. «Slovakys chy Rusyny? (Prychynky do vyiasnenia sporu pro natsyonalnist zakhidnykh Rusyniv).» Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka t. 42, 1901: 1–81.]
- Ковач, Михайло, Мишанич, Олекса. Там коло Дунаю, там над Дніпром. Писма (1966–1989). Нови Сад: Руске Слово, 2024. [Kovach, Mykhailo, Myshanych, Oleksa. Tam kolo Dunaiu, tam nad Dniprom. Pysma (1966–1989). Novi Sad: Ruske Slovo, 2024.]
- Мишанич, Олекса. «Проблема виникнення нових слов'янських літератур (про літературу бачвансько-сремських русинів).» IX міжнародний з'їзд славистів. Слов'янські літератури. Київ: Наукова думка, 1983: 241–242. [Myshanych, Oleksa. «Problema vynyknennia novykh slov''ianskykh literatur (pro literaturu bachvansko-sremskykh rusyniv).» IX mizhnarodnyi zizd slavistiv. Slovianski literatury. Kyiv: Naukova dumka, 1983: 241–242.]
- Румянцев, Олег. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). Мюнхен-Берлін: Verlag Otto Sagner, 2010. [Rumiantsev, Oleh. Pytannia natsionalnoi identychnosti rusyniv i ukrainsiv Yuhoslavii (1918–1991). Miunkhen-Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010.]
- Румянцев, Олег. «Орест Власов про русинів-українців Югославії (за матеріалами листування з О. Мишаничем у 1967–1970 рр.).» Русинистичні студії, 2021: 25–34. [Rumiantsev, Oleh. «Orest Vlasov pro rusyniv-ukrainsiv Yuhoslavii (za materialamy lystuvannia z O. Myshanychem u 1967–1970 rr.).» Rusynystychny studyi, 2021: 25–34.]
- Румянцев, Олег, Мишанич, Яроослав. «Листи Миколи Кочіша до Олекси Мишанича (1969–1973).» Русинистичні студії, 2017: 143–154. [Rumiantsev, Oleh, Myshanych, Yarooslav. «Lysty Mykoly Kochisha do Oleksy Myshanycha

(1969–1973).» *Rusynystychny studyi*, 2017: 143–154.]

Румянцев, Олег, Мишанич, Яроослав. «Листи Штефана Гудака до Олекси Мишанича (1968–1999).» *Русинистични студії*, 2019: 113–126. [Rumiantsev, Oleh, Myshanych, Yarooslav. «Lysty Shtefana Hudaka do Oleksy Myshanycha (1968–1999).» *Rusynystychny studyi*, 2019: 113–126.]

Тамаш, Юлиан. «О ‘природних’ и ‘штучних’ язичних, литературних и культурних традицій и статусу русинской традиції.» *Studia Ruthenica* 2, 1990–1991: 104–111. [Tamash, Yulyian. «O ‘pryrodnykh’ y ‘shtuchnykh’ yazychnykh, lyteraturnykh y kulturnykh tradytsyoi y statusu rusynskei tradytsyi.» *Studia Ruthenica* 2, 1990–1991: 104–111.]

Олех Румјанцев, Ярослав Мишанич

„ВЕЛИКА РУСЬКА ФАМЕЛІЯ”: СЛИКА РУСИНСКО-УКРАЇНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ПРЕПИСЦИ М. КОВАЧА И О. МИШАНИЧА

РЕЗИМЕ

Истраживање испитује преписку О. Мишанича и М. Ковача, објављену 2024. године у издавачкој кући „Руске слово”. С циљем описа слике заједнице у тој преписци анализирана је употреба етнонима Украјинац, Русин, Руснак и других у писмима двојице истакнутих културно-друштвених делатника. Утврђено је да аутори преписке често користе ове етнониме из стилских разлога. У раду се разматрају сви примери са поменутих етнонимима који су били заступљени у преписци.

Кључне речи: Олекса Мишанич, Михаило Ковач, Украјинци, Русини, идентитет, Украјина, Југославија

УКРАЇНСЬКА МЕНШИНА СЕРБІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВАЛЕРІЯ ВЛАСЕНКА

Одним із визначних українських істориків, котрий працює на ниві досліджень історії українсько-сербських зв'язків, є Валерій Власенко. Передусім його цікавила тематика української діаспори на теренах Сербії. Науковий доробок В. Власенка з даного питання можна розділити на кілька підтем: культура (свята, театр, освіта, наука), регіональна тематика (громада Великого Бечкерека), персоналії (В. Андрієвський, П. Чорний, С. Колесников), рецензії та ін. Хронологічно сфера його зацікавлень охоплює передусім міжвоєнний період. Також чимало епізодів висвітлення становища та діяльності української діаспори Сербії В. Власенко опублікував у рамках своїх ширших досліджень регіону Південно-Східної Європи 1920–1930-х рр.

Ключові слова: Валерій Власенко, українсько-сербські зв'язки, українська діаспора Сербії, міжвоєнний період, Південно-Східна Європа, публікації.

THE UKRAINIAN MINORITY OF SERBIA IN THE RESEARCH OF VALERIY VLASENKO

Valeriy Vlasenko is one of the prominent Ukrainian historians working in the field of research into the history of Ukrainian-Serbian relations. First of all, he was interested in the topic of the Ukrainian diaspora in Serbia. V. Vlasenko's scientific work on this issue can be divided into several subtopics: culture (holidays, theater, education, science), regional topics (the community of Velikiy Bechkerek), personalities (V. Andrievsky, P. Chorny, S. Kolesnikov), reviews, etc. Chronologically, the sphere of his interests covers primarily the interwar period. V. Vlasenko also published many episodes covering the situation and activities of the Ukrainian diaspora in Serbia as part of his broader research into the region of Southeastern Europe in the 1920s–1930s.

Keywords: Valeriy Vlasenko, Ukrainian-Serbian relations, Ukrainian diaspora in Serbia, interwar period, Southeastern Europe, publications.

Вивчення українсько-сербських зв'язків не становить пріоритетний напрямок української історіографії. Проте існує низка авторів, які активно розвивають цю тематику, і у даній розвідці мова піде про одного із них – Валерія Миколайовича Власенка.

Народився він 15 жовтня 1959 р. у м. Суми. Після закінчення історичного факультету Харківського державного університету (нині Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна) В. Власенко захистив у 1998 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Її тема – «Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини XIX – початку XX ст.».

* mykola76@hotmail.com

Як історик Валерій Власенко почав публікуватися 1992 р. Його початкові зацікавлення – кооперативний рух (кредитна кооперація), краєзнавство Сумщини, маловідомі або забуті імена української історії.

З початком ХХІ століття інтереси вченого поступово змінюються у бік вивчення історії становлення діаспори, зокрема, української політичної еміграції у країнах Південно-Східної Європи.

Починаючи з років навчання у докторантурі (2009–2012 рр.), Валерій Миколайович неодноразово виїздив за кордон, працював у зарубіжних державних, наукових, громадських і приватних архівах та бібліотеках, налагоджував творчі зв'язки із зарубіжними колегами-істориками, брав участь у міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях (Линник, Малиш 2019: 13–14).

Насамперед В. Власенко вивчав помітних представників діаспори на чеських землях (Власенко 2009: 26; Власенко 2019: 4). Також із науковою метою він відвідував Чорногорію, Боснію і Герцеговину, Румунію та низку інших держав, де працював у архівах та проводив зустрічі з діаспорою (Власенко 2019: 4–6). Серед таких країн була і Сербія.

Сербська тематика з'являється у доробку праць вченого відносно недавно – після його першого візиту до Республіки Сербія у 2011 р. (Власенко 2011a: 123–136; Власенко 2011b: 41–48).

Загалом, В. Власенко неодноразово відвідував цю країну. Там він працював у архівах, бібліотеках, читав лекції для студентів-україністів Белградського університету, стажувався на кафедрі славістики філологічного факультету того ж університету, проводив публічні презентації своїх праць, брав участь у міжнародних симпозіумах та наукових конференціях (Власенко 2019: 5, 15). У рамках наукових заходів (у Харкові, Новому Саді та ін.) на сербську тематику ним було виголошено низку доповідей, зокрема «Українська громада в Белграді», «Українська і російська еміграція в Югославії в міжвоєнний період: взаємовідносини» тощо (Линник, Малиш 2019: 8, 9).

Перша стаття з українсько-сербської тематики («Українська громада у Белграді у міжвоєнний період : за матеріалами паризького ‘Тризуба’») аналізує культурну та політичну діяльність української громади у Белграді у 1920–30-х рр. Ця діяльність в основному вивчається за публікаціями українського тижневика «Тризуб», що видавався у Франції. В. Власенко вважав це видання таким, що заслуговує на довіру, оскільки воно оприлюднювало інформацію, яка надходила безпосередньо від членів української громади у Сербії (Власенко 2011a: 123–136).

Стаття «Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля)» присвячена питанням формування української політичної еміграції в Югославії у післяреволюційний період. Основну увагу тут В. Власенко приділив першій хвилі еміграції упродовж 1918–1919 рр. Автор змалював військово-політичну ситуацію на півдні України та в Криму, яка

спричинила масову евакуацію військових і цивільних осіб. Також охарактеризовано ставлення югославської влади до емігрантів. У дослідженні описано заходи Дипломатичної місії УНР в Югославії та місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах щодо надання допомоги емігрантам з українських земель. Автор дійшов висновку про мобільність еміграції першої хвилі, оскільки одна частина емігрантів реемігрувала до інших країн, друга повернулася на батьківщину, третя залишилася на території Югославії. Зазначено, що еміграція поповнювалася також військовополоненими, які поверталися на батьківщину через Югославію (Власенко 2014: 119–125).

Чергова робота В. Власенка «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії» розповідає про формування української політичної еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Зокрема, йдеться про третю, найбільш масову хвилю еміграції у листопаді 1920–1922 рр. Використовуючи численні матеріали та документи з архівів Чехії, України та інших країн Європи, а також емігрантську та югославську пресу, дослідник охарактеризував особливості еміграції українців, їх прибуття та розташування у новому середовищі. Також описано ставлення югославської влади до українських емігрантів та діяльність державних, міжнародних і громадських інституцій з надання допомоги біженцям (Власенко 2015b: 103–132).

Взаємовідносини міжвоєнної української політичної еміграції з місцевою владою в Королівстві сербів, хорватів і словенців описано у статті «Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою». В. Власенко проаналізував ставлення югославської влади як до української, так і до російської еміграції. Автор зауважує, що тогочасна влада Югославії зовсім не виокремлювала українців із російської еміграції, тому окремої політики щодо них вона не здійснювала. Загалом югославська влада розглядала українське питання крізь призму поглядів російської еміграції, тому дослідник вважає таку політику русофільською. В. Власенко приходить до висновку, що характер взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії відрізнявся як територіально (у Словенії й Хорватії, з одного боку, і Сербії та Македонії – з іншого), так і хронологічно (у першій половині 1920-х років до середини десятиліття і з середини 1920-х років до початку Другої світової війни) (Власенко 2019a: 132–140).

Стаття «Правове становище української еміграції в міжвоєнній Югославії» присвячена проблемам правового статусу біженців та емігрантів з території України і Росії. Ця проблема з'явилася з початком 1920-х рр., коли велика кількість людей з території колишньої Російської імперії опинилася в еміграції. В. Власенко виокремлює особливості такої ситуації. Так, більшість емігрантів не визнавала радянську владу в Росії взагалі й Україні. Також зазначається, що правові системи колишньої Росії та кількох українських національних держав у 1917–1920 рр. втратили чинність із зникненням цих держав. Ну і вагомим було те, що радянські Росія й Україна позбавили громадянства більшість своїх емігрантів (Власенко, Наумов 2019: 6–10).

Цікавили В. Власенка й українські право-радикальні націоналістичні організації, що діяли у міжвоєнний період на території Югославії. Зокрема, у статті «До історії Українського фашистського здвигу в Югославії» сумський історик, попри обмаль джерел з історії даного руху, подав інформацію щодо структури та діяльності цієї політичної організації (Власенко 2016b: 83–87).

Окрім загальних тем з історії української еміграції у Сербії, спеціалізовані роботи В. Власенка можна згрупувати за такими підкатегоріями: культурницька та регіональна тематики, персоналії діаспори, рецензії та огляди.

Культурницька тематика

У роботі «Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика ‘Тризуб’))» науковець дослідив діяльність громадських організацій міжвоєнної української еміграції в Югославії з організації Шевченківських днів – відзначення дня народження та роковин смерті відомого українського поета Тараса Шевченка. Відповідні заходи еміграції автор висвітлив, використовуючи матеріали найбільш поширеного на той час серед української еміграції в країнах Європи громадсько-політичного та літературно-мистецького тижневика «Тризуб», що виходив у 1925–1940 рр. у Парижі (Власенко 2012: 95–105).

У статті «Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії» В. Власенко на основі кількох архівів (зокрема, українського і сербського) та української емігрантської преси описав розвиток театрального мистецтва української політичної еміграції в Югославії в період між Першою та Другою світовими війнами. Автор охарактеризував репертуар і склад театральних труп та показав участь професійних театральних акторів та відомих громадських діячів у діяльності цих труп (Власенко 2020: 23–37).

Культурницькій тематиці присвячена також стаття «Освіта і наука в середовищі української політичної еміграції в Югославії» (Власенко 2019b: 125–129).

Регіональна тематика

У розрізі регіональної тематики можна розглядати статтю «Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період». Тут автор проаналізував політичну і культурну діяльність української громади у Бечкерекі у 1920–30-х рр. Він зазначає, що поза полем зору дослідників опинилася діяльність первинних осередків еміграції, а саме громадських організацій, котрі функціонували в різних населених пунктах Королівства Югославія і являли собою складові частини об’єднаних центрів еміграції. Під час роботи над дослідженням сумський історик ввів до наукового обігу невідомі документи і матеріали українських і зарубіжних архівів, публікації емігрантської преси (Власенко 2011b: 41–48).

Персоналії діаспори

Не оминав увагою В. Власенко і постаті відомих представників діаспори.

Стаття «Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи)» присвячена одному з активістів місцевої української громади. У даному дослідженні проаналізована громадсько-політична діяльність В. Андрієвського крізь призму його архівно-слідчої справи, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (Власенко 22: 50–57).

Також В. Власенко на основі документів і матеріалів архівно-слідчої справи, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, висвітлив ключові елементи біографії та громадсько-політичну діяльність одного з провідних діячів української політичної еміграції в Югославії міжвоєнного періоду Пилипа Чорного. Дослідник зосередив увагу на діяльності П. Чорного як керівника Української громади «Кобзар» у місті Смедерево і Союзу українських організацій Югославії, як представника Військового міністерства УНР в еміграції в Югославії та на його участі в об'єднавчому русі української еміграції в Європі. Автор зауважує, що архівно-слідча справа П. Чорного є важливим джерелом не тільки щодо його біографії, але і з історії українських громадських організацій у цій країні (Власенко 21а: 34–45).

У співавторстві із мистецтвознавцем Сергієм Побожієм В. Власенко опублікував статтю «До біографії Степана Федоровича Колесникова (за матеріалами Архіву Югославії)». Співавтори оприлюднили текст подання російського літературного критика Миколи Брешко-Брешковського до уряду Югославії про творчість відомого художника, уродженця України Степана Колесникова (Власенко, Побожій 2011: 68–73).

Рецензії та огляди

Окремо можна згадати огляди та рецензії В. Власенка на українсько-сербські теми.

Так, в огляді «До історії русинів у міжвоєнній Югославії» сумський науковець розглянув зміст роботи сербського історика, завідувача кафедри русиністики Університету м. Нові Сад професора Янко Рамача «На роздоріжжі: Русини в Югославії у 1918–1941 роках». У цій книзі досліджуються історія, культура та релігія русинської громади в Югославії у період між Першою та Другою світовими війнами. Тут підіймається питання національної та релігійної орієнтації громадських організацій русинів, аналізуються основні напрямки діяльності проукраїнського Русинського народно-освітнього товариства та проросійської Культурно-освітньої спілки югославських русинів (згодом – Культурно-національної спілки югославських русинів) (Власенко 2021b: 285–291; Власенко 2017: 111–112).

Чималий пласт наукових публікацій В. Власенка присвячено не окремо Сербії чи українській меншині цієї держави, а цілому регіону (Балканам чи Центрально-Східній Європі загалом). Певне місце там займає і сербсько-українська тематика.

Окрему групу даного пласту досліджень становить характеристика різних ідеологічних орієнтацій у середовищі діаспори. Так, у статті «Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи» охарактеризовано націонал-демократичні сили серед української політичної еміграції у трьох країнах Південно-Східної Європи – Болгарії, Румунії та Югославії. Автор проаналізував діяльність українських громадсько-політичних і наукових інституцій кожної із цих трьох держав (Власенко, Гузун 2016: 25–49).

У статті «Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі» В. Власенко досліджував діяльність українських радикалів та націоналістів у трьох вже згаданих балканських країнах – Болгарії, Румунії та Югославії. Так, автор охарактеризував місцеві осередки Організації українських націоналістів та Українського фашистського здвигу: перші діяли в Болгарії та Югославії, другий – лише в Югославії. Також у даній роботі розглянуто стосунки різних середовищ української політичної еміграції в регіоні (Власенко 2016с: 23–42).

У статті «Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918–1939 рр.)» В. Власенко охарактеризував становище та діяльність українських поміркованих монархістів у тих самих трьох балканських країнах. Зокрема, автор розглянув та проаналізував структурну одиницю емігрантського монархічного руху – Український союз хліборобів-державників, що діяв переважно в Румунії та Югославії. Він був ініціатором створення Союзу хліборобів України в Сербії. У цій же роботі сумський науковець проаналізував взаємовідносини представників консервативно-гетьманського та національно-демократичного середовищ української еміграції у регіоні (Власенко 2015а: 56–67).

У статті «Натуралізація міжвоєнної української політичної еміграції в Румунії та Югославії» В. Власенко на основі раніше невідомих та невивчених документів центральних державних архівів України, тогочасної емігрантської преси та законодавчих актів низки зарубіжних країн розглянув питання натуралізації українських політичних емігрантів в Румунії та Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період (Власенко 2018b: 7–12).

У науковій публікації «До історії української еміграції у Південно-Східній Європі (Український Червоний Хрест на Балканах)» В. Власенко оприлюднив текст звіту про діяльність Місії Українського Червоного Хреста (УЧХ) на Балканах восени 1919 р. Даний документ містить інформацію про взаємовідносини керівництва Місії УЧХ з тодішньою югославською владою

та російськими дипломатичними і військовими представниками в Югославії, а також характеризує діяльність місії з репатріації українців на Батьківщину (Власенко 2013: 75–92).

У дослідницькій роботі В. Власенка «Культурна діяльність міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах (образотворче мистецтво)» йдеться про спадщину образотворчого мистецтва української політичної еміграції в країнах Південно-Східної Європи в період між двома світовими війнами. Використовуючи документи центральних державних архівів кількох країн та матеріали тогочасної української преси, автор показав творчі студії професійних митців та художників-аматорів кількох країн, у тому числі в Югославії. Також у статті охарактеризовано різні види і техніки мистецтва, в яких працювали українські емігранти. Науковець описав творчий доробок митців емігрантського періоду їхнього життя (Власенко 2023: 75–87).

У дослідженні «Міжвоєнна польська дипломатія й українська політична еміграція на Балканах (Болгарія, Румунія, Югославія)» на основі раніше невідомих архівних документів В. Власенко проаналізував політику польської дипломатії щодо української політичної еміграції в Болгарії, Румунії та Югославії (Власенко 2021с: 157–174).

У науковій роботі В. Власенка «Бібліотеки і клуби української політичної еміграції на Балканах у міжвоєнний період» йдеться про діяльність культурно-інформаційних закладів українців. Дослідник крізь призму архівних документів та матеріалів тогочасної української преси показав мережу бібліотек і клубів української еміграції в Болгарії, Румунії й Югославії. Ним охарактеризовано кількісний і якісний склад фондів бібліотек та багатопрофільний характер діяльності клубів, а також визначено джерела поповнення фондів бібліотек (Власенко 2018а: 188–199).

У статті «Дипломатичні представництва УНР – організатори громадського життя української політичної еміграції у Балканських країнах» В. Власенко на основі раніше невідомих архівних документів розглядає питання про роль дипломатичних представництв УНР у регіоні у громадському житті української еміграції. Основну увагу автор приділив діяльності посольств і місій зі створення громадських організацій. Стаття розповідає про заходи дипломатичних установ УНР у Болгарії та Королівстві сербів, хорватів і словенців щодо надання допомоги емігрантам. Врешті, дослідник доходить висновку про те, що найбільш активно у справі створення емігрантських громадських організацій діяла Дипломатична місія УНР у Румунії, а найменш активно – Генеральне консульство УНР у КСХС. Їхня діяльність залежала від низки факторів: ставлення влади країн-реципієнтів до української еміграції, ступеня самоорганізації еміграції та діяльності українських дипломатів тощо (Власенко 2016а: 107–114).

Загалом В. Власенко – автор понад 300 наукових і науково-методичних праць, опублікованих у зарубіжних та вітчизняних виданнях, та близько 650 статей в енциклопедично-довідкових виданнях та пресі (Власенко 2025).

Важливу частку цих праць складають дослідження з історії української діаспори у Сербії. Автор вивчав політико-правове становище тамтешніх українців, різні хвилі еміграції, різні прояви культурницької діяльності місцевої діаспори та життєписи українських активістів краю. Частина таких праць присвячена ширшому контексту існування української діаспори цілого регіону Південно-Східної Європи (зокрема, Болгарії та Румунії), але є й чимало статей виключно українсько-сербського контексту.

Не можна сказати, що Валерій Власенко – вузький фахівець-сербіст (сфера зацікавлень цього дослідника охоплює значно ширший регіон), але його доробок у царині історії сербських українців викликає повагу і заслуговує на розголос у наукових колах.

Враховуючи усе згадане, констатуємо, що в особі В. Власенка українська історіографія має якісного та різностороннього дослідника виникнення та розвитку українства на Балканах і у Сербії зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

- Гнатюк, Володимир. «Руські оселі в Бачці (В Полудневій Угорщині)». Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 22, 1898: 1–58. [Hnatiuk, Volodymyr. «Ruski oseli v Bachtzi (V Poludnevii Uhorshchyni)». Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, t. 22, 1898: 1–58.]
- Валерій Власенко : до 60-річчя від дня народження : біобібліографічний покажчик / Сумська обл. універс. наук. б-ка ; Сумський держ. ун-т ; упоряд.: О. К. Линник, О. М. Малиш ; передм. В. А. Нестеренка. Суми, 2019. [Valerii Vlasenko : do 60-richchia vid dnia narodzhennia : biobibliohrafichnyi pokazhchyk / Sumska obl. univers. nauk. b-ka ; Sumskyi derzh. un-t ; uporiad.: O. K. Lynnyk, O. M. Malyshe ; peredm. V. A. Nesterenka. Sumy, 2019.]
- Власенко Валерій Миколайович: Бібліографічний покажчик (до 50-річчя від дня народження) / Упоряд. В. А. Нестеренко; передмова І. Б. Матяш. Суми, 2009. [Vlasenko Valerii Mykolaiovych: Bibliohrafichnyi pokazhchyk (do 50-richchia vid dnia narodzhennia) / Uporiad. V. A. Nesterenko; peredmovi I. B. Matiash. Sumy, 2009.]
- Власенко, Валерій. «Бібліотеки і клуби української політичної еміграції на Балканах у міжвоєнний період.» Русинистички студії 2, 2018: 188–199. [Vlasenko, Valerii. «Biblioteky i kluby ukrainskoi politychnoi emihratsii na Balkanakh u mizhvoiennyi period.» Rusynystychky studyi 2, 2018: 188–199.]
- Власенко, Валерій М. «Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи).» Славистика 2. Т. 26, 2022: 50–57. [Vlasenko, Valerii M. «Vasyl Andriievskiy – hromadsko-politychnyi diiach ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy yoho arkhivno-slidchoi spravy).» Slavistika 2. T. 26, 2022: 50–57.]
- Власенко, Валерій. «Громадсько-політична діяльність Пилипа Чорного в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи).» Русинистични студії 5 (5), 2021: 34–45. [Vlasenko, Valerii. «Hromadsko-politychna diialnist Pylypa

Chornoho v Yuhoslavii (za materialamy yoho arkhivno-slidchoi spravy).» Rusynystychny studyi 5 (5), 2021: 34–45.]

Власенко, Валерій. «Дипломатичні представництва УНР–організатори громадського життя української політичної еміграції у Балканських країнах.» Дриновський збірник. Т. 9, 2016: 107–114. [Vlasenko, Valerii. «Dyplomatychni predstavnytstva UNR–orhanizatory hromadskoho zhyttia ukrainskoi politychnoi emihratsii u Balkanskykh krainakh.» Drynovskyi zbirnyk. T. 9, 2016: 107–114.]

Власенко, Валерій М., Побожій, Сергій І. «До біографії Степана Федоровича Колесникова (за матеріалами Архіву Югославії).» Сумський історико-архівний журнал XII–XIII, 2011: 68–73. [Vlasenko, Valerii M., Pobozhii, Serhii I. «Do biohrafii Stepana Fedorovycha Kolesnykova (za materialamy Arkhivu Yuhoslavii).» Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal KhII–KhIII, 2011: 68–73.]

Власенко, Валерій. «До історії русинсько-української громади в Югославії. Рамач Янко. На крижней драги: руснаци у Югославії од 1918–1941. року. Нови Сад: Руске слово, 2016 (Нови Сад: Sajnos). 381 с.» Сумська старовина, 50, 2017: 111–112. [Vlasenko, Valerii. «Do istorii rusynsko-ukrainskoi hromady v Yuhoslavii. Ramach Yanko. Na kryzhnei drahy: rusnatsy u Yuhoslavii od 1918–1941. roku. Novy Sad: Ruske slovo, 2016 (Novy Sad: Sajnos). 381 s.» Sumska starovyna, 50, 2017: 111–112.]

Власенко, Валерій М. «До історії Українського фашистського здвигу в Югославії.» [У:] Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18 квітня 2016 р.: у 2-х ч. / Ред.кол.: В.М. Власенко, С.І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. Ч.1. Суми : СумДУ, 2016: 83–87. [Vlasenko, Valerii M. «Do istorii Ukrainskoho fashystskoho zdvyhu v Yuhoslavii.» [U:] Osobystist, suspilstvo, derzhava: problemy mynuloho i sohodennia : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Sumy, 18 kvitnia 2016 r.: u 2-kh ch. / Red.kol.: V.M. Vlasenko, S.I. Dehtiarov, R. Kamberova ta in. Ch.1. Sumy : SumDU, 2016: 83–87.]

Власенко, Валерій М. «До історії української еміграції у Південно-Східній Європі (Український Червоний Хрест на Балканах).» Пам'ятки: археографічний щорічник. Т. 14. Київ, 2013: 75–92. [Vlasenko, Valerii M. «Do istorii ukrainskoi emihratsii u Pivdenno-Skhidnii Yevropi (Ukrainskyi Chervonyi Khrest na Balkanakh).» Pamiatky: arkheohrafichnyi shchorichnyk. T. 14. Kyiv, 2013: 75–92.]

Власенко Валерій Миколайович. Кафедра історії. Навчально-науковий інститут права. <https://history.law.sumdu.edu.ua/vlasenko-valerij-mykolajovych/19.02.2025>. [Vlasenko Valerii Mykolaiovych. Kafedra istorii. Navchalno-naukovyi instytut prava. <https://history.law.sumdu.edu.ua/vlasenko-valerij-mykolajovych/19.02.2025>.]

Власенко, Валерій. «К истории русинов в межвоенной Югославии.» Русин 63, 2021: 285–291. [Vlasenko, Valeriy. «K istorii rusinov v mezhvoyennoy Yugoslavii.» Rusin 63, 2021: 285–291.]

Власенко, Валерій. «Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах південно-Східної Європи (1918–1939 рр.).» Сумський історико-архівний журнал 25, 2015: 56–67. [Vlasenko,

Valerii. «Konservatyvno-hetmanske seredovyshe mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh pivdenno-Skhidnoi Yevropy (1918–1939 rr.).» Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal 25, 2015: 56–67.]

Власенко, Валерій. «Культурна діяльність міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах (образотворче мистецтво).» Русинистичні студії 6 (6), 2023/2/24: 75–87. [Vlasenko, Valerii. «Kulturna diialnist mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii na Balkanakh (obrazotvorche mystetstvo).» Rusynystychny studiі 6 (6), 2023/2/24: 75–87.]

Власенко, Валерій М. «Міжвоєнна польська дипломатія й українська політична еміграція на Балканах (Болгарія, Румунія, Югославія).» *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne* / Redakcja naukowa Roman Drozd Bohdan Halczak. Słupsk-Warszawa. T. 2, 2021: 157–174. [Vlasenko, Valerii M. «Mizhvoienna polska dyplomatiia y ukrainska politychna emihratsiia na Balkanakh (Bolhariia, Rumuniia, Yuhoslaviia).» *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne* / Redakcja naukowa Roman Drozd Bohdan Halczak. Słupsk-Warszawa. T. 2, 2021: 157–174.]

Власенко, Валерій М. «Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою.» *Україна дипломатична: науковий щорічник*, вип. 20. Київ, 2019: 132–140. [Vlasenko, Valerii M. «Mizhvoienna ukrainska politychna emihratsiia v Yuhoslavii: vidnosyny z vladoiu.» *Ukraina dyplomatychna: naukovyi shchorichnyk*, вип. 20. Kyiv, 2019: 132–140.]

Власенко, Валерій М. «Натуралізація міжвоєнної української політичної еміграції в Румунії та Югославії.» *Правові горизонти* 9 (22), 2018: 7–12. [Vlasenko, Valerii M. «Naturalizatsiia mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Rumunii ta Yuhoslavii.» *Pravovi horyzonty* 9 (22), 2018: 7–12.]

Власенко, Валерій, Гузун, В. «Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах південно-Східної Європи.» *Сумська старовина* 48, 2016: 25–49. [Vlasenko, Valerii, Huzun, V. «Natsionalno-demokratychnе seredovyshe mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh pivdenno-Skhidnoi Yevropy.» *Sumska starovyna* 48, 2016: 25–49.]

Власенко, Валерій. «Освіта і наука в середовищі української політичної еміграції в Югославії.» *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Monografia zbiorowa* / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019: 125–129. [Vlasenko, Valerii. «Osvita i nauka v seredovyschi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii.» *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Monografia zbiorowa* / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019: 125–129.]

Власенко, Валерій М., Наумов А.С. «Правове становище української еміграції в міжвоєнній Югославії.» *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Суми, 23–24 травня 2019 р. Ч.1. Суми: СумДУ, 2019: 6–10. [Vlasenko, Valerii M., Naumov A.S. «Pravove stanovyshche ukrainskoi emihratsii v mizhvoienonii Yuhoslavii.» *Reformuvannia pravovoi systemy v*

konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Sumy, 23–24 travnia 2019 r. Ch.1. Sumy: SumDU, 2019: 6–10.]

Власенко, Валерій. «Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в південно-Східній Європі.» Сумська старовина 49, 2016: 23–42. [Vlasenko, Valerii. «Radykalno-natsionalistychne seredovyshche mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v pivdenno-Skhidnii Yevropi.» Sumska starovyna 49, 2016: 23–42.]

Власенко, Валерій М. «Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії.» Русинистични студії 4, 2020: 23–37. [Vlasenko, Valerii M. «Teatralne mystetstvo v seredovyshchi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii.» Rusynystychny studyi 4, 2020: 23–37.]

Власенко, Валерій М. «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії.» Русинистични студії. Нови Сад : Универзитет у Новом Саду, 2015: 103–132. [Vlasenko, Valerii M. «Tretia khvylya mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii do Yuhoslavii.» Rusynystychny studyi. Novy Sad : Unyverzytet u Novom Sadu, 2015: 103–132.]

Власенко, Валерій. «Українська громада у Белграді у міжвоєнний період : за матеріалами паризького ‘Тризуба’.» Київська старовина 1, 2011: 123–136. [Vlasenko, Valerii. «Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period : za materialamy paryzkoho ‘Tryzuba’.» Kyivska starovyna 1, 2011: 123–136.]

Власенко, Валерій. «Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період.» Київська старовина 3, 2011: 41–48. [Vlasenko, Valerii. «Ukrainska hromada u Velykomu Bechkereku (Yuhoslaviia) u mizhvoiennyi period.» Kyivska starovyna 3, 2011: 41–48.]

Власенко, Валерій. «Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля).» Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету 39, 2014: 119–125. [Vlasenko, Valerii. «Formuvannia mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii (persha khvylya).» Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu 39, 2014: 119–125.]

Власенко, Валерій. «Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика ‘Тризуб’).» Величина малих язичких, књижевних, культурних и исторических традициях : зборник радова. Нови Сад : Филозофски факултет, 2012: 95–105. [Vlasenko, Valerii. «Shevchenkivski sviata mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy paryzkoho tyzhnevika ‘Tryzub’).» Velychyna malykh jezychkykh, knyazhevnykh, kulturnykh y ystoryjskykh tradytsyakh : zbornyk radova. Novy Sad : Fylozofsky fakultet, 2012: 95–105.]

УКРАЈИНСКА МАЊИНА СРБИЈЕ У ИСТРАЖИВАЊИМА ВАЛЕРИЈА ВЛАСЕНКА

РЕЗИМЕ

У област научних интересовања украјинског истраживача Валерија Власенка спада проблематика украјинске дијаспоре у земљама Југоисточне Европе у међуратном периоду. Једна од тих држава је Србија (у то време — део Краљевине Југославије). Аутор је истраживао широки спектар тема, међу којима су културне активности Украјинаца у Србији, њихови политички ставови, удруживање. У фокусу истраживања Валерија Власенка нашле су се истакнуте личности међу представницима украјинске дијаспоре тог времена. Такође се фокусирао на заједнице Украјинаца у појединим местима у Србији. Валериј Власенко је објављивањем својих историјских истраживања у научни оптицај увео мало познате или раније непознате документе о историји украјинске заједнице у Србији. Научно наслеђе Валерија Власенка је од значајне вредности и представља важан елемент за даља истраживања историје украјинске дијаспоре у региону.

Кључне речи: Валериј Власенко, украјинско-српски односи, украјинска дијаспора у Србији, међуратни период, Југоисточна Европа, публикације.

УНИФОРМЕ СРПСКИХ РЕГИМЕНАТА ИЗ НОВЕ СРБИЈЕ И СЛАВЕНОСРБИЈЕ: НА ОСНОВУ ИСТОРИЈСКИХ И КЊИЖЕВНО-МЕМОАРСКИХ ИЗВОРА

Главни циљ овог рада је покушај да се одговори на питања повезана са униформама српских досељеника који су се средином 18. века населили на украјинским земљама. Аутор ће покушати да представи историјски контекст проблема, а затим ће, на основу доступних извора, покушати да класификује расположива сазнања и скицира проблеме који се могу појавити приликом ове врсте истраживања.

Кључне речи: Украјина, Србија, 18. век, војне униформе, униформологија

UNIFORMS OF SERBIAN REGIMENTS FROM NEW SERBIA AND SLAVENO-SERBIA: BASED ON HISTORICAL AND LITERARY-MEMORIAL SOURCES

The main issue of this work is an attempt to outline the issue of uniforms of the troops composed of Serbian settlers who settled in Ukrainian lands in the mid-18th century. The author will try to present the historical context of the problem and then, based on available sources, attempt to sort out the available knowledge and outline the problems that may arise when conducting this type of research.

Keywords: Ukraine, Serbia, 18th century, military uniforms, uniformology

За питања везана за униформологију 18. века влада умерено интересовање у главним токовима савремене науке. Монументална дела посвећена историји опреме и униформи националних војски (нарочито ово друго питање) у основи се могу пратити до радова управо из тог периода. На европском нивоу можемо поменути рад Габријела Н. Распеа „Accurate Vorstellung der Königlich Pohnischen Armee nach der auf dem in Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform”, објављен у Нирнбергу 1781. године, који садржи низ детаљних илустрација униформи пољско-литванске војске. У наредним деценијама ову тему је детаљно истраживао низ аутора, рецимо Томаш Карпињски, дајући релативно јасну слику боја и наоружања војске 18. века.

Сличне студије су, наравно, биле посвећене и војсци Руске Империје. Средином 18. века неке од борбених формација руске војске формирале су јединице састављене од српских досељеника који су живели на територији данашње централне Украјине. Стога ћемо се у овом раду усредсредити на анализу доступних извора о униформама ових формација. Аутор ће покушати да одговори на неколико питања, као што су:

* michal.pejasz@phdstud.ug.edu.pl

1. Да ли постоји консензус о врсти униформи које су носиле различите формације у областима о којима је реч?

2. Да ли су униформе и опрема ових јединица биле стандардизоване? У којој је фази био процес стандардизације?

3. Да ли је у недостатку директних историјских извора могуће утврдити хипотетички утицај сличних формација на униформе српских јединица у руској војсци?

Одговоре на ова питања аутор ће тражити у доступним историјским и књижевним изворима, са посебним освртом на мемоаре који су се несумњиво дотицали предмета овог рада.

С обзиром на специфичност овог питања, неопходно је пре анализе дати увод у српске миграције у Украјину у посматраном периоду, са посебним освртом на културно-историјски контекст.

1. Увод. Приказ историје српског насељавања у Украјини

Сеобе Срба у Украјину и, шире, у земље Царске Русије, одвијале су се у неколико таласа током 18. века. Њихови узроци могу се пратити кроз низ фактора. Прва велика сеоба Срба крајем 17. века била је изазвана насиљем Турака Османлија. Овај узрок може се сматрати оправданим у случају неколико других националних група које су формирале „националне” пукове у војсци Руске Империје. Пример за то је Грузијска хусарска чета формирана 1738. године, састављена од избеглица из Картлије на челу са краљем Вахтангом III (сам је погинуо на путу), које су биле принуђене да напусте земљу због заједничке отоманско-персијске офанзиве (Baranowski B. , Baranowski K. 1987: 114–117).

Једна од првих српских група на челу са пуковником Мојсијем Митановићем, познатим под надимком (*nom de guerre*) Јован Албанез, била је такозвана српска команда, касније реформисана у Српски хусарски пук. Рођен у Црној Гори, био је члан црногорске делегације на руском двору, затим је од 1710. командовао јединицом српских хусара током пруског похода Петра I (Raspоровић 1996: 32). Године 1723. цар је послао Албанеза у Војну крајину да регрутује значајан број Срба и да трансформише команду у пук (Gromoboy 2001).

И следећа значајна миграција српских војника у Русију 1748–1750 била је диктирана брзим променама политичке ситуације унутар Хабзбуршке монархије. Права православног становништва које је живело у Војној крајини, односно на простору данашње Славоније, Војводине и дела Хрватске, била су гарантована документом познатим као *Влашки статут* (*Statuta Valachorum*). Издао га је цар Фердинанд II 1630. године, гарантовао је широк спектар аутономије за погранично становништво у замену за заштиту јужног крила царства од Османлија (Jelavich 2005: 148–151). У другој половини 17. века документ постепено губи на значају, а аутономија се смањује (Brozović 1999: 166).

Немали значај је ту имао и угарски фактор, посебно тежње угарских и хрватских магната да прошире своје поседе на рачун границе. Због експанзионистичке политике и захтева Мађара, Срби су више пута на бечком двору тражили заштиту себе и својих права. Српска милиција Јована Поповића Текелије је, на пример, учествовала у хабзбуршком гушењу устанка Ференца Ракоција (Davidov 1990: 284).

Ипак, преношење тежишта хабзбуршке политике ка Немачкој и Италији, заједно са жељом да се уведе већа дисциплина и контрола, условило је да се ситуација на граници брзо промени (Jelavich 2005: 150–151). Амбијент који је владао 40-их година 18. века у пределима уз Саву и Дунав добро је представљен у мемоарима српског официра и мемоаристе Симеона Пишчевића. Он описује процес именовања разних царских комисија које би одлучивале да ли су мишљења представника угарских магната о пограничном подручју била оправдана. Пишчевић цитира и неке сасвим бизарне изјаве мађарских представника, тврдећи да Срби више нису толико заинтересовани за војну службу, већ да ће радо постати сељачки поданици мађарских феудалаца (Пишчевић 1963).

Све ове активности довеле су до коначне реорганизације српских пограничних милиција 1748–1750 године. Укинути су Потиски, Поморски и Подунавски генералат. То је резултирало формирањем редовно опремљених и униформисаних такозваних Гренцерских регимената, који су чинили лаку пешадију Хабзбуршке војске (Костић 2022: 68–72). Овде треба напоменути да су већину официрског кора у периоду 1748–1754 чинили војници немачког порекла. Ови прописи су измењени само две године пре почетка Седмогодишњег рата, дајући 2/3 патената Србима (Jelavich 2005: 151). Међутим, у периоду који су је настао у наведеним граничним датумима стање у Војној крајини изазвало је дубоко незадовољство српског становништва, што је јасно изражено у Пишчевићевим мемоарима из тог периода. Више разлога за српску миграцију наводи и П. М. Рудјаков (Рудяков 2019: 78–79), међутим, аутор овог чланка, узимајући у обзир чињеницу да то није главно питање текста, овде само упућује на допунске податке.

Управо је у то време, узимајући у обзир све видљиве факторе и на основу већ постојећег досељавања Срба у Русију, руски дипломата Михаил Бестужев-Рјумин израдио план, који је касније одобрила царица Ана, за пресељење значајног броја Срба из Војне крајине. Централна Украјина је изабрана за подручје где је требало да се настане војни насељеници, тачније појас од Новоархангелска до Кременчука, касније назван „Нова Србија”. Први изасланици који су подстицали пресељење послати су у марту 1751. Ова понуда је наишла на значајан одзив српске заједнице, а Јован Хорват де Куртич је постао вођа досељеника (Рудяков 2019: 85–87).

Друга српска колонија, коју су основали пуковници Шевић и Прерадовић у мају 1753. године, била је Славеносрбија. Смештена између градова Бахмута и Красног Јара, представљала је својеврсног такмаца Нове Србије, формирајући и своје хусарске пукове (Рудяков 2020: 36–38).

Према подацима које је забележио руски војни историчар Александар Висковатов (1842: 22–27), следеће војне формације су регрутоване од српских насељеника у руској служби:

1. Ненасељени (редовни) пукови:
 - Српски хусарски пук
 - Жути хусарски пук (вероватно)
2. Насељени пукови
 - Хорватов хусарски пук
 - Новосрпски хусарски пук
 - Шевићев хусарски пук (словеносрпски)
 - Прерадовићев хусарски пук (славеносрпски)
3. Пандурски пукови.

Имајући увид у историју и структуру српског војног насеља у централној Украјини, можемо прећи на постепену расправу о питању униформи појединих формација.

2. Униформе појединих српских формација – извори и упоредна грађа

Као увод, вреди почети са навођењем одређених репетитивних елемената хусарске опреме, који ће се поновити код коњских пукова. Хусари су, као врста лаке коњице пореклом из мађарске традиције, задржали карактеристичне елементе одевања пореклом из овог културног круга (Doroszewski 1996). Међу њима треба истаћи следеће (SJP PWN, OED):

- *Mente* (мађ.)/*pelisse* (енг.) – кратка сукнена јакна у мађарском стилу, обрубљена крзном, пребачена преко рамена.
- Долман – врста кратке јакне од вуне са рукавима у мађарском кроју, украшена златним гајтанима на прсима.
- Рајтхозе – карактеристичне дугачке, уске панталоне за јахање, украшене гајтанима, сличне српским чакширама.
- Мирлитон/мирлетон – врста капе од филца са карактеристичним ободом – према Д. Николићу (Николић 1978), често се налазила у свакодневној ношњи становника Славоније у 18. веку.
- Шако/клобук – високо, цилиндрично покривало за главу од филца (мађ. *csákó*) или крзна (мађ. *kucma*).

Жути и српски пук имали су своје добро документоване хусарске униформе, а били су и део редовних хусарских пукова који нису били обухваћени насељима у Новој Србији и Славеносрбији (Grombov 2001). Њихове униформе нису директна тема овог рада, али позивање на њихов пример може се показати корисним.

Студија о хусарима и пандурима у руској служби чији је аутор Влад Громобој представља на неки начин сажете и организоване информације из III–V тома дела А. Висковатова „Историческое описание одежды и вооружения Российских войск». Тешко је проценити поузданост Висковатовљевих истраживања из угла данашње науке (ипак је прошло скоро две стотине година од објављивања ове публикације) и позвати се на изворе које је аутор користио. У корист његовог рада говори и чињеница да је сам био војник у војсци Руске Империје, па је тако вероватно имао директан увид у војну документацију, која је у каснијим деценијама изгубљена или потпуно уништена.

Већ први од поменутих насељених хусарских пукова из Нове Србије, односно Хорватов пук, представља одређене проблеме. У неким студијама се наводи као Први новосрпски хусарски пук, међутим Gromoboy (2001) јасно сугерише да се ради о грешци, слично као што га А. Висковатов (1842) наводи као Хорватов пук.

Висковатов, како Громобој такође цитира, у свом опису оставља лаконски податак да је Хорватов пук био униформисан на исти начин као и Молдавски хусарски пук, који је постојао у оквиру регуларних јединица. То значи да су носили крзнене чакове са кесом у пуковским бојама, црвене чакшире, црвене долмане и плаве *pelisse*. Овом питању није поклањана никаква пажња, сугерише се да су се питањем одевања војника насељених хусарских пукова бавила локална управа и команданти (Gromoboy 2001). Док је већина хусарских пукова носила црне мађарске високе чизме, Пишчевић даје и драгоцене податке да су његове официрске чизме биле жуте (Пишчевић 1963).

Симеон Пишчевић, који је лично учествовао у дотичним догађајима и добро упознао људе, и сам је служио као официр у Хорватовој пуковнији. Она даје доказе о праксама које је описао Висковатов, тачније о свим „патологијама“ које су их пратиле, и наглашава чињеницу да су се војници опремали униформама о свом трошку:

„[...] и што је хусар више трошио и своје ствари више за пиће залагао, утолико је било боље, јер је те исте ствари морао наново куповати и то по трошку цени, а понекад је благајник, кад је видео с ким има посла, једну исту ствар уписивао и два пута [...]” (Пишчевић 1963).

„Сви су хусари имали сопствене коње, своју униформу, спрему и пушке и сви су набављали храну сами за себе и своје коње, и све то куповали за свој новац како су и где могли, а плате су добијали према пијачним ценама оних места у којима се пук налазио.” (Пишчевић 1963).

Сопствени у овом контексту може значити и плаћен из сопственог џепа, и сашивен, и добијен о сопственом трошку, што само поставља питање регуларности ове врсте униформе.

Највеће изненађење, међутим, може бити цитат о изгледу Хорватове хусарске униформе:

„Упитао сам га само којег пука униформу да шијем, а он ми је одговорио да су код њега за оба пука исте, то јест, да су и за насеље, које се назива Хорватовим, и за Македонски хусарски пук једнаке и по кроју и по боји: плава чоха врло богато златом искићена” (Ibid.).

У личном разговору са Хорватом, официр је добио информацију да његов пук треба да има униформе идентичне Македонском хусарском пуку. Униформе овог пука биле су потпуно различите боје – долман и *pelisse* су били светлоплави, док су панталоне биле црвене. Штавише, према Громобоју, овај пук се на списку хусарских пукова појавио тек 1761. На сајту Kronoskaf.com, који представља онлајн енциклопедију знања о Седмогодишњем рату, може се пронаћи податак да је овај пук основао Хорват 1759. године (Kronoskaf.com). Штавише, из информација садржаних на истој веб-страници изгледа да је Молдавски пук носио црвене мирлитоне уместо чакова.

Имајући у виду наведено, поставља се питање: да ли је неко од аутора погрешно, или је то сведочанство о неким променама које су се десиле у униформама током Седмогодишњег рата? Узимајући у обзир већ разматрано питање тешкоћа у опремању војника, као и личну антипатију коју су Хорват и Пишчевић осећали један према другом (Пишчевић 1963), могуће је да је Хорват планирао да га пребаци у други пук, али је у оквиру прибављеног изворног материјала тешко јасно навести разлоге овог неслагања. За сада ће таква разматрања бити чисто хипотетичка.

Што се тиче другог хусарског пука из Нове Србије, односно Новосрпског пука, такође имамо податак који цитирају Висковатов и Громобој да је униформа идентична униформи македонских регуларних хусара (Gromoboy 2001). Дакле, о његовој униформи се мало више може рећи него што је већ речено.

Нешто је другачија ситуација у погледу два славеносрпска пука. Њихове униформе вероватно никада нису биле правилно регулисане и потпуно су изостављене у каснијим описима. Ово се највероватније односи на реформе хусарских пукова које су се десиле почетком шездесетих година 19. века, када су српски пукови спојени са неким козачким пуковима, стварајући потпуно нове регуларне формације, са новим моделом униформе, који, узгред, описује и Пишчевић (Gromoboy 2001, Пишчевић 1963).

Треба претпоставити да су ови војници, по узору на граничарске трупе са подручја Хабзбуршке монархије, носили своју свакодневну одећу. У овом случају фантастичан опис ношње овог краја приредила је Десанка Николић у свом раду из 1978. године под насловом *Одевање граничара Војне крајине у 18. и 19. веку*. За разлику од хусарских пукова са подручја српског насељавања, имамо периодне цртеже који приказују становнике Славоније и представљају непроцењив историјски извор за истраживање униформе овог културног круга. То су, између осталих, извори којима се користио аутор поменутог дела.

Попут неких редовних руских хусара, популарно покривало за главу у Славонији у то време био је већ поменути мирлитон, познат и као *Flugelmütze*/

Flugelkape. Истраживач сугерише његово оријентално порекло, истовремено помиње и његову релативну популарност, као и чињеницу да га је један енглески путник назвао „хајдучком капом”. Што се тиче панталона, популарне су биле и уске чакшире мађарског типа, сличне онима које су носили хусари, и шалваре у оријенталном стилу. Горња одећа се састојала од свих врста кратких вунених или чојаних јакни, често украшених тракама и плетеницама, сличним онима које су носиле касније јединице греницера, познате као *рокел*. Популарни су били и препознатљиви црвени огртачи са капуљачама, познати као кабаница. Што се тиче обуће, опанци прилично популарни на простору српског утицаја, не долазе у обзир. Ауторка напомиње да су међу коњаницима преовлађивале високе чизме мађарског типа (Nikolić 1978: 59–91).

На крају, вреди поменути и последњу формацију из Нове Србије – пандуре. Реч је о пешадијским јединицама које су биле намењене за обављање гарнизонске функције на територији српског насеља, за разлику од хусара који су учествовали у походима. Формирана су два пандурска пука, а један батаљон је служио као гарнизон у Новомиргороду (Gromoboy 2001).

Униформе су биле релативно добро описане – рађене су по узору на оне које су носили аустријски греницери, стога у стилу карактеристичном за Славонију. Састојале су се од дугог тамног капута са црвеним ширитима, зеленог прслука типа долман, црвених чакшира у стилу хусарских и црних високих чизама у мађарском стилу. На глави су носили филцани чаков са месинганом плочом на којој се налазио руски грб. Војници су били опасани карактеристичним мађарским појасом, који су носили и хусари и греницери (Gromoboy 2001).

3. Закључак

Међу закључцима који произилазе из претходног дела рада, свакако треба кренути од једног од истраживачких питања које није поменуто на почетку чланка. Наиме, карактеристике представљених униформи јасно указују на могућност очувања одређеног елемента културног идентитета код Срба. Као што је већ описано, сви елементи и регулисанијих униформи новосибирских пандура и хусара, као и потпуно „цивилне” одеће славеносрпских хусара, потичу из славонске културе, односно региона из којег је већина досељеника на две поменуте територије. То добро илуструје приказани фрагмент студије Десанке Николић.

Што се тиче регистра униформи српских хусара, у основи се може претпоставити да је он настао на основу истраживања Александра Висковатова и да се обрађује и данас, бар на примеру Владе Громобоја. Поменути фрагменти Пишчевићевих *Мемоара* још нису узети у обзир у униформолошким разматрањима ових тема. Они несумњиво представљају интересантан траг за даља истраживања и могућу ревизију постојећих.

Процес стандардизације се одвијао само у случају пандура и новосрпских хусара. Као што је напоменуто, славеносрпски хусари вероватно никада нису имали уобичајене униформе или о томе нема изворних пода-

така. Сам процес униформизације могао је бити проблематичан – како показују Пишчевићеви мемоари.

Да одговоримо на треће питање, упоредни метод може бити огроман извор знања у овим студијама, посебно са аспекта поређења са хабзбуршким јединицама из Војнограничних подручја.

ЛИТЕРАТУРА

- Висковатов, Александр. Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, с рисунками, был составлен по высочайшему повелению, Т. 3. Санкт-Петербург, 1842. [Viskovatov, Aleksandr. Istoricheskoe opisanie odezhdy i vooruzheniia Rossiiskikh voisk, s risunkami, byl sostavlenn po vysochaishemu poveleniiu, T. 3. Sankt-Peterburg, 1842.]
- Костић, Мита. Нова Србија и Славеносрбија. Београд: Catena mundi, 2022. [Kostić, Mita. Nova Srbija i Slavenosrbija. Beograd: Catena mundi, 2022.]
- Пишчевић. Симеон. Мемоари. Београд, 1963. [Pišćević. Simeon. Memoari. Beograd, 1963.] <https://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/piscevic-memoari/index.html> 20.03.2025.
- Распоповић, Радослав. Дипломатија Црне Горе: 1711–1918. Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 1996. [Raspopović, Radoslav. Diplomacija Crne Gore: 1711–1918. Podgorica: Istorijски институт Crne Gore, 1996.]
- Рудяков, Павло. «Сербські військові поселення Нова Сербія та Слов'яносербія на українських землях у XVIII ст. (Частина 1).» Проблеми всесвітньої історії 3 (9), 2019: 73–89. [Rudâkov, Pavlo. «Serbs'ki vîjs'kovî poselennâ Nova Serbiâ ta Slov'ânoserbiâ na ukraïns'kih zemlâh u XVIII st. (Častina 1).» Problemi vsesvitn'oï istoriï 3 (9), 2019: 73–89.]
- Рудяков, Павло. «Сербські військові поселення Нова Сербія та Слов'яносербія на українських землях у XVIII ст. (Частина 2).» Проблеми всесвітньої історії 1 (10), 2020: 19–44. [Rudâkov, Pavlo. «Serbs'ki vîjs'kovî poselennâ Nova Serbiâ ta Slov'ânoserbiâ na ukraïns'kih zemlâh u XVIII st. (Častina 2).» Problemi vsesvitn'oï istoriï 1 (10), 2020: 19–44.]
- Baranowski, Bohdan, Baranowski Krzysztof. Historia Gruzji. Wrocław: Ossolineum, 1987.
- Brozović, Dalibor. Hrvatska enciklopedija: O-Pre, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1999.
- Doroszewski, Witold. Słownik Języka Polskiego. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. <https://doroszewski.pwn.pl> 20.03.2025.
- Gromoboy, Vlad. “The Russian Pandours – Pandour Hussars (1741–61).” Seven Years War Association Journal T. 12 No. 1, 2001 <<https://stefanov.noip.org/MagWeb/7ywaj/121/7y121rp4.htm>> 20.03.2025.
- Jelavich, Barbara, Historia Bałkanów wiek XVIII i XIX. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- Kronoskaf.com. https://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Main_Page 20.03.2025.
- Nikolić, Desanka. Odevanje graničara Vojne krajine u 18. i 19. veku. Beograd: SANU, 1978.

OED: Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/?tl=true> 20.03.2025.

Raspe, Gabriel. Accurate Vorstellung der Königlich Pohnlnischen Armee nach der auf dem in Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform [...] = Etat Actuel De L'Armee De Sa Majeste Le Roi De Pologne ainsi qu'il a été stipulé à la Diète tenue en 1775 où l'on trouve La Force Et L'Uniforme [...]. Nürnberg, 1781. <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/17618/edition/15636?language=pl> 20.03.2025.

SJP PWN: Słownik Języka Polskiego PWN. <https://sjp.pwn.pl/sjp/mentyk;2567529.html> 20.03.2025.

Міхал Пеяш

МУНДИРИ СЕРБСЬКИХ ПОЛКІВ З НОВОЇ СЕРБІЇ ТА СЛАВ'ЯНОСЕРБІЇ: НА ОСНОВІ ІСТОРИЧНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ

РЕЗЮМЕ

Головною темою цієї роботи є спроба відповісти на питання, пов'язані з мундирами сербських поселенців, які оселилися на українських землях у середині 18 століття. Автор намагається представити історичний контекст проблеми, та, спираючись на доступні джерела, впорядковує наявні дані та окреслює питання, що виникають під час такого типу досліджень.

Ключові слова: Україна, Сербія, 18 століття, військова форма, уніформологія.

**ЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
КАО ДОПРИНОС ПРОУЧАВАЊУ
СРПСКО-УКРАЈИНСКИХ ВЕЗА**

**ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЯК ВКЛАД У ВИВЧЕННЯ
СЕРБСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

ПРОВОКАТИВНІСТЬ ІМЕННИКОВО-МОРФОЛОГІЙНОЇ ФОРМИ У ПОСТМОДЕРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ТА СЕРБСЬКОМУ ДИСКУРСАХ

Провокативність іменниково-морфологічних форм визначується зовнішньо- та внутрішньомовними чинниками. Перші охоплюють ідеологічно-настановні несприйняття такої форми та її кваліфікацію як національно-мотивованих, що посилюють відцентрові тенденції в суспільному просторі та значною мірою обтяжені різними вимірами національної пам'яті. Провокативні іменниково-морфологічні форми протистоять активним тенденціям уніфікації граматичної кодифікації та формуванню так званого «спільного» фонду міжмовних морфологічних прескрипцій. Провокативність іменниково-морфологічних форм співвідносна з народницькими, модерними, постмодерними й метамодерними дискурсивними практиками. Особливих еволюційних видозмін у межах провокативності в українських дискурсивних практиках зазнали іменниково-морфологічні форми вокатива, фемінітиви, що істотно відрізняє тяглість їх розвитку в сербських мовно-дискурсивних практиках.

Ключові слова: провокативність іменниково-морфологічної форми, вокатив, фемінітив, постмодерний дискурс, метамодерний дискурс, українська мова, сербська мова.

PROVOCATIVENESS OF NOUN-MORPHOLOGICAL FORM IN POSTMODERN UKRAINIAN AND SERBIAN DISCOURSES

The provocativeness of noun-morphological forms is determined by external and internal linguistic factors. The former include ideological and normative rejection of such a form and its qualification as nationally motivated, which reinforce centrifugal tendencies in the social space and are largely burdened by various dimensions of national memory. Provocative noun-morphological forms oppose active tendencies of unification of grammatical codification and formation of the so-called «common» fund of interlingual morphological prescriptions. The provocativeness of noun-morphological forms is correlated with populist, modern, postmodern, and metamodern discursive practices. The noun-morphological forms of the vocative and feminine have undergone special evolutionary changes within the limits of provocativeness in Ukrainian discursive practices, which significantly distinguishes the continuity of their development in Serbian linguistic and discursive practices.

Keywords: Provocativeness of the Noun-Morphological Form, Vocative, Feminine, Postmodern Discourse, Metamodern Discourse, Ukrainian Language, Serbian Language.

Вступні зауваги: мотивація теми. Дослідження зосереджує увагу на чотирьох основних питаннях: 1) іменниково-морфологічна форма; 2) провокативність такої форми; 3) постмодерн → метамодерн у мовно-морфологічних реаліях; 4) провокативність іменниково-морфологічної форми в українському й сербському інституційному та неінституційному дискурсах.

* a.zagnitko@donnu.edu.ua

У сучасному розумінні постмодерний зазвичай пов'язують із постмодерном (Cilliers 1998; Lipovetsky, Charles 2006: 58–65; Бевзенко 2015: 112–129), який, за однією з версій, розпочався в 60–70-і роки ХХ ст. і триває до сьогодні (Залевська 2013: 210–213; Мачтакова 2013: 57, 57–101; Фізер 1998: 43–47), а за іншою – перейшов у метамодерн (Turner 2011) → метамодернізм (Vermeulen, Akker 2012) (інші терміни: *гіпермодернізм* (Kroker, Arthur 1986), *альтермодернізм* (Ніколя Буріо (цит. за: Turtledove 2002: 74–77)), *трансмодернізм* (Енріке Дуссель (Dussel 2023: 13–14)), *постпостмодернізм* (Hutcheon 2002: 181)), для якого визначальними постають: цифровізація, глобалізація, кіборгізація, перехід у віртуальну реальність, збільшення її конкурентної спромоги з об'єктивною реальністю, функційному збільшенні безберегового мультикультуралізму та ін. Істотним є те, що метамодерн (метамодернізм) (уперше використали нідерландські філософи Робін ван ден Аккер і Тімотеюс Вермеюлен (Vermeulen, Akker 2002) ґрунтований на коливанні між модерном і постмодерном (Монахова 2015: 87–102).

Модерн ↔ постмодерн ↔ метамодерн: лінгвістичний аспект. Модерну властивою була віра у всемогутність розуму з повним підпорядкуванням довкілля індивіду (Кутуєв 2016: 136–184). Важливим є те, що на початках ХХ ст. модерністи-літератори прагнули активно вплинути на усталену невинність української мови, «розбили й зневажали її активні складники, не вагалися включити в її виразові спромоги жаргон, вуличне, брутальне, блюзніре, таке, від чого мліли спільним запамороком і просвітяни, і неокласики... Тичина, Бажан, Свідзінський засвідчили існування багатозначної й 'багато центрної' культури» (Павличко 2015: 375).

Модерністська стихія позначилася й на провокативності морфологічних форм, зокрема на кількісному й частотному розширенні функціонування похідних лексем на позначення осіб жіночої статі за посадою, званням, соціальним статусом, що відображало, певним чином, орієнтування на народницьку стихію. Так, Іванна Блажкевич, голова «Жіночої громади», кооперативна діячка, письменниця, наголошувала на їхній органічній природності: «Переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не кажуть 'склепар', 'поштар' чи 'директор', якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку, правильно): **склепарка, поштарка, директорка, молочарка** і т. п., а там: Круглячка, Шекеричка, Блажкевичка, Кунчиха і т. п. Налезало б ото ж і в письмі ці назви усталити, а то виходить трохи смішно: начальна **редакторка і видавець** О. Кисілевська» (Іванна Блажкевич (цит. за Пода, 2008, с. 121)). Водночас розширення функційного статусу таких і подібних похідних активізували модерністські тенденції авангардизму в граматичному ладі української мови з орієнтуванням на відповідні процеси в європейських мовах, розривало усталене орієнтування на табування найменувань осіб жіночої статі на позначення фаху, звання, соціального статусу.

На зміну раціональному модерну прийшов постмодернізм (Fokkema 1986: 81–89) із його радикальним скепсисом, деконструкцією та напрацюванням шляхів утечі від страху – надумані світи, іронізація, калейдоскопіювання

та ін. Важливо наголосити, що український постмодернізм у цьому аспекті є своєрідним, оскільки він постав як вияв спротиву тоталітаризму, нарочитій ідеалізації, що й зумовило: 1) потяг до архаїки, міфу; 2) карнавалізацію; 3) театральний абсурд та ін. Загалом мовний постмодернізм потрібно розглядати як універсальну матрицю, що окреслює «новітній етап розвитку наукової думки про мову, який виводить власне лінгвістичну інформацію далеко за межі мови, має передовсім прикладний характер, пропонує конкретні прагматичні алгоритми й схеми практичного застосування знань про мову для реалізації не мовних, а комунікативних, політичних, психологічних та інших цілей» (Монахова 2015: 98), оскільки відбувається осмислення, систематизування та осмислення з належним кваліфікуванням та класифікуванням інноваційних тенденцій у морфологічному й синтаксичному ладі, пов'язаних із мовною грою, деконструкцією морфологічної і/чи синтаксичної форми, їх перерваністю, з одного боку, та спрямуванням на розширення функційного тла граматизованих утворень, ущільненням похідних (Загнітко 2021: 349–367; Тепшич 2017: 34–51; пор. також: Поповић 2023: 139–169). Усе проаналізоване стосується компонента заявленої теми – *постмодерний*.

Провокативність морфологічної форми: диференційні ознаки. Інший функційно навантажений елемент у назві – це *іменниково-морфологічна форма*. Оскільки сам термін зрозумілий і доступний, то його тлумачення можна подати за усталеним висвітленням у сучасних лінгвістичних лексикографічних виданнях, у яких наголошувалося, що це «варіант лексеми, у якому лексичне значення залишається незмінним, а змінюється тільки граматичне значення» (Загнітко 2019: 847). Що ж до *провокативності*, яку можна витлумачити як похідну від прикметника 'провокативний' і котрий в сучасній літературно-нормативній мовній практиці є конкурентним із 'провокаційний' (за СУМ: В 20-ти т.; у СУМ: В 11 т. – прикметник 'провокативний' не зафіксований, наявний лише 'провокаційний' (СУМ: В 11 т., 1977₁₈: 143), а на ресурсі <https://slovnyk.ua/forum/viewtopic.php?t=4215> активно обговорювана його відповідність нормативним кодифікаціям. Натомість ні відад'єктивно-го іменника 'провокаційність', ні похідного утворення 'провокативність' не зафіксовано ані в Словнику української мови: В 11 томах, ані в останньому академічному Словнику української мови: В 20 т. Якщо ж поглянути на дані ГРАК, то 'провокативність' має індекс 0,04 на мільйон слів (загальна кількість 67), а 'провокаційність' – відповідно 0,04 на мільйон (38). До того ж перший – фіксований навіть у художньому мовленні: *Інтуїтивно відчувши провокативність писанини, Волинець жбурнув зошиток за койку* (Тарасюк 2005: 45). У формулюванні теми наявність аналізованого іменника є цілком органічною. На підтвердження вияву такої похідної іменникової лексеми цілком аргументовано можна покликатися на дві авторитетні праці С. Караванського «Пошук українського слова» та «Словник синонімів», у який згадано прикметник *провокативний* з уточненням у дужках 'визивний', тобто такий, 'Який виявляє або містить виклик; викличний, задирливий' (СУМ 20: 2012₂: 280): *Прийшла я раз до неї, і вразив мене **визивний** колір цієї яскравої канаркового кольору з чорними розводами сукні* (Гуменна 2004: 97). Саме в цьому значенні й вжито

іменник *провокативність* у назві. Чи постає в цьому разі *провокативність* провокативною? Аж ніяк: адже в українській мові, як свідчить лексикографічний дискурс, а він є інституційний, від кожного прикметника потенційно утворюється іменник за моделлю «Властивість і стан за знач. *X*», де *X* – будь-який прикметник, принаймні якісний. На жаль, у більшості словників така модель чомусь реалізується не завжди регулярно: *злість* – ‘1. Роздратовано-вороже почуття до кого-небудь, такий настрій; злоба’ (СУМ 20: 2012_{/6}: 166) і *злий* – ‘1. Сповнений злості, злоби; протилежне до добрий (про людину, її характер)’ (СУМ 20: 2012_{/2}: 161–162). Морфологічна форма іменника в цьому разі провокує саме регулярність творення та відповідної реалізації в лексикографічному дискурсі.

Заявлені вступні зауваги охоплюють також і розуміння дискурсу як «комунікативної події, що може бути описана або як послідовність пов’язаних один з одним мовленнєвих актів (або висловлень), або як певна послідовність речень, що складають основу такого опису (тобто предикацій; в англо-американській традиції клауз)» (Загнітко 2019: 138), який постає кінцевим елементом сформульованої теми.

У межах досліджуваної проблеми провокативність морфологічної форми ніяк не дорівнює її оказіональності, що постає здебільшого засобом самовираження автора, його прагненням захопити увагу адресата. У такому разі використовується усталена модель утворення морфологічної форми, але порушуваною є нормативність і кодифікованість, у силу чого вона набуває відчутного емоційно-експресивного забарвлення: *іншомовніше* (морфологічна вищого ступеня порівняння прислівника) ← *іншомовно* (присл.), *науковіший* (*іншомовніше* (морфологічна вищого ступеня порівняння прикметника) ← *науковий* (прикм.): «У нашій сфері це знаходить вияв і в тому, що сказати якомога закрученніше й *іншомовніше* означає бути *науковішим* (ЛЮ, 18/08, с. 1)» (Нелюба 2012: 203); *найамериканськіший* (морфологічна найвищого ступеня порівняння прикметника) ← *американський*: «Але біг-мак вже остаточно став *найамериканськішою* культовою стравою, а спрут «Мак-Дональд», розповзаючись світом, почав годувати своєю фірмухою усіх. (ПіК, 18/03, с. 46)» (Нелюба 2012: 305); *найбезрукіший* (морфологічна найвищого ступеня порівняння прикметника) ← *безрукий*: «В такому колі я зачинився серед *найбезрукіших*, тому за мною вчитель навіть закріпив іменний віник (ЛЮ, 41 /11, с. 8)» (Нелюба 2012: 305); *найвасиліший* (морфологічна найвищого ступеня порівняння прикметника) ← *ознака, пов’язана з Василем* (відсутня відповідна форма): «Я додав би віршами кілька слів про *найвасилішого* з Василів – музами натхненного фахівця, без семи літ генія... (Г. Гайовий. Одна з 63 віншувальних сальв Василеві Фольварочному)» (Нелюба 2012: 306); *навпакіше* (морфологічна вищого ступеня порівняння прислівника) ← *навпаки*: «Часто трапляється якраз навпаки. А буває й іще *навпакіше*. Проілюструю на хрестоматійних прикладах (ЛЮ, 15/09, с. 7)» (Нелюба 2012: 304). Кожна з таких і подібних морфологічних форм перебирає на себе центрову функцію вираження експресивної несподіваності, неочікуваності. У постмодерніст-

ському дискурсі з його орієнтуванням на порушення цнотливого характеру стилістичних ресурсів мови трапляються похідні утворення від сленгових, жаргонних слів, лексем зниженої тональності, для яких характерним є негативне насичення: **капецьніший** (морфологічна вища ступеня порівняння прикметника) ← *капець*, а форма нульового ступеня не зафіксована: «*А капець усьому подибуємо на стор. 171. ... Ось вам ще капецьніше місце на стор. 211: «Власниця квартири перехилиється через балкон...»* (ЛУ, 5/08, с. 3)» (Нелюба 2012: 209); **зметисований** – морфологічна форма дієприкметника, утвореного за усталеною моделлю, але від іменника *метис* (ознака за виконаною дією): *Решта – національно несвідома маса невідомого походження, зметисована та здеградована, просто байдужа до всього українського.* (ЛУ, 7/07, с. 3)» (Нелюба 2012: 192). Провокативною постає така іменниково-морфологічна форма, наявність якої відома мовному соціуму, але сприймається ним неоднозначно.

Провокативність іменниково-морфологічної форми вокатива. Для належного висвітлення заявленої проблеми варто скористатися невеликою новелою, пов'язаною з провокативністю іменниково-морфологічної форми кличного відмінка, що легко простежити з урахуванням народницької, модерністської, постмодерністської й метамодерністської традицій, де народницьку потрібно розглядати як орієнтовану на узвичаєну, народно-розмовну стихію. В останній окремі дослідники вважають імператив однієї з провідних стихій текстотворення, що «пов'язано з <..>¹ інтенціями повчальності та моралізаторства» (Монахова 2015: 17). Оскільки вокатив безпосередньо пов'язаний із формами наказового способу, то його вживання, значною мірою, орієнтоване на народницьку традицію.

Іменниково-морфологічна форма вокатива і справді багато в чому має спільного в українському та сербському дискурсах, але, напевно, ще більше відмінного. Наскільки морфологічна форма кличного відмінка є провокативною та які причини такого її статусу? Відповідь постає очевидною для українського дискурсу, якщо проаналізувати її статусну перервність в окремі періоди. І така перервність не поставала природною, а була похідною певних політичних настанов та їх відбиття в нормативно-прескриптивних настановах. Функціонування вокативних форм поставало цілком природним у художньо-белетристичних текстах митців ХІХ – початку ХХ століття, пор., наприклад: – *А що, хлопче, злічив зорі? – гукне Гриць, як у дзвін ударить. Я так і схоплюсь* (Вовчок 1964₁: 48); – *Тебе, дівчино, як я бачу, й за рік не переговориш, а за два не переслухаєш, – каже Опанас Бобрик* (Вовчок 1964₁: 56); – *Ну, складайся, хлопче, складайся... – раптом почувсь йому за спиною Софронів голос, – зараз на вагон сідаємо, та й з Богом* (Винниченко 1989, с. 76); – *Послужи нам, чоловіче добрий, то й ми тобі в пригоді станемо* (Васильченко 1929: 49). Таке функційне навантаження вокатива набуло кодифікованої норми в правописному дискурсі (УП 1926: 29; УП 1928: 32; УП 1929: 34), що цілком корелювало

¹ Знак <..> використаний на позначення пропусків окремих текстових фрагментів.

не лише з народницькою стихією, а й із відповідними настановними основами модернізму з орієнтуванням на те, що форма має сама собою вичерпно передавати уміщений у неї зміст.

Статус іменниково-морфологічних форм кличного відмінка зазнав принципової зміни на початку 30-х років (УП 1933: 32), коли його вживання було повністю проscribeовано, таким чином форми на зразок **вихованцю, воїне, лікарю, наставнику, учителю; вихователько, лікарко, учителько** стали анормативними, а їхній статус набув термінологічного позначення 'клична форма' (Там само: 32). Така кваліфікація слугувала цілком визначеній меті – цілком можлива, але зовсім не така, що вимагає обов'язкового дотримання, постає прескриптивною, певним чином маргінальною, в чому, мовляв, легко пересвідчитися на тлі російською мови, на яку відбувалося взорування усіх офіційно-ділових, наукових та інших практик.

Вилучення відмінкової форми вокатива з його чітким флексійним виявом *-е, -у(ю)* – чоловічий рід, *-е(є), -о* – жіночий рід, *-о, -а(я)* – середній рід та ін. засвідчило її сприйняття як провокативної, що послаблює позиції спільного з російською літературною мовою інвентаря відмінків, репрезентує одну з особливостей української морфологічної системи і под. Значущим поставало й те, що іменниково-морфологічна форма українського вокатива мала послідовну окреслюваність у синтаксисі. Останнє ж посилювало її послідовну репрезентацію в різних жанрах офіційно-ділового стилю, що знову ж таки посилювало характерологічні риси українського ладу в офіційно-діловому, публіцистичному та інших функційних стилях. Така заборона була силовою й поставала одним із виявів енергійного втручання в хребет української мови (за Ю. Шевельовим (2012: 65)), нівелювання її граматичних відмінностей.

Повноправне відновлення і/чи поновлення іменниково-морфологічних форм кличного відмінка мало декілька етапів, з-поміж яких перший можна назвати приховано-свфемістичним, що розпочався в 1933 році після оприлюднення відповідної редакції українського правопису (УП 1933: 32) і тривав аж до 1990 року, коли з'явилася чергова редакція правопису (УП 1990: 45). Остання засвідчила повноцінний статус вокатива – його поновлення у відмінковій системі, що прямо корелювало з постмодерністськими дискурсивними практиками, орієнтованими на уникнення будь-яких уніфікацій, протиставлення усьому правильному, що заздалегідь обговорене та визначене в кабінетах, орієнтоване на формування деконструкції тих чи тих морфологічних форм та їх змістового наповнення. Цілком мотивованим постає твердження про те, що «Постмодернізм тлумачать як мистецтво мовчання, порожнечі, смерті, яке створює специфічну мову двозначності, словесної гри, тобто засвідчується народження принципово нового – порівняно з модерністським – етапу формотворення. Якщо в «чорному гуморі» переважає негачія, то постмодерністська література за своєю природою амбівалентна, така, що відкидає саму можливість однозначного сприймання» (Пронкевич 2002: 54). Саме тому «Постмодерністська стратегія текстотворення лише відбиває мовну екзистенцію людини, виявляє її самовираження через слова, дає змогу провадити принцип

мовної гри в усьому, сприяє створенню ефектів від мовлення, таких як епатаж чи захоплення слухачів» (Монахова 2015: 31), тому іменниково-морфологічні форми вокатива стали органічним виявом втечі від страху, де епатажність уже не сприймалася як щось оказіональне, виняткове. Автори правопису взяли на себе відповідальність і сміливість повноцінного поновлення функційного статусу кличного: *дружино, душе, мріє, бабусю* (УП 1990: 71); *баби, робітниці* (Там само: 73); *батьку, слухачу, Петре, бійцю, шевче, маляре, Глібов і Глібо-ве, Києве* (Там само: 79); *брати, товариші; вісте, любове; ночі, матері* (Там само: 82); *галчєня, курча* (Там само: 83); *гусята, телята* (Там само: 84).

Прикметним є те, що робоча група цієї редакції правопису (А. Бурячок, С. Головащук, Г. Колесник) аж ніяк не наголошувала на відродженні раніше проскрибованих морфологічних форм, оскільки визначальними поставали напрацьовані настанови Орфографічної комісії при Відділенні літератури, мови й мистецтвознавства НАН України (тоді – АН УРСР), з-поміж яких значущими були: «1) не змінювати традиційної української графіки, відновивши традиційне розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) по можливості спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери й под., – тобто тих правописних моментів, які не регулюються мовною структурою; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей» (Там само: 3). Така правописно-дискурсивна практика, яку можна визначити як помірковано мотивовану, тривала аж до схвалення останньої редакції українського правописного кодексу – 2019 року, від якого бере початок функційно новий період – усталено кодифікований, оскільки в ньому чітко схарактеризовані особливості флексійного вияву іменників першої відміни в однині (УП 2019: 109) та множині (Там само: 112). Подібно висвітлені особливості використання відмінкових закінчень іменникових слів другої (Там само: 123–124, 128), третьої (Там само: 129–130), четвертої (Там само: 131) відмін. У межах описових прескрипцій відображені закономірності тих чи тих функційно усталених моделей використання іменниково-морфологічних форм в окремих стилістичних практиках: «У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друже Максименку; колего Євгене Онищуку, пане Ковалю*» (Там само: 124) з наголошенням можливих варіантів – використанням загальної назви в кличному відмінку, а власна назва в цьому разі має форму вокатива, котра є омонімією з формою називного: «*друже Максименко; колего Євгене Онищук, пане Коваль*» (Там само: 124).

Поновлена правописна кодифікація іменниково-морфологічних форм кличного відмінка від 1990 й до сьогодні істотно видозмінила його функційну мовносоціумну провокативність, що легко простежити в окремих соціумно маркованих відгуках. Так, фраза «Не люблю я цей кличний відмінок!» (Уроки 2020) чітко відображає повне несприйняття сучасного статусу вокатива,

упереджене ставлення до нього, натомість висловлення «Причина цієї нелюбові (до кличного відмінка – А.З.) дуже проста – незнання ... правил» (Там само) своїм об'єктивним змістом передає орієнтування на знання сукупності прескрипцій, пов'язаних із вокативом, а вислів «Люблю вживати кличний відмінок. Люблю обстоювати кличний відмінок» (Баір 2024) – відбиває захоплення семантичним наповненням і функційним розмаїттям іменниково-морфологічних форм вокатива. Напевно, можна додати ще одну групу соціального простору з чітко вираженою мотивацією упередженого ставлення до іменниково-морфологічних форм вокатива, й таке сприйняття кличного відображає період послідовного орієнтування на співвідносність і/чи неспіввідносність морфологічних форм української мови з відповідними формами російської мови, а за відсутності таких в останній – заперечення підстав для їх використання в українській правописній практиці, пор.: «Мені часом закидають, що я в перекладах не вживаю кличного відмінка. Коли я вчився, він був тільки 'кличною формою', а відмінком став у сумбурному 'жовто-бурачковому' правописі 1991 року» (Кличу 2009). У прихильників першої групи домінує орієнтування на традицію з відсутнім умотивуванням національно-мовної ідентифікації іменниково-морфологічних форм вокатива, у межах другої – простежувана опосередкована форма вияву постмодерністської настанови з домінуванням тенденції відштовхування від агресивно нав'язаного, подолання будь-яких стереотипів страху, послідовники ж третьої – більшою мірою орієнтовані на метамодерністські уважного переосмислення, переоцінювання досвіду попередників із відродженням, осучасненням істинних норм і кодифікацій, а також відхиленням оманливих шляхів, прагненням рухатися вперед через коливання між протилежностями. У цьому ракурсі цілком виваженим є твердження про функційний статус кличного в постколоніальному просторі (Кобченко 2021: 68), де якраз його використання сприймається як незалежне, як відчуття волі, як спротив усьому нівельованому. Таке його сприйняття підтверджують міркування на зразок: «Люблю, коли в кличному звертаються до мене. Не лише тому, що це страшенно красиво – граматично правильна форма українського звертання є для мене виявом свободи й нагадуванням про нашу самотність» (Баір 2024).

Для сербського правописно-постмодерного дискурсу властиве продовження тяглості традиції функційного навантаження іменниково-морфологічних форм кличного відмінка. У лінгвістичних студіюваннях його визначають як «*падеж за дозивање*» та як регулярний для іменників у формі однини: «*Падни, снеже!, Источнице живоносни, Маријо славна!*» (Станојчић 2010: 137). У цьому разі не простежувано особливості творення форм вокатива від різних типів основ зі встановленням функційного навантаження чергування, флексійного вияву, оскільки завданням постає визначення присутності таких форм у сербському дискурсі та їхня регулярність і/чи нерегулярність. У сербській граматичній традиції послідовно виявляювана тяглість у вживанні форм кличного з різним ступенюванням частотності його форм у різних інституційних і неінституційних практиках: *brate, sine, докторе, господине, војниче, ловче, друже, кнеже, пријатељу, возачу, господару, Петровићу, Дунаве,*

Београде; Србијо, госпођо, госпођице, девојке, мајко, кћери, сестро, девојко, госпођо, другарице, Зоро, Милице; село, сунце (Правопис 1994; Шипка 2012) та ін. Кличний відмінок у сербській граматиці охоплює також форми множини: *браћа, другови* (Там само) і под.

Провокативний аспект фемінативів. Функційно провокативною постає форми чоловічого роду іменників – найменувань осіб за соціальним статусом, фахом та ін., які у віртуально-системному вимірі охоплюють: 1) позначення особи загалом, тобто відповідно до її кваліфікації, статусу і под.: *Мартин Корнійович оселився в пустій хатинці серед густого шкільного саду, де жили раніше садівник і пасічник* (Гриб 1990: 45); 2) найменування особи чоловічої статі: *Другий син у Матері – то Степанко, садівник та пасічник* (Бердник 1967: 57); 3) називання особи жіночої статі: *Марія – то садівник і пасічник, знана не лише в тутешній агрофірмі* (УМ.2022.12.06). Її провокативність найбільшою мірою виявлювана в третій функції, а функційно-семантична парадигма постає трикомпонентною, де кожний компонент є інваріантним.

У постмодерністські роки в українському дискурсі відбувся певний «вибух» фемінітивного творення, зумовлений когнітивно-психологічним асоціюванням форм чоловічого роду іменників – найменувань осіб за соціальним статусом, фахом та ін. як маскулінітивів, тобто сприйняття соціумом другої функції як визначальної, спеціалізованої, андроґенно маркованої, такої, що суперечить співвідносності з особою жіночої статі. Усе заявлене зумовило активне продукування похідних фемінітивів із відповідними афіксами: **-к(а)**, **-ин(я)**, **-иц(я)**, **-ес(а)**, **-ис(а)**, **-ш(а)**, що підтвердив вихід одного з перших лексикографічних видань: **«Вебсловника жіночих назв української мови»** (2022), що у своєму реєстрі охоплює 2000 лексем, упорядником та автором якого є Ольга Синчак (Синчак 2024). Регулярність і/чи нерегулярність похідних фемінітивів із відповідними суфіксами є досить промовистою: **-к(а)** – 388, **-ин(я)** – 243, **-иц(я)** – 233, **-ес(а)** – 115, **-ис(а)** – 12, **-ш(а)** – 10: – *На першій сторінці обкладинки Олена Іванівна Георгієва – пасічниця з с. Благодієве, на Одещині* (УМ.2021.13.08); *Демографія – це доярки, свинарки, птахарки, городниці, садівниці, буряківниці, це всі жінки, перед якими треба впасти ниць усім благополучним, благонадійним, благословенним, благоустроєним і благопристойним* (Загребельний 1985: 87); *Наша квітуча пані Цитрина підпровадила його до нового кружка гостей, в якому перебували тимчасово суха й гачкувата членкиня в якомусь напівчоловічому елегантському вельми вбранню і при краваті* (Андрухович 2005: 74); *Стоматологиня Олеся Пришляк із Бережан їздить у прифронтові міста, щоб безкоштовно лікувати зуби військовим* (Савицька 2024).

В українській народно-розмовній та публіцистичній дискурсивних практиках на початку ХХ ст. досить активно продукувалися фемінітиви, що може підтвердити символічна цитата з Олени Пчілки: *«Звідкіль вони набрались на той «Український Ранок», оті дітки?.. Сказати по правді, боязно було, чи знайдуться у нас такі діти, що зхотять податися на українську розвагу. А отже знайшлося їх і дуже багато. Вже на 2-гу репетицію прийшло більше*

60 душ, школярочок і школярів» (Пчілка 1917), пор. також: *Дня 29 червня відбулося в Гадячі велике свято, – свято проголошення Універсалу Центральної Української Ради. Вийшли з гімназії на зустріч війську, учителі й учительки* (в гарнім українськiм убранні), з написом: *«Рідна школа в вільній Україні»* (Гадяцьке 1917).

У першій хвилі фемінізації в українській мові похідні утворення для найменування жінок за соціальним і суспільним статусом в українському модерному дискурсі набували і правописного закріплення (20-ті роки ХХ ст. (УП 1926; УП 1928; УП 1929), чому сприяло й підвищення соціального статусу жінки, а також активний рух до утвердження такого статусу в нормативно-правовому полі. Заявлені тенденції не набули системного закріплення в мовленнєво-поведінковій стихії, оскільки була нав'язана ідея формування спільного та уніфікованого граматичного вияву цілої низки форм і конструкцій (УП 1933). А ось постмодерна дискурсивна практика істотно розвинула ці тенденції, натомість метамодерна – шукає шляхів для адекватної співвідповідності уподобань і смаків, запитів мовносоціальних практик і т. ін.

Провокативність іменниково-морфологічних форм фемінітивів у сучасних українських дискурсивних практиках мотивована загальною андрогенною настановою українського соціуму, з одного боку, та прагненням відобразити ознаку 'жіночості' з відповідним фіксуванням у національно-мовній картині світу, з другого. Тому сформувалися дві основні тенденції в сучасних дискурсивних практиках – від їх послідовного використання, наприклад, «Вікіпедія» в українській версії: *Світлана Яківна Єрмоленко ... – українська мовознавиця, докторка філологічних наук з 1984, професорка з 1990, академkinя НАН України з 2021* (Вікіпедія 2025), до послідовного ігнорування, заперечення доцільності їх творення, потрактуванні таких похідних як епатажних і не притаманних українському граматичному ладу. Варіантом такого уникнення фемінітивів може поставати зміщення акцентів та перенесення продукування похідних в іншу призму – пошук шляхів для розмивання наявного у фемінітивах маркера маскулітивності: «...наявна якась філософсько-ідеологічно-прагматична суперечність чи когнітивний дисонанс: **повсюдне пропагування рівності жінок – і водночас свідоме узалежнення її від чоловіка** (до речі, такі суперечності й самозаперечення наявні на всіх платформах фемінітивотворення). Але **якщо братися за справу незалежнення в мові, то для чистоти й безсумнівності експериментів потрібно утворювати щось зовсім окреме від назв чоловіків**» (Нелюба 2023: 66). Заявлене є одним із виявів метамодерністського способу вирішення досить актуально й суспільно знакового питання. До одних із метамодерністських шляхів належить і затвердження Зміни № 9 до Національного класифікатора ДК 003:2010 (Наказ 2024), за якою роботодавцям надано змогу самостійно визначати доцільність і/чи недоцільність використання фемінітивів у локальній офіційно-діловій документації. Між цими двома діапазонно полярними поглядами на функціонування фемінітивів (за шкалою Ч. Осгуда, від нейтрального – праворуч, що означає збільшення позитивних реагувань, а від нейтрального – ліворуч максимально

посилило негативне сприйняття), можна розташувати зростання і/чи зменшення негативного ставлення до андроцентровості чи максимальне дотримання його засадничих основ із настановами упередженості щодо відображення ознак статті у морфологічних формах іменників.

Зазвичай прихильники утрадиційненого збереження функційного діапазону морфологічних форм іменників чоловічого року – найменувань осіб за соціальним статусом, фахом і т. ін. убачають зниження тональності граматичного ладу в разі активного використання похідних фемінітивів для називання осіб жіночої статі за виконуваною ними функцією чи наявним відповідним соціальним статусом. Подібний підхід насправді суперечить народно-розмовній основі української мови й повністю ворує на укнижнення, властиве, наприклад, для російської мови. На підтвердження можна навести твердження про те, що лінгвофемінізація, наприклад, є активним руйнівником російської граматики (Степанов 2016: 90–94; 2020: 129–135). До речі, у «Толковом словаре наименований женщин» (Колесников 2002) нараховується понад сім тисяч похідних фемінітивів. І хоча значна таких утворень є «потенційними словами» – лексемами, які не зареєстровані в системних словниках, проте їх використання в дискурсивних практиках не перешкоджає сприйняттю їх значень. Їх функційно-стилістичне закріплення відбито у відповідних ремарках у межах словникових статей: ‘марафонка’, ‘мариновица, **разг.**’, ‘мародерка’, ‘маслобойица, **разг.**’, ‘маслопродавица, **устар.**’, ‘маслосолка, **устар.**’ (Там само: 210–211).

У сучасному сербському дискурсі змінилося поцінювання жінки. Так, з оперттям на проведений експеримент з асоціативним тестом Стефана Д. Пауновић Родич стверджує, що «Жінка більше не оцінюється винятково на підґрунті краси, досягнутого материнства чи обов’язків, які вона має виконувати в домашній роботі, ... вона має бути *супер жінкою*» (Пауновић 2019: 45). У сербському дискурсі регулярними постають фемінітиви на зразок *професорица* (↔ *професорка*), *докторица* (↔ *докторка*), *председница*, *директорица* (↔ *директорка*), *ауторка*, *архитекторка*, *спикерица* (↔ *спикерка*), *министарка* (Шипка 2012) використання яких ніяк функційно не обмежуване.

Якщо в українському постмодерному дискурсі фемінітиви поставали одним із активних шляхів спротиву попереднім тоталітаристським настановам, тенденціям уніфікації та розмивання всього національного, то для сербського постмодерного дискурсу – властиве критичне осмислення попереднього (перший період) та гра з формою (другий період). Для українського постмодерну в другий період також властива гра з формою, зокрема з морфологічною формою, обігрування соціомовного сприйняття, наприклад, фемінітивів, наголошення на їхній провокативності: «*Понавигадували собі **соціологинь** (виділення наше – А.З.) і **вчителень, міністерок і водійок**, а звучить усе це так паскудно, ніби таким словом хочеш висміяти когось. У них приховано якусь зневажливу образу. А б не хотів, щоб мене називали якось так*» (Любка 2020: 185), чим досягається необхідне продукування мотиву альтернативності для адресата, який має зробити відповідний вибір.

Внутрішньосистемні вияви морфологічної провокативності. Пропонований аналіз провокативності морфологічних форм постав зосередженим на їх **зовнішній** провокативності (пор., наприклад, статус морфологічних форм родового відмінка іменників жіночого роду на м'який приголосний із флексією *-и* на зразок *веселости, ніжності, радості, Руси, соли*, а також *крови, любови*, що на початку 30-х років була покваліфікована як націстрова, така, що наголошує на окремішності українського морфологічного ладу та руйнує активне формування спільного фонду граматичної уніфікації в просторі радянської імперії. Варіантне відродження аналізованої форми відбулося лише в межах останнього правописного кодексу (УП 2019: 128–129). Таку провокативність морфологічної форми потрібно потрактувати як таку, що порушує ідеологічно-політичні настанови та неоднаково сприймається різними соціальними, генераційними, територіальними та іншими верствами мовців.

У сучасному українському дискурсі не меншої уваги потребують морфологічні форми на зразок *вогнем, гаєм, полем, свічею (свічкою); кивком ↔ кивками, ривком ↔ ривками; манівцями ↔ манівцем*, які, перебуваючи в межах іменникової парадигми, поступово постають категорійно ізольованими в різних комунікативно-дискурсивних практиках, що досить легко простежуване в інтеракційній граматиці (Попович 2023: 45, 56). Така провокативність морфологічної форми є внутрішньосистемною, оскільки охоплює міжкатегорійні внутрішньомовні процеси. Безперечно, дослідження таких і подібних утворень на тлі інтерпозиційності, синкретичності, омонімічності вимагає окремого ґрунтовного вивчення для встановлення механізмів граматизації (↔ граматикалізації), діагностування частотності та репрезентативності в сучасних текстових корпусах української (ГРАК 2025; УНЛК 2025) та сербської (Corpus 2024) мов.

Замість висновків та узагальнень. Вияв морфологічних форм кличного відмінка та інноваційних фемінних похідних у сучасному українському дискурсі уже не постають калейдоскопічно мозаїковими, як це було в постмодерністському дискурсі, оскільки метамодерн значною мірою пом'якшує їх активне входження та відповідне функційне навантаження. Звичайно, усталена українська андроцентровість трансформує напрацьовану пам'ять їх асоціативного сприйняття як чогось зниженого, здрібнілого, корпоративно обмежувального, з одного боку, а, з другого боку, активні суспільні запити сприяють розширенню їх функційних виявів у різних дискурсивних практиках.

Метамодерний дискурсивний простір сучасних української та сербської мов набув особливої співвідносності у статусному навантаженні іменниково-морфологічних форм вокатива, фемінітивів та ін., функційне навантаження яких вимагає окремого дослідження зі встановленням спільного та відмінного в особливостях парадигмального й синтагмального усталення таких і подібних іменниково-морфологічних форм.

ЛІТЕРАТУРА

- Баїр, Юлія. «Кличний відмнок свободи.» Zbruč. 23. 04. 2024. <https://zbruc.eu/node/118279> 20.06.2024. [Bair, Yuliia. «Klychnyi vidmnok svobody.» Zbruč. 23. 04. 2024. <https://zbruc.eu/node/118279> 20.06.2024.]
- Бевзенко, Любов. «Поняття міфу та гри в кризовому дискурсі сучасних соціокультурних процесів – соціосамоорганізаційний підхід.» Соціологія: теорія, методи, маркетинг 2, 2015: 112–129. [Bevzenko, Liubov. «Poniattia mifu ta hry v kryzovomu dyskursi suchasnykh sotsiokulturnykh protsesiv – sotsiosamoorhanizatsiinyi pidkhid.» Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh 2, 2015: 112–129.]
- Бердник, Олесь. Розбиваю громи. Київ: Веселка, 1967. [Berdnyk, Oles. Rozbyvaiu hromy. Kyiv: Veselka, 1967.]
- Васильченко, Степан. Повна збірка творів: В 4 т. Т. 4. – 2-е вид. Київ: Державне видавництво України, 1929. [Vasylchenko, Stepan. Povna zbirka tvoriv: V 4 t. T. 4. – 2-e vyd. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929.]
- Винниченко, Володимир. Краса і сила. Київ: Дніпро, 1989. [Vynnychenko, Volodymyr. Krasa i syla. Kyiv: Dnipro, 1989.]
- Вихованець, Іван Р., Городенська, Катерина Г., Загнітко, Анатолій П., Соколова, Світлана О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. [Vykhovanets', Ivan R., Horodens'ka Kateryna. H., Zahnitko Anatolii P., Sokolova, Svitlana O., Hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy. Morfolohiya. Kyiv: Vydavnychyu dim Dmytra Buraho, 2017.]
- Вікіпедія: онлайн-енциклопедія <https://surl.li/emzlmh> 24.10.2024. [Vikipediia: onlain entsyklopediia <https://surl.li/emzlmh> 24.10.2024.]
- Вовчок, Марко. Оповідання [У:] Вовчок, Марко. Твори: В 7-и т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1966. [Vovchok, Marko. Opovidannia [In:] Vovchok, Marko. Tvory: V 7-y t. T. 1. Kyiv: Naukova дума, 1966.]
- Гадяцьке народне свято. Рідний край 1917, 69 (03.06). <http://surl.li/ytpbj> 15.06.2024. [Hadiatske narodne sviato. Ridnyi kraj 1917, 69 (03.06). <http://surl.li/ytpbj> 15.06.2024.]
- Генеральний регіонально анотований корпус української мови: ГРАК. <https://uacorporus.org/Kyiv/ua> 12.01.2025. [Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy: HRAK. <https://uacorporus.org/Kyiv/ua> 12.01.2025.]
- Гриб, Кузьма. Хоча лист і не дійшов. Київ: Веселка, 1990. [Hryb, Kuzma. Khocha lyst i ne diishov. Kyiv: Veselka, 1990.]
- Гуменна, Докія. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті: Київські кручі. Жар і крига: мемуари. Київ: Дніпро, 2004. [Humenna, Dokiia. Dar Evdotei. Ispyt pamiati: Kyivski kruchi. Zhar i kryha: memuary. Kyiv: Dnipro, 2004.]
- Загнітко, Анатолій. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. [Zahnitko, Anatolii. Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk. Vinnytsia: TVORY, 2020.]
- Загнітко, Анатолій. «Лінійна позиційність, інтервальність і семантична повторюваність (віддаленість) іменниково-морфологічних форм.» [U:] Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów. Pod red. Jakuba Lubomira Banasiaka, Aleksandra Kiklewicza, Julii Mazurkiewicz-Sułkowskiej. War-

- szawa–Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego, 2021: 349–367. [Zahnitko, Anatolii. «Liniina pozytsiinist, intervalnist i semantychna povtoriuvanist (viddalenist) imennykovo-morfolohichnykh form.» [U:] Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów. Pod red. Jakuba Lubomira Banasiaka, Aleksandra Kiklewicza, Julii Mazurkiewicz-Sułkowskiej. Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego, 2021: 349–367.]
- Загнітко, Анатолій. «Сексизм і фемінізм у мовносоціумному просторі: граматичні виклики.» *Slavica Wratislaviensia* 175, 2022: 87–97. [Zahnitko, Anatolii. «Seksyzm i feminizm u movnosotsiumnomu prostori: hramatychni vyklyky.» *Slavica Wratislaviensia* 175, 2022: 87–97.]
- Загребельний, Павло. Вигнання з раю. Київ: Радянський письменник, 1985. [Zahrebelnyi, Pavlo. Vyhnannia z raiu. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1985.]
- Залевська, Ольга Ю. «Зародження та розвиток постмодерністського стилю у культурі та мистецтві світу й України.» *Дизайн, освіта в Україні: перспективи розвитку* 2, 2013: 120–124. [Zalevska, Olha Yu. «Zarodzhennia ta rozvytok postmodernistskoho stylu u kulturi ta mystetstvi svitu y Ukrainy.» *Dyzain, osvita v Ukraini: perspektyvy rozvytku* 2, 2013: 120–124.]
- Кличу, кличу, не докличусь. 24. 10. 2009. <https://nehrebeckyj.livejournal.com/51872.html> 15.06.2024. [Klychu, klychu, ne doklychus. 24. 10. 2009. <https://nehrebeckyj.livejournal.com/51872.html> 15.06.2024.]
- Кобченко, Наталя. «Вокатив і номінатив у функції звертання: формування мовної норми в радянський період.» *Мова: класичне – модерне – постмодерне* 7, 2021: 68–91. <https://surl.li/uvcygg> 15.06.2024. [Kobchenko, Natalia. «Vokatyv i nominativ u funksii zvertannia: formuvannia movnoi normy v radianskyi period.» *Mova: klasychne – moderne – postmoderne* 7, 2021: 68–91. <https://surl.li/uvcygg> 15.06.2024.]
- Колесников, Николай П. Толковый словарь наименований женщин: более 7000 единиц. Москва: ООО «Издательство АСТ», «Издательство Астрель», 2002. <https://www.ebay.co.uk/itm/234890030400> 24.08.2024. [Kolesnikov, Nikolai P. Tolkovy slovar naimenovanyi zhenshchih: bolieie 7000 edinit. Moskva: ООО «Izdatelstvo AST», «Izdatelstvo Astrel», 2002. <https://www.ebay.co.uk/itm/234890030400> 24.08.2024.]
- Любка, Андрій. Малий український роман. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2020. [Liubka, Andrii. Malyi ukrainskyi roman. Chernivtsi: Meridian Czernowitz, 2020.]
- Мачтакова, Олена Г. Мотивація: від античності до постмодерну. Одеса: Атлант, 2013. [Machtakova, Olena H. Motyvatsiia: vid antychnosti do postmodernu. Odesa: Atlant, 2013.]
- Монахова, Тетяна В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці. Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету імені Петра Могили, 2015. [Monakhova, Tetiana V. Narodnytstvo, modernizm i postmodernizm u lindhvistytsi. Mykolaiv: Vydavnytstvo Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly, 2015.]
- Наказ Мінекономіки від 18.08.2020 № 1574 «Про затвердження Зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010» <https://surl.li/vgjvcm> 20.06.2024. [Nakaz Minekonomiky vid 18.08.2020 № 1574 «Pro zatverdzhennia Zminy № 9 do natsionalnoho klasyfikatora DK 003:2010» <https://surl.li/vgjvcm> 20.06.2024.]

- Нелюба, Анатолій І. Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. [Neliuba, Anatolii I. Slovtvorchist nezalezhnoi Ukrainy. 1991–2011 : Slovnyk. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2012.]
- Нелюба, Анатолій І. «Український правопис і тотальна фемінізація.» Українська мова 3, 2023: 58–67. [Neljuba, Anatolii I. «Ukrajins'kyj pravopys i total'na feminizacija.» Ukrajins'ka mova 3 2023: 58–67.]
- Павличко, Соломія. Дискурс модернізму в українській літературі: [2-ге вид., переробл. і доп.]. Київ : Либідь, 1999. [Pavlychko, Solomiia. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi: [2-he vyd., pererobl. i dop.]. Kyiv : Lybid, 1999.]
- Пода, О. Ю. «Фемінітиви і маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті політики західноукраїнських часописів для жінок.» Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки» 3, 2008: 120–126. [Poda, O. Iu. «Feminityvy i maskulinityvy yak henderni markery zhurnalnykh zaholovkiv u konteksti polityky zakhidnoukrainskykh chasopysiv dlia zhinok.» Derzhava ta rehiony. Seriiia «Humanitarni nauky» 3 2018: 120–126.]
- Поповић, Људмила. Граматика интеракције у савременим словенским језицима. Београд: Славистичко друштво Србије, 2023. [Popović, Ljudmila. Gramatika interakcije u savremenim slovenskim jezicima. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2023.]
- Пчілка, Олена. «Український дитячий ранок у Гадячі.» Рідний край 64, 1917 (15.06). <http://surl.li/ytpbj> 15.06.2024. [Pchilka, Olena. «Ukrainskyi dytiachyi ranok u Hadiachi.» Ridnyi krai 64 1917 (15.06). <http://surl.li/ytpbj> 15.06.2024.]
- Савицька, Дана. «Життя не проходить марно і робота також. Стоматологиня з Тернопільщини безкоштовно лікує зуби на фронті.» Суспільне Тернопіль. 08. 06. 2024. <https://surl.li/spkvpv> 15.06.2024. [Savytska, Dana. «Zhyttia ne prokhodyt marno i robota takozh. Stomatolohynia z Ternopilshchyny bezkoshtovno likuie zuby na fronti.» Suspilne Ternopil. 08. 06. 2024. <https://surl.li/spkvpv> 15.06.2024.]
- Синчак, Ольга. Вебсловник жіночих назв української мови <https://cutt.ly/pIztADk> 21.06.2024. [Synchak, Olha. Veb Slovnyk zhinochykh nazv ukrainskoï movy <https://cutt.ly/pIztADk> 21.06.2024.]
- Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. [Slovyk ukrainskoï movy: V 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.]
- Словник української мови: В 20 т. Київ: Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012–2024. Т. 1–15. [Slovyk ukrainskoï movy: V 20 t. Kyiv: Naukova dumka; Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, 2012–2024. T. 1–15.]
- Станојчић, Живојин С. Граматика српског књижевног језика. Београд: Креативни центар, 2010. [Stanojčić, Živojin S. Gramatika srpskog književnog jezika. Beograd: Kreativni centar, 2010.]
- Степанов, Сергей П. «Стремление к выражению гендерного равноправия как разрушитель русской грамматики.» Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета 2 (98), 2016: 90–94. [Stepanov, Sergei P. «Stremlenie k vyraženiju gendernogo ravnopravija kak razrušitel' russkoj

grammatiki.» *Izvestija Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo èkonomičeskogo universiteta* 2 (98), 2016: 90–94.]

Степанов, Сергей П. «Образование феминитивов как сфера борьбы за равенство полов.» *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета* 6 (126), 2020: 129–135 [Stepanov, Sergei P. «Obrazovanie feminitivov kak sfera bor'by za ravenstvo polov.» *Izvestija Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo èkonomičeskogo universiteta* 6 (126), 2020: 129–135]

Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання: [навчальний посібник]. / [укл. та заг. редакція О. В. Пронкевич, О. О. Старшова]. Миколаїв: Видавництво Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, 2002. [Suchasna amerykanska literatura: problemy vyvchennia ta vykladannia: [navchalnyi posibnyk] / [ukl. ta zah. redaktsiia O. V. Pronkevych, O. O. Starshova]. Mykolaiv : Vydavnytstvo Mykolaivskiy derzhavnyi humanitarnyi universytet imeni Petra Mohyly, 2002.]

Тарасюк, Галина. Митар печер Господніх. Київ: Літопис, 2005. [Tarasiuk, Halyna. Mytar pecher Hospodnikh. Kyiv: Litopys, 2005.]

Тепшич, Анастасія. Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу. Белград, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. [Tepshych, Anastasiia. Movna hra yak dominanta postmodernoho dyskursu. Belhrad, Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017.]

Український національний лінгвістичний корпус. https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ 12.01.2025. [Ukrainskyi natsionalnyi lnhvistychnyi korpus. https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ 12.01.2025.]

Український правопис: проєкт. Харків: Державне видавництво України, 1926. <https://archive.org/details/UP1926> 20.08.2024. [Ukrainskyi pravopys: proiekt. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1926. <https://archive.org/details/UP1926> 20.08.2024.]

Український правопис. Харків: Державне видавництво України, 1928. <https://archive.org/details/UP1928> 20.08.2024. [Ukrainskyi pravopys. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. <https://archive.org/details/UP1928> 20.08.2024.]

Український правопис. Видання перше. Харків: Державне видавництво України, 1929. <https://archive.org/details/ukrpravopis1928/ukrpravopis1928.2/> 20.08.2024. [Ukrainskyi pravopys. Vydannia pershe. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. <https://archive.org/details/ukrpravopis1928/ukrpravopis1928.2/> 20.08.2024.]

Український правопис. Київ: Радянська школа, 1933. [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Radianska shkola, 1933.]

Український правопис. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. <https://archive.org/details/up-1960> 20.08.2024. [Ukrainskyi pravopys. Vyd. 2-e, vypravlene i dopjvnene. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1960. <https://archive.org/details/up-1960> 20.08.2024.]

Український правопис. 3-тє вид., випр. і доп. Київ: Наукова думка, 1990. [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 1990.]

Український правопис: проєкт найновішої редакції. Київ: Наукова думка, 1999. [Ukrainskyi pravopys: proiekt nainovishoi redaktsii. Kyiv: Naukova dumka, 1999.]

- Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 2019.]
- Уроки української: «У чому причина нелюбові до кличного відмінка, і які звертання свідчать про невихованість.» Depo.Вінниця. 28. 06. 2020. <https://vn.depo.ua/ukr/vn/uroki-ukrainskoi-202006261180414> 20.06.2024. [Uroky ukrainskoi: «U chomu prychnyna neliubovi do klychnoho vidminka, i yaki zvertannia svidchat pro nevykhovanist.» Depo.Vinnytsia. 28. 06. 2020. <https://vn.depo.ua/ukr/vn/uroki-ukrainskoi-202006261180414> 20.06.2024.]
- Фізер, Іван. «Постмодернізм: Post/Ante/Modo.» Наукові записки. Філологія. Теорія літератури 4, 1998: 43–47. [Фізер, Іван. «Постмодернізм: Post/Ante/Modo.» Наукові записки. Філологія. Теорія літератури 4, 1998: 43–47.]
- Шевельов, Юрій. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953). Київ: Темпора, 2012. [Shevelov, Yurii. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii (1947–1953). Kyiv: Tempora, 2012.]
- Шипка, Милан. Правописни речник српског језика са правописно-граматичким саветником. 2. изд. Нови Сад: Прометеј, 2012. [Šipka, Milan. Pravopisni rečnik srpskog jezika sa pravopisno-gramatičkim savetnikom. 2. izd. Novi Sad: Prometej, 2012.]
- Charles, Sebastian. Hypermodern Explained to Children, Liber, 2007.
- Cilliers, Paul. Complexity and postmodernism: Understanding complex systems. London, England: Routledge, 1998.
- Fokkema, Douwe W. “The semantic and syntactic organization of postmodernist texts.” [In:] Approaching postmodernism : Papers presented at a Workshop on Postmodernism, 21–23 September 1984, University of Utrecht. Ed. Douwe W. Fokkema, Hans Bertens. Amsterdam etc.: John Benjamins Publishing Company, 1986: 81–89.
- Hutcheon, Linda. The Politics of Postmodernism. N. Y.; L.: Routledge, 2002.
- Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html> 20.06.2024.
- Kroker, Arthur, Cook, David. The Postmodern Scene. Excremental Culture and Hyper-Aesthetics. Montreal: New World Perspectives, 1986.
- Lipovetsky, Gilles, Charles, Sebastien. Hypermodern Times. Polity Press, 2006.
- Paunović Rodić, Stefana. Stereotip žene u jezičkoj slici sveta Slovaka i Srba: doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2019.
- Turner, Luke. “Metamodernist.” Manifesto. <http://www.metamodernism.org> 20.08.2024.
- Turtledove, Harry. The Ring and Meditations on Middle-Earth. New York: St. Martin's Griffin, 2002.
- Vermeulen, Timotheus, Van den Akker, Robin. “Notes on metamodernism.” Journal of Aesthetics & Culture 2(1), 2012. <https://dx.doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677> <https://ru.scribd.com/document/394635712/Notes-on-Metamodernism> 20.08.2024.

ПРОВОКАТИВНОСТ ИМЕНИЧКО-МОРФОЛОШКОГ ОБЛИКА У ПОСТМОДЕРНОМ УКРАЈИНСКОМ И СРПСКОМ ДИСКУРСУ

РЕЗИМЕ

Провокативност морфолошких облика одређена је спољашњим и унутрашњим лингвистичким факторима. Први укључују идеолошко и нормативно одбацивање таквих облика и њихово етикетање као национално мотивисаних, који појачавају центрифугалне тенденције у друштвеном простору и у великој мери су оптерећени различитим степеном националног памћења. Провокативни морфолошки облици именица супротстављају се активним тенденцијама уједињења граматичке кодификације и формирања такозваног „заједничког” фонда међујезичких морфолошких правила. Провокативност именичко-морфолошких облика је у корелацији са популистичким, модерним, постмодерним и метамодерним дискурзивним праксама. Именички облици вокатива и женског рода претрпели су посебне еволутивне промене у границама провокативности у украјинским дискурзивним праксама, што се значајно разликује у односу на континуитет њиховог развоја у српским лингвистичким и дискурзивним праксама.

Кључне речи: провокативност именичко-морфолошког облика, вокатив, женски род, постмодерни дискурс, метамодерни дискурс, украјински језик, српски језик.

СТИЛІСТИЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ФУНКЦІЇ КОЛОРАТИВІВ У КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ М. КАПОРА

У статті аналізується стилістичний і естетичний репертуар назв кольорів у коротких оповіданнях знамого сербського письменника і художника М. Капора. Визначено потенціал і функції авторської манери вживання колоративів, яка органічно поєднує в собі національно марковані, фольклорні та виразно індивідуалізовані тенденції їхньої інтерпретації, їхню здатність психологічно впливати на створення загальної атмосфери твору і настроїв читача. Дослідження свідчить про те, що в коротких прозових шедеврах письменника превалюють зазвичай назви кольорів, більшою чи меншою мірою пов'язаних зі світлом і блиском: білого, срібного, золотого та їхніх відтінків на хроматичній шкалі – «теплих» або «холодних». Предметом вивчення є також механізми створення автором неповторних стилістико-естетичних ефектів, коли колоративи набувають метафоричного, узагальнено-філософського або символічного значення.

Ключові слова: колоративи, білий колір, срібний колір, золотий колір, колористична семантика, стилістичні функції колоративів, естетичний репертуар колоративів.

STYLISTIC AND AESTHETIC FUNCTIONS OF COLORATIVES IN M. KAPOR'S SHORT STORIES

The article analyses the stylistic and aesthetic repertoire of colour names in the short stories by M. Kapor, famous Serbian writer and artist. The potential and functions of the author's manner of using coloratives have been determined, which organically combines nationally marked, folklore and distinctly individualized tendencies of their interpretation, their ability to psychologically influence the creation of the general atmosphere of the work and the mood of the reader. The study shows that in the short prose masterpieces of the writer, names of colours more or less associated with light and brilliance usually prevail: white, silver, gold and their shades on the chromatic scale – "warm" or "cold". The subject of study is also the mechanisms of the author's creation of unique stylistic and aesthetic effects, when coloratives acquire a metaphorical, generalized philosophical or symbolic meaning.

Keywords: coloratives, white colour, silver colour, gold colour, coloristic semantics, stylistic functions of coloratives, aesthetic repertoire of coloratives.

Дослідження колоративів, їхнього семантичного наповнення та стилістичної ролі в художньому творі є завжди особливо цікавим і показовим у творах тих митців, які водночас не менше, ніж у літературі, уславилися і в інших галузях мистецтва, зокрема, в царині образотворчого мистецтва. **Актуальність** цієї теми підсилюється й тим, що зазвичай сприйняття кольорів творчими особистостями є симбіозом традиційних фольклорних, ментальних (як носіїв певної мови) та індивідуально-авторських уявлень про кольорову

* veronikaarmak1@gmail.com

палітру, а найбільшу «питому вагу» у цьому поєднанні часто посідає виразно індивідуально маркована, різноманітна й насичена особистими нюансами світосприйняття кольорова гама. **Метою** статті є окреслення основних тенденцій індивідуально-авторського вживання колоративів у коротких оповіданнях знаного сербського письменника і художника М. Капора

У сербській мовознавчій науці надійні теоретичні підвалини дослідження кольорів заклала, зокрема, академік М. Івич, яка звернулася не лише до діахронічного плану функціонування колоративів у сербській мові, а й культурологічних аспектів їхньої реалізації, до індивідуально-авторського, образного вживання найменувань кольору різними сербськими поетами й письменниками (Ивић 1993: 1–21); Ивић 1994а: 231–238; Ивић 1994б: 99–116; Ивић 1999: 1–19). Вагомим внеском до розробки цієї теми стали дослідження сербського фольклориста Л. Раденковича (див., напр.: Radenković 1986: 3–32). Особлива ж заслуга в сучасному описі й дослідженні репертуару кольорів у народній поезії належить, на нашу думку, сербським філологам і фольклористам Д. Айдачичу (див.: Ајдачић 1992 : 285–321), Л. Попович (Поповић 2001: 14–31; Поповић 2012: 7–40). Вельми цікавий ракурс дослідження кольорів як засобу орієнтації у слов'ян запропонувала й Г. Шуберт (Шуберт 2001: 66–77).

Значний внесок до вивчення тематики, пов'язаної з колористикою (передусім в галузі народної епічної літератури), зробили також М. Детелич, М. Ілич (Detelić, Ilić, 2006) і Д. Станич (Станић 2013: 439–462; Станић 2015; Станић 2014: 7–25). Остання опікувалася дослідженням функції кольорів у «Сербських народних піснях» В. Караджича, системи назв кольорів у ліричній народній поезії, а також питаннями концептуалізації кольорів через категорію «теплоти», описом шкали «теплих – холодних» барв та їхніх відтінків, приділяючи при цьому особливу увагу оцінці ахроматичних кольорів.

Стислий огляд вивчення традицій і напрямків уживання колоративів в українському мовознавстві варто, мабуть, почати з надзвичайно вартісної праці А. П. Критенка, присвяченої структурі назв кольорів в українській мові, де вчений звертає увагу на необхідність особливої уваги до індивідуально-авторського використання назв кольору в літературних творах (Критенко 1963: 97–111). Різні аспекти окресленого А. П. Критенком напрямку продовжують нині й українські мовознавці. У цьому контексті актуальними є, зокрема, праці Л. І. Шевченко, присвячені колористичній семантиці у поезії Тараса Шевченка (Шевченко 2007: 304–316), розвідки цієї ж авторки, які, на перший погляд, лише непрямо стосуються згаданої проблематики (про колористику в масовій мовній свідомості слов'янських соціумів або про колористику як вимір оцінних констант у медіа (див., напр.: Шевченко 2024: 49–55), адже за своєю образністю й метафоричністю мова сучасних засобів масової інформації часто наближається до мови літературних творів. Сучасні поетичній колористичній й назвам кольорів у різних слов'янських мовах (зокрема, сербській) також присвячено чимало розвідок українських лінгвістів (див.: Ярмач, Пономаренко 2001а: 119–128; Ярмач, Пономаренко 2001б: 129–140; Ярмач 2005: 60–68; Ярмач 2024: 261–289). Цікавий напрям дослідження окреслено

в розвідці українського мовознавця П. Гриценка, присвяченій аналізу однієї з цікавих проблем карпатобалканіки, де на матеріалі словосполучення «біла дівка» та низки інших номінацій з компонентом běl- у фольклорних текстах розкрито спеціалізацію семантики відповідної кольороназви й описано певні паралелі в південнослов'янських мовах (Гриценко 2020 : 15–57). Помітним внеском до згаданої проблематики стало й монографічне дослідження І. Бабій, присвячене семантико-естетичній парадигмі назв кольорів в українській прозі ХХ ст. (Бабій 2021).

Важливим аспектом висвітлення аналізованої проблематики слід вважати дослідження А. Іншакова, присвячене теоретичним засадам дослідження колірної лексики в лінгвістиці. Автор висвітлює низку контроверсійних, неоднозначних проблем, пов'язаних із витлумачування семантики і особливостей різних тематичних груп кольороназв (Іншаков 2013: 188–195). Серед сучасних розвідок українських лінгвістів привертають увагу й студії І. Смущинської та Е. Ніколаєску про колороніми з енантіосемічним компонентом (Смущинська, Ніколаєску 2023: 67–81), статті І. Редьки, у яких висвітлюються структура концепту колі та особливості його мовленнєвого втілення у художніх фотизмах; сенсорна тривимірність словесно-поетичної синестезії; синестезійний оксюморон в контексті лінгвокогнітивного підходу до його вивчення (Редька 2006а: 138–142; Редька 2006: 306–309; Редька 2007: 27–32). Змістовним в цьому контексті є й дослідження Н. Гаврилюк, стосовне семантичної структури на функціонування індивідуально-авторських прикметників-кольороназв у творчості неокласиків, де, зокрема, висвітлюються індивідуально-авторські прикметники, що описують предмет, вказуючи на колір лише якоїсь його складової частини, або ж одиничні поетичні новотвори, в яких ознака кольору переплітається з одоративною ознакою (Гаврилюк 2002: 332–334).

Дослідницьку увагу в цьому сенсі приваблює, зокрема, літературна творчість Момчила (Момо) Капора, який потужно заявив про себе в шістдесяті роки ХХ ст. Його літературні твори стали бестселерами, а картини – з незмінним успіхом експонувалися у багатьох країнах світу. М. Капор був ілюстратором багатьох власних літературних творів, а також творів інших відомих письменників. Крім того, М. Капор не дарма вважається майстром коротких оповідань, адже саме у цих маленьких шедеврах, у притаманній йому вишуканій художній манері, у гранично лаконічній формі повною мірою відбилася синестезія вербальних, зорових, ментальних, словесних вражень. Можна навести й інші приклади творчості сербських письменників, з-поміж яких, на нашу думку, особливо виділяються твори письменника і художника-представника набагато молодшого покоління – Мілети Продановича (маємо на увазі його знаменитий автобіографічний роман «Ультрамарин», роман «Сад у Венеції» та ін.). Недарма у відповідь на питання, чи є його роман «Ультрамарин» найкращим, М. Проданович так обґрунтував свою відповідь: «Назва *«Ультрамарин»* – з іншого боку моря – може прочитуватись в щонайменше 4–5 різних варіантах у контексті книги: моя перша зустріч з іншою країною сталась по дорозі на кораблі, ми поїхали до Італії на поромі. Один з улюбле-

них кольорів мого батька був синій, колір із найбільш метафізичним підтекстом<...> Лазурит надходив завжди кораблями до Середземномор'я, як працювало, до Венеції, з Середньої Азії. Це відбито в найбільш загальній назві для цього дорогоцінного блакитного кольору. І, нарешті, в нашій традиції смерть, перехід в інший світ, завжди уявляється як перехід через певні води, хай це Стікс або море... Отож, як бачте, «Ультрамарин» не може позиціонуватись, як мій «кращий» роман, мабуть, він просто найбільш особистий» (Проданович 2015). Такими ж ультраособистими, довершеними в художньому відношенні, проте сповненими зовсім інших барв і асоціацій є короткі оповідання М. Капора. Якщо «характерною ознакою письменницької манери М. Продановича є своєрідна інтерпретація арсеналу можливостей взаємодії художнього тексту, картин і театральних вистав, а в його мистецькій діяльності важлива роль належить діалогічній манері, метаісторичному колажу і фотографіям» (Ярмак 2024: 262), то художня манера коротких оповідань М. Капора здебільшого суттєво відрізняється від світосприйняття М. Продановича, передовсім у тому, що вона здебільшого спирається на інші кольори спектра.

У коротких оповіданнях М. Капора превалює, зокрема, білий колір, у діапазоні якого автор майстерно знаходить різноманітні відтінки, асоціюючи його з прозорими, сріблястими тонами, які здебільшого сповнені блиску і ефемерно-оніричних асоціацій. Певна річ, що кольорові гами, притаманні видатним митцям різних часових періодів, котрі є водночас письменниками і художниками, формуються як під впливом народно-фольклорних традицій, так і на основі їхніх особистих смаків й уподобань. Як справедливо стверджує українська дослідниця І. Бабій, «загальновідомий факт, що кольорам властиво впливати на психологічний стан людини, її настрій. Яскраві, світлі кольори викликають почуття життєрадісності, оптимізму, піднесеності; темні барви, навпаки, – відчуття тривоги, пригнічення, сумний настрій. Здатність кольорів впливати (а інколи й формувати) на емоційний стан людини, створювати необхідне емоційно тло для сприймання пропонованої картини активно застосовують не тільки художники, а й письменники. Завдяки таким функційним навантаженням колірні епітети виконують емоційно-експресивну роль. Зауважимо, що в художньому тексті вони часто набувають ознак метафори» (Бабій 2021: 114).

Розгляньмо декілька прикладів з дуже короткого (усього на півтори сторінки), але довершеного в художньому відношенні оповідання М. Капора, саму назву якого («Снежана») можна вочевидь перекладати українською мовою по-різному: і як «Білосніжка», і як «Сніжана»: «Јесам ли рекао да је улица била пуста, и дуга, и бела, и без звука» (курсив у цитатах з оповідань М. Капора наш. – В. Я.); «Тада је угледах како иде према мени. Била је огрнута белим капутом испод кога је светлуцала дуга вечерња хаљина, тако нестварно танка, и тако припијена уз њено тело, као да је сашивена од магле и паучине» (Капор 2001: 71). Білий колір в уяві М. Капора тут пов'язується з порожнечою, напівреальною тишею, беззвучністю, виблискуванням; містичністю, туманом і павутинням, тобто здебільшого з абстрактно-ефемерними

поняттями. У праці академіка М. Івич «біле» у сербській мові розглядається як лінгвістична й культурологічна проблема. У статті йдеться, зокрема, про те, що прикметник «білий» який активно вживається як у сербській народній поезії, так і в різних говорах в усьому ареалі її поширення. Особлива цінність цієї (вже класичної) розвідки М. Івич, на наш погляд, полягає в тому, що в дослідженні беруться до уваги мовні факти, які раніше не розглядалися: йдеться про розвиток синонімічних відношень протягом певного періоду розвитку сербської мови між прикметниками «бео» («білий») та «бистар» («прозорий»). Надзвичайно валику вагу має також проведене авторкою звернення до того факту, що в сербському менталітеті й сербській колективній народній пам'яті протягом тривалого часу зі словом «бео» пов'язувалися значення «світлий», «блискучий»; «такий, що виблискує, світиться» (детальніше про це див. Івић 1999: 1–19). «Праслов'янська лексична форма, з якої розвинувся наш (сербський. – В. Я.) прикметник *бео*, в етимологічному сенсі найбезпосередніше спирається на індоєвропейські кореневі утворення зі значенням – не білизни, а с в і т л о с т і, блиску <...>, лексичний же матеріал, зібраний у різних куточках слов'янського мовного світу, надає неспростовні докази того, що відповідні відгалуження цієї прадавньої форми й пізніше, протягом історичних епох існування слов'янських народів, усе ще вживаються з метою тлумачення деяких явищ не за їхнім білим кольором, оскільки вони можуть і не бути білими, а за тим фактом, що в них ця хроматична данність <...> реалізувалася у своєму н а й с в і т л і ш о м у відтінку» (Івић 1999: 4–5).

Попри те, що білий колір у наведених вище прикладах з оповідання М. Капора має досить розгалужену і різноманітну поетичну систему асоціативних зв'язків, на яких ми акцентували вище, підкреслимо й наступне: у колористиці художнього дискурсу завжди є явне, «видиме» і вербалізоване, тобто те, що лежить на поверхні, й «невидиме», «невимовне», експліцитне, те, що можна збагнути тільки через призму інших атрибутів та асоціацій. Це явище має багато спільного з художнім фотизмом або із синестезією, одним з найрозповсюдженіших проявів якого є так званий «кольоровий слух» тощо (детальніше про це див., напр.: Гольберг 2004: 307–313; Редька 2006а: 138–142; Редька 2007: 27–32). Не випадково, що одним з найвиразніших є зв'язок білого кольору (який в оповіданні М. Капора описує сніг) з блиском («Била је огрнута *белим* капутом испод кога је *светлуцала* дуга вечерња хаљина»).

Сербський історик літератури, фольклорист і філолог Д. Айдачич характеризує білий колір як життєдайний, як колір чистоти й невинності, а також як колір, що має властивості світла, а часто може ним і замінятися (див.: Ајдачић 1992: 285–321). Дослідник підкреслює ще одну релевантну особливість реалізації колоративів узагалі й білого кольору зокрема: «Візуальний світ, віддзеркалений через мову, зазнає викривлень, спричинених різницею між відмінностями речей і словами, які лише частково об'єктивують образність речей, або ж у фігуральних висловлюваннях її (образність. – В. Я.) навіть і радикально переформатовують. Аналітичне вивчення мовою непрямої візуальності додатково ускладнюється, якщо вона (візуальність. – В. Я.) вивчається

ся на прикладах літературних текстів і природи притаманного їм опису світу. Репрезентацію кольорів обумовлено поетичною будовою художніх текстів, співвідношенням конкретного (а надто образного), понятійного і емотивного опису, співвідношенням реального і фантастичного, дослівного і образного дискурсу» (там само: 285).

Співзвучними цим спостереженням Д. Айдачича є й ґрунтовні висновки сербської лінгвістки Д. Станич, яка присвятила системі назв кольорів у слов'янській ліричній народній поезії свою докторську дисертацію: «Білий колір у репертуарі кольорів фольклорного поетичного дискурсу виділяється і за частотністю, і за розгалуженістю морфологічних форм, так само як і за кількістю семантичних втілень, котрих він зазнає. Він фігурує як звичайний прикметник у межах іменникових синтагм, що є найчастотнішим видом шаблонного вживання назви певного кольору у певній формі, у формі субстантивованих прикметників, у складі сталого атрибутива (пшеница бјела) <...>» (Станић 2015: 49)

М. Капор насичує і збагачує атмосферу свого короткого оповідання «Снежана» образністю, імпліцитно й експліцитно пов'язаною не лише з білим снігом, світлом, а й блиском та одоративними асоціаціями, зокрема, з екзотичними запахами парфумів і описом кольорів, притаманних образіві напівреально-напівказкової дівчини, які (зрештою) спрямовано на зорові відчуття – колір її очей: «Улица је била засута сломљеним *стаклом*... Учини ми се да у *снегу* видим једну палу, изгубљену *звезду*» (Капор 2001: 71); «Газила је снег у лаким сандалама, које је уз ногу држала само два једва видљива *златна каишића*» (там само : 71); «Прошла је поред мене не приметивши ме, као у *сну*. У пролазу обухвати ме *облак* неког *егзотичног мириса*. Да, била је *плава*. Не, *црна*. Не, *риђа*! Имала је огромне *тамне* очи: у то сам сигуран» (Капор 2001: 72). Мовознавиця Л. Попович у своєї відомій праці «Опозиція «сјајно» – «без сјаја» як основа категоризації назв кольору у слов'янському фольклорі» на прикладі корпусу сербських, українських та інших слов'янських колоративів, зібраних у ХІХ ст., обґрунтовує тезу про те, що передусім функціонування назв кольорів обумовлено антитезою 'блискуче' – 'без блиску', і полемізуючи при цьому з гіпотезою Б. Берліна і П. Кея про універсальну категоризацію кольорів, засновану на поступовому виділенні окремих назв із загального континууму, що ґрунтується на принципі 'світле' – 'темне'. Зокрема, у вищезгаданому дослідженні Л. Попович відзначає, що «опозиція 'блискуче' – 'без блиску', кожен із елементів якої охоплює усі існуючі назви кольорів, могла б представляти своєрідну культурну універсалію. <...> Вельми архаїчні символи у слов'янському фольклорі позначені саме присутністю в них елемента блиску. Мотиви, в яких присутні *білий/золотий камінь*, *біла риба*, *золотий олень* мають однакові міфологічні конотації, оскільки вони пов'язувалися із блиском небесних тіл, які обожнювалися в архаїчних культурах.» (Поповић 2012: 9; 10).

Висновки щодо важливості компонента блиску, яких доходить сербська мовознавиця, знаходять підтвердження і в іншому короткому оповіданні

М. Капора «Лист». У ньому автор звертається з уявним посланням (яке, певна річ, ніколи не дійшло до адресатки) до своєї колишньої дівчини, згадуючи їхні молоді роки, і створюючи чудовий епітет навіть без уживання назви конкретного кольору. Проте імпліцитними семами цього визначення є компоненти «блиск» і «прозорість»: «Найлепша хаїна у којої сам те некад видео била је она, *од воде*» (Капор 2001: 136). Саме завдяки цим визначенням в обох аналізованих оповіданнях письменник створює неповторний природний фон, який проєктується на образи різних, конкретних чи абстрактних героїнь, яких автор, вочевидь, бачив тільки один раз у житті. Виникає враження, що варто лише протерти запітніле скло власної уяви, і з пам'яті зринуть дорогі, здавалося б, назавжди забуті враження. Атмосфера коротких оповідань М. Капора викликає в авторки цієї статті асоціації зі знаменитим віршем Жака Превера «Барбара» в перекладі сербською Р. Константиновича (можливо, ці відчуття є суб'єктивними й навіюються драматичними воєнними подіями в Україні – як паралель з контекстом згаданого вірша французького письменника): «<...> Сети се Барбара Киша је лила над Брестом оног дана А ти си ишла насмејана Срећна мокра раздрагана По киши <...> Сети се Барабара Над Брестом лила је киша непрестана... <...> Ти коју нисам познавао Ти која ме ниси познавала... Сети се Барбара Не заборави Ону мудру срећну кишу На твоје срећноме лицу И над оним срећним градом Ту кишу над водом <...> Сети се Барбара Не заборави Ону мудру срећну кишу На твоје срећноме лицу И над оним срећним градом<...>» (Превер 1976: 12). Саме такого роду читацькі асоціації підтверджують особисті враження авторки цієї статті, яка під час короткого перебування в Белграді у 2021 р. мала нагоду побувати на виставці картин і, зокрема, власних ілюстрацій М. Капора до його «Найлепших прича». Так само, як і Ж. Преве, який свідомо не використовував у віршах традиційні знаки пунктуації (щоб дати повну свободу читачеві у сприйнятті своїх поезій), М. Капор завжди залишає незримий «люфт» для сприйняття і переосмислення своїх творів, у яких «загублений світ», що давно поринув у минуле, на мить постає як субстанція, сповнення почуттів, теплоти й суб'єктивних асоціацій.

Звернімо увагу й на те, що загальну напівреально-напівмістичну атмосферу свого короткого оповідання «Снежана» М. Капор, мабуть, не випадково ніби «підсвічує» зсередени теплішим – золотистим кольором («два ледь помітні *золотисті* ремінці»), що підтверджує: блиск може бути як «теплим», так і «холодним». До наведеного прикладу додамо і наступні яскраві фрагменти з короткого оповідання «Писмо» («Лист»), в якому автор досягає ефекту «холодного» і «гарячого» блиску в уяві читача двома абсолютно різними способами, конкретно не називаючи при цьому жодного кольору: «Найлепша хаїна к којої сам те икад видео била је она, *од воде!*» (Капор 2001: 136); «А некад, на Сави, када бисмо остали безшибица, одржавали смо вечну *ватру* – *жар* на *жар!*» (там само: 137). Якщо вода створює враження своєрідного «прозорого, холодного» блиску, то прикметник «златан», іменники «ватра» і «жар» викликають в уяві картину й асоціації, пов'язані спершу з «теплим», а потім із «розпеченим», «вогняним» блиском. Д. Станич не випадково підкреслює: «Граматичні форми, які у своїй основі означають жовтий і золотий

колір ми розглядатимемо у парі, з огляду на те, що і один, і другий колір випромінюють колористичні властивості жовтого кольору, різниця ж полягає в тому, що жовтий колір несе в собі компонент з блиском і без нього, а золотий колір обов'язково включає компонент блиску» (Станих 2015: 75). Крім того, вельми цінним є й інша праця цієї ж сербської дослідниці, безпосередньо присвячена концептуалізації кольорів через призму категорії «теплоти», і заснована на анкетуванні студентів. У розвідці зроблено вдалу, з нашого погляду, спробу «матеріалізації» категорії теплоти та її зв'язку із кольорами, і, відповідно, охарактеризовано діапазон шкали «тепліх» – «холодних» кольорів у суб'єктивному людському сприйнятті, а також проаналізовано цілу низку ахроматичних кольорів (детальніше про це див.: Станих 2014: 7–25).

Наведені приклади з оповідань М. Капора цікаві ще й тим, що (так само, як і білий) золотий колір вносить в атмосферу аналізованих коротких прозових творів додаткову конотацію – присутності чогось чарівного й потойбічного. Ефект, створюваний згаданим кольором, вочевидь, глибоко сягає своїм коріння до глибин слов'янського фольклору, що засвідчує і сербська дослідниця Л. Попович: «Такі кольори, як білий, золотий <...> у сербському фольклорі, <...> білий, золотий <...> в українському і т. д. фігурують в однаковому контексті – починаючи з космогонічних мотивів в обрядових і ліричних піснях до епічних пісень і казок» (Попович 2012: 10).

Неповторну атмосферу таємності, легкості, ефемерності подій і зовнішнього вигляду героїні, її речей і аксесуарів створюють не тільки конкретні кольори, а й майстерно вплетені до образної тканини твору слова, у значеннєвому спектрі яких є певні семи, котрі викликають в уяві не лише асоціації, а й слугують потужним імпульсом для запуску цілого ланцюжка ремінісценцій та асоціацій синестезійного характеру, тобто додають можливість читачеві водночас переживати враження, зумовлені впливом на різні органи чуття. Можливості синестезії як стилістичної фігури, що органічно поєднує в одному тропі доволі далекі, на перший погляд, асоціації (згадаймо так званий «кольоровий слух», «слуховий колір» тощо) доцільно розкрити на прикладі уривк з оповідання М. Капора «Снежана», «Желка» («Ялинка») і «Дар» («Подарунок»): «Једном руком придржавала је овратник капута, а у другој носила малу балску торбицу од плетеног алпака...» (Капор 2001: 71; «Китили смо је куглама и сребрним гирландама. Палили свећу у њену част» (там само: 120); «Продавала је последње преостале драгулије из куће: месингану лампу у стилу арт-декоа, сребрне балске ципеле...» (там само: 124). Наведені фрагменти переконливо свідчать про те, що ефект блиску далеко не завжди створюється автором за рахунок прямого використання назв кольорів. Зокрема, у першому прикладі письменник викликає у читача кольорові асоціації за рахунок уживання лексеми «алпака» («мельхіор») – назви сплаву міді з нікелем і залізом, основною візуальною характеристикою якого є сріблястий колір (недарма іноді в сербській мові вживається не лише слово «алпака», а і його синонім «алпака сребро»). У другому і третьому прикладах автор вдається як до безпосереднього вживання назви кольору гірлянд (срібного), так і до назви ще

одного сплаву металів – латуні («месингана лампа»), сплаву металів на основі міді з додаванням цинку (або інших складників). Латунь, як відомо, є дуже стійкою до корозії та має яскравий золотий блиск. У контексті наведених прикладів цікавим є спостереження Д. Станич, яке свідчить про те, що «кольорова» образність коротких оповідань М. Капора у певних моментах виразно перегукується з художніми функціями золотого й срібного кольорів у ліричній народній поезії: «Прикметник *срібний* має двокомпонентну номінативну структуру, оскільки поряд зі значенням ‘зроблений зі срібла’, містить у собі й номінацію ‘який має вигляд срібла, кольору срібла, із блиском срібла’. <...> *Срібний* є й носієм метафоричної транспозиції ‘чарівний’. У цьому випадку він (срібний колір. – В. Я.) нерідко вживається в комбінації із *золотим кольором*, де синтагма зі *срібним кольором* є першою частиною градації, за допомогою якої передається казкова магія чарівність вірша» (Станич 2015: 93).

Ще один цікавий стилістичний прийом, яким користується М. Капор, можна простежити на прикладах з оповідань «*Снежана*» і «*Желка*»: «Јесам ли рекао да је плакала и да су јој се *сузе ледиле* по лицу, попут најфинијег *накита*? (Капор 2001: 72); «Још је жива: низ стабло јој капају лепљиве, тешке *сузе смоле*» (Капор 2001: 119). Прикметно, що наведені приклади не містять конкретних колоративів, проте лексеми «сузе», «ледиле» і «накит» викликають стійкі асоціації з «холодним», «прозорим» блиском, а словосполучення «сузе смоле», попри те, що смола має яскраво виражений чорний колір, також асоціюються з блиском, проте з «тьмямним» і «приглушеним».

У короткому оповіданні М. Капора «*Подарунок*» можна спостерігати довершену авторську образно-стилістичну «гру» з ефектом протиставлення блиску («холодного» і «теплого») бруду і нафті, похмурому небу, в результаті чого в уяві читача виникають яскраві естетичні враження, пов’язані з кольорами. Водночас, якщо брати до уваги співвідношення власне колоративів і метафоричних означень, а також слів, які належать до різних частин мови, треба відзначити, що у згаданому контексті останні явно переважають. Цю тезу ілюструють, зокрема, наступні фрагменти: «Одједанпут, међу ... свеприсутном бедом, она угледа малу *блиставу* оазу, налик на *светлуцаво* острво усред *прљавог* мора прекривеног *нафтом* и отпацима» (Капор 2001: 126); «Ухвати прстима у рукавици од јеленске коже једну *златну* куглу, на чијој се магијској површини одслика њено четрдесетогодишње зрело лице полу-Београђанке полу-Парижанке и део *тмурног* неба што се истог часа *позлати*» (там само: 126). У коротких оповіданнях М. Капора присутній навіть виразний «температурний» діапазон блиску: від «прозорого», «холодного» до «теплого» і навіть «гарячого». Ілюстрацією до останнього різновиду блиску може послугувати фрагмент з короткого оповідання «*Ялинка*», де автор також створює естетико-стилістичний ефект присутності кольору і блиску без уживання колоративів. Носієм колірної ознаки в цьому випадку є іменники, що потенційно містять у своєму семантичному спектрі відповідну сему: «Ко је имао *пећ*, исцпао је јелку и наложио је. Изгорела је достојанствено, окићена последњи пут сопственим *искрама*» (Капор 2001: 120). Насамкінець зазна-

чимо, що ефект впливу описаних ефектів на читацьке є глибоко емоційним, асоціативний ресурс кольору – практично невичерпним, а значеннєвий спектр власне колоративів і лексем, що виступають у цій ролі, – надзвичайно широким. Відома українська мовознавиця Л. Шевченко слушно зазначає: «Функціональний ресурс колоративних одиниць активно реалізується передусім в динаміці їх семантики, еволюція якої має бути інтерпретована історією культури та традицій» (Шевченко 2024: 55).

Отже, дослідження функціонування назв кольорів у коротких оповіданнях М. Капора дає підстави для деяких загальних **висновків**. При всій різноманітності письменницької художньої палітри в галузі використання колоративів прозовій творчості М. Капора як знаного письменника й талановитого художника, ілюстратора власних творів, – притаманна наявність певних констант. Зокрема, це унікальні авторські художні стратегії, стосовні використання назв кольорів. Аналізовані оповідання є химерним симбіозом сербських національно-ментальних, фольклорних уявлень про кольори, що органічно переплітаються з індивідуально-авторською манерою вербальної інтерпретації кольорової палітри. Адже саме колоративи створюють неповторний колорит, яким оповита образність маленьких прозових шедеврів письменника.

Найчастіше М. Капор вдається до використання назв білого, срібного і золотого кольорів, які під пером митця поєднуються з найрізноманітнішими додатковими конотаціями й асоціаціями – напівреальності-напівказковості, ефемерності, потойбічності, чарівності, легкості, з одоративними мотивами тощо. Привертає увагу не лише багатошарова семантика, а й своєрідна естетика кольорів коротких оповідань М. Капора. Досить велику питому вагу тут мають колоративи, які по-новому розкривають традиційні сербські фольклорні константи, пов'язані з колоративами.

Зазвичай кольорам у коротких оповіданнях М. Капора притаманний відтінок блиску, що демонструє їхній потенційний ресурс. Прикметно, що часто письменник викликає у читача «кольорові» асоціації, взагалі не вживаючи назви конкретних кольорів: він удається до використання й обігрування назв різноманітних сплавів металів. Органічно сприймається й репертуар «тепліх» – «холодних» – «гарячих» відтінків певного кольору, який зазвичай створюють цілу гаму уявлень про нього.

Секрет письменницької майстерності полягає також у тому, що майже кожен колір або його відтінок, який фігурує в прозовому дискурсі письменника, дає сильний імпульс для активізації в уяві читача цілого ланцюга різноманітних асоціацій. Потенційний семантико-експресивний репертуар білого, срібного і золотого кольорів розкривається в усьому розмаїтті своїх нюансів. У контексті художніх прийомів використання згаданих колоративів у прозі М. Капора можна говорити про синестезію вражень як стилістичну фігуру, в межах якої переплітаються абсолютно різні, іноді навіть неочікувані асоціації. Письменник демонструє рідкісну здатність впливати на читацьке сприйняття, одночасно активуючи враження, отримані від різних органів чуття. Необхідно

відзначити також явище художнього фотизму як здатність переживати світлові й кольорові враження, які не викликаються безпосередньо зоровим відчуттям.

ЛІТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан. „Боје у народној поезији.”, Зборник Матице српске за књижевност и језик 2, 1992: 85–321. [Ajdačić, Dejan. „Boje u narodnoj poeziji.”, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 2, 1992: 85–321.]
- Бабій, Ірина. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ ст.). Тернопіль: Осадца Ю. В., 2021. [Babii, Iryna. Semantyko-estetychna paradyhma nazv koloriv u suchasniï ukrainiskii movi (na materiali khudozhnoi prozy XX st.). Ternopil: Osadtsa Yu. V., 2021.]
- Гаврилюк, Наталія В. «Семантична структура та функціонування індивідуально-авторських прикметників-кольороназв у творчому доробку неокласиків.» Культура народів Причорномор'я 32, 2002: 332–334. [Havryliuk, Nataliia V. «Semantychna struktura ta funktsionuvannia indyvidualno-avtorskykh prykmetnykiv-koloronazv u tvorchomu dorobku neoklasykiv.» Kultura narodov Prychernomoria 32, 2002: 332–334.]
- Гольберг, Марк. «Потебня і проблема невимовного в поезії та філософії. О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури.» [У:] О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури. Київ: Видавництво Дмитра Бурого, 2004: 307–313. [Holberh, Mark. «Potebnia i problema nevymovnoho v poezii ta filosofii. O. O. Potebnia y aktualni pytannia movy ta kultury.» [U:] O. O. Potebnia y aktualni pytannia movy ta kultury. Kyiv: Vydavnytstvo Dmytra Bura-ho, 2004: 307–313.]
- Гриценко, Павло Ю. «Карпатоукраїнська словосполука біла дівка в південнослов'янському контексті.» Gwary Dziś 12, 2020: 15–57. [Hrytsenko, Pavlo Yu. «Karpatoukrainska slovospoluka bila divka v pivdennoslov'ianskomu konteksti.» Gwary Dziś 12, 2020: 15–57.]
- Ивић, Милка. „О разликовању људи по боји.” Јужнословенски филолог 49, 1993: 1–21. [Ivić, Milka. „O razlikovanju ljudi po boji.” Južnoslovenski filolog 49, 1993: 1–21.]
- Ивић, Милка. „О зеленом коњу.” Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, 1994а: 231–238. [Ivić, Milka. „O zelenom konju.” Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVII, 1994: 231–238]
- Ивић, Милка. „Плава боја као лингвистички проблем.” Јужнословенски филолог 50, 1994б: 99–116. [Ivić, Milka. „Plava boja kao lingvistički problem.” Južnoslovenski filolog 50, 1994: 99–116.]
- Ивић, Милка. „Бело као лингвистички и културолошки проблем.” Јужнословенски филолог 55, 1999: 1–19. [Ivić, Milka. „Belo kao lingvistički i kulturološki problem.” Južnoslovenski filolog 55, 1999: 1–19.]
- Іншаков, Артур Є. «Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві.» Філологічні студії 9, 2013: 188–195. [Inshakov, Artur Ye. «Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyky v movoznavstvi.» Filolohichni studii 9, 2013: 188–195]

- Јармак В., Пономаренко В. „Називи сиве боје у источнословенским језицима.” Кодови словенских култура 6, 2001a: 119–128. [Jarmak V., Ponomarenko V. „Nazivi sive boje u istočnoslovenskim jezicima.” Kodovi slovenskih kultura 6, 2001a: 119–128.]
- Јармак В., Пономаренко В. „Називи сребра у словенским језицима.” Кодови словенских култура 6, 2006b, 129–140. [Jarmak V., Ponomarenko V. „Nazivi srebra u slovenskim jezicima.” Kodovi slovenskih kultura 6, 2001b: 129–140.]
- Капор, Момо. Најлепше приче Мома Капора / избор и предговор М. Савић. Београд: Просвета, 2001. [Kapor, Momo. Najlepše price Moma Kapora / izbor i predgovor M. Savić. Beograd: Prosveta, 2001.]
- Критенко, Афанасій. «Семантична структура назв кольорів в українській мові.» [У:] Славистичний збірник. Київ: Видавництво АН УРСР, 1963: 97–111. [Krytenko, Afanasii. «Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi.» [U:] Slavistychnyi zbirnyk. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR, 1963: 97–111]
- Поповић, Људмила. „О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику (На примеру словенског фолклора).” Кодови словенских култура 6, 2001: 14–31. [Popović, Ljudmila. „O prototipskom i stereotipskom načinu konceptualizacije boja u jeziku (Na primeru slovenskog folklora).” Kodovi slovenskih kultura 6, 2001: 14–31.]
- Поповић, Људмила. „Опозиција ‘сјајно’ – ‘без сјаја’ као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору.” Зборник Матице српске за славистику 77, 2012: 7–40. [Popović, Ljudmila. „Opozicija ‘sjajno’ – ‘bez sjaja’ kao osnova kategorizacije naziva za boje u slovenskom folkloru.” Zbornik Matice srpske za slavistiku 77, 2012: 7–40.]
- Проданович, Милета. Ми живемо в часи, не сприятливі для літератури. <https://litgazeta.com.ua/interviews/mileta-prodanovych-my-zhyvemo-v-chasy-ne-spryyatlyvi-dlya-literatury>, 2015 10.03.2025. [Prodanović Mileta. My zhyvemo v chasy, ne spryyatlyvi dla literatury. <https://litgazeta.com.ua/interviews/mileta-prodanovych-my-zhyvemo-v-chasy-ne-spryyatlyvi-dlya-literatury>, 2015 10.03.2025.]
- Превек, Жак. Изабране песме. Београд: Издавачко предузеће РАД, 1976. <https://antologija.in.rs/zak-prever-barbara/> [Prever, Žak. Izabrane pesme. Beograd: Izdavačko preduzeće RAD, 1976. <https://antologija.in.rs/zak-prever-barbara/>
- Редька, Інна А. «Структура концепту колір та особливості його мовленнєвого втілення у художніх фотизмах (на матеріалі американської жіночої поезії середини ХІХ – кінця ХХ ст.).» Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ: філологія, педагогіка, психологія 13, 2006a: 138–142. [Redka, Inna A. «Struktura kontseptu kolor ta osoblyvosti yoho movlennievoho vtilennia u khudozhnikh fotyzmakh (na materiali amerykanskoï zhinochoï poezii seredyny KhKh – kintsia KhKh st.).» Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KNLU: filolohiia, pedahohika, psykholohiia 13, 2006a: 138–142.]
- Редька, Інна А. «Сенсорна тривимірність словесно-поетичної синестезії.» Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ: філологія, педагогіка, психологія 14, 2007: 27–32. [Redka, Inna A. «Sensorna tryvymirnist slovesno-poetychnoi synestezii.» Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KNLU: filolohiia, pedahohika, psykholohiia 14, 2007: 27–32]

- Редька, Інна А. «Синестезійний оксюморон: поетика відчуттєвих протиріч автора (лінгвокогнітивний підхід) (на матеріалі поезії Е. Бішоп, С. Плат та А. Секстон).» [У:] Проблеми семантики слова, речення та тексту. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2006б: 306–309. [Redka, Inna A. «Synesteziyni oksiumoron: poetyka vidchuttiievkykh protyrych avtora (linhvokohnityvnyi pidkhid) (na materiali poezii E. Bishop, S. Plat ta A. Sekston).» [U:] Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu. Kyiv: Vydavnychy tseentr KNLU, 2006b: 306–309]
- Смушинська, Ірина, Ніколаєску, Емілія. «Французькі колороніми з енантіосемічним компонентом.» Езиков свят 21 (3), 2023: 67–81. [Smushchynska, Iryna, Nikolaiesku, Emiliia. «Frantsuzki koloronimy z enantiosemeichnym komponentom.» Ezykov sviat 21 (3), 2023: 67–81.]
- Станић, Данијела. „Функција боја у ‘Српским народним пјесмама’ Вука Стефановића Караџића.” Српски језик XVIII(1), 2013: 439–462. [Stanić, Danijela. „Funkcija boja u ‘Srpskim narodnim pjesmama’ Vuka Stefanovića Karadžića.” Srpski jezik XVIII(1), 2013: 439–462.]
- Станић, Данијела. „Концептуализација боја кроз категорију ‘топлоте’.” [У:] Језик, књижевност и култура. Ур. Б. Димитревић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2014: 7–25. [Stanić, Danijela. „Konceptualizacija boja kroz kategoriju ,toplote’.” [U:] Jezik, književnost i kultura. Ur. B. Dimitrijević. Niš: Filozofski fakultet univerziteta u Nišu, 2014: 7–25.]
- Станић, Д. Систем назива за боје у лирској народној поезији. Докторска дисертација. Београд, 2015.
[https://file:///C:/Users/Lenovo%203800/Downloads/Danijela_Stanic_Sistem_naziva_za_boje%20\(16\).pdf](https://file:///C:/Users/Lenovo%203800/Downloads/Danijela_Stanic_Sistem_naziva_za_boje%20(16).pdf) 10.07.2025. [Stanić, D. Sistem naziva za boje u lirskoj narodnoj poeziji/ Dortska disertacija. Beograd, 2015. [https://file:///C:/Users/Lenovo%203800/Downloads/Danijela_Stanic_Sistem_naziva_za_boje%20\(16\).pdf](https://file:///C:/Users/Lenovo%203800/Downloads/Danijela_Stanic_Sistem_naziva_za_boje%20(16).pdf) 10.07.2025.]
- Шевченко, Лариса. «Колористична семантика Тараса Шевченка в заслання : білий, синій, червоний.» [У:] Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка. Ред. Віталій Скляренко. Київ: НАНУ Ін-т укр. мови, 2007, 304–316. [Shevchenko, Larysa. «Kolorystychna semantyka Tarasa Shevchenka v zaslanii : bilyi, synii, chervonyi.» [U:] Linhvostylistyka: ob’iekt – styl, meta – otsinka. Red. Vitalii Skliarenko. Kyiv: NANU In-t ukr. movy, 2007, 304–316.]
- Шевченко, Лариса. Неолінгвістика в Україні: дослідницька перспектива. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. [Shevchenko, Larysa. Neolinhvistyka v Ukraini: doslidnytska perspektyva. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2024.]
- Шуберт, Габріјела. „Боје као средсво оријентације код Словена.” Кодови словенских култура 6, 2001: 66–77. [Šubert, Gabrijela. „Boje kao sredstvo orijentacije kod Slovena.” Kodovi slovenskih kultura 6, 2001: 66–77.]
- Ярмак, Вероніка І. «Сучасна поетична колористика (Міжслов’янські лінгвістичні паралелі)». Мова і культура 8 (IV), 2005: 60–68. [Yarmak, Veronika I. «Suchasna poetychna kolorystyka (Mizhslov’ianski linhvistychni paraleli)». Mova i kultura 8 (IV), 2005: 60–68.]
- Ярмак, Вероніка. «Семантична парадигма й естетичний ресурс найменувань кольорів у романі Мілети Продановича ‘Ультрамарин’». [У:] Стилістика модерного часу. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024, 261–289. [Yarmak, Vero-

nika. «Semantychna paradyhma y estetychnyi resurs naimenuvan koloriv u ro-
mani Miletu Prodanovycha ‘Ultramaryn’.» [U:] Stylistyka modernoho chasu.
Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2024, 261–289.]

Detelić, Mirjana, Ilić, Marija. Beli grad: poreklo epske formule i slovenskog toponima.
Beograd: Balkanološki institut SANU 2006.

Radenković, Ljubinko. „Simbolika boja u narodnim bajanjima slovenskih naroda.”
Književna istorija XIX, 1986: 3–32.

Вероника Јармак

СТИЛСКЕ И ЕСТЕТСКЕ ФУНКЦИЈЕ КОЛОРАТИВА У КРАТКИМ ПРИЧАМА МОМЕ КАПОРА

РЕЗИМЕ

У чланку се анализира стилски и естетски репертоар назива за боје у кратким причама познатог српског писца и уметника М. Капора. Утврђују се потенцијал и функције ауторовог начина употребе назива за боје, у којем долази до органске синтезе национално обележене, фолклористичке и изразито индивидуализоване тенденције њиховог тумачења, способност назива за боје да утичу на стварање опште атмосфере дела и расположење читалаца. Студија показује да у пишчевим ремек-делима кратке прозе обично преовлађују називи за боје који се мање или више повезују са светлошћу и сјајем: бела, сребрна, златна и њихове нијансе на хроматској скали – „топла” или „хладна”. Предмет проучавања чине и механизми ауторовог стварања јединствених стилских и естетских ефеката – када назив за боју добија метафоричко, уопштено-филозофско или симболичко значење.

Кључне речи: назив за боју, бела боја, сребрна боја, златна боја, колористичка семантика, стилске функције назива за боје, естетски репертоар назива за боје.

ПРЕНОШЕЊЕ УКРАЈИНСКИХ ВЛАСТИТИХ ИМЕНА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Питање преношења украјинских властитих имена веома је актуелно у последњих неколико година с обзиром на велики број текстова у медијима и све већи број превода, како са украјинског језика (углавном књижевних текстова), тако и са других језика (текстова различите врсте о Украјини). У раду се идентификују проблеми у прилагођеном писању украјинских антропонима и топонима кроз анализу новинарских текстова и, делимично, географских карата, а затим разматрају решења преводилаца књижевних текстова за уочене проблеме. Закључујемо да је преношење украјинских властитих имена на српски језик веома разнолико и недоследно, због чега је потребно разрадити и понудити конкретне препоруке.

Кључне речи: правопис, властита имена, антропоними, топоними, фонема, графема, медији, преводи, картографија, препоруке

THE TRANSLITERATION OF UKRAINIAN PROPER NAMES TO THE SERBIAN LANGUAGE

The issue of transferring Ukrainian proper names into the serbian language has become highly relevant in recent years, due to the large number of texts in the media and the increasing number of translations, both from Ukrainian (mainly literary texts) and from other languages (texts of various types about Ukraine). This paper identifies problems in the transcription of Ukrainian anthroponyms and toponyms through the analysis of journalistic texts and, partially, geographical maps, and then discusses the solutions proposed by translators of literary texts for the identified issues. We conclude that the transfer of Ukrainian proper names into Serbian is highly diverse and inconsistent, which indicates the necessity of formulating and presenting specific recommendations.

Keywords: orthography, proper names, anthroponyms, toponyms, phoneme, grapheme, media, translations, cartography, recommendations

1. Увод

1.1. Претходна истраживања

Проблем преношења, односно прилагођеног писања украјинских властитих имена до сада није био предмет посебног истраживања, како с тачке гледишта анализе језичке ситуације на емпиријском материјалу, тако ни с аспекта дискусије о постојећим правописним решењима. Славистички зборник *Транскрипција и превођење са словенских језика* (Вуковић и др. 1988) садржи осам прилога, али се ниједан од њих не тиче транскрипције украјинских имена. У раду Б. Дабића „Транскрипција са словенских језика” (теоријски приступ и неке практичне недо-

* m.ivanovic@fil.bg.ac.rs

умице)” разматрају се проблеми транскрипције имена из свих словенских језика осим украјинског и белоруског, „мада би се ту имало шта рећи – с обзиром да немамо традиције њихова писања у нашем тексту” (Дабић 1988: 37).

Богдан Терзић, наш истакнути слависта и први предавач украјинског језика код нас, посветио је два своја чланка преношењу властитих имена из украјинског језика (Терзић 1994, Терзић 2004). У другом разматра три конкретна украјинска назива пре свега с тачке гледишта њихових морфолошких особености, док у првом даје општије напомене о томе какав графички лик треба у српском језику дати украјинским антропонимима као што су *Олександр, Олексій, Володимир, Олена, Филип, Павло, Петро, Дмитро*¹, залажући се за њихово приближавање аутентичној форми: „Ако смо усвојили глобални принцип да у процесу преношења страних имена у наш језик приступамо њиховој фонетској и морфолошкој адаптацији, а не посрбљавању [...], онда би тај принцип требало да се односи и на украјинска имена, поштујући при томе украјинске ликове. [...] Препознатљивост наведених украјинских имена није и разлог за њихово посрбљавање, поготово ако их преузимамо директно из украјинског, а не преко руског језика” (Терзић 1994). Б. Терзић истовремено има нешто другачији став што се тиче географских назива као што су *Київ, Харків, Львів, Кривий Ріг, Запоріжжя*: „Одавно је створена традиција о преузимању тих назива преко руског језика, што је било резултат одређених историјских околности, па је ту традицију, ту навику сада тешко мењати” (Терзић 1994).

У свом излагању на научном скупу *Актуелна питања српског правописа: Нови прилози српском правопису 2* одржаном на Филолошком факултету у Београду 2021. године М. Пижурица указао је на улогу Б. Терзића у уношењу измена и допуна у славистичка транскрипциона правила за ново издање *Правописа српскога језика*: „За издање из 2010. он је дао неколико битних финих подешавања, посебно у руско-украјинским и руско-белоруским језичким релацијама, традиционалних и актуелних, сада посебно актуелизованих” (Пижурица 2022: 9).

Нашу пажњу привукла је недавно објављена студија „Примена прилагођеног писања имена из страних живих језика у српској дневној штампи” (Тотај 2023) у којој је анализирана учесталост транскрипционих грешака (одступања од правописних норми) у српској штампи на материјалу антропонима из оних језика чије је преношење обухваћено правилима *Правописа српскога језика*. Међу примерима транскрипционих грешака у именима из енглеског, немачког, француског, италијанског, руског, пољског, чешког, словачког и других језика нашао се и један пример из украјинског – име бившег украјинског фудбалера Андрија Шевченка. У вези са овим именом Л. Тотај износи следећи

¹ Чланак разматра наведене антропониме, али Б. Терзић истовремено је свестан и да су његова разматрања „само глобалне назнаке о проблематици преношења украјинских имена” и скреће пажњу да ће се несумњиво појавити и друга питања (Терзић 1994).

став: „Još jedan od očiglednih problema u ovoj² grupi jezika predstavlja mešanje ruskog jezika s ukrajinskim i beloruskim, iako je jasno naznačeno da drugopomenuta dva jezika imaju svoje zasebne sheme transkribovanja, uz napomenu da 'kulturno-istorijski markirana' imena ipak ne treba retroaktivno menjati (Пешикан и сар., 2018: т. 199–200). Украјински фудбалски тренер и бивши фудбалер Андрій Шевченко често је транскрибован као 'Andrej', iako je on Ukrajinac, a ne Rus, što znači da је једини исправан облик Andrij” (Totaj 2023: 294).

1.2. Правописна решења

Последње измене и допуне правописних правила српскога језика представљене су у издању *Правописа српскога језика* из 2010. године (Пешикан и др. 2010) Након тога појављивала су се нова издања *Правописа*, али без икаквих измена и допуна.

Правила преношења страних имена представљена су у поглављу XI „Прилагођено писање имена из страних живих језика (транскрипција), где је образложен начелни приступ, наведена су основна начела, затим особености транскрипције словенских имена, те правописна правила за појединачне језике, међу којима нема украјинског.

Као „полазно мерило” правопис наводи „писање сагласно изворном изговору преозвученом на наше најближе гласове”, али у се у истој тачки (196) истиче да се од њега „доста одступа у интересу системске доследности и у наслону на изворно писмо” (Пешикан и др. 2010: 172). Дакле, страна властита имена у принципу се преносе транскрипцијом, али су могућа и дозвољена одступања од њега у правцу транслитерације. Подтачкама 197 в. (2), (3) донекле се даје предност транслитерацији, што је и примењено правописним решењем за преношење украјинске звучне фарингалне фрикативне фонеме /h/:

„(2) Треба тражити да прилагођено писање остане у јасном односу према изворноме и да се од њега не удаљава више него што је неопходно, што значи да не треба избежавати одступања од изворног изговора кад иду у правцу изворног писма. [...]

(3) Треба тежити таквим правилима транскрипције која може примењивати шири круг образованих људи [...], а не само зналци изворног језика. Важнија је једноставност и доследност правила него тежња да се постигне максимална верност изворном изговору и гласовном (одн. фонолошком систему).” (Пешикан и др. 2010: 174)

За нас је такође важно и начело изложено у тачки 197. а. чија је суштина очување облика властитих имена који су се већ усталили у српском језику и које се, рецимо, примењује на украјинске географске називе који су у одавно ушли у српски језик посредством руског језика, као што су *Кијев*, *Харков*, *Дњепар* или добила свој прилагођени облик, као, на пример, *Лавов*:

² Мисли се на словенске језике.

„У прилагођеном писању имена најважнији је циљ постојаност облика свих важнијих имена, да би се поуздано знало како код нас гласе [...]. Зато у овој материји нема места успостављању нових двојстава [...].” (Пешикан и др. 2010: 173)

Део XI поглавља *Правописа* који се односи на особености транскрипције словенских имена, између осталих, садржи и правила за украјински језик, и то у подтачкама 200. г. и 200. д. Завршни део подтачке 200. г. измењен је у односу на одговарајућу тачку (106. d.) претходне варијанте *Правописа српског језика* из 1993. године (Пешикан и др. 1994)³. У обе редакције правописа у одговарајућим подтачкама наводи се да:

„не само у погледу Г него и у другим транскрипционим поступцима треба одржати онакав лик укр. и белор. имена какав је досад улазио у нашу литературу и картографију, нпр. *Кијев, Харков, Лавов, Полтава, Дњепар, Дњестар* [...]. Тај лик често није сагласан са данашњим укр. и белор. изговором (нпр. *Кијев* би био *Кијив*), али углавном одговара праоблику у тим језицима [...].” (Пешикан и др. 2010: 179, Пешикан и др. 1994: 194)

Међутим, подтачка 106. d. *Правописа* из 1993. године завршава се својеврсним упозорењем:

„У сваком случају, никакве измене традиционалног писања (насталог највише у нашој историјској комуникацији с руским језиком) не треба уносити пре него што би их утврдиле компетентне лингвистичке установе и тела. У ствари је и наше писање руских имена ближе њиховом праоблику него данашњем фонолошком лику, и немамо разлога да то мењамо.” (Пешикан и др. 1994: 194)

Претпоследња реченица је изостављена, а последња донекле измењена, мада без промене њене суштине у редакцији *Правописа* из 2010 године, те се подтачка 200. г. у овој редакцији завршава доста еластичном формулацијом, односно позиција редакције измењеног и допуњеног издања прилично је неодређена – реченица са категоричким „никакве измене”, „не треба” замењена је реченицом у којој се једноставно констатује чињеница појаве неуобичајених форми а антологијама поезије без икаквих препорука:

„У ствари је и наше писање руских имена ближе њиховом праоблику него данашњем фонолошком лику и нема разлога да се изменама уноси пометња, посебно када се ради о географским именима. Међутим, када се не ради о личностима које су културно-историјски маркиране, све чешће ће се лична имена и презимена преносити у форми која одговара аутентичном савременом изговору у укр. и белор. језику (уп. нпр. из антологија укр. и белор. поезије укр. имена *Олександр, Олексиј, Володимир, Олена, Сvitлана, Пилип, Павло, Петро* [...]). (Пешикан и др. 2010: 179).

Правописна правила српског језика прописују, дакле, прилагођено писање украјинских властитих имена само у погледу преношења фонеме /ɦ/

³ Цитира се према II издању из 1994.

транслитерацијом, односно не према изворном изговору, већ према изворном писању јер се ова украјинска фонема бележи графемом Г и у смислу одржавања постојећег, устаљеног облика оних властитих имена која су од раније позната код нас, пре свега географских назива, истовремено указујући на све чешће преношење антропонима „у форми која одговара аутентичном савременом изговору”, а која је, у ствари, у складу и са савременим графичким обликом тих имена у украјинском језику, упор. *Олександр – Олександр, Олексій – Олексиј, Володимир – Володимир, Олена – Олена, Світлана – Свитлана* итд.

1.3. Циљ, метод и грађа истраживања

Током последњих неколико година, поготово у периоду интензивне фазе рата у Украјини, односно од 2022, број текстова о Украјини у српским медијима многоструко је повећан, а интересовање за Украјину одражава се и у појави већег броја књижевних превода, те је питање преношења украјинских властитих имена изразито актуелно. Циљ нашег истраживања јесте идентификовање проблема при прилагођеном писању украјинских антропонима и топонима кроз анализу оних имена у чијем се писању срећу различите варијације.

Основну грађу за истраживање чинили су информативни текстови са веб-портала српских дневних новина *Новости*, *Политика* и *Нова* објављени од 24. фебруара до 24. марта 2022, 2023. и 2024. године (антропоними и топоними), а допунили смо је картографском грађом из три школска атласа (топоними) и преводима дела украјинске књижевности објављиваним у периоду од 2000. године (само антропоними). На основу графичких ликова украјинских властитих имена који се срећу у текстовима поменутих трију портала одредили смо основне проблеме њиховог преношења, који су представљени у основном делу овог рада, затим смо постојање ових проблема проверили на картографској грађи, да бисмо на крају анализирали начине на који су те проблеме решавали преводиоци, лектори или уредници превода дела украјинске књижевности. Треба напоменути да су преводи сачињавани непосредно са украјинског језика, док је већина текстова на порталима превод вести, чланака или саопштења на конференцијама за штампу или друштвеним мрежама углавном са других језика (енглески, руски) и тамо где није наведен извор информација врло често се управо на основу графичког лика имена може закључити на ком је језику састављен оригинални текст. Начин преношења топонима у географским атласима такође углавном указује да нису преноше-ни непосредно са украјинског језика.

2. Анализа текстова на веб-порталима

На основу примера употребе украјинских властитих имена ексцерпираних из новинске грађе, запажамо да се проблеми са прилагођеним писањем

ових имена, оличени у различитим варијацијама форме, срећу најчешће⁴ у следећим случајевима:

2.1. Преношење графеме І (фонеме /i/)

Реч је углавном о преношењу фонеме /i/ у „новом” затвореном слогу на месту некадашњег /о/ или /е/ (тзв. икавизам), што је специфична црта украјинског језика. У већини случајева, реч је о суфиксу -ів-, коме у српском и другим словенским језицима одговара суфикс -ов-, односно -ев-.

Различите варијанте преношења имена која садрже фонему /i/ нису запажене само код назива већих украјинских градова, који су српском читаоцу одавно познати и имају своје устаљене форме. Новинари овде без изузетка поштују начело изражено у подтачки 197. а. *Правописа српскога језика*: „У прилагођеном писању имена најважнији је циљ постојаност облика свих важнијих имена, да би се поуздано знало како код нас гласе” (Пешикан и др. 2010: 173):

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Київ	Кијев	Кијев	Кијев
Харків	Харков	Харков	Харков
Львів	Лавов	Лавов	Лавов

Табела 1

Традиционални облици чувају се и при писању назива *Дніпро – Дњепар*, као и града и области са називом ове реке у основи. Међутим, чим се појави непознати топоним, појављују се и различите варијанте преношења:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Дніпро (река)	Дњепар	Дњепар	Дњепар
Дніпро (град)	---	Дњепар	Дњепар
Дніпропетровська област	Дњепропетровска област	Дњепропетровска област	Дњепропетровска област
Дніпрорудне	Дњепрорудне	Дњепрорудне	Дњепрорудне
	Дњипрорудне	---	Дњипрорудне

Табела 2

⁴ Поред колебања и одступања наведених у даљој анализи јављају се и нека друга представљена у појединачним властитим именима, као што су бројни примери изостављања протетичког в у топониму *Вугледар* (в. Табелу 7), чиме се његов српски лик удаљава и од фонетске од графичке форме у украјинском језику, или изостављање интервокалског ј при преношењу топонима *Маріуполь* као *Мариуполь* (такође у картографским изворима), што је у складу са његовом украјинском (као и руском, енглеском) графичком формом, али не и са једним од основних начела српског правописа изложеним у тачки 197. г. (Пешикан и др. 2010: 174).

Код само два топонима нема колебања при преношењу фонеме /i/ у различитим текстовима и/или на различитим порталима. У једном случају /i/ је пренето помоћу графеме И, која је уједно најближа украјинској фонему, у другом помоћу графеме Е:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Яворів	Јаворив	Јаворив	Јаворив
Чорнобаївка	Чернобајевка	Чернобајевка / Чорнобајевка	---

Табела 3

У већини случајева уочавамо различите варијанте преношења имена која садрже ову фонему, а веома често се различити начини писања срећу у различитим текстовима на једном те истом веб-порталу:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Івано-Франківськ	Івано-Франковск	Івано-Франковск	Івано-Франковск
	Івано-Франкивск	---	Івано-Франкивск
Фастів	---	Фастив	
	---	---	Фастово
Оріхово-Василівка	Орихово-Василовка	---	---
	---	Орихово-Василивка	---
Авдіївка	Авдејевка	Авдејевка	Авдејевка
	Авдијивка	Авдијивка	---
	---	Авдијевка	Авдијевка
Часів Яр	Часов Яр	---	Часов Яр
	Часив Яр	Часив Яр	---

Табела 4

Веома често у једној речи проблем представља не само преношење фонеме /i/, већ двеју или више фонема (углавном фонеме /h/ и меких сугласника) и онда се појављује неколико графичких ликова истог властитог имена. Оваквих примера је у нашој грађи веома много, овде ћемо навести само неке од њих:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Миколаїв	Николајев	Николајев	Николајев
	---	Миколајев	Миколајев
	---	Миколајив	---
Чернігів	Чернигов	Чернигов	Чернигов
	Чернихов	Чернихов	Чернихов
	Черњихов	Черњихов	Черњихов
	Чернихив	Чернихив	Чернихив

<u>Горлі</u> вка	<u>Горл</u> овка	---	<u>Горл</u> овка
	---	<u>Хорл</u> ивка	---
Біло <u>г</u> орівка	Бело <u>г</u> оровка	---	---
		Било <u>х</u> оривка	
	---	Било <u>г</u> оривка	Било <u>г</u> оривка
Васил <u>ь</u> ків	Васил <u>д</u> ков	Васил <u>д</u> ков	Васил <u>д</u> ков
	---	Васил <u>д</u> кив	Васил <u>д</u> кив
	Васил <u>д</u> ков	---	---
	---	---	Васил <u>ь</u> кив
Кост <u>я</u> нтинівка	Кон <u>с</u> тантиновка	Кон <u>с</u> тантиновка	Кон <u>с</u> тантиновка
	---	Кост <u>ј</u> антиновка	Кост <u>ј</u> антиновка
	---	Кост <u>ј</u> антинивка	---
<u>О</u> ленівка	<u>Ј</u> еленовка	---	---
	---	<u>О</u> ленивка	---

Табела 5

Осим примера са суфиксом -ів-, проблеми с преношењем фонеме /i/ карактеристични су и за друге позиције (укључујући и /i/ пореклом од /ѣ/), често у комбинацији с другим проблемима:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
<u>Р</u> івне	<u>Р</u> ивне	<u>Р</u> ивне	<u>Р</u> ивне
	Ровно	---	Ровно
Біла Церква	Била Церква	Била Церква	Била Церква
	---	---	Бела Церква
Сіверськ	---	---	Сиверск
	---	---	Северск
Краснопілля	Краснопоље	Краснопоље	---
Запоріжжя	Запорожје	Запорожје	Запорожје
	---	---	Запорођа
	---	Запорижја	---
<u>І</u> рпінь	<u>І</u> рпињ	<u>І</u> рпињ	<u>І</u> рпињ
	Ірпин	Ірпин	Ірпин
	Ірпењ	---	Ірпењ

Табела 6

Што се тиче антропонима, до проблема с преношењем фонеме /i/ долази код имена *Сергій*, *Олексій* и *Андрій*, о којима ће бити речи ниже.

2.2. Преношење графеме Г (фонеме /h/)

Друга велика група примера одражава проблем с преношењем графеме Г, односно фонеме /h/. Овај проблем има више извора: 1) при транслитерацији – постојање исте графеме (Г) у украјинском и српском језику за обележавање различитих фонема; 2) при транскрипцији – најближи аналог украјинској фонеме /h/ је српска фонема /x/ која се обележава графемом Х, истовремено у украјинском језику постоји и одговарајућа фонема /x/; 3) украјинска фонема /h/ потиче од исте фонеме као и српска фонема /г/, односно од прасловенског задњонепчаног експлозивног /г/ (Жовтобрюх та ін. 1980: 63 –64), те се среће у речима истог корена – *Бог* (нпр. у антропониму *Богдан*), *город* – *град* (нпр. у топониму *Вишгород*), *вугілля* – *угаљ* (нпр. у топониму *Вугледар*) и сл.

Према важећем правопису српског језика ова фонема преноси се са ослонцем на писмо, односно помоћу графеме Г. То је уједно једина украјинска фонема за коју правопис прописује јасно правило (подтачке 200. г. и д.).

Осим примера наведених у Табели 5, у нашем корпусу срећу се и бројни други примери. Само се једна лексема свуда среће у истом графичком лику, и то са употребом графеме Г – топоним *Луганськ* – срп. *Луганск*.

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Луганськ	Луганск	Луганск	Луганск
Енергодар	Енергодар	Енергодар	Енергодар
	---	Енерходар	Енерходар
Вишгород	Вишгород	---	Вишгород
	Вишхород	Вишхород	Вишхород
Перемога	Перемога	---	---
	Перемоха	Перемоха	---
Гостомељ	Гостомељ	Гостомељ	Гостомељ
	Гостомел	Гостомел	Гостомел
	Хостомел	Хостомел	Хостомел
	---	Хостомељ	---
Вугледар	Вугледар	Вугледар	Вугледар
	Угљедар	---	Угљедар
	Угледар	---	Угледар
	Вухледар	Вухледар	---

Табела 7

Доста колебања уочава се и у писању украјинских презимена:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Шмигалъ	Шмигал	Шмигал	Шмигал
	Шмигалъ	---	Шмигалъ
	Шмихал	Шмихал	Шмихал
Герман Галущенко	Герман	---	Герман
	Галушченко	---	Галушченко
	Херман	---	Херман
	Галушченко	---	Галушченко
Геращенко	Херман	Херман	Херман
	Халушченко	Халушченко	Халушченко
	Герашченко	Герашченко	Герашченко
Олег Синегубов	Херашченко	---	Херашченко
	Олег Синегубов	---	Олег Синегубов
	Олех Синегубов	---	Олех Синегубов
	---	---	Олех Синехубов
	---	Олех Синехубов	Олех Синехубов

Табела 8

Као што се види из неких примера у Табели 8, колебања постоје и у бележењу имена. Осим имена *Олег* и *Герман*, постоји више начина преношења имена *Сергій* – *Сергеј*, *Сергиј* и *Серхиј*. Фонема /ћ/ у имену *Ігор* се по правилу преноси помоћу графеме Г, мада смо нашли и један пример употребе слова Х на сва три портала. Овде је, међутим, извор вести био текст на енглеском језику (Си-Ен-Ен), у коме су име и презиме градоначелника Харкова – *Ігор Терехов* – дати у латиничној транскрипцији, на шта указује и преношење украјинске фонеме /х/ комбинацијом графема КХ и у српском тексту – *Ихор Терехов*: Gradonačelnik Harkova Ihor Terekhov izjavio je sinoć da je u granatiranju u ponedjeljak poginulo devet civila, od čega troje dece, prenosi CNN (<https://nova.rs/vesti/svet/ukrajina-rusija-rat-harkov-kijev-najnovije-vesti/>). Име *Євген* преноси се углавном уз употребу графеме Х – *Јевхен*, а *Ольга* графеме Г – *Олга*.

2.3. Преношење фонеме /о/ на почетку речи

Док проблем преношења фонеме /ћ/ има више извора, до проблема са фонемом /о/ долази у вези са адаптацијом имена у којима се среће одговарајућим именима у српском језику, која су задржала старији лик. У украјинском језику, пак, у одређеним условима још је у периоду пре појаве писаних споменика дошло је до алтернације [је] у [о] на почетку речи, упор. *озеро* и *језеро*, *один* и *један*, *олень* и *јелен* и сл. (Жовтобрюх та ін. 1980: 55), а у именима грчког порекла кратко [а] на почетку речи перцепирало се као [о] (Жовтобрюх та ін. 1980: 63). Највише варијанти у писању јавља се код имена Олександр, које се преноси час са О, час са А на почетку, са непостојаним А или без њега, или чак са Е у последњем слогу (у овом случају очито је реч о преводу изворног текста са енглеског језика, где грчко име *Αλέξανδρος* фигурира у облику *Alexander*):

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Олександр	Александр	Александр	Александр
	Александр	Александр	Александр
	Олександр	Олександр	Олександр
	Олександр	Олександр	Олександр
	---	Олександр	Олександр

Табела 9

Више варијанти преношења има и име *Олексій*, код кога је проблематично и преношење фонеме /i/:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Олексій	Алексеј	Алексеј	Алексеј
	Алексиј	Алексиј	Алексиј
	---	Олексиј	Олексиј

Табела 10

Иницијално О на месту некадашњег [је] понекад се преноси као ЈЕ (као што смо видели на примеру топонима *Оленівка* у Табели 5), али, када је реч о женском имену *Олена* (углавном је реч о текстовима у којима се помиње супруга украјинског председника Олена Зеленска), у нашем се корпусу оно преноси искључиво као О.

2.4. Преношење меких фонема

Правопис српскога језика не дефинише посебно принципе преношења украјинских меких сугласничких фонема будући да нема посебно поглавље посвећено украјинском језику. Међутим, у поглављу посвећеном руском језику, у тачки 250, дата су детаљна правила за преношење руске графије у комбинацијама различитих сугласника са графемама за означавање мекоће (Я, Ю, Ъ), којима је предвиђено преношење мекоће фонема /л'/ и /н'/, а која су применљива и на украјински језик (Пешикан и др. 2010: 217–220). Од ових правила, међутим, често се одступа у новинским текстовима, због чега се неретко појављују различите варијанте писања истих властитих имена:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Чернігів	Чернигов / Чернихов	Чернигов/ Чернихов	Чернигов/ Чернихов
	Черњи́хов	Черњи́хов	Черњи́хов
Рове́ньки	Рове́ньки	---	---
	Ровенки	---	---
Воли́нь	Волин	---	---

Шмигалъ	Шмигал/ Шмихал	Шмигал/ Шмихал	Шмигал/ Шмихал
	Шмигалъ	---	Шмигалъ
Оболоњ	---	Оболон	---
	Оболоњ	---	---
Уманъ	Уман	Уман	
Гостомелъ	Гостомелъ	Гостомелъ / Хостомелъ	Гостомелъ
	Гостомел / Хостомел	Гостомел / Хостомел	Гостомел / Хостомел
Ірпінь	Ірпињ / Ірпењ	Ірпињ	Ірпињ / Ірпењ
	Ірпин	Ірпин	Ірпин
Ворзелъ	Ворзел	Ворзел	---

Табела 11

Проблеми се уочавају и са фонемом /д’/, мада је правописом јасно одређено да се мекоћа преноси помоћу графеме Ј, односно да се ова фонема транскрибује комбинацијом знакова Д и Ј, а не графемом Ћ:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Бердянськ	Бердјанск	Бердјанск	---
	Бердијанск	---	Бердијанск
	Берђанск	---	Берђанск
Бородянка	Бородјанка	---	---
	Борођанка	---	Борођанка

Табела 12

2.5. Остале варијације и одступања

Варијације наведене ниже, у Табели 11, повезане су различитим фонетским променама у прасловенским коренима и адаптацијама страних имена у украјинском језику, за чија појединачна објашњења у овако конципираном раду немамо довољно простора. Код неких од властитих имена такође је очит утицај и руског језика као језика посредника, било при ранијим преношењима ових имена, чиме се утврдио за српски језик уобичајенији графички и фонетски лик (нпр. *Чернобиљ*, *Николајев*), било при преношењу одговарајућег текста из руског извора.

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Слов’янськ	Славјанск	Славјанск	Славјанск
	---	Словјанск	Словјанск
Чорнобиљ	Чернобиљ	Чернобиљ	Чернобиљ
	Чернобил	Чернобил	Чернобил
Чорнобаївка	Чернобајевка	Чернобајевка	---

Чорноморськ	Черноморск	---	Черноморск
Миколаїв	Николајев	Николајев	Николајев
	---	Миколајев	Миколајев
	---	Миколајив	---
Микола	Никола	Никола	---
	Николај	Николај	Николај
	Микола	Микола	Микола
Володимир	Владимир	Владимир	Владимир
	Володимир	Володимир	Володимир
Костянтинівка	Константиновка	Константиновка	Константиновка
	---	Костјантиновка	Костјантиновка
	---	Костјантинивка	---
Дмитро	Дмитро	Дмитро	Дмитро
	Дмитри	Дмитри	Дмитри
	Дмитриј	---	Дмитриј
Михайло	Михаил	Михаил	Михаил
	Михаило	Михаило	Михаило
	Михајло	Михајло	Михајло
Петро	Петро	Петро	Петро
	Петар	---	

Табела 13

Најчешће се у текстовима сусрећу имена *Володимир* (Зеленски) и *Дмитро* (Кулеба), код којих се на свим порталима уочавају различите варијације, понекад и у једном те истом тексту:

*Председник Украјине **Владимир** Зеленски је током посете Одеси открио локацију тајне базе у лучком делу града (...). Украјински председник **Володимир** Зеленски ишао је у тајну базу наводно да уручи награде оператерима поморских дронова Оружаних снага Украјине и тако открио координате војног објекта (...). Меркурис сматра да је руска војска пратила кретање **Володимира** Зеленског, открила локацију базе, а затим је напала (<https://www.politika.rs/scc/clanak/603614/Zelenski-otkrio-Rusima-lokaciju-za-izradu-pomorskih-dronova>)*

2.6. Презимена и топоними придевског типа

Правопис српскога језика за властита имена овог типа (а конкретно за руска двочлана имена с придевом) у подтачки 251. б. оставља могућност двојаког преношења при њиховој употреби у номинативу – са сажетим придевским наставцима, односно са граматичким прилагођавањем, уз навођење украјинског топонима у оном облику у коме је он присутан у руском језику – *Кривой*

Рог (укр. *Кривий Ріг*) – *Криви Рог* и са граматички неприлагођеним, несаженим придевским наставцима „ради аутентичнијег преношења имена (нарочито често кад се руски придев теже доводи у везу са нашим)” (Пешикан и др. 2010: 221). Ово правило применљиво је такође и на украјински језик, те се у текстовима срећу различите варијанте преношења оваквих презимена:

УКР	НОВОСТИ	НОВА	ПОЛИТИКА
Залужний	Залужни	---	Залужни
	Залужњи	Залужњи	Залужњи
	Залужниј	Залужниј	---
Межевий	---	Јевхен Межеви	---
Сирський	Сирски	Сирски	Сирски
	Сирскиј	Сирскиј	Сирскиј
Садовий	Садовиј	Садовиј	Садовиј
	Садови	---	Садови
	Садовој	---	---
Лиховий	Лиховиј	Лиховиј	Лиховиј
	Лихови	Лихови	Лихови
	Лиховој	---	---
Живицький	Живицки	---	Живицки
	Живицкиј	---	---

Табела 14

Правопис у подтачкама 199.а и б. прописује да словенска презимена придевског облика треба уклопити у систем тако што ће се она мењати као придеви, чак и онда када номинатив остављамо неприлагођен (Пешикан и др. 2010: 176–177), а у подтачки 251. г. за руска презимена на *-ий* наглашава да је наша придевска промена за њих обавезна (Пешикан и др. 2010: 221). Новинари, међутим, често не осећају придевску природу ових презимена, те преузимајући неприлагођени облик, често греше у њиховој промени⁵. Овакве грешке

⁵ Слични проблеми јављају и приликом промене украјинских топонима *pluralia tantum* са наставком *-и*, који се често схватају као једински облици и мењају по обрасцу промене позјамљеница на *-и* типа *такси*: *Процурео амоніјак из фабрики код Сумија, погођена цистерна* (<https://www.politika.rs/scc/clanak/502556/Procureo-amonijak-iz-fabriке-kod-Sumija-pogodena-cisterna>); *Погинула једна особа, нет рањено у близини Черкасија* (<https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1129857/najnovije-vesti-rat-ukrajini-2022-vesti-fronta-moskva-kijev-vladimir-putin-vladimir-zelenski-blog-uzivo>); *У близини Кринкија у правцу Херсона, прекинута је још једна ротацја јединица ВСУ* (<https://www.novosti.rs/planeta/svet/1347618/uzivo-rat-ukrajini-blog-uzivo-najnovije-vesti-minuta-minut-ukrajina-rusija>); *Ваздушна опасност била је проглашена на територији целе Украјине док медији извештавају о експлозијама у Дњепропетровску, Хмељницкију, Лавову, Ивано-Франковску, Черкасију* (<https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1350292/poljska-podigla-avijaciju-novi-veliki-napad-rusa-ukrajinu>).

срећу се у текстовима на свим порталима: *Блиски сарадник генерала Залужнија елиминисан у Донбасу током удара руске војске* (<https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1212678/rat-ukrajini-ukrajina-rat-ruska-armija-ukrajinska-vojska/komentari/svi>); *Срео сам се с генералом Залужнијем и захвалио му на две године службе* (<https://nova.rs/vesti/svet/smenjen-zaluzni-zelenski-imenovao-sirskog-za-novog-vrhovnog-komandanta-ukrajine/>); *У том контексту може се посматрати и изјава градоначелника Лавова, Андреја Садовија* (<https://www.politika.rs/sr/clanak/628368/Da-li-ce-operacija-Kursk-skupo-kostati-Ukrajinu>); *Ваздушна опасност била је проглашена на територији целе Украјине док медији извештавају о експлозијама у Дњепропетровску, Хмељницькију, Лавову, Ивано-Франковску, Черкасију* (<https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1350292/poljska-podigla-avijaciju-novi-veliki-napad-rusa-ukrajinu>).

Поменућемо овде и проблеме са преношењем украјинских топонима насталих поименичавањем придева у облику средњег рода, као што су *Рівне*, *Красне*, *Хатне* и сл. Ови топоними преносе се у облику који одступа од изворног, украјинског, најчешће у текстовима на порталу *Новости* који је у једном периоду преносио руска саопштења у којима се детаљно набрајају места око којих се воде борбе или која су заузета, те њихови називи фигурирају у оном облику у којем функционишу у руском језику: *Хромове* као *Хромово* (ређе као *Хромове*), *Ласточкине* као *Ласточкино* (такође, ређе *Ласточкине*), *Гречишкине* као *Гречишкино*, *Новомайорське* као *Новомајорскоје*, *Микільське* као *Николскоје*, *Николское* и *Николско*, *Красне* као *Красноје* и *Красное*, *Хатне* као *Хатноје* и *Хатное* итд. Нешто ређе овакви текстови се срећу и на порталу *Политике*, такође са облицима карактеристичним за руски језик: *Липовскоје*, *Передовоје*, *Карјерноје Пријутное*, *Октјабрскоје Новомајскоје*, *Березовоје*, *Јасноје*, *Благодатное* итд. Назив града *Рівне*, пак, углавном на свим порталима фигурира у облику преузетом из украјинског језика, односно као *Ривне*. И овде се јављају проблеми са деклинирањем, те у корпусу наилазимо примере са именичким наставцима: *Напад је извршен на више циљева у градовима који се протежу од Житомира, Винице и Ривна на западу до Дњепра и Полтаве у централној Украјини, преноси Ројтерс* (<https://www.politika.rs/scc/clanak/541638/rusija-ukrajina-raketni-udari>), *Мештани Луцка и Ривна позивају се да остану у склоништима, пишу украјински медији* (<https://www.novosti.rs/c/planeta/svet/1312561/rat-ukrajini-ukrajina-rat-ruska-armija-ukrajinska-vojska>).

2.7. Резултати анализе

Анализа језичког материјала прикупљеног на порталима *Новости*, *Политика* и *Нова* омогућила је да идентификујемо и класификујемо у шест група проблеме у прилагођеном писању украјинских антропонима и топонима. Уочене варијације графичких ликова украјинских властитих имена крећу се од максималног приближавања изворном фонетском, али и графичком облику, до одступања од њих уз максимално прилагођавање устаљеним ликовима прасловенских, али и страних основа, као и у правцу форми преузетих преко руског језика. Међутим, већина текстова на свим порталима написани су на

основу извора који нису на украјинском, већ на енглеском или руском језику. Ови извори нису увек наведени, али се често само на основу графичке форме украјинских властитих имена у њима могу лако идентификовати. Ликови као што су *Славјанск, Алешки, Каменка, Волчанск, Счастје, Благодатје, Ново-мајорскоје, Свободноје, Вербово, Мирно* недвосмислено указују на руске изворе. На изворе на енглеском језику највероватније наводи преношење звучне фарингалне фрикативне фонеме /i/ графемом Х, а фонеме /i/ графемом И, а недвосмислено – преношење фонеме /ц/ графемама ТС: *Казатск, Торетск, Мартсинкив* та фонеме /х/ графемама КХ или чак само К: *Терекхов, Баххмут Октирка, Волновака, Керсон*. При томе су аутори текстова на српском језику углавном механички вршили транслитерацију са руске ћирилице или енглеске латинице, не обраћајући пажњу на правописна правила српског језика. Форма властитих имена пренетих посредством енглеског језика, с обзиром да се енглески облици углавном базирају на украјинском стандарду за ћирилично-латиничну транслитерацију ДСТУ 9112:2021, ближа је аутентичном украјинском изговору.

Анализирајући транскрипционе грешке у српској штампи Л. Тотај међу три типа најучесталијих грешака, поред оних повезаних са применом „транскрипције по вокалном (фонетском) утиску” и „транскрипције по угледу на изворну графију”, издваја управо „транскрипцију по угледу на други (погрешни) језик” (Тотај 2023: 279), истичући посебно да је ова заблуда изражена приликом транскрибовања с белоруског и украјинског језика по угледу на руски језик (Тотај 2023: 280). Л. Тотају нису промакле ни погрешке услед „преузимања латинизоване графичке другога језика” при преношењу имена из руског језика, али и „осталих словенских језика којима је примарно ћирилично писмо” (Тотај 2023: 294).

3. Анализа картографске грађе

Као основа за овај део анализе послужили су новија издања школских атласа три издавача – Завода за уџбенике, Интерсистема и Klett (Грујић-Киш и др. 2024, Јовановић 2021, Шабић, Плазинић 2021). Анализиране су све карте на којима је потпуно или делимично представљена територија Украјине, при чему грађа није уједначена, јер атлас Интерсистема садржи детаљније карте од других двају. У анализи смо уочили иста колебања у преношењу украјинских властитих имена као она која смо идентификовали анализом медијских текстова:

1. Преношење графеме І (фонеме /i/): топоними који садрже ову графему на картама се углавном срећу у облику са графемом О или Е, која одговара њиховом устаљеном лику у српском језику или њиховој форми у руском: *Кијев, Лавов, Харков, Николајев/ Миколајев, Ивано-Франковск, Шепетовка, Фастов, Васиљевка, Орехов, Горловка, Кам. Подолски/ Кам. Подољскиј, Иљичовск/ Иличевск, Черновци, Ровно, Тернопољ, Крижопољ, Нежсин, Беловодск* итд. Веома ретко среће се графема И: *Старобилс (Старобільськ), Чернихив* (Јовановић 2021), *Чернивци, Чернигив, Фастив, Макијивка* (Шабић, Плазинић 2021), *Чернихив/Чернигов* (Грујић-Киш и др. 2024).

2. Преношење графеме Г (фонеме /h/): ова фонема углавном се преноси графемом Г: *Кировоград, Красноград, Ужгород, Червоноград, Геническ, Горловка, Криви Рог, Говерла, Гајсин, Горин, Нови Буг*. Неочекивани изузетак представља топоним *Луганськ*, који је у два атласа пренет као *Луганск* (Јовановић 2021, Зорица Грујић-Киш 2024), али у једном као *Луханск* (Шабић, Плазинић 2021). У два атласа фонема /h/ у топониму *Чернігів* пренета је графемом Х – *Чернихив* (Јовановић 2021), с тим што је у једном уз облик *Чернихив* у загради наведена и форма *Чернигов* (Грујић-Киш и др. 2024), док у трећем атласу фигурира облик са Г (али и са И на месту суфикса -iv!): *Чернигив* (Шабић, Плазинић 2021).

3. Преношење фонеме /o/ на почетку речи: у нашој грађи нашли смо само два оваква топонима, и у оба је иницијално /o/ пренето графемом А: *Александрја, Актирка* (Јовановић 2021), односно *Ахтирка* (Шабић, Плазинић 2021).

4. Преношење меких фонема: меке фонеме углавном се преносе у складу са правописним правилима: *Мелитопољ, Никопол, Ковел, Умањ, Кам. Подолскиј* (али *Волинско-Подолско побрђе*), *Тернопол, Коростењ, Хмељницькиј, Мариупол, Припјат, Бердјанск* итд. али ни број примера у којима је мекоћа занемарена није мали: *Уман, Чернобил, Кам. Подолски* (Јовановић 2021), *Коростен* (Јовановић 2021, Шабић, Плазинић 2021), *Мариупол* (Шабић, Плазинић 2021, Зорица Грујић-Киш 2024), *Ковел* (Јовановић 2021, Зорица Грујић-Киш 2024), *Горин, Берданск* (Зорица Грујић-Киш 2024).

5. Топоними придевског типа: срећу се у малом броју примера, преносе се двојако – у граматички прилагођеном облику: *Кам. Подолски, Нови Буг*, и без сажимања придевског наставка: *Кам. Подолскиј, Хмељницькиј*. Они облика средњег рода или двочлани називи женског рода неретко су пренети из руског језика: *Троицкое, Чутово, Сватово, Енакијево* (Јовановић 2021), *Белаја Церков* (Јовановић 2021, Зорица Грујић-Киш 2024).

6. Остали проблематични топоними преносе се углавном у оном лику који одудара од њихове форме у украјинском језику, а близак је руском облику: *Жолква, Казатин (Козятин)* (Јовановић 2021), *Николајев, Славјанск* (Јовановић 2021, Шабић, Плазинић 2021), *Псјол* (Зорица Грујић-Киш и др. 2024). Топоним *Миколаїв* пренет је у атласу Завода за уџбенике као *Миколајев*. За картографе је проблем представљала и украјинска фонема /дз/, која је у топониму *Дніпродзержинськ* пренета или као Ц – *Дњепроцержинск* (Јовановић 2021) или као Ђ – *Дњепрођержинск* (Зорица Грујић-Киш 2024). Само у атласу издавача Klett фигурира нови назив града (од 2016. године) у оном лику који одговара украјинском језику: *Камјанске* (Шабић, Плазинић 2021).

Анализа ове врсте грађе показује да у српској картографији када су у питању украјински топоними влада неусаглашеност и велика хаотичност. Ова појава има и своје добре стране, јер због непостојања устаљених форми у домаћој картографији (в. тачку 200 г. у важећем правопису), отвара могућност за измене у правцу приближавања топонимских ликова у српском њиховом изворном облику у украјинском језику. Треба напоменути и да анализиране карте

садрже одређени број грешака који понекад топоним могу учинити и непрепознатљивим. посебно у атласу који је издао Интерсистем с обзиром да је најдетаљнији: *Чрмолинци (Ярмолинці), Жмерика (Жмеринка), Јагатин (Яготин), Кнотоп (Конотоп), Просјани (Просяна), Првомајски (Первомайськ), Алчевски (Алчевськ), Смир (Стир)*.

4. Анализа превода

Будући да је анализа текстова на порталима и картографске грађе показала да су украјинска властита имена преношена у већини случајева из извора на другим језицима, односно посредством руског и енглеског језика, ради потпуније слике ситуације са прилагођеним писањем украјинских имена у српском језику анализирали смо њихово преношење у књижевним преводима, који су сачињени непосредно са украјинског језика. За ово истраживање ограничили смо се именима и презименима аутора дела преведених у XXI веку⁶.

Наша анализа решења за шест идентификованих потешкоћа показала је следеће:

1. Преношење графеме І (фонеме /i/): ова фонема преноси се доследно графемом И: *Јакив (Савченко), Свитлана (Жалоб, Пиркало), Лукив (Микола), Андриј (Бондар, Љупка/Љубка), Сергиј (Жадан, Шчученко)*;

2. Преношење фонеме /o/ на почетку речи: ова фонема преноси се доследно графемом О: *Олександар (Афанасјев-Чужбински, Корсун, Олес, Ирванец, Довженко, Хаврош, Витер, Масљаник) / Олександр (Бојченко, Ирванец); Олекса (Слисаренко)*;

3. Преношење меких фонема: украјински меки сугласници преношени су у складу са правописним правилима: *Васиљ (Стефаник, Махно, Стус, Симоненко, Габор итд.), Куљбак (Лидија), Кисељов (Леонид), Вољвач (Павло), Иљченко (Олес), Дмитро (Фалківски), Дзјубенко (Наталија), Рјабчук (Микола), Андрусјак (Иван)*.

Одступања се уочавају само код преношења фонеме /д'/, која се преноси час као ДЈ, час као Ђ: *Голоборођко/ Холоборођко (Васиљ), Циперђук (Иван); Федјук (Тарас), Мидјањин (Василиј)*.

4. Презимена придевског типа: преносе се у граматички прилагођеном облику: *Завгородни, Шчавурски, Смотрици, Величковски, Котљаревски, Боровиковски, Рудански, Риљски, Лубкивски, Рудници, Сливински* итд. са једним изузетком *Стронговскиј (Иља)*.

⁶ Имена и презимена аутора анализирана су према наводима *Библиографије историје рецепције украјинске књижевности у српској култури* Тање Гаев (Гаев 2025). Још детаљнију слику свакако би дала и анализа преношења антропонима и топонима у самом тексту ових дела, за коју овде немамо простора.

5. Остали проблематични антропоними: преносе се углавном према њиховој украјинској фонетској и/или графичкој форми: *Володимир* (Самијленко, Сосјура, Виниченко, Јешкиљев, Назаренко, Свидзински, Цибуљко, Диброва), *Дмитро* (Павличко, Фаљківски), *Микола* (Воробјов, Костомаров, Зеров, Руденко, Винграновски, Лукив, Рјабчук), с једним изузетком – *Никола Хвиљов* (овде је присутна и модификација презимена *Хвиљовий*).

Варијације се уочавају само при преношењу два имена: *Костянтин* – *Константин/ Костјантин* (Москалец) и *Михайло* – *Михајло* (Шевченко) /*Михаил* (Коцјубински).

6. Преношење графеме Г (фонеме /h/): ова фонема двојако се преноси, помоћу графема Г и Х, примери су представљени у Табели 15:

Г	Х
Григориј (Чубај, Сковорода)	Хрихориј (Чубај)
Герасим (Смотрички)	---
Јевген (Мисило) Јевгенија (Кузњецова)	Јевхен (Малањук) Јевхен (Плужник)
Богдан-Игор (Антонич) Игор (Римарук, Сичовик)	Ихор (Калинец) Ихор (Сичовик)
Богдан (Бојчук, Рубчак)	Бохдан (Бојчук, Рубчак)
Сергиј (Жадан, Шчученко)	---
Голоборођко (Васиљ)	Холоборођко/ Холоборотко (Васиљ)
Галина (Паламарчук, Пагутјак, Крук)	Халина (Паламарчук)
Грабовски (Павло)	---
Винграновски (Микола)	---
Завгородни (Јуриј)	---
Моруга (Васиљ)	---
Габор (Васиљ)	---
Олег (Лишега, Миколајчук-Низовец)	---
Багрјана (Ана)	---
Гончар (Назар)	---
---	Хана (Свитлична, Чубач)
---	Хаврош (Олександр)

Табела 15

Као што се из табеле види, број примера са употребом графеме Г нешто је већи, што је и разумљиво, с обзиром да је такво решење у складу са правописном нормом српског језика. Примери употребе графеме Х сведоче, пак, о тежњи преводаца да графички лик украјинских имена приближе њиховом аутентичном изговору. Понекад се у истом издању срећу различити начини

преношења фонеме /h/, на пример у антологији *У инат ветровима: антологија украјинске поезије: XVI–XX век* (Поповић 2002) ова фонема пренета је помоћу графеме Г у именима, односно презименима *Герасим, Игор, Богдан, Галина, Винграновски, Завгородни, Моруга* а помоћу графеме Х у имену *Јевхен* и презимену *Холоборођко*. У антологији пак *Жигосани: Антологијски избор из украјинске поезије XX века* (Роровић и др. 2024) ова фонема доследно се преноси графемом Х.

5. Закључак

На основу анализираних грађа може се закључити да при преношењу украјинских властитих имена на српски језик влада велика разноликост, која је посебно уочљива у текстовима који се објављују на српским информативним порталима и у картографији. Поготово су бројни примери преношења украјинских топонима и антропонима према оном облику који они имају у руском језику, а није занемарљив ни број оних примера у којима се одступа од постојећих правописних норми.

Најмање недоследности, истовремено уз употребу графичких ликова који су најближи фонетском и/или графичком облику који анализирана властита имена имају у украјинском језику, запажамо при преношењу имена и презимена аутора дела преведених на српски језик непосредно са украјинског језика. Колебање запажамо само у преношењу фонеме /h/ уз све израженију тенденцију употребе графеме Х, којом се обележава српска фонема /x/, најближа украјинској. Може се сматрати да на овај начин аутори превода и/или приређивачи, уредници изражавају свој став који се коси са тренутном правописном нормом. Као што смо већ напоменули *Правопис српског језика* у подтачкама 200. г. и д. прописује њено преношење помоћу графеме Г (Пешикан и др. 2010: 178–179), иако за њој блиске фонеме, рецимо у русинском и чешком језику, предвиђа преношење помоћу графеме Х. Овакво решење се, што се тиче русинског, објашњава узусом: „Уобичајено је да се русинско Г (струјни звучни сугласник) преноси као х (*Хавријил, Хорњак*), а за глас једнак нашем з Русини имају посебно модификовано слово (с ресицом навише)” (Пешикан и др. 2010: 179). Међутим, оваква графема и одговарајућа фонема (звучни експлозивни задњонепчани сугласник /g/), иако се срећу у ограниченом броју речи, постоје и у украјинском језику, што може бити аргумент ЗА преношење фонеме /h/ графемом Х. Што се тиче узуса, у *Правопису* се даље у овој подтачки наводи: „За наше Украјинце немамо података да ли је створен постојан узус; њихова имена типа ГАВРИЛО, ГОЛОВЧУК, ГРУШЕВСКИЙ за нашу норму прихватљива су и у облику *Гаврило, Головчук, Грушевски* (како пишемо имена матичних Украјинаца) и у варијанти са х (ако им је ушла у обичај)” (Пешикан и др. 2010: 179). Дакле, правопис ипак оставља могућност употребе графеме Х за преношење украјинске фонеме /h/, уколико је створен одговарајући узус. С обзиром на све шире присуство украјинских властитих имена у медијима, већи број превода, како књижевних дела са украјинског,

тако и публикација друге врсте посвећених Украјини⁷, појаву већег таласа Украјинаца који су у Србију приспели након почетка рата 2022. године, а чији је долазак праћен издавањем различитих докумената на српском језику, може се рећи да се тај узус управо ствара, а различита правописна решења за имена „наших” и „матичних” Украјинаца могу унети само додатну конфузију у прилагођеном писању имена из украјинског језика.

У том смислу пред нашим славистима-украјинистима стоји задатак обраћања Одбору за стандардизацију српског језика и Пројектном тиму Матице српске за припрему измењеног, допуњеног и поправљеног издања Правописа са препорукама за преношење украјинских властитих имена, поготово ако имамо у виду да носилац пројекта проф. др Мато Пижурица истиче да је то „једно од питања за које ће нам за ново издање бити потребно ‘сензибилно’ подешавање транскрипционих решења, традиционалних по правилу с руским језиком као посредником, док ће се ‘све чешће [...] лична имена и презимена [вероватно и топоними у савременој комуникацији] преносити у форми која одговара савременом изговору у укр. и белор. језику’” (Пижурица 2022: 9). У свом излагању М. Пижурица се такође пита: „не знам да ли се задовољавамо обрадом у том поглављу⁸ украјинског и белоруског језика?” (Пижурица 2022: 15). Ове препоруке требало би да садрже и напомене о преношењу и промени украјинских топонима *pluralia tantum* (типа *Суми*), као и топонима средњег рода, како оних придевске форме (типа *Рівне*), тако и оних са наставком –а у номинативу (типа *Щастя*).

Уз препоруке требало би саставити и конкретан списак или речник украјинских властитих имена у коме би њихов украјински ћирилични облик био праћен званичном латиничном транслитерацијом (која се примењује у украјинским личним исправама, картографији, а према којој се и украјинска властита имена преузимају у енглески језик, који све чешће функционише као језик посредник, поготово у публицистичким и научним текстовима) и препорученом формом у српском језику и објавити га у електронској форми како би био доступан новинарима, историчарима, политиколозима и преводиоцима, укључујући и оне који превode текстове о Украјини и са других језика⁹.

⁷ Поменимо овде, на пример, издања Института за међународну политику и привреду – монографије др Драгана Петровића *Украјинска криза и украјинско-руски конфликт 2019–2022* (Београд, 2022) и др Владимира Трапаре *Русија и Украјина: порекло једне трагедије* (Београд, 2023), те зборник саопштења са националног скупа *Рат у Украјини : оно што знамо и оно што не знамо* (Београд, 2023).

⁸ Мисли се на поглавље „Прилагођено писање имена из страних живих језика (транскрипција)”.

⁹ Поменућемо, рецимо, две књиге у издању Библиотеке ХХ век: М. Великоња, *Украјинске вињете: записи о култури рата у суседству* (Београд, 2024) – превод са словеначког и А. Капелар, *Руси и Украјинци – неједнака браћа: од средњег века до данас* (Београд, 2023) – превод са немачког језика, односно роман Д. Капителмана *Формалност у Кијеву* (Београд: Блум, 2024), такође превод са немачког језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Борислав, Маројевић, Радмило, Тир, Михал (ур.) Транскрипција и превођење са словенских језика. Београд : Савез славистичких друштава СР Србије, 1988. [Vuković, Borislav, Marojević, Radmilo, Tir, Mihael (ur.) Transkripcija i prevođenje sa slovenskih jezika. Beograd : Savez slavističkih društava SR Srbije, 1988.]
- Дабих, Богдан. „Транскрипција са словенских језика (теоријски приступ и неке практичне недоумице).” [У:] Вуковић, Борислав, Маројевић, Радмило, Тир, Михал (ур.). Транскрипција и превођење са словенских језика. Београд : Савез славистичких друштава СР Србије, 1988: 35–42. [Dabić, Bogdan. „Transkripcija sa slovenskih jezika (teorijski pristup i neke praktične nedoumice).” [U:] Vuković, Borislav, Marojević, Radmilo, Tir, Mihael (ur.). Transkripcija i prevođenje sa slovenskih jezika. Beograd : Savez slavističkih društava SR Srbije, 1988: 35–42.]
- Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична грамати́ка української мови. Київ: Вища школа, 1980. [ZĤovtobriũkh M. A., O. T.Volokh, Samiĩlenko S. P., Slyn'ko I. I. Istorychna hramatyka ukraĩns'koĩ movy. Kyiv: Vyshcha shkola, 1980.]
- Пешикан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурица, Мато. Правопис српскога језика : екавско издање. – 2. изд. Нови Сад: Матица српска, 1994. [Pešikan, Mitar, Jerkovich, Jovan, Pižurica, Mato. Pravopis srpskoga jezika : ekavsko izdanje. – 2. izd. Novi Sad: Matica srpska, 1994.]
- Пешикан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурица, Мато. Правопис српскога језика – Измењено и допуњено екавско изд. Нови Сад: Матица српска, 2010. [Pešikan, Mitar, Jerkovich, Jovan, Pižurica, Mato. Pravopis srpskoga jezika – Izmenjeno i dopunjeno ekavsko izd. Novi Sad: Matica srpska, 2010.]
- Пижурица, Мато. „Концепција новог издања Правописа српског језика Матице српске.” [У:] Нови прилози српском правопису 2 (Зборник радова с научног скупа „Актуелна питања српског правописа” одржаног у Београду 23. октобра 2021). Ур. Вељко Брборић и Исидора Бјелаковић. Нови Сад: Матица српска, Београд: Одбора за стандардизацију српског језика, 2022: 7–18. [Pižurica, Mato. „Konceptija novog izdanja Pravopisa srpskog jezika Matice srpske.” [U:] Novi prilozi srpskom pravopisu 2 (Zbornik radova s naučnog skupa „Aktuelna pitanja srpskog pravopisa” održanog u Beogradu 23. oktobra 2021). Ur. Veljko Brborić i Isidora Bjelaković. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Odbora za standardizaciju srpskog jezika, 2022: 7–18.]
- Терзић, Богдан. „О украјинским именима.” Политика 06. 11. 1994: 14. [Terzić, Bogdan. „O ukrajinskim imenima.” Politika 06. 11. 1994: 14.]
- Терзић, Богдан. „О три украјинска назива.” Политика 15. 7. 2004: 20. [Terzić, Bogdan. „O tri ukrajinska naziva.” Politika 15. 7. 2004: 20.]
- Totaj, Luka. „Primena prilagođenog pisanja imena iz stranih živih jezika u srpskoj dnevnoj štampi.” Communication and Media 18/2, 2023: 273–304.

ИЗВОРИ

- Гаев, Тања. Библиографија историје рецепције украјинске књижевности у српској култури. Београд: Славистичко друштво Србије, 2025. [Gaev, Tanja. Bibliografija istorije recepcije ukrajinske književnosti u srpskoj kulturi. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2025.]
- Грујић-Киш, Зорица, Стојовић, Владан, Аргакијев, Стојан, Ристановић, Предраг. *Географски атлас за пети, шести, седми и осми разред основне школе*. 11. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2024. [Grujić-Kiš, Zorica, Stojović, Vladan, Argakijev, Stojan, Ristanović, Predrag. *Geografski atlas za peti, šesti, sedmi i osmi razred osnovne škole*. 11. izd. Beograd: Zavod za udžbenike, 2024.]
- Јовановић, Горан. *Географски атлас*. Београд: Интерсистем д.о.о., 2021. [Jovanović, Goran. *Geografski atlas*. Beograd: Intersistem d.o.o., 2021.]
- Шабић, Дејан, Плазинић, Тања. *Школски географски атлас света за основну и средње школе*. Београд: Klett, 2021. [Šabić, Dejan, Plazinić, Tanja. *Školski geografski atlas sveta za osnovnu i srednje škole*. Beograd: Klett, 2021.]
- <https://www.novosti.rs/>
<https://www.politika.rs/>
<https://nova.rs/>

Milena Ivanović

THE TRANSLITERATION OF UKRAINIAN PROPER NAMES TO THE SERBIAN LANGUAGE

SUMMARY

The issue of transferring Ukrainian proper names into the Serbian language has become highly relevant in recent years, due to the large number of texts in the media and the increasing number of translations, both from Ukrainian (mainly literary texts) and from other languages (texts of various types about Ukraine). This paper identifies problems in the transcription of Ukrainian anthroponyms and toponyms through the analysis of journalistic texts and, partially, geographical maps, and then discusses the solutions proposed by translators of literary texts for the identified issues. In news texts, we identified issues with the phonemes /i/, /fi/, and initial /o/, palatalized consonants, as well as adjectival surnames and toponyms, along with various other variations. Similar issues are observed in the forms of toponyms in cartographic sources. These problems arise primarily because Ukrainian proper names are not transferred based on sources in the Ukrainian language, but rather from sources in other languages, primarily Russian. When it comes to the names and surnames of authors of works translated directly from Ukrainian, fluctuations are mainly observed in the proper names that contain the phoneme /fi/, which is caused by the conflict between the prevailing orthographic norms of the Serbian language and the authentic pronunciation. We conclude that the transfer of Ukrainian proper names into Serbian is highly diverse and inconsistent, which indicates the necessity of formulating and presenting specific recommendations.

Keywords: orthography, proper names, anthroponyms, toponyms, phoneme, grapheme, media, translations, cartography, recommendations

Донецький національний
університет імені Василя Стуса
факультет іноземної та слов'янської філології

ЛІНГВОРИТОРИЧНІ СТРАТЕГІЇ ЗОБРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКІВ СЕРБСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

Автор статті послідовно доводить, що в заголовках найпопулярніших сербських інформаційних порталів (*Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs*) присутня риторика пропаганди, та аналізує мовні засоби, які використовують журналісти для впливу на свідомість читачів. Стверджується, що апеляційна функція заголовків є основною, а журналісти використовують заголовки для здійснення прихованого вигідного впливу з метою створення сприятливих політичних, ідеологічних, соціальних, економічних обставин під час реалізації панівною елітою зовнішньополітичного курсу. Автор на конкретних прикладах аналізує основні методи маніпулювання інформацією – дезінформування, диверсифікацію громадської думки та психологічний тиск.

Ключові слова: заголовок, спеціальні інформаційні операції, дезінформування «від зворотного», термінологічне «мінування», психологічний тиск, інформаційна та смислова війна.

RHETORICAL STRATEGIES OF THE REPRESENTATION OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR (BASED ON THE MATERIAL OF THE HEADLINES OF SERBIAN INTERNET PUBLICATIONS)

The article proves that the headlines of the most popular Serbian information portals («Blic», «Kurir.rs» and «Telegraf.rs») contain propaganda rhetoric, and analyzes the linguistic means used by journalists to influence the minds of readers. It is argued that the appeal function of headlines is the main one, and journalists use headlines to exert a hidden influence in order to create a favorable political, ideological, social, and economic environment during the implementation of the ruling elite's foreign policy course. The author analyzes the main methods of information manipulation using specific examples – disinformation, diversification of public opinion, and psychological pressure.

Keywords: headline, special information operations, disinformation «from the opposite», terminological «mining», psychological pressure, information and semantic warfare.

Вступні зауваги. Інтернет став неодмінною частиною нашого життя, включно із політичною його сферою. Все більше друкованих інформаційних видань змушені переходити у віртуальний простір, щоб утримати свого читача. За даними деяких досліджень (Živanović 2025) телебачення в Сербії залишається найпопулярнішим ЗМІ, проте молоді люди перевагу надають отриманню інформації з інтернет-порталів та соцмереж, при чому кількість

* bilozubnastja86@gmail.com

онлайн-публіки невпинно зростає. Звичайно, у переповненому новинами просторі інтернету посилюється змагання за увагу. Вона завжди була важливою, проте нині стала однією з найбільш вагомих ресурсів. Як зазначає в одному з інтерв'ю Ювал Харарі: «Тут постає питання: як завоювати увагу? Насправді найлегшим способом є не правда, а натиск на емоції» (Малинка 2025).

Саме з цих причин список найпопулярніших у Сербії інформаційних порталів (станом на червень 2024 року) очолили новини *Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs*, що ілюструють усі ознаки «жовтої преси»: сенсаційність, перекручування інформації, тенденцію спрощення, примітивізації, загальне зниження журналістських стандартів, переважання ілюстрації над текстом, зменшення кількості та якості сухих новин (політика, економіка і міжнародні відносини) та збільшення легких новин (скандалів, сенсацій, розваг, аморальної поведінки) (УСМ 2014: 8). Адже емоційний, а отже і суб'єктивний виклад інформації хоч і не відповідає вимогам якісної журналістики, проте найбільше привертає увагу читача та викликає сильні враження.

Domain	Real users	Real users (Daily average)	Views	Visits	ATS
All	4 421 808	2 481 134	1 010 397 394	-	3h 41m 47s
1 blic.rs	3 174 480	1 016 030	146 611 808	59 083 089	47m 23s
2 kurir.rs	3 011 616	895 952	191 336 075	58 196 573	1h 2m 34s
3 telegraf.rs	2 777 232	588 448	73 571 092	26 256 821	17m 30s
4 mondo.rs	2 649 264	464 704	45 614 700	20 151 145	15m 39s
5 novas.rs	2 646 096	564 549	60 863 293	27 599 904	26m 38s
6 espresso.rs	2 185 248	351 755	25 076 267	14 718 718	10m 43s
7 neslo.rs	2 134 224	434 262	44 541 609	20 586 065	23m 57s
8 alo.rs	2 130 768	345 880	36 044 907	14 902 464	16m 37s
9 novosti.rs	1 870 944	303 605	34 514 624	13 740 486	18m 58s
10 danas.rs	1 832 448	288 288	23 142 223	11 930 376	15m 54s

Список найпопулярніших інформаційних порталів станом на червень 2024 року за даними сайту Genius Audience

Враховуючи, що загальна кількість відвідувань вищенаведених порталів за місяць сягала майже 9 000 000, можна із впевненістю стверджувати, що інформація, розміщена на цих сайтах, впливає на формування громадської думки.

Доречним у цьому ключі буде згадати спостереження Георгія Почепцова, автора численних книг з інформаційних технологій. Вчений аналізує результати опитування понад 50 тисяч користувачів та зазначає, що за даними дослідження, основним джерелом новин є повсякденне відвідування домашньої сторінки фаворитів користувачів, мейнстримних новинних стрічок. Звичайно, це призводить до «ідеологічної ізоляції», адже користувачі переглядають статті лише свого політичного спектру, таким чином існують всередині власних «ехо-камер» (Почепцов 2025). Тому не варто не дооцінювати «жовту пресу», яка в Сербії та регіоні є надзвичайно популярною. Саме під скляним ковпаком наративів *Blic* та *Kurir.rs* живе суспільство, навіть не намагаючись почути іншу думку. Кожний користувач виробив власну «постправду», у якій почувається зручно та затишно. Проте Г. Почепцов робить слушне зауваження: «Постправду створюють не лише індивідуальні користувачі... Ще більше по-

стправда завжди була вигідна державам, адже вони люблять розказувати про одну правду та замовчувати іншу» (Почепцов 2025).

Виникає питання. Якщо постправда спотворює реальність, чим вона відрізняється від пропаганди? Г. Почепцов відповідає: «Різниця полягає лиш в одному – чи є спотворення випадковим чи системним. Пропаганда – це система неправди, постправда може бути природнім власним розумінням ситуації окремою людиною» (Почепцов 2025).

Виклад основного матеріалу. Спробуємо дати відповідь на питання, чи простежується в заголовках найпопулярніших сербських інформаційних порталів риторика пропаганди та які мовні засоби використовують журналісти для впливу на свідомість читачів. Об'єктом нашого дослідження слугували заголовки новин, присвячені висвітленню російсько-української війни. Ми проаналізували новини інтернет-порталів *Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs* за один місяць, тобто період від 5 червня по 5 липня 2024 року. На сайті *Blic* було розміщено 50 статей, на *Kurir.rs* 234 статті та на *Telegraf.rs* 58 статей, які торкаються теми російсько-української війни.

Заголовок є невіддільною та значущою частиною тексту. Дослідник журналістики В. Здоровега стверджує, що в назві «не лише закладена головна ідея виступу, вказано на предмет розмови, а й нерідко обраний ключ, підхід автора виступу, дається присуд явищу» (Здоровега 2004: 108). Вчений простежує еволюцію функцій заголовка: «Із зародженням журналістики заголовок лише виділяв певну публікацію з-поміж інших. Згодом утвердились називна або номінаційна функція, коли називається предмет розповіді. Інформаційна функція заголовка виявляється в тому, що він відображає більшою чи меншою мірою зміст названого твору чи рубрики. Апеляційна функція заголовка лежить у площині агітаційно-пропагандистській, з допомогою такого заголовка редакція й автор прагнуть певним чином вплинути на читача. Нарешті, заголовок може бути рекламним, щоб привернути увагу читацької чи глядацької аудиторії» (Здоровега 2004: 108).

Зрештою, більшість дослідників сходяться на думці, що головними функціями заголовка є *інформативна*, *апеляційна* та *комерційна* (Артамонова 2006: 107–112; Здоровега 2004; Кайдаш 2015: 62–64; Куценко 2002: 228–229).

Отже, апеляційна функція в заголовках новин є головною. Автор статті свідомо намагається нав'язати читачу певне ставлення до описаних подій. Сплановані дії, які передбачають вплив на свідомість людини та її поведінку за допомогою використання організованої інформації та інформаційних технологій вчені називають спеціальними інформаційними операціями. Основними методами СІО, які використовують відповідні структури для здійснення прихованого вигідного впливу з метою створення сприятливих політичних, ідеологічних, соціальних, економічних обставин під час реалізації панівною елітою зовнішньополітичного курсу є *дезінформування*, *пропаганда*, *диверсифікація громадської думки*, *психологічний тиск* та *поширення чуток* (Троян 2025). Використання усіх перерахованих методів можемо спостерігати на сторінках інтернет-порталів *Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs*.

За твердженням В. Петрика, найчастіше у світовій практиці застосовуються такі форми дезінформування та маніпулювання інформацією: тенденційне викладення фактів, дезінформування «від зворотного», термінологічне «мінування», психологічний тиск (Петрик 2025).

Тенденційне викладення фактів – форма дезінформування, яка полягає в упередженому висвітленні фактів або іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних (Петрик 2025). Як правило, за допомогою цього методу спеціально сформована інформація подається дозовано, до постійно висхідного напруження. Порівняємо для прикладу два заголовки: «*‘PITAJTE IH ZAŠTO NJIHOVA VLADA UBIJA RUSKU DECU’ Kremlj okrivio SAD za napad na Krim*» та «*LJUDI SU POD RUŠEVINAMA, DEČIJA BOLNICA JE OŠTEĆENA! Isplivali prvi snimci nakon napada na Kijev*». Обидві новини описують страшні за своєю суттю події, коли постраждали цивільні люди, зокрема і діти. Звичайно, саме на постраждалих дітях має бути зацентована увага. Проте перший заголовок викликає в читача сильні емоції, адже йдеться про «вбивство російських дітей», тоді як в другому заголовку «постраждала дитяча лікарня». При цьому в другому випадку не акцентується на громадянстві дітей. До того ж у першому заголовку ми бачимо логічний та граматичний суб’єкт – яскравий образ агресора «*NJIHOVA VLADA UBIJA RUSKU DECU*», натомість у другому заголовку маємо лише об’єкт «*DEČIJA BOLNICA JE OŠTEĆENA*», винуватець не називається.

Ще один приклад маніпулювання правдою – це зміщення акцентів. Наприклад, із заголовка «*VELIKI RUSKI RAKETNI NAPAD NA UKRAJINU! Eksplozije odjeknule U ZORU u Kijevu i Odesi, vazдушna uzbuna oglašena širom zemlje*» ми не отримуємо інформації про постраждалих. Загиблих на вказаних територіях в той день не було. Проте у заголовку зовсім не згадується Кривий Ріг, хоча саме там 12 червня постраждало 28 мирних жителів та 9 загинуло. За правилами журналістики для того, щоб привернути увагу читача, саме на людських жертвах зазвичай акцентується у заголовках. Але журналісти аналізованих інформаційних порталів свідомо цього не роблять, тим самим применшуючи людські жертви серед мирного населення заради створення позитивного іміджу Росії. Натомість заголовки про жертви серед російського цивільного населення «*DRON UBIO CELU PORODICU: Krvavo jutro u Kurskoj oblasti, među mrtvima i 2 deteta, bespilotna letelica pogodila STAMBENU ZGRADU*» викликає у читачів сильні емоції завдяки використанню лексем *вбити*, *кривавий*, *мертвий*, а образ України як агресора підкріплюється зумисним акцентом на невинності жертв – «*цілої родини*», «*двох дітях*» та мешканців «*житлової будівлі*».

Дезінформування «від зворотного» відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перевернутому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об’єктом спрямувань як неправдиві (Петрик 2025). Досить частотний прийом, до якого вдаються сербські журналісти. Зокрема під час опису успіхів українських військових на фронті вже в першому реченні статті є слова чи конструкції, що вказують на низьку ймовірність повідомлюваного

або джерело, яке викликає недовіру, на зразок *navodno, ukrajinski vojnici tvrdi, ako se potvrdi* та под.

Термінологічне «мінування» полягає у викривленні первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного характеру. Прийом термінологічного «мінування» в сербських новинах реалізується, по-перше, у називанні анексованих територій України російськими. Наприклад, «*KAMERA ZABILJEŽILA TRENUTAK MASAKRA NA RUSKOJ PLAŽI*». Йдеться про територію міста Севастопіль. По-друге, у запозиченні російської аналогії боротьби з Україною як боротьби з фашистською Німеччиною: «*MEDVEDEV POSLE OTKRIVANJA PLANA NAPADA NA KRIM: Nemci su ponovo zakleti ruski neprijatelji*». У наведеній цитаті сучасна Німеччина знову стає ворогом для Росії, проте саме в контексті німецької допомоги озброєнням Україні. Таким чином Німеччина та Україна прирівнюються до фашистських держав, з якими Росія вимушена знову воювати заради загального добра.

В. Петрик наводить ще такі форми маніпулювання інформацією, як «сіре» дезінформування, що передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією; та «чорне» дезінформування, яке передбачає використання переважно неправдивої інформації (Петрик 2025). Проте аналіз таких маніпуляцій не може бути об'єктом лінгвістичного дослідження, адже виходить за межі наших наукових можливостей.

Диверсифікація громадської думки – це розпорошення уваги на різні штучно акцентовані проблеми й відволікання тим самим від вирішення нагальних першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку, що необхідно для нормального функціонування суспільства і держави (Троян 2025). Саме цим, на нашу думку, пояснюється така велика кількість статей: у *Telegraf.rs*, приміром, було опубліковано протягом місяця 234 статті на тему російсько-української війни, тобто 7–8 статей на день. Звичайно, війна у центрі Європи безпосередньо впливає на Сербію, проте новин, присвячених висвітленню такого впливу (економічного чи політичного) майже немає (виняток становлять три заголовки).

Наступний метод СІО, широко застосовуваний у сербській пресі, це метод **психологічного тиску**, тобто вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз із метою спонукання до певної запланованої моделі поведінки (Троян 2025). Аналізуючи заголовки сербських інтернет-видань, можна виокремити тематичні напрямки здійснення психологічного тиску та проаналізувати лінгвориторичні тактики впливу на читача:

1. Доведення до об'єкта відомостей про потенційні, проте наразі неіснуючі загрози та небезпеки. Головну таку загрозу, становить ядерна війна: «*RUSI SAKRILI NUKLEARNOG MONSTRUMA U ŠUMI*», «*NATO SE SPREMA ZA RAT SA PUTINOM Podižu se elitne Savezničke snage: 'Moramo da pokažemo svoj NUKLEARNI ARSENAL'*», «*SPREMA NAM LI SE NUKLEARNI ARMAGEDON? Strahovi od atomskog rata skočili baš kao i potrošnja na njegov arsenal: Rusija je rasporedila oko 36 bojevih glava više*», «*OVO NE TREBA SHVATITI OLAKO*.

Putin menja rusku nuklearnu doktrinu usred rata u Ukrajini: 'UPOTREBIĆEMO ČITAV ARSENAL AKO POSTOJI PRETNJA'», «RUSIJA POKAZALA SNIMKE SA NUKLEARNIH VEŽBI Putin zapretio: 'Ovako će to da izgleda'», «NAUČILI SMO DA RUKUJEMO NUKLEARNIM ORUŽJEM, UPOTREBIĆEMO GA!» і под. Загалом заголовків, у яких вказується на загрозу ядерної війни небагато (18), проте саме ці статті мають велику кількість коментарів, що свідчить про актуальність проблеми ядерної війни в сербському суспільстві.

2. Просування ідеї біполярності світу та потреби обрати свою сторону. Звичайно, ці ідеї базуються на фундаментальній опозиції «Свій» – «чужий», «друг» – «ворог». Зазначені поняття без сумніву є найдавнішими міфологемами, тобто конкретнообразним, символічним способом відображення реальності. Міфологеми «Свій» – «чужий», «друг» – «ворог» є своєрідною формулою не лише сприйняття людиною довкілля в усіх його вимірах, а й формулою комунікативного символічного засобу встановлення зв'язку з універсальними цінностями, закодованими у міфотворчих актах, засобу гармонізації людини та природи, способу розуміння міфу як ключа до інтерпретації інших культурних явищ (Костюк 2011: 406). Політичний контекст зазначених міфологем вибудовувався століттями, а об'єктивні історичні події та їх політизація призвели до чіткого розмежування світу на ворожий Захід (Європу та Америку) та дружній Схід (у першу чергу Росію).

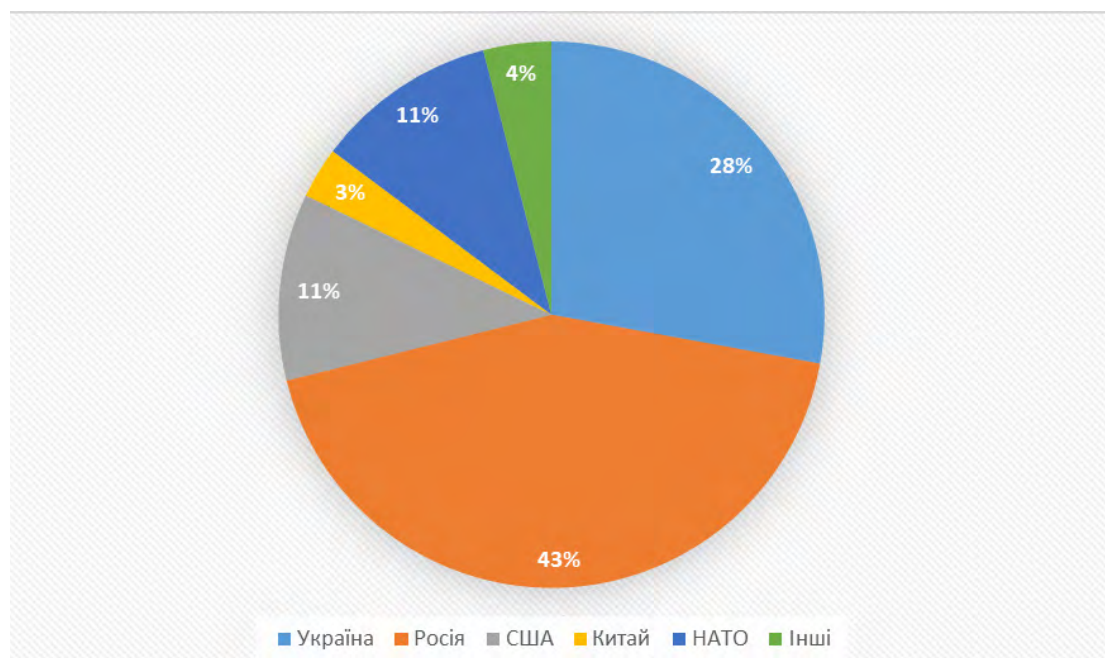
Власне тактика просування ідеї біполярності світу тісно пов'язана з попередньою – тактикою створення напруги в суспільстві та залякування. У цьому випадку Третьою світовою війною: «*TREĆI SVETSKI RAT JE PRED VRATIMA Ukrajini uskoro stižu avioni F-16, a Rusija preti STRAŠNOM ODMAZDOM: 'Možemo da pogodimo bilo koga, bilo gde'», «MI VEĆ VODIMO TREĆI SVETSKI RAT», «Zabrinjavajuća analiza britanskog lista, ispaljeni prvi meci u GLOBALNOM SUKOBU»*. При цьому симпатії журналістів очевидні, адже саме Росія, на їх переконання, хоче запобігти війні, натомість Захід та Україна відмовляються від миру. Так, Росія та Путін у контексті закінчення війни зустрічаються в текстах заголовків 21 раз: *Путин о краю рата, Путин спреман да подели Крым (2), Путин може да застави рат, Путинов план за решење украјинске кризе, Владимир Путин најавио крај рата, лидер Русије подсетио на мировни план, Путинов мировни предлог, Путин има план окончања рата, мировна понуда руског председника, Путинов мировни предлог, Путинова мировна иницијатива, Путин поставио услове за мир* і под. Що викликає в читача враження, ніби президент Росії не веде самоініціативно криваву війну, а прагне миру. Хоча один раз зустрічається *Путинов «диктаторски мир»*, щоправда, у лапках. У контексті опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ» логічно вписується новина про те, що Захід «изазвао Путина». Тобто війна відбувається не за бажанням президента Росії, а через провину Заходу та України, які примусили миролюбного за своєю суттю лідера до агресії. У свідомості реципієнтів складається уявлення про справедливого Путіна, який був змушений реагувати на загрозу для своєї країни, та агресивний Захід. При цьому Україна виступає в заголовках не як повноцінна складова західного політичного простору, а як інструмент маніпуляції Заходу. Щоб остаточно закріпити таке уявлення, журналісти вдаються до висловлювань

на зразок «НАТО не одустає од рата! Запад одбио Путинов план за решење украјинске кризе». Україна, що в уявленні читачів перетворюється на суб'єкт агресії, сама винна в продовженні війни: «Зеленски одбрусио да нема ништа од примирја», «Зеленски открио 3 услова за окончање рата: Украјини више није довољно да спречимо окупацију и уђемо у НАТО».

Дихотомія «свій – чужий» – одна із базових концепцій у сприйнятті реальності, що вписується в людинознавчі студії як внутрішня структура, яка моделює уявлення про світ. Ця концепція є універсальною категорією, властивою людському суспільству на кожному етапі його історичного розвитку, адже існує як «постійний принцип культури в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне сприйняття» (Семашко 2014: 2).

Журналісти сербських інтернет-видань широко застосовують пропагандистську тактику «фальшивої дилеми», яка полягає в способі презентування тільки двох виборів, найкращим з яких є ідея чи продукт, які пропагуються. Наприклад: «Ти з нами чи проти нас...». Таким чином підштовхують читача до обрання однієї зі сторін конфлікту, зокрема шляхом цілеспрямованого нав'язування уявлень про сильну Росію та слабку Україну. Журналісти інформаційних порталів *Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs* у своїх заголовках статей, присвячених темі російсько-української війни, змушують читача обрати сторону, керуючись категорією сили. Саме категорія сили є ключовою для маніпулювання суспільною думкою, адже симпатії читача на боці «переможця». Для прикладу, успіхи російської армії на фронті та успіхи Росії в галузі озброєння згадуються в заголовках статей 48 разів, натомість успіхи України – 28.

Поглянемо на графік, який відображає частотність згадування назв країн у заголовках статей, присвячених російсько-українській війні.

Як бачимо, Росія посідає перше місце (43%), що говорить про те, що саме вона знаходиться у фокусі уваги журналістів. На другому місці знаходиться Україна (28%). Звернімо увагу, що НАТО та США разом згадуються у 22% заголовках статей про війну в Україні. Що наочно представляє реалізацію тактики просування біполярності світу шляхом представлення російсько-української війни як війни між Росією та Заходом.

Спробуємо проаналізувати, якими постають мовні образи Росії та України в заголовках статей, присвячених російсько-українській війні. Усі заголовки можна умовно поділити на такі, в яких актуалізуються сильні чи слабкі риси Росії або України як країн, що є ворожими сторонами у війні, та росіян або українців як представників цих країн.

Під час дослідження мовного образу Росії було виявлено 89 заголовків, у яких читачу представляється образ сильної Росії та 13 – коли Росія зображається слабкою. Для порівняння, образ сильної України представлений у 48 випадках, а слабкої – у 29. Як бачимо, журналістів цікавлять саме перемоги та успіхи сторін у перебігу війни, тому саме ці події і вербалізуються. Логічно, що перемога однієї сторони означає поразку іншої, але в заголовках статей на невдачах акцентується значно рідше. Якщо говорити про вербалізацію образу Росії, то його основу складає образ *«переможця»*, який реалізується у наступних семантичних площинах:

а) Росія, яка перемагає на фронті (46 заголовків): *руски напади, Русија добија рат, разорни напад Русије, Русија разорила аеродром, Русија разнела воз, руске снаге уништавају, жесток руски напад, Русија употребила монструозно оружје, лансирала ракете, руски ракетни напад, руски дронові уништавају, руска офанзива тече по плану, напала Украјину, Руси туку, Руси демолірали амерички тенк, Руси преселили рат у свемир, Руси дигли у ваздух, Руси употребили монструозно оружје, Руси нанели жесток удар, Руси разнели, Руси сравнили пола села і т.д.* Як бачимо, поряд із нейтральними дієсловами на позначення воєнних дій (*лансирати, заробити, оборити, покренути офанзиву, нанишанити*), автори статей вдаються до емоційно забарвлених (*уништавати, разнети, сравнати, надирати, тући*). Окрім того, нерідко прикрашають заголовки статей епітетами на зразок *монструозно оружје, монструозна бомба, застрашујућа бомба, разорни напад, бруталан одговор, жесток напад* і под.;

б) Росія-країна агресор (29 заголовків). Ця група є найбільш цікавою та репрезентує образ Росії як країни, яка викликає страх, через власну агресивність (*руска инвазија, руска агresiја*), неврівноваженість та схильність до залякування (*Москва послала упозорење, Русија побеснела, Русија прети, жесток одговор Русије, оштро упозорење од Русије, Русија показала снимке са нуклеарних вежби, Русија ће ратовати са НАТО, Руси сакрили нуклеарног монструма, имају оружје јече од нуклеарног, Руси су спремни за нуклеарни рат*), потяг до помсти (*Русија спремна да одговори, Русија узвраћа ударац, Русија прети одмаздом*), жорстокість (*Русија казнила, руски војници оптужени за злостављање*), нехтування міжнародними угодами та правами людей

(Русија мирни споразум окарактерисала као безвредан, руски затвореници иду у рат, бруталност и насиље у руској армији), готовність йти до кінця, незважаючи на ціну (Русија иде до краја, Москва мења нуклеарну доктрину, Русија напада људским м'ясом, руски војници убијају саборце, Руси користе нападе људским м'ясом);

в) Росія-учасник та ініціатор мирних переговорів (7 заголовків): *Русија може да заустави рат, презварати са Русијом, спремила шокантан документ, мировни предлог Русије, преговори са Русијом, руска мировна иницијатива.*

Як бачимо, сербські журналісти використовують різні, навіть взаємозаперечні, аргументи, щоб схилити читача на бік Росії. З одного боку зображають цю країну, як таку, що володіє потужними ресурсами, людськими й озброєнням, та неодмінно стане переможцем у війні. З другого боку, залякують читачів «помстою» та «ядерним озброєнням».

Журналісти створюють глорифікований образ всемогутньої Росії, проте заради наукової об'єктивності пропонуємо розглянути заголовки, що описують «слабкості» Росії (усього 13 заголовків):

а) пов'язані із невдачами на фронті (8 заголовків): *руська напредовање испарило, ракетни удар на Москву, напад на руски град, ракетни удар на Москву, срушио се руски ловац, руски пораз, повлачење Русије, напад на Москву;*

б) вказують на економічну залежність від Китаю та санкції (3 заголовки): *Пекинг врши притисак на Русију, Русија је зависна од Пекинга, санкцији према Русији;*

в) Описують боягузтво російських військових (2 заголовки): *Руси одбију да лети, Руси хтели да се сакрију.*

Справедливо буде зазначити, що образ України як сторони конфлікту, що має шанси перемогти, згадується в заголовках статей 48 разів. Проте ця «сила» переважно не є характеристикою власне України або українців. Образ України-переможця реалізується таким чином:

а) Україна, яка має перемоги на фронті (22 заголовки): *напад Украјине, Украјина успела да погоди, напад Украјине, украјински авион погодио, Украјина разнела руско возило, Украјина не стаје, украјински контрнапади дају резултате, Украјина извела највећи напад, украјински дрон уништио, украјинска војска је уништила, Украјинци заробили, Украјинци напали луку і под. Хоча деякі статті і вимальовують образ сильної України, проте цей образ виглядає непривабливо, наприклад «Украјинци убили 250 Руса» (замість руска воїника), «Украјина се свети Русији», «Украјина мења територију за људску крв»;*

б) Україна, яка має підтримку Заходу (13 заголовків). Сюди ми зарахували заголовки без очевидної негативної оцінки: *Украјини стижу авиони, Јужна Кореја шаље оружје Украјини, Украјина је приоритет у наоружању, финансијска помоћ Украјини, помоћ Украјини, Украјина добија авиони, Украјинци добијају донацију, НАТО ће ојачати Украјину, Украјини стигоа поклон. Ма-*

буть, усі помітили невідповідність змісту лексеми «поклон» змісту заголовка в останньому прикладі. Цим журналіст, з одного боку, визнає перевагу України в озброєнні, яку забезпечили партнери, з другого боку, натякає на залежність України від партнерів;

в) Україна, яка не погоджується на умови російського миру (3 заголовки): *Україна није спремна на компромис, Кијев одбија мировни предлог, Кијев је одговоран за настанак крвопролића*. Зрозуміло, що в такий спосіб сформульовані заголовки статей створюють у читача уявлення про Україну як винуватицю продовження війни, перекладаючи відповідальність за кровопролиття з Росії на Україну.

Образ слабкої України (29 заголовків) реалізується в контексті:

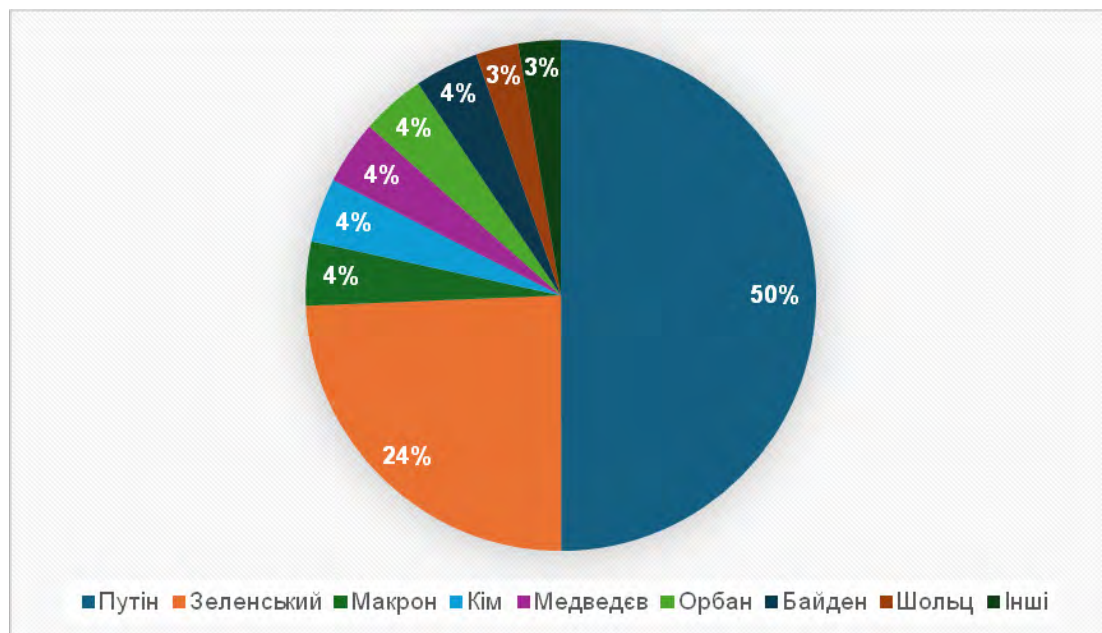
а) її залежності від Заходу (7 заголовків): *Трамп има план за Украјину, америчке снаге неће штитити Украјину, Украјини везани руке* та под.;

б) зображення невдач на полі бою (13 заголовків): *војска Украјине ће доживети пропаст, Украјина не може да победи, експлозије у Украјини, Украјинци се повлаче* і под.;

в) висвітлення негативних рис українців, зокрема, українських воїнів (3 заголовки): *Украјинци баца у очај, Украјинци избегавају одлазак у рат, Украјинци ескивирали регрутовање*.

Як бачимо, частіше журналісти в заголовках статей звертають увагу на перемоги чи активні бойові дії однієї зі сторін, тому процентуально заголовків, у яких зображається образ сильної Росії більший. Це відображає дійсний стан речей, адже Росія щодня здійснює ракетні удари по території України. Проте за період від 5 червня по 5 липня 2024 року на сайтах *Blic*, *Kurir.rs* та *Telegraf.rs* не було заголовків, у яких безпосередньо згадуються жертви серед мирного населення та руйнування критичної інфраструктури. Виняток становить заголовок «*DEČAK (11) DRŽAO SVOJU ODSEČENU NOGU UZ TELO DA ZAUSTAVI KRVARENJE: Potresna priča o Sašku – mališan je sada inspiracija mnogima*». Але в самому заголовку не вказується, що хлопчик постраждав через російський обстріл. Автори статей, на нашу думку, свідомо опускають у заголовках інформацію, яка може заплямувати позитивний образ Росії. Натомість образ слабкої України, яка є залежною від Заходу, відмовляється від миру з Росією, неспроможна себе захистити, постає як такий, що викликає в читача зневагу чи ненависть. Ще більше цей ефект підсилюється шляхом створення в заголовках до новин про російсько-українську війну негативного образу українського президента.

Розглянемо графік, що представляє частотність вживання імен політичних діячів у заголовках, присвячених російсько-українській війні.

Президент України Зеленський згадується у 24%, відповідно у 36 статтях. При цьому жодного разу як сильний лідер, натомість 12 разів як слабкий (*Зеленски се пожалио, болно признање Зеленског, фатална замка за Зеленског, Зеленски мора да поднесе оставку, Зеленског сачекао хладан туш, Зеленски пакује кофере* і под.).

Натомість російський президент Путін згадується найчастіше (50%, 74 рази). При цьому у 24 заголовках описується як сильний лідер: рішучий (*Путин јасан, послао снажну поруку, поставио услове* і под.), схильний до демонстрації сили та погроз (*Путин запретио, поменуо превентивни напад, упутио упозорење, послао ново упозирење, шаље поруку, обећао борбу, изнео претње, упозорио* і под.), готовий піти на все заради перемоги (*мења нуклеарну доктрину, шаље жене не фронт, спреман да иде далеко, ће ратовати са НАТО* і под.), і взагалі як диктатор, якого варто остерігатися (*Путин бесан, Путина се плаше, Путинов «диктаторски мир»*). У 7 заголовках російський презилент постає як такий, що має слабкі місця (*Путину гри под ногама, има слабу тачку, пропао Путинов план, проблеми за Путина* і под.). Загалом вимальовується не дуже привабливий образ «неврівноваженого диктатора». Але в контексті психологічного впливу на читача такий образ є надзвичайно сильним, адже вписується у концепцію «владавине страхом», коли агресія та деспотизм вважаються ознакою сили. На жаль, саме ця модель має популярність у сербському суспільстві та визначає його ціннісні орієнтири.

Висновки та узагальнення. Отже, можемо стверджувати, що журналісти провідних сербських видань систематично вдаються до дезінформування, пропаганди та психологічного тиску, тобто використовують зброю так званих інформаційних та смислових воєн. Інформаційні та смислові війни є скла-

довою частиною ідеологічної боротьби. Їхня ефективність обумовлена тим, що такі війни не призводять безпосередньо до кровопролиття та руйнувань, при їх веденні немає жертв, вони є непомітними, що породжує легковажне ставлення до них. Способи ведення інформативних воєн є більш-менш дослідженими та очевидними, принаймні для фахівців. Натомість особливу загрозу становлять саме смислові війни. Інформаційна війна тимчасова та поверхова, проте смислова змінює переконання людини, вона спрямована на зміну семантичного простору та оперує глибинними структурами. Саме вивчення стратегій та тактик ведення смислової війни, а також способів боротьби із нею є перспективним напрямком подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Артамонова, Інесса. «Ігрове кодування як структурний показник заголовкового комплексу в газеті.» Учёные записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Филология» Том 19(58) №5., 2006: 107–112. [Artamonova, Inessa. «Ihrove koduvannia yak strukturnyi pokazhchyk zaholovkovoho kompleksu v hazeti.» Uchyonie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I.Vernadskogo. Seriya «Filologiya» Tom 19(58) №5., 2006: 107–112.]
- Дослідження Genius Audience. Список найпопулярніших інформаційних порталів станом на червень 2024 року. <<https://e-public.gemius.com/rs/rankings/12730>> 14.03.2025. [Doslidzhennia Genius Audience. Spysok naipopuliarnishykh informatsiinykh portaliv stanom na cherven 2024 roku. <<https://e-public.gemius.com/rs/rankings/12730>> 14.03.2025.]
- Здоровега, Володимир Й. Теорія і методика журналістської творчості. Львів: ПАІС, 2004. [Zdoroveha, Volodymyr Y. Teoriia i metodyka zhurnalistykoï tvorchosti. Lviv: PAIS, 2004.]
- Кайдаш, Алла М. «Функціональне навантаження заголовків у статтях регіональної преси.» Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Філологічні науки. Книга 3, 2015: 62–64. [Kajdaš, Alla M. «Funkcional'ne navantažennâ zagolovkiv u stattâh regional'noï presi.» Naukovî zapiski NDU im. M. Gogolâ: Filologični nauki. Kniga 3, 2015: 62–64.]
- Костюк, Ірина. «Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі.» Вісник Львівської національної академії мистецтв 22, 2011: 405–416. [Kostiuk, Iryna. «Mifolohema: istoriia poniattia v naukovomu dyskursi.» Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv 22, 2011: 405–416.]
- Куценко Людмила. «Умови формування вдалого заголовка.» Стиль і текст. Інститут журналістики КНУ ім. Шевченка, 2002: 228–229. [Kutsenko Liudmyla. «Umovy formuvannia vdaloho zaholovka.» Styl i tekst. Instytut zhurnalistyky KNU im. Shevchenka, 2002: 228–229.]
- Малинка, Володимир. Ювал Харарі: Ери правди ніколи не було. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/23502/2019-09-15-yuval-kharari-ery-pravdy-nikoly-ne-bulo> 14. 03. 2025. [Malynka, Volodymyr. Yuval Kharari: Ery pravdy nikoly ne bulo. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/23502/2019-09-15-yuval-kharari-ery-pravdy-nikoly-ne-bulo> 14. 03. 2025.]

- Петрик, Валентин. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. <http://justinian.com.ua/article.php?id=3222> 21. 02. 2025. [Petryk, Valentyn. Sutnist informatsiinoi bezpeky derzhavy, suspilstva ta osoby. <http://justinian.com.ua/article.php?id=3222> 21. 02. 2025.]
- Почепцов, Георгій. Постправа как новый виток развития цивилизации. <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/22902/2019-05-19-postpravda-kak-novyy-vytok-razvityya-tsyvylizatsyy/> 14. 03. 2025. [Pocheptsov, Heorhii. Postpravda kak novii vitok razvitiya tsivilizatsii. <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/22902/2019-05-19-postpravda-kak-novyy-vytok-razvityya-tsyvylizatsyy/> 14. 03. 2025.]
- Семашко, Тетяна. «Межі дихотомії 'свій' – 'чужий' в аспекті етнічної стереотипізації.» Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство II(24), 2014: 237–241. [Semashko, Tetiana. «Mezhi dykhotomii 'svii' – 'chuzhyi' v aspekti etnichnoi stereotypizatsii.» Naukovi zapysky TNPU. Seria: Movoznavstvo II(24), 2014: 237–241.]
- Троян, Сергій. Спеціальні інформаційні операції. [https://vue.gov.ua/Спеціальні інформаційні операції](https://vue.gov.ua/Спеціальні_інформаційні_операції) 01. 03. 2025. [Troian, Serhii. Spetsialni informatsiini operatsii. [https://vue.gov.ua/Спеціальні інформаційні операції](https://vue.gov.ua/Спеціальні_інформаційні_операції) 01. 03. 2025.]
- УСМ: Український словник медіакультури (ред. Олесь Трохимович Барішполец). Київ: Міленіум, 2014. [Ukrainskyi slovnyk mediakultury (red. Olesii Trokhymovych Baryshpolets). Kyiv: Milenium, 2014.]
- Харарі, Ювал Ной. 21 урок для ХХІ століття. Київ: Book Chef, 2022 [Kharari, Yuval Noi. 21 urok dla 2I stolittia. Kyiv: Book Chef, 2022]
- Živanović, Sanja. Televizija i dalje najpopularniji medij, konstantan rast publike na internetu, ali mediji od toga nemaju mnogo koristi. <https://mc.rs/televizija-i-dalje-najpopularniji-medij-konstantan-rast-publike-na-internetu-ali-mediji-od-toga-nemaju-mnogo-koristi/za-medije/detaljno/5331> 14. 03. 2025.

Анастасія Тепшић

ЛИНГВИСТИЧКО-РЕТОРИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРИКАЗИВАЊА РУСКО-УКРАЈИНСКОГ РАТА (НА ГРАЂИ НАСЛОВА СРПСКИХ ИНТЕРНЕТ ПУБЛИКАЦИЈА)

РЕЗИМЕ

Анализа језичких средстава која новинари користе са циљем утицаја на читалачку свест показује да наслови најпопуларнијих српских информативних портала *Блиц*, *Курир* и *Телеграф* садрже пропагандну реторику. Ауторка утврђује да се основна функција наслова састоји у привлачењу пажње, а новинари користе наслове да би манипулисали јавним мњењем са циљем стварања повољне политичке, идеолошке, друштвене и економске климе у складу са спољнополитичким курсом владајућих структура. Ауторка на конкретним примерима разматра основне методе језичке манипулације у медијима, међу којима издваја дезинформисање, диверзификацију јавног мњења и психолошки притисак.

Кључне речи: наслов, специјалне информативне операције, дезинформација „од супротног“, термилошко „минирање“, психолошки притисак, информативни рат, семантички рат.

ФРАЗЕОРЕПЛІКИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ УКРАЇНЦІВ**

У статті проаналізовано теоретичні проблеми вирізнення та класифікації фразеореплік як окремого типу паремій, що виконують комунікативні функції в усному мовленні. Дібрані зі словника «Фразеологізми та паремії Чернівецьчини» (2017) фразеорепліки погруповано за формою, функціями, розглянуто стилістичні засоби реалізації комунікативних інтенцій мовців.

Ключові слова: фразеорепліки, фольклорні функції, комунікативні інтенції, мовна гра.

PHRASEO-REPLIES AS A MEANS OF REALIZING THE COMMUNICATIVE INTENTIONS OF UKRAINIANS

The article analyzes theoretical issues of distinguishing and classifying phraseo-replies as a separate type of paremias that perform communicative functions in oral speech. Phraseo-replies selected from the dictionary "Phraseologisms and Paremias of Chernivtsi Region" (2017) are grouped by form and function, and stylistic means of realizing speakers' communicative intentions are examined.

Keywords: phraseo-replies, folklore functions, communicative intentions, language game.

Антропоцентрична парадигма сучасних лінгвістичних досліджень стала основою для формування нових напрямів, з-поміж яких активно розвиваються такі як прагмалінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, комунікативна лінгвістика та ін. У межах цих напрямів з різних точок зору аналізуються мовні одиниці різних рівнів, в тому числі фразеологізми та паремії. Така поліпарадигмальність сучасної лінгвістики уможливила багатоаспектне вивчення мовних одиниць, що перебували на периферії мовознавчих досліджень або й поза ними. Маємо на увазі, наприклад, паремії, щодо мовного статусу яких свого часу точилися дискусії: чи є вони об'єктом фразеології? яка їх природа як мовних знаків? якими є функції паремії в мовленні?

Зіставляючи слова, фразеологічні звороти й паремії за суттєвими мовними ознаками, неважко переконатися, що всі вони значною мірою ізоморфні одне до одного. Усі вони мають природу кліше і використовуються в якості знаків. Значення і слів, і фразеологізмів, і паремій можуть бути мотивованими, при чому ця мотивація може бути як прямою, так і переносно-образною.

* kuz.halyna.cv@gmail.com

** Роботу виконано в рамках проєктів VEGA č.1/0135/24 «Onomaziologické a sémaziologické parametre konfrontačného výskumu slovnej zásoby slovenského a ukrajinského jazyka»; VEGA 1/0368/24 «Medzijazykové frazeologické paralely v západoslovanskom a východoslovanskom kontexte».

Серед трьох названих типів кліше трапляються і синтетичні, й аналітичні форми. Слова, фразеологізми і паремії однаковою мірою можуть вступати у відношення омонімії, синонімії й антонімії. Названі типи одиниць мають схожу функціональну природу й у мовленні можуть виступати в однаковій чи близькій ролі (порівн.: слова – слова-речення; фразеологізми – фразеологізовані речення тощо). І нарешті, усі перелічені одиниці, тобто слова, фразеологізми і паремії, входять у систему синтагматико-парадигматичних відношень мови, а отже, здатні не лише займати те чи інше місце в лінійному мовленнєвому ряду, але й мають парадигму, або визначений набір споріднених форм. Перелічені характеристики переконливо доводять, що паремії можуть і повинні розглядатися як одиниці фразеологічного рівня мови.

Полівимірний лінгвістичний статус паремій відзначають у статті «Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження» Т. Космеда та С. Колонюк: «Статус паремії багатоликий: її можна розглядати як семіотичну одиницю, еталонну одиницю мови, усталене висловлювання, синтаксичну одиницю, комунікативну формулу, дискурсивну одиницю (різновид дискурсивного дейксису та народного дискурсу), «моральну формулу», мікротекст, культурний текст, культурний символ, прецедентне висловлювання, лінгвокультуреми, етнолінгвокультуреми, репрезентант психології народу (етнопсихології), надіндивідуалізовану одиницю» (Космеда, Колонюк 2022: 25). Отже, на початку XXI століття виникає новий напрям дослідження паремійних одиниць з урахуванням поліфункційної комунікативно-прагматичної та дискурсивної парадигми знань, виникнення якого спонукає по-новому подивитися на вже описані мовні одиниці та звернути увагу на малодосліджені мовні знаки.

Незважаючи на бурхливий розвиток фразеології та пареміології в другій половині XX ст. та в першій чверті XXI ст., з огляду на вихід фразеологічних досліджень за межі структурно-типологічного аналізу, залишається чимало недосліджених або малодосліджених елементів. Іноді йде мова про явища чи одиниці, котрі знаходяться на периферії фразеології або навіть фразеологічний статус яких є дискусійним. До таких можемо віднести фразеорепліки – стійкі висловлювання (найчастіше це репліки-відповіді), що використовуються в розмовному спілкуванні в певних типових ситуаціях і виконують відповідну комунікативну функцію. Попри те, що такий тип паремій був помічений фразеологами ще в 60-х рр. XX ст. (див., Пермяков 1970; Архангельский 1964), в українській фразеологічній науці, та й загалом у слов'янській, їм присвячені нечисленні розвідки. Досить ґрунтовно фразеорепліки досліджені в російській фразеологічній науці, маємо там навіть словник *Словарь ответных реплик в русской диалогической речи* (Бондаренко 2013).

Причини малодослідженості фразеореплік криються також і в самій їх природі як одиниць розмовного неформального спілкування. Як зазначають словенські дослідники М. Метерц та Й. Паллай, «Неконвенційні репліки поширені в розмовній мові повсякденного неформального спілкування. У письмових джерелах вони зустрічаються рідко. Саме через таку непомітність вони рідко ставали предметом систематичного збирання й об'єктом зацікав-

лення лінгвістичних чи фольклористичних досліджень (переклад наш – Г.К.)» (Meterc, Pallay 2020). Дискусійним є і статус цих одиниць: частина дослідників пропонують їх вважати одним з жанрів паремій, інші наполягають на фразеологічному статусі фразеореплік (Мандрікова 2015: 214).

Разом з тим названий різновид стійких висловів потрапляв в поле зору фразеологів, які досліджували різні проблеми фразеології, пареміології, фольклору, синтаксису, з чим пов'язана велика варіативність у їх термінологічному окресленні: так, наприклад, В. Архангельський – відносить фразеорепліки до *стійких фраз* (Архангельський 1964), А. Баранов, Д. Добровольський – називають їх *мовленнєвими формулами* (Баранов, Добровольський 2003); В. Гак – *фразеорефлексами* (Гак 1995); В. Бондаренко; Г. Мандрікова – *фразеорепліками-відповідями* (рос. *ответные фразеореплики*) (Бондаренко 2009; Мандрікова 2008); словенські фразеологи М. Метерц та Й. Паллай у статті, що описує матеріали і результати соціолінгвістичного дослідження (анкетування) впізнаваності та використовуваності словацьких фразеореплік, називають ці одиниці *неконвенційними репліками* (Meterc, Pallay 2020); в українській лінгвістиці можемо натрапити на термін *оцінні висловлювання адресата* в працях, що досліджують комунікативну природу англomовних реактивних висловлювань (напр., Бобошко 2013), *фразеорепліки* – у дослідженнях діалектної фразеології (напр., Аркушин 2020, Кузь 2021), *фразеорефлекси*, *слова-речення*, *фразеологізовані речення*, *висловлювання* чи *комінікати* у працях з синтаксису української мови (напр., Личук 2015).

Як бачимо, більшість названих дослідників акцентують увагу на комунікативній природі цих одиниць, що, власне, підкреслюють терміни *стійкі фрази*, *мовленнєві формули*, *фразеорепліки-відповіді*, *неконвенційні репліки*, *оцінні висловлювання адресата*, *фразеорефлекси*. Отож, можемо стверджувати, що саме комунікативна природа фразеореплік є основою їх виокремлення в окрему групу. Разом з тим ця функційна природа фразеореплік наближає їх до вигуків фразеології, до якої відносять етикетну, емоційновиражальну та фразеологію волевиявлення, тобто, по суті, до вигуків, які, на думку І. Вихованця, перебувають поза межами інших частин мови, власне, через свою комунікативну природу (Вихованець 2004).

Окремо варто звернути увагу на обсяг одиниць, які називаємо фразеорепліками, і їх типи та характерні ознаки, тобто на критерії виокремлення таких одиниць з-поміж інших. Словенські дослідники М. Метерц та Й. Паллай у своєму дослідженні розглядають окремий підтип фразеореплік (власне, їх термінологія *неконвенційні репліки* відображає цей підхід): «в нашій концепції ми визначаємо неконвенційні репліки як підтип фразеологічних реплік, установлених та неадекватних – здебільшого жартівливих або абсурдних відповідей особи Б на твердження особи А. Для діалогу, в якому особа Б використовує неконвенційну репліку, характерно, що особа А очікує іншої відповіді, але в залежності від своєї фразеологічної компетентності вона розпізнає її (переклад наш – Г.К.)» (Meterc, Pallay 2020). Таким чином, тут йде мова про фразеорепліки хоч і впізнавані, зрозумілі, але лише про такі, що мають своїм наслідком

комунікативний ефект. Автори наполягають, що власне «неадекватність репліки В є диференційним дефінітивним критерієм між цими та іншими типа фразем діалогічного характеру» (там же).

В. Бондаренко в статті «Ответные фразеологические реплики русской речи как объект лексикографического описания» трохи ширше, на наш погляд, окреслює межі фразеореплік: «Для фразеореплік-відповідей характерна яскраво виражена діалогічність, строга підпорядкованість схемі «стимул»–«реакція», що знаходить прояв у синтагматичній пов'язаності фразеореплік, у тому, що вони визначаються попереднім мовним актом і неможливі без нього як актуалізатора. Репліки-стимули та фразеорепліки-реакції утворюють у мовному ланцюгу тісне семантико-граматичне ціле у формі діалогічної єдності. При цьому структурний зв'язок тих та інших часто підтримується за допомогою спеціальних засобів: лексичного повтору, рими, паронимазії та ін.» (Бондаренко 2009: 645). Синтаксична зв'язаність і залежність фразеореплік не лише обмежують їх використання відповідним контекстом, але й сигналізують про закріпленість фразеологізмів цього типу за типовими мовленнєвими ситуаціями, зумовленими побутовими обставинами спілкування чи темами розмови.

Такі ознаки якраз і дають підстави відносити фразеорепліки і до фразеології, і до паремійних жанрів, адже в семантиці фразеологізмів досить чітко виявляються норми поведінки, які актуалізуються насамперед тоді, коли необхідно зробити вибір між тією або іншою поведінковою стратегією. З іншого боку, здатність паремій (фольклорних текстів репродуктивного типу) програмувати і пояснювати життєві ситуації відзначалася фольклористами-дослідниками, наприклад, весільних пісень, замовлянь, колядок, які в текстах названих жанрів знаходили подробиці обрядової поведінки виконавців. На цій підставі співвідношення «тест – ситуація» доцільно розглядати, беручи до уваги, що не тільки ситуація може породжувати тексти, але й тексти породжують ситуацію (Бартми́нский 2005: 364). Такий підхід, на наш погляд, є перспективним при вивченні фразеореплік: вичленовування в них дискурсивного (ситуативного) рівня, тобто з'ясування не лише їхніх мовних функцій як знаків емоцій, але й комунікативних функцій як моделей певних життєвих ситуацій розширює можливості культурно-антропологічної інтерпретації. Аналіз цих фразеологічних (і фольклорних) одиниць з погляду їхніх прагматичних функцій дозволяє простежити механізми взаємодії людини з іншими людьми, із надприродними силами, зі світом в цілому.

Фольклорні функції фразеологізмів-паремій уперше були визначені Г. Пермяковим у статті «К вопросу о структуре паремииологического фонда», він, зокрема, він називає сім основних прагматичних функцій, які виконують паремії:

- 1) **моделювальна**, смисл якої полягає в тому, що паремія дає словесну (або мислительну) модель тієї чи іншої життєвої (або логічної) ситуації;
- 2) **повчальна** - паремії є засобом засвоєння якихось необхідних речей (загадки, головоломки, скоромовки);

3) **прогностична** – передбачення майбутнього: прикмети, ворожильні вирази;

4) **магічна**, зміст якої полягає в тому, щоб словами спричинити потрібні дії, нав'язати природі або іншим людям свою волю (замовляння, прокльони, побажання, тости, клятви, деякі погрози);

5) **негативно-комунікативна** («пустомовки», жартівливі приповідки, завдання яких – уникнути відповіді);

6) **розважальна** – загадки, приповідки;

7) **орнаментальна** – прикрашати мовлення (Пермяков 1975: 256).

Г. Пермяков також відзначає, що паремії можуть одночасно виконувати декілька функцій, одна з яких буде домінантною.

Г. Мандрікова, дослідниця російських фразеореплік, наводить три основних функції цих одиниць:

1. функцію мовної гри;
2. фатичну функцію (комунікативні сигнали);
3. функцію евфеміністичної заміни табуйованих елементів (Мандрикова 2009: 215).

Отож, як бачимо, на сучасному етапі дослідження фразеореплік у слов'янському мовознавстві дискусійними залишаються теоретичні питання – ширшого чи вужчого розуміння обсягу цього типу фразем, потребує унормування використовуваної при їх описі термінологія, вимагає окремої уваги і подальша розробка функційної типології фразеореплік. Разом з тим в українському мовознавстві бракує уваги до практичних аспектів збору, систематизації та лексикографічного опису фразеореплік української літературної мови та її діалектів. У цій розвідці маємо **на меті** представити опис та наукову інтерпретацію фразеореплік, зафіксованих словником *Фразеологізми та паремії Чернівецьчини* (далі ФПЧ 2017), а також інтенсифікувати дискусії щодо вищезгаданих теоретичних і практичних проблем.

З погляду мовленнєвих функцій фразеорепліки, дібрані нами зі словника *Фразеологізми і паремії Чернівецьчини*, можна погрупувати так:

функція мовної гри (розважальна)+ модальна функція:

На добраніч! – Усі блихи на ніч! (ФПЧ 2017: 306);

Дякую за обід, що наївся дармоїд. Жартівлива подяка за обід. (ФПЧ 2017: 301);

Декувати Богу, але, якщо не дай, Боже, то, Боже, борони. (ФПЧ 2017: 287);

Най Бог простит, [коли кортит] (ФПЧ 2017: 308);

функція мовної гри + фатична (контакторегулювальна):

Про мене, Семене, [бо я Іван]. Байдуже. (ФПЧ 2017: 271);

Сиди, Фекло, заки не смеркло. (ФПЧ 2017: 327);

Поможи, Боже, а ти не лінуйся, небоже! (ФПЧ 2017: 321);

„Дякую” в кишеню (карман) не покладеш (ФПЧ 2017: 291);

Купиш, як пса облупиш. Не купиш. (ФПЧ 2017: 302);

Купило сі притупило. Немає грошей. (ФПЧ 2017: 302);

Прошу на другий раз, лиш не дуже згуста (ФПЧ 2017: 324);

функція мовної гри + фатична функція + моделювальна функція:

Добрий день, Настю, хати мастю (ФПЧ 2017: 289);

Пізно, Іване (Петрику), до школи. Запізно щось робити. (ФПЧ 2017: 319);

Пішов Лесь, пропав десь (весь). Про ліниву і мляву людину. (ФПЧ 2017: 321);

Не(ни) хочу – дайте, пустіт – тримайте (ФПЧ 2017: 316);

Ні сіло, ні впало, крій (давай), бабо, сало (ФПЧ 2017: 317);

Говорили, балакали – [сіли та й заплакали] (ФПЧ 2017: 282);

Держав Бог Андрушка і без того окрушка. (ФПЧ 2017: 286);

Без риб не угиб (ФПЧ 2017: 272);

Без одного Василя обійдеться вісіля (ФПЧ 2017: 272);

Без одного Гриця вода посвятиться (ФПЧ 2017: 272);

Смійся, дурню, дараба пливе (ФПЧ 2017: 329);

Пиши пропало, [а читай не вернеться] (ФПЧ 2017: 320);

Гоп цурік, в другий бік! 1. ‘вигук, який супроводжує танцювальний рух’. 2. ‘вираз незадоволення, здивування несподіваною зміною планів’ (ФПЧ 2017: 68);

Говори до гори, [а в долину смійси] (ФПЧ 2017: 282);

Говори догори, а гора горю (ФПЧ 2017: 282);

Говорила-везласи, на порозі знесласи (ФПЧ 2017: 282);

фатична функція + функція мовної гри + евфемістична:

- *Що (шо) робила? – Порола та шила* (ФПЧ 2017: 346);

- *Що (шо) робила? – Плювала та й ловила* (ФПЧ 2017: 346);

Що (шо) робиш Гою? – Шю та порю (ФПЧ 2017: 346);

- *Шо? шо? – Кúряче капиó* (ФПЧ 2017: 342).

Маємо тут відхилення запитальної репліки як недоречної, і такі фразеоре-
пліки часто вживаються при небажанні відповідати на поставлене запитання.

Бодай тя горобці з'їли! жарт. Прокльон. (ФПЧ 2017: 276);

А най тебе миска влупе! Вираз незадоволення, розчарування, злості. (ФПЧ 2017: 271);

А най тебе качка копне! Вираз незадоволення, розчарування, злості. (ФПЧ 2017: 271);

А щоб тобі добро було! Вираз незадоволення, розчарування, злості. (ФПЧ 2017: 271);

Би тебе курка дзьобнула! жарт. (ФПЧ 2017: 273);

Бодай тебе качка копнула! жарт. (ФПЧ 2017: 275).

З погляду композиційних особливостей дібрані нами фразеорепліки складають кілька груп:

діалогічні:

- Що (шо) робила паршива? – Порола та шила (ФПЧ 2017: 346);

- Що (шо) робила? – Плювала та й ловила (ФПЧ 2017: 346);

Що (шо) робиш Гою? – Шию та порю (ФПЧ 2017: 346);

– Шо? шо? – Кúряче кашо́ (ФПЧ 2017: 342);

Що (шо)? Глухих повезли, а тебе забули (до глухуватої людини). (ФПЧ 2017: 342);

Що (шо) ваші роб'я? – Наїлиси та й хліб їдя (ФПЧ 2017: 345);

Боже помагай! – Казали боги, аби ви допомогли! – [Казали ноженята, шо маєте свої рученята!]. (ФПЧ 2017: 276);

репліки-відповіді:

Буває, шо і теля вовка хапає (ФПЧ 2017: 277);

Буває, що і пень співає (ФПЧ 2017: 277);

Бувало, й куря кувало, а тепер і зозуля не хоче (ФПЧ 2017: 276);

Встидно, коли видно (ФПЧ 2017: 281);

Так устидно, ек тій кобилі, шо віз перевернула (ФПЧ 2017: 331);

Купиш, як пса облупиш. Не купиш. (ФПЧ 2017: 302);

Пси брешут, а я правду кажу (ФПЧ 2017: 324);

*Брешу не я, а пес, бо він прив'язаний. Відповідь на звинувачення у брех-
ні. (ФПЧ 2017: 277);*

репліки відповіді-запитання:

А зірочки з неба не хочеш? (ФПЧ 2017: 271);

А хрестика з церкви не хочеш? («не вимагай забагато») (ФПЧ 2017: 271).

Різномордні за структурою і функціями фразеорепліки об'єднані, окрім своєї комунікативної природи, також і наявністю в них по-різному проявленої мовної гри. Поняття мовна гра увів у парадигму гуманітарних знань Л. Вітгенштейн у *Філософських дослідженнях*, і її визначають з погляду філософії як один із різновидів прагматичної діяльності. Згодом цим явищем зацікавилися і лінгвісти, адже воно має мовне вираження. Перші систематизовані описи явища мовної гри в українській філології наявні в дослідженнях В. Агеєвої, Ф. Бацевича, Г. Грабовича, Т. Космеди та інших. Сучасне мовознавство визначає, що мовна гра моделюється за принципом навмисного використання відхилених від норми й усвідомлених на тлі системи і норми явищ. Мовна гра продукує інші, ніж в узусі й нормі, засоби вираження певного змісту, об'єктивує новий зміст при збереженні чи зміні старої форми (Космеда 2011: 139).

Мовленнєвий комізм фразеореплік часто міститься в самій їх семантико-структурній організації, що пов'язана з передачею протилежних смислів, відтворенням парадоксальних ситуацій, які в плані вираження підкріплюються художньо-виражальними засобами: римуванням, обігруванням багатозначності слова, параномазією, яка «полягає в навмисному зближенні в контексті паронімів і взагалі співзвучних слів або їхніх форм з певною стилістичною настановою» (Тараненко 2000: 425).

Способи творення ефекту мовної гри в аналізованому матеріалі є такими:

римування:

Говорили, балакали – [сіли та й заплакали] (ФПЧ 2017: 282);

Без одного Гриця вода посвятиться (ФПЧ 2017: 272);

Не (ни) вчи вченого їсти хліба печеного (ФПЧ 2017: 312);

- Що (шо) робила? – Плювала та й ловила (ФПЧ 2017: 346);

Що (шо) робиш Гою? – Шю та порю (ФПЧ 2017: 346);

– Шо? шо? – Кúряче кашіó (ФПЧ 2017: 342);

параномазія:

Без одного Василя обійдеться вісіля (ФПЧ 2017: 272);

Поможи, Боже, а ти не лінуйся, небоже! (ФПЧ 2017: 321);

Будь здоров, Франку, спи до ранку (ФПЧ 2017: 277);

Держав Бог Андрушка і без того окрушка (ФПЧ 2017: 286);

Без риб не угиб (ФПЧ 2017: 272);

повтор ключового слова+римування:

Буває, що і теля вовка хапає (ФПЧ 2017: 277);

Буває, що і пень співає (ФПЧ 2017: 277);

Бувало, й куря кувало, а тепер і зозуля не хоче (ФПЧ 2017: 277);

Встидно, коли видно (ФПЧ 2017: 281);

обігрування багатозначності ключового слова:

*пси **брешут**, а я правду кажу* (ФПЧ 2017: 324);

***Брешу** не я, а пес, бо він прив'язаний* (ФПЧ 2017: 277);

парадоксальність змісту:

Що (шо) ваші роб'я? – Наїлиси та й хліб їдя (ФПЧ 2017: 345);

Бодай тя горобці з'їли! жарт. Прокльон. (ФПЧ 2017: 276);

А най тебе миска влупе! (ФПЧ 2017: 271);

Сидіт ще, чого чекаєте (ФПЧ 2017: 327);

«Дякую» в кишеню (карман) не покладеш (ФПЧ 2017: 291);

порівняння, метафора, алегорія:

Кому шо, а курці просо (ФПЧ 2017: 301);

Коня кують (куют), а жаба собі ногу тиче (ФПЧ 2017: 301);

Трактор знає куди їде (ФПЧ 2017: 333);

Ще (шє) прийде коза до воза, [сіна не буде] (ФПЧ 2017: 343).

Комунікативні тактики діалектоносіїв засобами фразеореплік

У семантиці фразеореплік, як можемо спостерігати, досить чітко виражаються норми поведінки, які актуалізуються насамперед тоді, коли необхідно зробити вибір між тією або іншою поведінковою стратегією. На думку В. Карасика, «найважливішим протиставленням поведінкових стратегій є контраст між етичними (моральними) і утилітарними нормами поведінки. У першому випадку акцентуються інтереси інших людей, у другому – інтереси індивіда. Ці інтереси взаємопов'язані та певною мірою перебувають у гармонійній єдності, але можливий конфлікт таких інтересів, який, повторюючись, знаходить типове вирішення, що формулюється в типових оціночних судженнях...» (Карасик 2004: 189). Отож, через використання фразеореплік мовці реалізують такі інтенції:

ухилення від відповіді:

Много би оповідати, та ніщо слухати (ФПЧ 2017: 306);

- *Що (шо) робила паршива? – Порола та шила* (ФПЧ 2017: 346);

Що (шо) робила? – Плювала та й ловила (ФПЧ 2017: 346);

– Шо? шо? – Кұряче каши́о (ФПЧ 2017: 342);

Що (шо)? Глухих повезли, а тебе забули. (ФПЧ 2017: 342);

ухильна (завуальована) відмова:

А зірочки з неба не хочеш? (ФПЧ 2017: 271);

А хрестика з церкви не хочеш? (не вимагай забагато). (ФПЧ 2017: 271);

Шлюс, Параню, по коханню, [віддай перстень, бо я сі не женю]! (ФПЧ 2017: 342);

відповідь на докори, зауваження:

Встидно, коли видно (ФПЧ 2017: 281);

Пси брешут, а я правду кажу (ФПЧ 2017: 324);

Брешу не я, а пес, бо він прив'язаний. Відповідь на звинувачення в брехні. (ФПЧ 2017: 277);

Коли моє не в лад, то я з ним назад! (ФПЧ 2017: 300);

зауваження, докори:

Не (ни) вчи вченого їсти хліба печеного (ФПЧ 2017: 312);

Сиди, Фекло, заки не смеркло (ФПЧ 2017: 327);

Смійся, Грицю, мама йде (ФПЧ 2017: 329);

Смійся, Якове, смійся: горі дараба йде. Про безпричинний сміх. (ФПЧ 2017: 327);

Танцюй, Федьку, Санда грає (ФПЧ 2017: 329);

„Дякую” в кишеню (карман) не покладеш (ФПЧ 2017: 291);

До тебе не п'ють, не кажи „Дай, Боже” (ФПЧ 2017: 290);

Кому шо, а курці просо (ФПЧ 2017: 301);

Коня кують (куют), а жаба собі ногу тиче (ФПЧ 2017: 301);

Похвали (пофали) мене, язичку— [будеш їсти кашку] (ФПЧ 2017: 322);

Ще (шє) прийде коза до воза, [сіна не буде] (ФПЧ 2017: 343);

(напів)жартівливі прокльони (завуальована агресія):

Бодай тя горобці з'їли! жарт. Прокльон. (ФПЧ 2017: 276);

А най тебе миска влупе! (ФПЧ 2017: 271);

А най тебе качка копне! (ФПЧ 2017: 271);

Би тебе курка дзьобнула! жарт. (ФПЧ 2017: 275);

Бодай тебе качка копнула! жарт. (ФПЧ 2017: 276);

компліментарні, схвальні репліки-відповіді:

Ваші слова та Богові би у вуха (ФПЧ 2017: 277);

Коли б твоє слово та Богові у вуха (ФПЧ 2017: 277);

негативна оцінка комунікації (почутого або адресанта):

Гаврило! Гаврило! Не тич всюди своє рило! (ФПЧ 2017: 282);

Говори, Климе, най твоє не гине. Уживають зі значенням недовіри до сказаного. (ФПЧ 2017: 282);

Говори, Петре, з гузицев. Нема з ким говорити (ФПЧ 2017: 282);

Говорила-їхала – здибала Міхала (ФПЧ 2017: 282);

Говорили, балакали – [сіли та й заплакали] (ФПЧ 2017: 282);

Будь здоров, Франку, спи до ранку. Як хотіли відчепитися. (ФПЧ 2017: 277);

Пес би тобі губи лизав (облизав). Вираз незадоволення. (ФПЧ 2017: 319);

Тіпун тобі на язик! (ФПЧ 2017: 332);

Най си причь каже! Краще не згадувати. (ФПЧ 2017: 309);

пониження важливості, соціального статусу співрозмовника:

Держав Бог Андрушка і без того окрушка (про те, без чого можна обійтись) (ФПЧ 2017: 286);

Без риб не угиб (ФПЧ 2017: 272);

Без одного Василя обійдеться вісіля (ФПЧ 2017: 272);

Без одного Гриця вода посвятиться (ФПЧ 2017: 272);

Смійся, дурню, дараба пливе (ФПЧ 2017: 329).

Висновки

1. Фразеорепліки включають різного типу стійкі фраземи діалогічного характеру, що виконують у мовленні певний набір прагматичних функцій через використання стилістичних прийомів.

2. За будовою це можуть бути діалогові ланцюжки чи окремі репліки, які передбачають стимульні слова чи фрази. Синтаксична зв'язаність і залежність фразеореплік не лише обмежують їх використання відповідним контекстом, але й сигналізують про закріпленість цих фразем за типовими мовленнєвими ситуаціями, зумовленими побутовими обставинами спілкування чи темами розмови.

3. Фольклорними функціями для переважної більшості проаналізованих фразореплік є функції контакторегулювальна та функція мовної гри, рідше фіксуємо функції – моделювальну, евфемістичну та магічну. Для більшості фразореплік властиве поєднання кількох із названих функцій.

4. Способами творення ефекту мовної гри, як показує проаналізований матеріал, є римування, паронимазія, повтор ключового слова, обігрування багатозначності ключового слова, парадоксальність змісту, порівняння, метафора, алегорія.

5. Стосовно комунікативних намірів мовців, які вони реалізують через використання фразореплік, то це може бути: ухилення від відповіді, завуальована відмова, заперечення докорів, висловлення докорів, незадоволення, пом'якшене висловлення агресії (жартівливі прокльони); негативна оцінка комуніканта чи почутого, схвалення почутого, пониження соціального статусу співрозмовника.

6. Фразорепліки на сьогодні малодосліджені в українському мовознавстві та майже не представлені у фразеологічних словниках з огляду на свою комунікативну природу. З цього випливає необхідність опрацювання методик їх збору та лексикографування. Перспективними можуть бути дослідження активності використання фразореплік у сучасному мовленні за допомогою соціолінгвістичних методик.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин, Григорій Л. «Західнополіські фразорепліки». Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Філол. науки 2, 2010: 10–12. [Arkushyn, Hryhorii L. «Zakhidnopoliski frazeorepliky». Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Ser. : Filol. nauky 2, 2010: 10–12.]
- Архангельский, Владимир Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Ростов-на-Дону, 1964. [Arkhangelskii, Vladimir L. Ustoichivye frazy v sovremennom russkom iazyke. Rostov-na-Donu, 1964.]
- Баранов, Анатолий Н., Добровольский, Дмитрий О. «Речевые формулы в русском языке (определение и типология)». Русский язык сегодня. Вып. 2. Активные языковые процессы конца XX века. Москва: Азбуковник, 2003: 41–53. [Baranov, Anatolii N., Dobrovolskii, Dmitrii O. «Rechevye formuly v russkom iazyke (opredelenie i tipologiya)». Russkii iazyk segodnia. Vyp. 2. Aktivnye iazykovye protsessy kontsa XX veka. Moskva: Azbukovnik, 2003: 41–53.]
- Бартми́нский, Ежи. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик, 2005. [Bartminskii, Ezhi. Iazykovoï obraz mira: ocherki po ehtnolingvistike. Moskva: Indrik, 2005.]
- Бобошко, Тетяна М. «Комунікативні стратегії й тактики та оцінні висловлення». Лінгвістика XXI століття, 2013: 51–57. [Boboshko, Tetiana M. «Komunikatyvni stratehii y taktyky ta otsinni vyslovlennia». Linhvistyka XXI stolittia, 2013: 51–57.]

- Бондаренко, Виктор. «Ответные фразеологические реплики русской речи как объект лексикографического описания». Материалы Международного симпозиума «Русская лексикография и фразеография в контексте славистики: теория и практика». Магнитогорск, 2009: 644–649. [Bondarenko, Viktor. «Otvetnye frazeologicheskie repliki russkoi rechi kak obieekt leksikograficheskogo opisaniIA». Materialy Mezhdunarodnogo simpoziuma «Russkaia leksikografiia i frazeografiia v kontekste slavistiki: teoriia i praktika». Magnitogorsk, 2009: 644–649.]
- Бондаренко, Виктор. Словарь ответных реплик в русской диалогической речи: словарь. Тула, 2013. [Bondarenko, Viktor. Slovar otvetnykh replik v russkoi dialogicheskoi rechi: slovar. Tula, 2013.]
- Вихованець, Іван. Теоретична морфологія української мови: Академічна грамати-ка української мови. Київ: Пульсари, 2004. [Vykhovanets, Ivan. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy. Kiiv: Pulsary, 2004.]
- Гак, Владимир Г. «Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте». Филол. науки 4, 1995: 47–55. [Gak, Vladimir G. «Frazeoreflexy v ehtnokulturnom aspekte». Filol. nauki 4, 1995: 47–55.]
- Карасик, Владимир И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва, 2004. [Karasik, Vladimir I. Iazykovoï krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Moskva, 2004.]
- Космеда, Тетяна, Колонюк, Сергій. «Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження». Лінгвістичні студії 43, 2022: 20–31. [Kosmeda, Tetiana, Koloniuk, Serhii. «Bahatolykyi status paremii ta aspekty yii doslidzhennia». Linhvistychni studii 43, 2022: 20–31.]
- Космеда, Тетяна. «Мовна гра у системі лінгвістичних термінів». Культура слова 74, 2011: 137–141. [Kosmeda, Tetiana. «Movna hra u systemi linhvistychnykh terminiv». Kultura slova 74, 2011: 137–141.]
- Кузь, Галина. «Онимія буковинської діалектної фразеології». Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Том 1. № 45, 2021: 276–281. [Kuz, Halyna. «Onimiia bukovynskoi dialektnoi frazeolohii». Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Filolohiia. Tom 1. № 45, 2021: 276–281.]
- Личук, Марія. Фразеологізовані речення в системі простого речення. Ніжин: Лисенко М.М. (вид.), 2015. [Lychuk, Mariia. Frazeolohizovani rechennia v systemi prostoho rechennia: monohrafiia. Nizhyn: Lysenko M.M. (vyd.), 2015.]
- Мандрикова, Галина М. «Ответные фразеореплики, или Зачем мы так говорим?» И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: тр. и материалы между-нар. конф. (5 Бодуэновские чтения). Казань : Изд-во Казан. ун-та. Т. 1, 2015: 214–216. [Mandrikova, Galina M. «Otvetnye frazeorepliki, ili Zachem my tak govorim?» I. A. Boduehn de Kurteneh i mirovaia lingvistika: tr. i ma-terialy mezhunar. konf. (5 Boduehnovskie chteniia). Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta. T. 1, 2015: 214–216.]
- Пермяков, Григорий Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории кли-ше). Москва: Наука, 1970. [Permiakov, Grigorii L. Ot pogovorki do skazki (Zametki po obshchei teorii klishe). Moskva: Nauka, 1970.]

- Пермяков, Григорий Л. «К вопросу о структуре паремиологического фонда». Типологические исследования по фольклору. Москва: Наука, 1975: 247–274. [Permiakov, Grigorii L. «K voprosu o strukture paremiologicheskogo fonda». Tipologicheskie issledovaniia po folkloru. Moskva: Nauka, 1975: 247–274.]
- Тараненко, О. О. Парономазія. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Укр. енцикл., 2000. [Taranenko, O. O. Paronomaziia. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Kiïv: Ukr. entsykl., 2000.]
- Meterc, Matej, Pallay, Jozef. Nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner. Definícia a pilotný anketový výskum, 2020.
- <file:///C:/Users/user/Downloads/NEKONVENCNE_REPLIKY_AKO_OSOBITNY_TYP_FRA-1.pdf> 07.02.2025.

ДЖЕРЕЛА ТА СКОРОЧЕННЯ

- ФПЧ: Фразеологізми і паремії Чернівецьчини / Г. Т. Кузь та ін.. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. [FPCh: Frazelohizmy i paremiï Chernivechchyny / H. T. Kuz ta in.. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yuriiia Fedkovycha, 2017.]

Халина Куз

ФРАЗЕОРЕПЛИКЕ КАО СРЕДСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ КОМУНИКАТИВНИХ ИНТЕНЦИЈА УКРАЈИНАЦА

РЕЗИМЕ

Анализа је заснована на грађи из речника „Фразеологизми и паремије Черновичке области” (2017). У раду се испитују фраземи који су мало проучавани у украјинској лингвистици – фразеореплике. Ауторка дефинише фразеореплике као устаљене исказе дијалошког типа који путем стилских захвата обављају одређене прагматичке функције у говору и представљају средство реализације комуникативних намера говорника. Студија анализира теоријске проблеме критеријума за издвајање ове врсте паремија, питање њихове класификације и др. Одабране фразеолошке јединице груписане су по форми и функцијама, а разматрају се и стилска средства за реализацију комуникативних намера говорника.

Кључне речи: фразеореплике, функције, комуникативна интенција, језичка игра.

**КЊИЖЕВНЕ СТУДИЈЕ КУЛТУРНИХ
И ИСТОРИЈСКИХ ВЕЗА**

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

ОБРАЗ СЕРБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ XIX СТ.

У статті аналізується образ сербів в українській прозі XIX століття на матеріалі творів Пантелеймона Куліша та Івана Нечуя-Левицького. Імагологічний підхід виявляє протиставлення «Свого» та «Іншого» в літературі того періоду. Авторка показує, як українсько-сербські культурні та історичні зв'язки – фольклорна спадщина, участь сербів у козацькому війську та навчання в Києво-Могилянській академії – формували романтизований образ сербів як відважних, запальних і патріотичних героїв і як ці уявлення перетікають і розвиваються в українській історичній прозі XX століття.

Ключові слова: українська література, образ, серби, літературні зв'язки

THE IMAGE OF SERBS IN UKRAINIAN FICTION

This article explores the depiction of Serbs in 19th-century Ukrainian fiction through the works of Panteleimon Kulish and Ivan Nechui-Levytskyi. It demonstrates how deep-rooted Ukrainian–Serbian cultural bonds—embodied in folk-song translations, shared military history, and academic exchanges at the Kyiv-Mohyla Academy—fostered a romanticized image of Serbs as brave, passionate, and patriotic. Employing an imagological framework, the study contrasts Ukrainian self-images with its Other and traces the persistence of these literary motifs into 20th-century Ukrainian historical prose.

Keywords: Ukrainian literature, image, Serbs, literary connections

Давні традиції розвитку українсько-сербських культурно-історичних взаємин зумовили доволі помітну присутність сербських мотивів у нашому красному письменстві 19 і 20 ст., при чому кожному конкретному періодові притаманні свої акценти та специфіка трактування сербських мотивів (Дзюба 2003). Звісно, описати чи каталогізувати всі випадки появи образів сербів в українській літературі неможливо. Це тема відкрита, яка потребує доповнень, нових прочитань і осмислень.

Ще на початку 19 століття почалося знайомство українців із сербською піснею – передусім завдяки перекладам і переспівам, науковим працям славістів (О. Бодяньського, О. Потебні, І. Франка, Ф. Колесси та ін.), а також виконанню пісень на слов'янських концертах М. Лисенка (і не тільки його, бо сербську пісенну тематику пропагували також композитори Д. Січинський і О. Нижанківський) (Гуць 2020: 9). Це ґрунтовно проаналізовано та описано в монографії М. Гуця про сербську народну пісню в Україні (Гуць 2020).

Захоплення сербським фольклором впливало на зацікавлення українських письменників сербською тематикою загалом і зумовлювалося передусім кількома аспектами наших взаємин. Визвольна боротьба південних слов'ян (зокрема сербів) проти турецького поневолення викликала щирі співчуття українців до

* olenadp@ukr.net

долі близького їм народу, тож знайшла своє відображення у творчості українських авторів 19 століття. Не залишилося поза увагою нашого письменства і те, що під час російсько-турецьких війн багато сербів, увійшовши до складу козацької старшини, отримували в Україні маєтки, про що свідчать реєстри Війська Запорозького, а також переселення Сербів до Російської імперії в 18 ст. (знаємо, що йшлося передусім про українські землі та створення Слов'яносербії та Нової Сербії). Окремою важливою віхою сербсько-українських стосунків у минулому стало навчання сербів у Києво-Могилянській академії.

Тож не випадково з народженням і становленням української історичної повісті та роману в 30–40 роки 19 століття, в українській прозі з'являються сербські теми. Нова українська література народжувалася в атмосфері поглибленого інтересу до минувшини свого народу, що було зумовлене як потребою осмислення його історичної долі, ствердження його національної самобутності, так і естетикою європейського романтизму. 1842 року побачив світ роман Пантелеймона Куліша «Михайло Чарнишенко, або Малоросія вісімдесят років тому» – історично-пригодницький твір (російською мовою), в якому змальовано останній період існування Гетьманщини (18 ст.). Саме в ньому, наскільки нам відомо, вперше зустрічаємося з виразно виписаними образами сербів, які водночас відіграють важливу роль і в структурно-семантичній канві твору. Усі дослідники творчості П. Куліша, зазначають, що твір написано під виразним впливом Вальтера Скотта, зокрема його «Карла Сміливого». Наслідування канонів вальтерскоттівського роману в «Михайлі Чарнишенкові» переплелася зі щедрим використанням фольклорних мотивів. А появу образів сербів у ньому можемо трактувати не лише як результат інтересу до історії рідного краю, а й тривалої зацікавленості Іншим як етнокультурним. Як зазначає Д. Наливайко, Куліша цікавили питання, що входять до імагології, а його міркування та судження з цього приводу розсіяні не лише в наукових працях, а й в художніх творах. Імагологію ж Інше цікавить передусім як етнокультурне, тож на передній план виходять проблеми відносин із етнокультурними спільнотами, своїми й чужими, образи (іміджі) цих спільнот (Наливайко 2006: 92–93). У «Михайлі Чарнишенку» нас цікавить зустріч двох світів – українського та екзотичного (для Михайла) сербського. Тут ми й маємо класичний приклад того, як «міфологія і фольклор є водночас важливими структурними складниками національних ідентичностей і образів Свого та Іншого», що формується в українській літературі (Наливайко 2006: 101).

Михайло, син сотника Чарниша, потрапивши на території, заселені південнослов'янськими переселенцями, знайомиться з сербіянкою Роксандою, донькою бана Радивоя. Радивой постає перед читачем як людина незвичайна, особлива. Неординарна і зовнішність бана: обличчя «мало вигляд дразливий і жорстокий», здавалося, він кожної миті ладен був на когось кинутися з кинджалом; впадало у вічі його багате вбрання – якби не великий золотий хрест на грудях, можна було б прийняти Радивоя за турчина. Він наводив страх на всю околицю, а підлегли самовіддано служили йому. Усі знали про безмежну силу та хоробрість бана (в бою один кидався на тридцятьох турків), а також запальну натуру. Було і щось таємниче в його постаті. Він «здавався особливою, окремою од усього світу істо-

тою, яка ховала в глибині своєї душі якусь думу, що вічно її мучила й разом із тим була єдиною ланкою, котра прив'язала її до життя». Причина такої химерності його характеру, мовчазності, похмурості, а часто й несамовитої, вибухової люті так і залишилася частково нерозгаданою, і письменник теж буде здогадки – чи то його героя мучить туга за вітчизною, чи якась глибша особиста причина...

Щоб якось наблизити образ Радивоя до читача, зробити його зрозумілішим, вмотивувати його вдачу, П. Куліш робить екскурс у звичаї та історичні умови життя сербського народу, пояснює несамовитість вдачі сербів постійною різницею з турками, необхідністю боронитися від ворога, що «зчерствіло народну вдачу», призвичаїло до жорстокості та крові, насильства. Куліш змальовує Радивоя як національного героя, ім'я якого живе в народі та з яким серби пов'язують усі свої надії на визволення від турків, якого ждуть у себе на батьківщині, «як орлята на свою мати». Сам Радивой сповнений мрій про повернення в рідні краї та помсту ворогам.

Суттєвою при створенні образу Радивоя є його мовна характеристика. Бан щедро пересипає свою мову народно-пісенним зворотами, образами, сербськими словами («О, Щербино, моє десно крило!... Ні я чашу руйна віна іспію, ні я с пута совратію») Євген Нахлік стисло і влучно змальовує способи використання сербських слів: «Серед українських письменників Кулішеві належить перша спроба впровадження до літературного тексту сербських слів та висловів сербської народної пісенності у вигляді аплікацій, парафраз, алюзій, зокрема згадок про оспіваного в народі «славного витязя» Марка Кралевича» (Нахлік 2007: 101).

Виразно романтичним є й образ доньки Радивоя Роксанди, для змалювання краси якої автор не шкодує ні барв, ні слів.

Згодом, у романі П. Куліша «Чорна рада» (написаний 1846 р., виданий 1857 р.), який став класичним твором української літератури і вважається першим історичним романом українською мовою, з'явиться образ представника південних слов'ян, цього разу чорногорця, але він уже не буде центральним у романі.

Образи сербів і чорногорців – побратимів українських козаків (як у «Чорній раді» П. Куліша) чи ж переселенців на українських землях (як у «Михайлі Чарнишенкові») з'являтимуться в українській прозі й надалі, але це стосуватиметься передусім літератури другої половини ХХ ст., в період інтенсивного розвитку жанру історичного та пригодницько-історичного роману. Всі ці образи сербів пов'язані так чи інакше з темою козаччини.

П. Куліш свого часу підтримував у творчих починаннях молодого Івана Левицького та цінував його талант. В одному з ранніх творів тепер уже класика української літератури, найвиразнішого представника реалістичної школи (І. Франко), літописця своєї епохи (С. Єфремов) Івана Нечуя-Левицького (1838–1918), у повісті «Хмари» (написана 1870–1871 рр., а опублікована 1874 р.¹) теж зустрічаємо образи сербів.

¹ Письменник працював над цією повістю й пізніше, впродовж майже сорока років

Іван Левицький був сином священника та вихованцем Київської духовної семінарії, згодом і академії (1853–1859; 1861). «Давня академія Могили», перший вищий навчальний заклад в Україні та й у всій Східній Європі, відігравала свого часу роль важливого культурного та освітнього центру для всіх слов'ян, привабливого для іноземців, тож в ній навчалася не лише українська, білоруська, російська молодь, а й студенти з Сербії, Молдови, Валахії, Греції, Болгарії. «Багато знаних потім письменників, істориків, просвітників, художників, педагогів Сербії, сотні сербських юнаків отримали освіту в Київській академії, зокрема історик, драматург, просвітник Йован Раїч, будимський єпископ Діонісій Новакович, громадський і культурний діяч Арсеній Стойков, художники Герасим Зелич, Йосиф Сербин, Васа Остоїч, Йован Четир Грабован» (Хижняк, Маньківський 2003:149). Але 1817 року царський уряд закрив знамениту Києво-Могилянську академію і замість неї відкрив духовну семінарію, а 1819 року – Київську духовну академію, яку рівно через сто років ліквідувала більшовицька влада. Академія потроху перетворювалася на винятково духовний заклад, втрачаючи свій науковий потенціал і значення як центр просвіти та культури. У «Хмарах» І. Левицький чорними тонами змальовує атмосферу, що панувала в тогочасній Київській академії: вона «стояла дуже низько і не давала нічого для мислі. Змість латинського язика уряд завів великоруський. Про український язик ніхто не дбав... Академія випускала тоді... професорів, котрі були темні, як темна ніч... З тієї академії повиходили протоєреї і архієреї, що плодили на Україні московський язик і московський дух...». В автобіографії письменника критика наукового рівня професорів не така нищівна, як у повісті, однак оцінка їхнього антиукраїнського духу незмінна: «В академії старі професори були дуже погані...Зате ж були і дуже добрі професори, а найбільше молоді, котрі щиро працювали над наукою (...) Між професорами в академії не було й духу українського. Один професор сказав на лекції таку штуку: для інтересів государства добре було б спалити українську літературу і білоруську, якби вона з'явилася на світ» (Єфремов 2002: 473). Власне за такої атмосфери² й навчаються в академії герої «Хмар» – Дашкович і його ровесники. Але й у ті часи відсоток іноземних студентів у Київській духовній академії залишався традиційно високим. Так у 1911 р. з 209 студентів закладу 43 були чужоземцями (10 греків, 11 болгар, 13 сербів, 5 румунів, 2 чорногорців й 2 сирійців) (Історія КПБА³).

(останнє прижиттєве видання вийшло 1908 р.).

² Коли в ній «не було й духу, й сліду тих давніх діячів України, тих Сагайдачних, Могили... В давній славній академії панував чужий великоруський дух, чужа наука, чужа мова, навіть чужі люди...».

³ Прогулючись алеями Братського монастиря, читаємо в «Хмарах», можна було зустріти студентів не лише з усіх кінців Російського царства, а й іноземців. «Тут можна було побачить ... можна було побачить широкі шиї й сірі очі великорусів, рум'яні лица українців, навіть орлині очі й носи грузинів, греків, сербів і болгар, що приїжджають вчитися до Києва».

Ймовірно, що Іван Левицький був знайомий із сербськими студентами академії, тож описуючи тогочасне життя і навчання в ній, змальовуючи в «Хмарах» студентів-іноземців, послуговувався власними досвідом та спостереженнями.

У повісті простежується доля двох поколінь інтелігенції: покоління 30–40-х років (образи росіянина Степана Воздвиженського й українця Василя Дашковича, обидва вступили на навчання до Київської духовної академії, були сусідами по кімнаті під час навчання, а згодом самі стали професорами закладу) і покоління 50–60-х років (передусім образ Павла Радюка). Назва повісті знаходить своє тлумачення в роздумах Радюка про часи, в яких випало жити його генерації⁴ – постійні утиски і заборони української мови⁵, посилення національного гніту, денаціоналізація української молоді.

Образи студентів-іноземців на сторінках повісті є епізодичними, читач зустрічається з ними за двох обставин. Перша – це співжиття в т.зв. «номерах», тобто студентських кімнатах: «В кожному номері жило по п'ять, по шість студентів. Ділячи студентів по номерах, їх знов мішали між собою, поміщаючи навіть земляків окроми». Здається, малозначуща деталь, але насправді в цьому проявлялася давня, тривка імперська тактика – змішувати народності між собою (практика, яку успішно продовжували та застосовували і в радянські часи) з метою не допустити, ускладнити гуртування між собою національних спільнот (у даному випадку українців). Разом із Степаном Воздвиженським у номері жили «п'ять студентів з усяких країв світу: українець, болгар, серб, грек і архангелець, родом аж з Лапландії! Гірше не можна було вибрати людей, неоднакових по мові й звичаях. І всі вони мусили жити вкупі, годиться...»; «картина в номері була дуже чудна. Болгарин сидів на ліжку, підобгавши по-турецьки під себе ноги, і писав, поклавши на колінах тверду книжку. Серб ходив по хаті, безперестану човгаючи турецькими патинками, вишитими сріблом. На їх обох були турецькі феси з червоного оксамиту, з золотими китицями». Проте таке змішування народностей між собою часом мало й інший, несподіваний ефект. Спілкування з сербами, які на початку 19 століття ще перебували під владою Османської імперії (і частково Габсбурзької), але на час, описаний в повісті, після Першого та Другого сербського повстання (1804, 1815), досягли суттєвих успіхів у виз-

⁴ «...Закутали чорні хмари Україну, зібралися з усіх усюдів і заступили нам ясне й прозоре небо і заплутали у тінь та мряку увесь наш рідний край».

⁵ Зокрема: за спеціальним царським указом усі україномовні школи були заборонені (1804 р.); реорганізація освіти у Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання (1832); Валусівський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури (1863); прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитись лише російською мовою (1864).

воленні від поневолення⁶, спонукало українців замислитися про свою національну свідомість:

«Довго розмовляли студенти про всяку всячину. (...) Кожний почав думати й марить голосно. Серб Петрович почав згадувати свою рідну далеку сторону, розказував про турків, як турки взяли його діда, й батька, і дядьків, посадили в константинопольську тюрму, як забрали в їх землі, їх усе добро, зарубали діда й дядьків, а батька випустили з тюрми без нічого. Його душа аж клекотіла помстою й ненавистю; його великі чорні очі блищали вогнем навіть при світі місяця. Смутний болгарин і собі розговоривсь, тільки його душа не рвалась так гаряче, бо була дуже пришиблена деспотизмом. Українські студенти ще не мали тоді ясного почуття національності, але, слухаючи серба й болгар, вони й собі згадали про свій безщасний народ, зовсім забитий з мовою, літературою й історією».

Друге місце, де в повісті зустрічаємо сербів – будинок Дашкевича. Господар щотижня організовував вечори (для своєї доньки на виданні), запрошуючи на них студентську молодь, у тому числі «болгар і сербів, котрих було багато в Києві в світських і духовних школах». Товариство передусім вражало національне вбрання чужоземців:

«Деякі серби й болгар, а найбільш недавно приїхавші, мали дуже гарний національний убір, білі куртки, повишивані червоними мережками й навіть золотом. На канапі сиділи два молоденькі серби-ченці, гарні, як панни, з розпущеними кісьми і в кругленьких чорних невисоких клобучках. (...) Чорні сіртуки, національні убори, гудюча розмова, котрою була повна зала, всякий акцент й усякі вимови — все те було таке оригінальне, було таке цікаве для молодих паннів, що їм здалось, ніби вони перелетіли в якийсь далекий край, між чужі інші люди».

Як бачимо, і в Пантелеймона Куліша, і в Івана Левицького відчувається відлуння романтизованого сприйняття балканських чужинців (передусім сербів), сформованого впродовж 19 ст. під впливом визвольних змагань південних слов'ян, – вони красиві, горді, запальні, екзотичні, інакші... Вони патріоти своєї вітчизни, віддані своїй мові та культурі, тож певним чином письменник навіть протиставляє їхній спосіб мислення та патріотизм українцям. Особливо – почуття національної гідності та патріотизму.

⁶ 1829 р. домоглися створення Сербського князівства та визнання турками автономії; 1867 р. Османські війська залишили терени князівства, забезпечивши фактичну незалежність держави; 1878 р. Берлінський конгрес офіційно визнав незалежність Сербського князівства.

«Тим часом між Дашковичем й одним палким чорнявим сербом почалась дуже цікава спотичка. Дашкович якось ненароком зачепив національну честь сербів: не похвалив Сербії. Опришкуватий серб так і спалахнув, як порох, і почав сливе репетувать.

— Ми не нікчемні! Ми не дурні, хоч ми й побиті ворогами! Ми не оступимось од своєї національності нізащо в світі! — репетував молодий палкий серб і схопився з місця.

Його очі ніби горіли; руки складались в кулаки. Він кричав та приступав все ближче до стола. Дашкович устав і собі й не знав, що й почать, викликавши таку мару.

— За честь свою, за честь свого народу й національності ми ладні тричі вмерти! Ми не попустимо, щоб з нас хтось кепкував і глузував! Ми ненавидимо наших ворогів турків за те, що вони гнітили нас і потоптали нас ногами! — аж верещав серб, і його здорові очища страшно блискали. Ввесь віковичний гніт, вся неадекватність виявилась в тому дикому погляді його очей».

Хоча дієслова «репетувать» і «верещав» є експресивно забарвленими і, на перший погляд, занижують образну характеристику студента-іноземця, тяжіючи до гротескності, загальне враження від епізоду не дає підстав для такого трактування, а лише підкреслює запальність натури гостя. Тому показовою є й змалювання реакції на серба двох інших учасників зібрання: панночці Ользі, якій були чужі будь-які прояви українського національного почуття, він видався страшним («Ой, я боюсь! Який він став страшний! — промовила Ольга до Радюка»), натомість у Радюка, якого боліла байдужість українців до національної справи, він викликав зачудування («Який він гарний! — скажіть лучче; дивіться, яким огнем блищать його очі; яка палка його розмова! яке завзяття, яка свіжа сила! Отакий не піддається ворогам! — сказав Радюк. »).

Любов до вітчизни, відвага та гордість, притаманні сербському народу, зокрема в очах українських письменників, проєктуються і на уявлення сербів про ідеальну дружину. Один із персонажів у «Хмарах» каже: «Я тут не женюсь, — говорив серб. — Мені треба жінки сміливої, щоб уміла часом турка під бік шпигонуть і щоб була й патріотка, любила свій край, свою мову й свою віру». Такий образ жінки дещо нагадує Кулішеву войовничу діву Роксанду.

Як ми бачимо, образ сербів в українській літературі 19 ст. формується під впливом уявлень, сформованих на підставі знань та інформацій про національно-визвольну боротьбу на Балканах проти турецького поневолення, участь сербів у козацькому війську, а також про поселенців Слов'яно- і Новосербії. Риси, якими зазвичай наділені серби – краса, відвага, запальний характер, патріотичність, певна екзотичність (зокрема в одязі). Власне саме такий образ сербів, сформований у класичній українській літературі 19 століття, «перекочує» в українську історичну прозу другої половини 20 століття, у період її

особливо плідного розвитку⁷. У ній ми значно частіше натрапляємо на образи сербів і чорногорців. Зокрема мова про твори Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця» (1959 р., йдеться про Україну др. пол. 17 ст. і сербів у козацькому війську), Анатолія Дрофана «Таїна голубого палацу» (1978 р., описуються перші роки царювання Катерини II, російсько-турецька війна, завоювання Криму, поступове приборкання, а потім знищення Запорізької Січі), Станіслава Тельнюка «Грає синє море» (1985, події після Хотинської битви), Романа Чумака «Бране поле» (1969) та «Великий луг» (1979) (серед персонажів твору зустрічаємо Пантелеймона та Івана Божича, сербських поселенців, образи полковників, а згодом генералів, Хорвата, Текелії, Чорби, чорногорського владика Василя, полковника Паскевича, тих людей, про яких писав у романі і Мілош Црнянський у «Переселеннях»). На рубежі 20–21 ст. в корпусі української літератури зустрічаємо і дві книги, в яких тема переселень сербів на терени України виступає предметом безпосередніх зацікавлень авторів, головною сюжетною лінією (Олександр Устенко «У седого Донца» (повість «Генерал Шевич» і оповідання «Марьяна яма», російською мовою, 2000 р.) і Вадим Пеунов «Помста знехтуваних богів», роман-факт (2005 р.))⁸. Загалом можна сказати, що хоча українська література 19–20 ст. і дає нам доволі цікавий матеріал для дослідження образу сербів і сербських мотивів, звернення до них українських письменників, за поодинокими винятками, не було спричинене якимось спеціальним інтересом саме до історії сербсько-українських взаємин, а прагненням українських письменників передати якомога ширший спектр життя України 17–18 ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Гуць, Михайло. Сербська народна пісня в Україні. Київ: Темпора, 2020. [Huts', Mykhailo. Serbs'ka narodna pisnia v Ukraini. Kyiv: Tempora, 2020.]
- Наливайко, Дмитро. Теорія літератури й компаративістика. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. [Nalyvaiko, Dmytro. *Teoriia literatury i komparatyvistyka*. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2006.]
- Нахлік, Євген. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. Т2. Київ: Український письменник, 2007. [Nakhlik, Yevhen. Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel: naukova monohrafiia: u 2 t. T2. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 2007.]

⁷ З цього контексту «вибиваються» два важливі українські тексти початку 20 ст., що з'явилися під враженням подій Першої світової війни: *Поза межами болю* Осипа Турянського (1921) та *Записки полоненого. Пригоди і вражіння учасника першої світової війни* Олексія Кобця (Олексія Варави, 1931). Про ці книги в контексті сербсько-українських зв'язків див. у: Олена Дзюба-Погребняк «Сербські мотиви в українській літературі про Першу світову війну» // Українсько-сербський збірник «Українська» – Випуск 1(4). – Рік 2009. – Київ: Темпора, 2010. – с. 240–248.

⁸ Детальніше про це у Дзюба 2003.

- Хижняк, Зоя, Маньківський, Валерій. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: КМ Академія, 2003. [Khyzhniak Zoia, Man'kivs'kyi Valerii. Istoriiia Kyievo-Mohylians'koi akademii. Kyiv: KM Akademiia, 2003.]
- Єфремов, Сергій. «Іван Левицький-Нечуй». [У:] Сергій Єфремов. Вибране. Київ: Наукова думка, 2002: 396–467–494. [Yefremov, Serhii. «Ivan Levyts'kyi-Nechui». [U:] Serhii Yefremov. *Iybrane*. Kyiv: Naukova dumka, 2002: 396–467–494.]
- Дзюба, Олена. «Образи сербів в українській літературі». Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века. Зборник радова са Међународног научног скупа у Новом Саду, 7–9. маја 2003. Нови Сад, 2005: 482–490. [Dzjuba, Olena. «Obrazi serbiv v ukraïns'kij literaturi.» Seoba Srba u Rusko carstvo polovinom 18.veka. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa u Novom Sadu, 7–9. maja 2003. Novi Sad, 2005: 482–490]
- Історія КПБА. [Istoriiia KPBA.] <https://kpba.edu.ua/istoriia-ta-suchasnist/#wp-block-themeisle-blocks-advanced-heading-56a70d6c>. 10.06.2025.

Олена Дзюба-Похребњак

СЛИКА СРБА У УКРАЇНСКОЈ ПРОЗИ 19. ВЕКА

РЕЗИМЕ

У раду се разматра представљање Срба у украјинској прози 19. века на основу дела Пантелејмона Кулиша и Ивана Нечуја-Левицког. Имаголошки приступ открива супротстављање „Свог” и „Туђег” у књижевности тог периода. Ауторка показује како су украјинско-српске културно-историјске везе, а посебно фолклорно наслеђе, ратовање Срба у саставу козачке војске и студије на Кијевско-могилянској академији, формирали романтизовану слику Срба као храбрих, ватрених и родољубивих јунака и како се те идеје продубљују у украјинској историјској прози 20. века.

Кључне речи: украјинска књижевност, слика, Срби, књижевне везе.

ИСТОРИЈА НАСТАНКА И КУЛТУРНИ ДОПРИНОСИ ГОДИШЊАКА „УКРАЈИНСКО-СРПСКИ ЗБОРНИК УКРАС”

У прилогу се описују околности настанка и историја годишњака *Українсько-сербський збірник Украс* (*Украјинско-српски зборник Украс*) на украјинском језику са објављених осам бројева 1 (2006) – 8 (2013). Указује се на концепцију часописа са три теме у сваком броју, разноврсност представљених области међу којима су највише заступљене филологија и историја, на научно-популарни стил, круг аутора, теме представљене у часопису, рецепцију и представљања, доступност на интернету, на допринос науци и српско украјинским академским и културним везама. Концепција годишњака *Украјинско-српски зборник Украс* се предлаже као плодотворан модел представљања српске културе и у другим срединама.

Кључне речи: историја часописа, компаратистика, филологија, историја, преводи, транслатологија, украјинско-српске везе.

HISTORY OF THE ORIGIN AND CULTURAL CONTRIBUTIONS OF THE YEARBOOK „UKRAINIAN-SERBIAN COLLECTION UKRAS”

The article describes the circumstances of the creation and history of the annual “Ukrainian-Serbian Collection Ukras” (Українсько-сербський збірник Украс) published in Ukrainian language, with the publication of eight issues 1 (2006) – 8 (2013). It points out the concept of the journal with three topics in each issue, the diversity of the fields presented, among which philology and history are the most represented, the publishing strategy focused on the popular scientific style, the circle of authors, the topics presented in the journal, reception and presentation, availability on the Internet, contributions to science and Serbian-Ukrainian historical, cultural and academic ties. The concept of the periodic publication “Ukrainian-Serbian Collection of Ukras” is proposed as a fruitful model for presenting Serbian culture in other environments as well.

Keywords: history of the journal, comparative studies, philology, history, translations, translatology, Ukrainian-Serbian ties.

После значајних украјинских историчара и филолога који су се у другој половини 19. века на кијевском и харковском универзитету и у научним круговима Лавова бавили српском историјом и културом, славистика је Совјетском Савезу уништена у прогонима крајем 20-их и почетком тридесетих година 20. века, па су средином века ретки били познаваоци српско украјинских веза попут Максима Риљског, Михајла Гуца, Марка Голберга. Обнова академских студија српске културе почиње отварањем студија српскохрватске филологије на универзитетима у Кијеву и Лавову (1974). У Србији су о украјинској култури у другој половини 20. века писали Милорад Павић, Властимир Ерчић и Бог-

* dejan.ajdacic@ug.edu.pl

дан Терзић. Почетак студија украјинистике почиње од првих факултативних предавања на Филолошком факултету у Београду (1991). У Србији је створено српско украјинско друштво са Милорадом Павићем на челу, а у Новом Саду су штампане новине *Српско-украјинско друштво = Сербсько-українське товариство* (1994–2005). У Кијеву је украјинско-српским друштвом председавао Борис Олијник. Књижевне вечери, сусрети уметника и изложбе представљали су значајне културне манифестације у делатностима друштава у Кијеву и у Београду. Електронска српско-украјинска библиотека *Пројекат Растко Кијев Лавов* свечано је отворена 26. септембра 2001. године.

Када сам као лектор дошао на Филолошки факултет Кијевског националног универзитета „Тарас Шевченко” 2003. године, већ сам познавао Олену Дзјубу, Оксану Микитенко, Лесју Стеблину и Павла Рудјакова као србисте, као и Олху Паламарчук као управника катедре за славистику. Упознавши бугаристу Ивана Стојанова, објавио сам у часопису *Університет* Кијевског словенског универзитета кратак текст „Про створення Українсько-сербського щорічника” у коме сам, уз хвале бугарског годишњака на украјинском језику који је он уређивао, предложио стварање украјинско-српског годишњака који би био оријентисан на тематске свеске, а окупљао стручњаке разних специјалности (Айдачич 2004). То је представљало и прву обзнањену замисао о континуираној сарадњи украјинских србиста у оквирима једног периодичног гласила.

Када сам у украјинској Националној библиотеци „Володимир Вернадски” у Кијеву упознао библиографа Тетјану Добко и управника библиотеке Олексија Онишченка, истовремено и председника Украјинског комитета слависта, предложио сам им израду библиографије украјинских превода српског фолклора и књижевности. Предлог је прихваћен и остварен, а по објављивању библиографије, управник библиотеке О. Онишченко је предложио поставку изложбе српских књига, књига преведених са српског језика као и оних о Србији, те организовање украјинско-српске конференције. На отварању велике изложбе у националној библиотеци у Кијеву 23. јуна 2005. године учествовали су тадашњи министар културе Републике Србије Драган Којадиновић, украјинска министарка културе Оксана Билозир, управници националних библиотека две земље и бројни културни посленици. О изложби сведочи каталог *Українсько-сербські історико-культурні взаємозв'язки. Каталог книжкової виставки з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського* (2005) у коме је објављен и текст који смо потписали Олех Пављученко и ја. По отварању изложбе српских књига одржана је и велика украјинско-српска научна конференција. Успех конференције и изложбе о српским књигама оснажио је подршку српског министра културе и тадашњег амбасадора Србије у Украјини Драгана Алексића који су били расположени да подрже идеју годишњака.

Повезаност и заинтересованост академске заједнице србиста и балканиста у Украјини су ме навели на размишљања о детаљима могућег изгледа украјинско српског часописа. Уз подршку Јулије Олијник, власнице и уреднице издавачке куће „Темпора” часопис је регистрован у Регистру штампаних медија Украјине са ознаком КВ 11587-459Р од 1. августа 2006. под насловом *Українсько-*

сербський збірник: УКРАС (історія, культура, мистецтво) у переводу на српски — *Українсько-српски зборник: УКРАС (історія, культура, уметност)*.

Чланови уредништва од првог до последњег броја били су: Дејан Ајдачић као главни уредник, Оксана Микитенко и Ала Татаренко. У издавачком савету били су угледни украјински слависти из Кијева – фолклориста Михајло Хуц (1930–2020), историчари Валеріј Јарови и Олех Пављученко, историчари књижевности са Филолошког факултета кијевског универзитета Олена Дзјуба и Павло Рудјаков (1956–2021), лингвиста професор Микола Зубов из Одесе, те Украјинка и украјиниста Људмила Поповић (дев. Надточа) и русиста и слависта, преводилац проф. Миодраг Сибиновић (1937–2020).

Часопис је замишљен као спој високог академског приступа украјинској и српској култури и узајамним историјским и културним везама, али и као популаризаторско представљање српских аутора и културних појава украјинским читаоцима. *Украс* је објављиван на украјинском језику, а његов први број изашао је 2006. године. Реч *Украс* из наслова, потиче од српске речи „украс” којој у украјинском језику одговара реч „прикраса”, али је блиска и речи „краса”, која на украјинском значи лепота. Прва четири слова указују на Украјину, док „С” на крају упућује на Србију – УКРА(јина)С(рбија). У уводном тексту првог броја је најављена концепција уз истицање да ће то бити издање „научно, научно-популарно са циљем истраживања и развоја украјинско-српских веза – научних, историјских и културних аспеката”, да је упућено украјинском читаоцу кога интересују историја, култура и уметност у Србији и Украјини, као и стручњацима славистима

Досвід показує, що необхідним і важливим є не окреме разове видання, а періодичне видання збірників праць, в яких за єдиним редакційним зразком представлятиметься історія та сьогодення українсько-сербських зв'язків, сербська культура, зокрема сучасна, українська сербістика та українська культура в Сербії.

Члени редакційної колегії прагнутимуть як найповніше поєднати високі наукові знання з цікавістю та легкістю есеїстики. Кожен випуск збірника-альманаху буде присвячений окремим темам. Він представлятиме три-чотири проблеми, які розкриватимуться як у нових, раніше не публікованих текстах, так і в найважливіших опрацюваннях, котрі вже побачили світ, але, можливо, є маловідомими широкому читачеві. Обов'язковою складовою кожного випуску стане портрет однієї з видатних постатей, поданий текстами та працями про неї. Сподіваємося, такий підхід, з одного боку, забезпечить усебічне та глибоке висвітлення обраних історичних та културних постатей та явищ, а з іншого, надаватиме збірнику різнобічний характер – адже він поєднуватиме в собі якості не тільки сучасного наукового журналу, але й антології наукових статей минулих років.

Ми прагнутимемо, щоб збірники «Украс» стали для сербів та українців джерелом інформації, ідей, ініціатив, живих та актуальних публікацій, які надаватимуть підтримку новим заходам та проектам.

Редакція збірника висловлює щиро подяку Міністерству культури Республіки Сербії за фінансову підтримку, а також посольству Республіки Сербії в Україні за сприяння у підготовці проекту.

Годишњак *Українсько-сербський збірник Украс* издавао је кијевски издавач „Tempora” од 2006. године, објавивши шест томова годишњака у папирном издању. Последња два тома, 7. и 8. објављени су само на интернету уз шест претходних томова.

Графичко решење са избором фонта и црвене боје назива УКРАС и прелом прва два броја урадио је Микола Којдан, преостале бројеве је прелама-ла Марија Шмуратко. Сви бројеви на насловној страни имали су изабрани графички мотив или фотографије, а илустрације су објављиване и на унутрашњим страницама корица. На задњој страни корица су најављиване три теме за наредну годину.

Организациони и финансијски аспекти

Прва два броја годишњака су објављена уз финансијску подршку српског Министарства културе и информисања уз мале хонораре ауторима и преводиоцима те покривање трошкова штампе. Од шест бројева у папирном издању које је издала „Tempora” 1/2006 – 6/2011, четири последња броја је објавила кијевска издавачка кућа о свом трошку, захваљујући госпођи Јулији Олијник, власнику и уреднику издавачке куће. Без њене подршке преводима књига српских аутора, подршке представљању књига и годишњака, познавању Балкана и делотворном разумевању важности развоја узајамних веза, судбина годишњака *Украс* била би неизвесна. Молбе за подршку годишњаку *Украс*, послате министрима Братиславу Петковићу и Предрагу Марковићу нису донеле плода.

Украјинско српски зборник Украс је имао устаљену структуру са три теме и био је упућен украјинским србистима и славистима, украјинистима, али и Украјинцима заинтересованим за културу.

Први број (2006) је на корицама имао фотографију народног накита из колекције Етнографског музеја у Београду – пафте. У овом броју први тематски блок је био посвећен судбини угледних српских официра који су се у 18. веку преселили у Руско царство и на кратко добили управу над територијама Нова Србија и Славеносрбија. Текстови Љубивоја Церовића о Јовану Хорвату, Средоја Лалића о штаб-официрима и генералима у руској армији и Радована Мићића о Симеону Зорићу краткотрајном миљенику царице Катарине Велике, су преведени са српског из зборника *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века* са конференције одржане 2003. године, а текстови Владимира Миљчева о Петру Текелији и Дејана Ајдачића о идентитету Симеона Пишчевића и његовог сина и губљењу српског идентитета су написани за овај годишњак. У блоку посвећеном везама Срба са галицијским романтичарима који су објавили 1837. године алманах *Русалка Дњистрова* (*Русалка Дністров*), прештампан је у Србији мало познати текст бохемисте Ивана Брика, као и незнатно дотеран текст Михајла Хуца о првим преводима лирских народних песама

из Карацићеве збирке на украјински језик из његове књиге 1966. године, а Лујза Иљницка је написала текст о својој детективној потрази за примерцима овог алманаха у Србији – у Новом Саду, Београду и Пироту. У тематском блоку о српској драми 20. века су на украјински језик били преведени одломак о неокласицистичкој и поетској драми из предговора Слободана Селенића антологији савремене српске драме, одломак о Александру Поповићу из књиге Мирјане Миоциновић *Театар и гилотина*. У одељку темата представљен је превод чланка Љиљане Пешикан Љуштановић о *Професионалцу* Душана Ковачевића и новонаписани чланак Але Татаренко о преводу *Професионалца* и првом извођењу ове „тужне комедије по Луки” у Лавову. Преведен је и разговор Дајане Ђедовић са Душаном Ковачевићем и објављен под насловом „Позориште понекад личи на приручну малу амбуланту за лечење душе”.

Други број *Украса* (2007) је на корицама имао металну наруквицу са бордо драгим каменовима, снимак предмета из колекције Етнографског музеја у Београду. Како су у Украјини били скоро непознати српски авангардисти, први темат је био посвећен манифестима српске авангарде. Објављени су преводи „Објашњење Суматре” Милоша Црњанског, *манифест експресионизма* Станислава Винавера, *дадаизма* Бранка Ве Пољанског, „Пробуђена свест (Јуда)” Растка Петровића, *програм хипнизма* Радета Драинца и манифест „Позиција надреализма” тринаесторо београдских надреалиста. Темат је заокружио чланак Бојана Јовића о манифестима.

Јубилеј Николе Тесле је био подстицај за стварање другог тематског блока у коме су представљене Теслине фотографије (Миланка Тодић), скулптуре и новчанице са ликом Тесле (Милета Продановић), Теслин лик у књижевним делима (Бојан Јовић, Сава Анђелковић и Ала Татаренко).

Трећи тематски блок је посвећен пријему стваралаштва Емира Кустурице у Украјини. Лариса Брјуховецка је анализирала уметничка преклапања у раду украјинског режисера Ивана Миколајчука и Емира Кустурице, Петро Домаха је Кустурицине филмове сагледао као химну животу, а Катерина Хасанов је писала о његовој музици. Оксана Фирјајева је осветлила концерт „The No Smoking Orchestra” и сарадњу Нелета Карајлића и Емира Кустурице. Веома су занимљиви и богати утисцима кратки записи познатих украјинских писаца (Марија Матиос, Софија Андрухович, Јуриј Виничук, Серхиј Жадан, Бохдан Жолдак) о Кустурочиним филмовима.

У **трећем броју** (2008) један тематски блок је био посвећен браћи Милорадовићима и Ивану Чарнишу, утицајним Србима с краја 18. века. Текстови Александра Лазаревског и Вадима Модзалевског о њима прештампани су из часописа *Кіевская старина*. Очекивана студија о српским темама са пратећом библиографијом у овом значајном часопису није била написана. Друга и трећа тема броја биле су посвећене српским писцима Драгославу Михаиловићу и Милети Продановићу. На корицама ове свеске налази се компјутерска графика Милете Продановића из циклуса лептирова на чијим су крилима уместо шара биле ренесансне слике са темом злочина.

На скупу „Српски књижевник Драгослав Михаиловић” одржаном 24. априла 2008. на Филолошком факултету у Кијеву учествовали су В. Јармак, П. Рудјаков, М. Василишин, А. Татаренко и двоје студената В. Левицки, О. Шуруј. У радовима већине украјинских учесника објављеним у *Украсу* пажња је била посвећена тек преведеном роману *Кад су цветале тикве*. Радови свих учесника конференције су објављени касније у зборнику одштампаном у Врању, као и у мом преводу на српски језик (Ајдачић, Момчиловић 2009). Тематски блок о Милети Продановићу отвара разговор са писцем и уметником, следе преводи Наталије Билик – фрагмента романа *Врт у Венецији* (објављен у *ВсеСвіту*), приче „Есмералда” Милете Продановића, чланка ликовног критичара и историчара Лидије Мереник о Продановићу као визуелном уметнику те две књижевне студије. Ала Татаренко је осветлила први ауторов роман *Вечера код свете Аполоније*, а Дејан Ајдачић насиље у роману *Елиша у земљи светих шара*.

Четврти број годишњака (2009) су визуелно представљале две фотографије Харковског и Кијевског универзитета из прве половине 19. века. На задњој унутрашњој корици овог броја је скениран потпис Атанасија Стојковића, ректора Харковског универзитета, са једног документа из Музеја Харковског универзитета. У књижном блоку су расути медаљони – портрети професора кијевског и харковског универзитета.

Теме овог броја „Кијевски универзитет и Срби”, „Срби и српски мотиви у украјинској књижевности” представљене су у радовима са округог стола одржаног 8. априла 2009. на Катедри за словенску филологију Института филологије Кијевског националног универзитета „Тарас Шевченко”. Учесници су били Олена Чмир, Вероника Јармак, Лесја Стеблина-Рудјакова, Дејан Ајдачић, Олена Дзјуба-Похребњак, а рад Тетјане Дзјадевич нисмо добили за објављивање.

Обимом највећи блок чини део „Харковски универзитет и Срби” са рефератима изложеним на конференцији на Харковском националном универзитету „В. Каразин” 29–30. септембра 2009. године, за чију организацију је најзаслужнији проф. Серхиј Страшњук. Конференцију је отворио ректор Харковског националног универзитета академик Виљ Бакиров, чијим говором је отворен овај блок часописа. Радове су објавили Ихор Болотни и Кристина Пастухова, Артем Хрихорјев, Вадим Хрјаник, Иван Володимир Калашник и Људмила Педченко, Иван Карпенко, Серхиј Холиков, Оксана Ручињска, Серхиј Страшњук. Ирина Журављова управница универзитетске библиотеке и њена сарадница Ирина Кононенко су представиле текст о српским публикацијама у библиотеци, а била је организована и изложба изабраних књига међу којима су биле бројне Потребњине књиге, неке и са личним белешкама. Кијевски академски круг су представиле Оксана Микитенко и Вероника Јармак. Ректор из Новог Пазара, математичар Темал Доличанин је описао везе Србије са харковским универзитетом у својој области.

Пети број (2010) је графиком из *Историје разних словенских народа* најавио темат о Јовану Рајићу који је студирао богословље на Духовној акаде-

мији у Кијеву 1753–1756, а потом се прославио као писац и историчар. Темат је отворио текст Максима Јаремченка о Србима који су се школовали у Кијеву, Перејаславу и Харкову и предметима које је он могао да слуша средином педесетих година у Кијеву. Дејан Ајдачић је осветлио компилативно написан одељак о паганским боговима и светишћима у Рајићевој историји словенских народа. Драгана Грбић је описала Рајићеве везе са Теофаном Прокоповићем преко *Буквара* и *Духовног регламента* и њихове погледе на одговорност. На украјински језик су преведени и радови Мирослава Тимотијевића о алегориама и Марте Фрајнд о Рајићевој обради прве српске драме, *Трагикомедије* Мануила Козачинског. Текст Јурија Пелешенка о поезији Јована Рајића у поређењу са поезијом украјинских аутора Емануила Козачинског, Лазара Барановича, Ивана Величковског и других је прештампан из зборника о Рајићу објављеног у Београду 1997. Белешку о отварању Рајићеве спомен-табле са барелефним портретом Јована Рајића, коју је израдио скулптор Микола Рапај, написао је Виталиј Курини. На задњим корицама са унутрашње стране налазе се фотографије са овог отварања спомен плоче Јовану Рајићу 16. фебруара 2009. Пригодним и свечаним речима окупљенима су се тада обратили ректор Серхиј Квит, Надица Момирова, државни секретар Министарства културе Србије, амбасадор Горан Алексић и градски секретар за културу града Кијева Светлана Зорина.

О украјинским преводима српске књижевности се говорило 23. новембра 2010. године на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета Кијевског националног универзитета „Тарас Шевченко” одржан на округлом столу „Стан україньсько – сербського перекладу”. Вероника Јармак је пажњу усмерила на језичке кодове, а Оксана Микитенко на преводе Иве Андрића на украјински језик и на преводе српске књижевности у кијевском часопису за светску књижевност *Всесвіт*. Олена Дзјуба, Лесја Стеблина Рудјакова, Наталија Билик, Наталија Хороз и Вероника Јармак су препоручиле украјинским издавачима преводе романа српских писаца Милоша Црњанског, Милете Продановића и Вука Драшковића, као и приповетке Михајла Пантића и Виде Огњеновић, док је фолклориста Михало Хуц њима предложио превод српских народних прича из збирки Вука Караџића. Ту је објављена и листа преведених антологија и ауторских књига српских писаца на украјински језик.

Последњи блок чини избор лингвистичких радова Веронике Јармак са низом тема – од турцизама и колоризама до стилистике, изазова и решења при превођењу богатијег система прошлих глаголских времена у српском језику на редуковани систем украјинског језика без аориста и плусквамперфекта. На крају је представљена и библиографија радова Веронике Јармак.

Шести број (2011) садржао је у блоку „Козаци и ‘граничари’” три студије. Серхиј Дидик је осветлио војничку каријеру српског граничара, а потом официра у тврђави Св. Јелисавете и бригадира у козачком пуку. Историчарка Оља Посуњко је на основу докумената из архива и радова претходника детаљније указала на околности припрема за одбрану од упада Татара из кримског ханства на границама Нове Србије 1762. године, док је Володимир Миљ-

чев у опширном раду испратио судбину козака после ликвидације Запорошке Сече 1775. који су остали у империји или отишли у друге земље.

Темат „Језичка слика света у српској и украјинској фразеологији (поређење)” садржао је радове Серхија Јермоленка о календарским паремијама, Лесје Петровске о невербалним гестовима са становишта поређења фразеологизама двају језика, Дејана Ајдачића о асиметрији и Веронике Јармак о називима сродства, као и радове тадашњих студенткиња србистике Људмиле Недашкивске, Иване Полишчук, Лилије Иванове и Људмиле Верешчак.

Седми и осми број *Украса* нису објављени у папирном издању. Био сам у недоумици да ли је горе, без лекторских и коректорских исправки, објавити – макар електронски – ова два броја са драгоценим чланцима или их оставити апсолутно недоступним. Одлучио сам да је боље објавити их на „Пројекту Растко Украјина”, што је учињено 2016. године.

Седми број (2012) Први блок замишљен са темом „*Кијевска старина* и Срби” није реализован, јер уредништво није добило најављену библиографију и студију од Марине Палијенко, ауторке тротомне библиографије важног кијевског часописа с краја 19. и почетка 20. века, па се одустало и од поновног објављивања изабраних текстова. Зато је овај број и најмањи по обиму и садржи само две теме.

Надарена студенткиња Људмила Недашкивска је у блоку „Поредбена истраживања српског и украјинског језика” објавила рад о српским и украјинским именима, Лесја Стеблина је упоредила синониме са значењима „паметан” / „глуп”, а Вероника Јармак је поредбено анализирао заједничко и посебно у књижевним језицима Срба и Украјинаца.

Блок „Српска поезија за децу у препевима Оксане Сенатович” садржи песме које је уступио песникињин син, такође песник, Иван Лучук из антологије поезије за децу у препевима своје мајке под насловом *Кошеня в кишені*. Из ове антологије Дејан Ајдачић је одабрао песме Десанке Максимовић, Гвида Тартаље, Бранка Ћопића, Душана Радовића, Драгана Лукића, Љубивоје Ршумовића и др.

Осми број (2013) садржи два тематска блока посвећена историјским везама Срба са Украјинцима: „Духовне и црквене везе Срба и Украјинаца” и „Слободска Украјина и Срби”, а трећи блок чине радови Але Татаренко.

Преводи са српског језика

Прилози који су на српском језику раније били објављени, а чији је превод био наручен за украјински часопис, били су текстови о српској драми и два чланка о пресељењу Срба у 18 веку (1), шест авангардних српских манифеста (2), одломак из романа и једна прича Милете Продановића (3) и радови М. Фрајнд и М. Тимотијевића о Јовану Рајићу (5). Прилоге специјално написане на српском језику за годишњак *Украин* и преведене на украјински језик написали су Бојан Јовић за темат о авангарди и Тесли (2), Миланка Тодић и Милета Продановић за темат о Тесли (2), транскрипт разговора Дејана Ајда-

чић са Милетом Продановићем и текст Лидије Мереник о њему за темат о Милети Продановићу (3), Радуловићева сећања на лекторске године (1979–1981) на Филолошком факултету Кијеву (4), Доличанинов и Протићев рад о математичару Салтикову (4), те рад Драгане Грбић о сусретима српских и украјинских студената теологије у Халеу (8).

Преводе са српског језика урадили су преводиоци из Лавова (Ала Татаренко, Наталија Чорпита, Марија Василишин, Олена Концевич и Соломија Вивчар) и Кијева (Оксана Микитенко, Олена Деркач, Наталија Билик, Лидија Непоп-Ајдачић и студенткиње Олесја Кривонис и Људмила Даниљук). Дејан Ајдачић је објављивао и годишње хронике културних збивања уз учешће Срба који су гостовали у Кијеву и Лавову и кратке информације о манифестацијама повезаним са српском културом. Ова културна хроника је збирно објављена под насловом „Српска култура у Украјини: хроника 2005–2010” на „Пројекту Растко Украјина”.

Украјински аутори

У Украсу је одштамано само неколико раније објављених текстова на украјинском језику (Брик и Гуц о преводима српских народних песама, два текста из часописа *Київська старина* (Олександар Лазаревски и Вадим МодзалеВСКИ (3). Украјински аутори су већином били из Кијева, Харкова и Лавова. Области прилога украјинских аутора широко обухватају историју, филологију, филм, уметност, књижевност, музику и др. Поред писаца (Марија Матиос, Софија Андрухович, Серхиј Жадан, Јуриј Виничук, Бохдан Жолдак) и представника факултета и академских институција у Украсу су своје прве радове објавили и неки студенти кијевског Филолошког факултета – Оксана Шуруј, Вјачеслав Левицки, Људмила Недашкивска, Ивана Полишчук, Лилија Иванова и Људмила Верешчак.

Скупови и конференције, зборници

Темат о новијој српској драми из првог тома (2006) је постао подстицај за стварање зборника о српској драми који су уредили Наталија Билик и Дејан Ајдачић *Сербська драма в національному та європейському історико-літературному контексті* (2016) у издању Филолошког факултета Кијевског националног универзитета „Т. Шевченко”.

Темат о Николи Тесли из другог тома Украса (2007) садржао је пет текстова, а са додатих пет текстова Бранка Златановића, Зорице Ђерговић-Јоксимовић, Тијане Тропин, Новице Петровића и Марије Масникосе објављен је у Београду на српском језику у зборнику *Тесла као лик у уметности* (2014) у издању издавачке куће „Албатрос плус”.

Промоције годишњака *Украјинско-српски зборник Украс*

Домаћини промоција и разговора о годишњаку *Украс* биле су разне академске и културне институције – Филолошки факултет Кијевског националног универзитета, универзитетске библиотеке у Харкову и Кијеву, Музеј књиге у кијевској Лаври, књижаре „Је” у Кијеву и Лавову, кино-клуб Кије-

во-могиљанске академије, Балканистички центар Харковског националног универзитета „Васиљ Каразин” у Харкову. Три тематска блока су дозвољавала представљање истог броја годишњака као јединствене целине, али и као повода за разговоре и округле столове на појединачне, посебне теме. У другом случају били су то округли столови поводом темата у броју у коме су учествовали познаваоци теме.

Први број *Украјинско-српског зборника Украс* представљен је у Музеју књиге и штампарства на територији Кијево-печерске лавре 13. септембра 2006. О Великој Граници говорили су Јулија Олијник, амбасадор Горан Алексић, Дејан Ајдачић и историчари Серхиј Липјавко и Володимир Миљчев. О портрету Душана Ковачевића из првог броја говорило се 28. новембра 2006. у позоришној сали Центра за позоришну уметност „Лес Курбас” у Кијеву, уз пројекцију три фрагмента снимка представе „Професионалац” београдског „Звездара театра”. На овом сусрету говорили су Нели Корнијенко (директор Центра), Ана Веселовска (историчар драме и театра), Надија Мирошниченко (драматург), Ала Татаренко и Дејан Ајдачић.

Други број је представљен у Националној библиотеци Украјине „В.И. Вернадски” на отварању изложбе са Теслиним публикацијама и радовима о Тесли, а тематски блок о авангарди, такође из другог броја, био је предмет разговора 24. јануара 2008. у књижари „Је” у Кијеву у коме су учествовали Микола Сулима, Ала Татаренко, Олена Дзјуба-Похребњак и Дејан Ајдачић. Овај број *Украса* су уочи пројекције филма „Underground” Емира Кустурице представили историчар филма и филмски критичар, професор Кијево-могиљанске академије и уредник часописа *Кіно-театр*, Лариса Брјуховецка и Дејан Ајдачић 26. фебруара 2008. у Киноклубу Кијево-могиљанске Академије, говорећи о поетици Кустуричиних филмова и њиховој рецепцији у Украјини. Други број *Украса* представљен је и на Харковском националном универзитету 17. маја 2008. године.

Трећи број годишњака је представљен у више прилика током посете Милете Продановића Кијеву у пролеће 2009. године – 24. марта 2009. у књижари „Је” у Кијеву, уз учешће сликара и писца Милете Продановића, професора Кијево-могиљанске академије Володимира Панченка, домаћина Продановићеве посете Кијеву и Дејана Ајдачића, Олене Дзјубе-Похребњак и Јулије Олијник. Део темата посвећен визуелним радовима уметника је помињан на изложби у галерији Кијево-могиљанске академије на којој су представљена два циклуса фотографија, те предавања које је Милета Продановић одржао.

У оквиру харковске конференције посвећене историји књиге и читања (12–15. април 2011) Дејан Ајдачић је представио четврти број *Украса* са текстовима из тематског блока „Харковски универзитет и Србима” са радовима представљеним на харковској конференцији одржаној 2009. године.

Пети број зборника *Украс* представљен је 14. марта 2012. у кијевској књижари „Је” уз учешће Веронике Јармак, Максима Јаременка историчара са Кијево-могиљанске академије, Јурија Пелешенка са Института за књижевност, Оксане Микитенко са Института „Максим Рилски” и Дејана Ајдачића.

Изложба „Српска научна и уметничка литература” и представљање *Украјинско-српског зборника Украс* одиграло се у Централној научној библиотеци Харковског националног универзитета 16. маја 2008. године уз учешће: Олене Бабичеве (заменик директора ЦНБ ХНУ), Серхија Страшњука (директор Центра бугаристике и балканских истраживања ХНУ), Бранислава Радојчића (саветник Амбасаде Републике Србије), професора Володимира Козлићина (историчар), Володимира Калашника, Володимира Кравченка (историчар) и Дејана Ајдачића.

Прикази и доступност часописа у библиотекама

На 5. међународној конференцији „Слов’янський світ: виклики сучасності” 22–23 маја 2015. године, на Источнословенском европском универзитету у Ужгороду Дејан Ајдачић је представио реферат „Українсько-сербський збірник *Украс* та Проект Растко Україна – посередники між культурами”.

Часопис *Украс* је од првог броја слат у велике библиотеке у Београду и Новом Саду. У Украјини бројеве поседују универзитетске библиотеке у Кијеву, Лавову и Харкову, библиотека Кијево-могиљанске академије и Национална библиотека Украјине „В. И. Вернадски”, а поједине бројеве имају и друге украјинске библиотеке. Зборник *Украс* је у формату ПДФ био доступан на интернету на страницама „Пројекта Растко Украјина” посредством странице <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11787>. Бројеви 1–5 су објављени са раздвојеним прилозима, док су бројеви 6–8 објављени у целости у једном документу.

Прикази и чланци о годишњаку *Украс* нису бројни. У цењеном листу *Критика* са огледима о књигама и идејама, објављене су белешке о прва три броја *Украса* које су написали проучавалац књижевности Степан Захаркин (Захаркин 2007) Евхенија Хај (Гай 2008) и Љубов Морозова (Морозова 2010). Олха Скороход је 2015. године објавила у Тернопољском часопису текст о годишњаку *Украс* са нагласком на тематским блоковима о историји (Скороход 2015). *Украс* је помињан у радио разговорима Васиља Шандроа на програму „Украјински радио ‘Култура’” (нпр. 27. децембра 2012.) и у прилозима из Украјине Але Татаренко на „Радио Београду 2”.

Годишњак је представљао комбинацију академског часописа и часописа за популаризацију културних веза, па није имао анотацију са кључним речима, сажетак на страном језику, рецензије, библиографске индексе, нити је пријављиван на индексиране листе.

Неостварене замисли

Када је припреман другог број *Украса* са тематом о Николи Тесли, вође ни су разговори о кијевском гостовању представе *Тесла* Милоша Црњанског у извођењу земунског позоришта „Мадленијанум”, али због превеликих трошкова ово гостовање није реализовано. У Украјини је Милорад Павић почетком 2000-их година био веома превођен и познат писац, па сам учествовао у покушају да он допутује у Кијев, али та идеја није реализована.

Прекид објављивања годишњака најпре сам доживљавао као краткотрајно одлагање, тако да су замишљени и бројеви 9 и 10. Први темат у деветом броју (2014) требало је да садржи приказе украјинских превода српских аутора и текстове о српској књижевности на украјинском порталу „ЛитАкцент” Кијево-могиљанске академије. Сагласност за објављивање смо добили од главне уреднице украјинског портала Ирине Троскот. У деветом броју замишљени су и темати „Српски стрип” и „Дејан Ајдацић – интервјуи”. У десетом броју годишњака требало је да буду представљене три теме: 10 година годишњака *Украc*, Халина Сахан: Културне везе Срба са Украјином у 20. веку и Украјински градови у српској књижевности.

После драматичних догађаја у зиму 2013–2014. године и насилног покушаја растурања протеста на Мајдану (Тргу независности), бекства Јануковича, анексије Крима и дела Доњецке и Луганске области, после неуспелих покушаја да се у Србији обезбеди финансирање објављивања зборника, препреке су се множиле на свим странама. Часопис је престао да излази и након пар година су Оксана Микитенко и Лариса Вахнина из Института за уметност, етнографију и фоклористику „Максим Рилски” предложиле да на свом Институту испитају могућност да *Украc* постане њихово периодично издање. То би било добро решење, јер би то гарантовало стабилност објављивања, језичку и издавачку подршку издавачког одсека Института „М. Рилски”. Био је организован и разговор о модалитетима преузимања издавања часописа *Украc* у коме су учествовали Оксана Микитенко, Лариса Вахнина и Хана Скрипник, директор института. Часопис би задржао име, био би допрофилисан као академска публикација са анотацијама и резимеима, цитирањима као у осталим часописима института, а Хана Скрипник би била уредник уз исти састав уредништва. Идеја није реализована.

Доприноси часописа *Украc* српско-украјинским везама

Годишњак *Украc* је од покретања 2006. године указивао украјинским читаоцима на догађаје и личности из српске и украјинске историје, али и савремене ствараоце и неистражене теме из историје културе и историје. Обраћање пажње на личности попут Јована Рајића, Симеона Пишчевића, Николе Тесле, српских авангардиста, Драгослава Михаиловића, Милете Продановића, Емира Кустурице будило је додатно интересовање за њихова дела, а блокови посвећени украјинским србистима садржали су збирке њихових текстова. Темати посвећени лингвисти Вероники Јармак и проучаваоцу савремене српске књижевности Али Татаренко су избором њихових радова омогућили лак доступ њиховим важним, али у разним публикацијама расутих текстова. Историчари су открили низ нових чињеница и виђења о присуству Срба и њихових потомака на територији Украјине, али и о сарадњи академских и црквених кругова. Ове радове историчара би вредело објавити у преводу на српски језик, као и два темата из четвртог броја о харковском и кијевском универзитету и Србима.

О квалитету прилога у зборнику *Украc* сведочи и чињеница да се текстови објављени у њему налазе на списку литературе на студијама филологије и

историје на неколико украјинских универзитета, да се наводи као литература у потоњим студијама, да је из тематских блокова настало неколико посебних књига – у Србији зборници о Тесли и о Драгославу Михаиловићу, у Украјини зборник о српској драми. Аутори годишњака су углавном проучаваоци са универзитета и научних института, писци, понекад најбољи студенти, али и пар аутора ван академских кругова, посвећеника у историјским трагањима. Захваљујући агилним ауторима и њиховим прилозима, годишњак је изазивао пажњу, а његова отвореност је допринела ширењу круга аутора.

Избор три теме је обезбеђивао тематску разноликост и нудио је украјинским читаоцима осветљавање недовољно познатих и драгоцених чињеница из историје и савременог доба. Часопис је представљан у различитим културним институцијама, отварао је контакте са књижарама, библиотекарима, режисерима и глумцима, посленицима културних установа и професорима универзитета. Иако је годишњак *Украc* објављен само у осам бројева, он је подсетио на важне ауторе прошлости и њихове заборављене текстове, покренуо је заборављене теме, понудио нова открића, упознавао са непознатим непреведеним или заборављеним радовима и ауторима, подстицао је на нова истраживања, укључивао младе.

Часопис *Украc* обављао је културну и образовну мисију у разним дисциплинама. Часописи попут *Украcа*, иако узорни и динамични, немају шансу за самоодрживи успех на тржишту, јер је број продатих примерака премали да би он сам себе издржавао. Такви часописи могу да трају једино уколико су подржани као део културне и академске размене коју држава води у оквиру своје културне политике. Ако постоји воља да се одвоје средства за оваква издања, њих не треба давати незбринутим чиновницима, јер они имају мало знања, а још мање ентузијазма и воље да праве квалитетне публикације. Решење за успех часописа о историјским и културним везама два народа, по мом искуству и уверењу, чини финансијска и друштвена подршка дата пасионираним зналцима. Али ту се већ налазимо у сфери огољене реалности и стратешких одлука представника државне власти који имају могућност избора у области вредновања културе. *Украc* је био тачка окупљања која је повезивала заинтересоване људе, ауторе, водеће људе културних и академских институција, писце, дипломате, издаваче, људе из света уметности. Он је ауторима и сарадницима доносио стваралачко задовољство, осећање припадности кругу зналаца који се шири и осећање радости због учешћа у нечему вредном.

Украc се и поред ширења круга аутора и интересовања академских установа без издавача угасио. Могуће је ново окупљање старих и нових сарадника и почетак новог живота у обновљеној серији.

ЛИТЕРАТУРА

Айдачич, Деян. «Про створення Українсько-сербського щорічника.» Університет, 2004 (1): 118–120. [Ajdacič, Deân. Pro stvorennâ Ukraïns'ko-serbs'kogo šoričnika. Universytet, 2004 (1): 118–120.]

- Ајдачић, Дејан, Момчиловић, Зоран (ур). О делу Драгослава Михаиловића. Врање: Учительски факултет, 2009. [Ajdačić, Dejan; Momčilović, Zoran (ur). O delu Dragoslava Mihailovića. Vranje: Učiteljski fakultet, 2009.]
- Гай, Євгенія. «УКРАС. Українсько-сербський збірник. Випуск 2 (2).» Критика XII/12 (134), 2008. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-ukrayinsko-serbskyy-zbirnyk-vypusk-2-2> 30. 01. 2025. [Haj, Jevhenija. «UKRAS. Ukrajins'ko-serbs'kyj zbirnyk. Vypusk 2 (2).» Krytyka XII/12 (134), 2008. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-ukrayinsko-serbskyy-zbirnyk-vypusk-2-2> 30. 01. 2025.]
- Захаркін, Степан. «Украс: Українсько-сербський збірник. Випуск 1.» Критика XI/5 (115), 2007. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-ukrayinsko-serbskyy-zbirnyk-vypusk-1> 30. 01. 2025. [Zakharkin, Stepan. «Ukras: Ukraïns'ko-serbs'kij zbirnik. Vypusk 1.» Krytyka XI/5 (115), 2007. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-ukrayinsko-serbskyy-zbirnyk-vypusk-1> 30. 01. 2025.]
- Морозова, Любов. «УКРАС, 2008, Випуск 1 (3).» Критика XIV/7–8 (153–154), 2010. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-2008-vypusk-1-3> 30. 01. 2025. [Morozova, Ljubov. «UKRAS, 2008, Vypusk 1 (3).» Krytyka XIV/7–8 (153–154), 2010. <https://krytyka.com/ua/reviews/ukras-2008-vypusk-1-3> 30.01.2025.]
- Скороход, Ольга. «Українсько-сербський збірник: Украс (Історія. Культура. Мистецтво) та його місце в історіографії історії відносин двох народів.» Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія, 2015: 221–225. [Skorokhod, Ol'ha. «Ukrajins'ko-serbs'kyj zbirnyk: Ukras (Istoriija. Kul'tura. Mystectvo) ta joho misce v istoriohrafiji istoriji vidnosyn dvokh narodiv.» Naukovi zapysky Ternopil's'koho nacional'noho pedahohičnoho universytetu. Serija: Istoriija, 2015: 221–225.]
- Українсько-сербський збірник Украс 1 (2006) – 8 (2013) www.rastko.rs/rastko/delo/11787 30. 01. 2025. [Ukrajins'ko-serbs'kyj zbirnyk Ukras 1 (2006) – 8 (2013) www.rastko.rs/rastko/delo/11787 30. 01. 2025.]

Деян Айдачич

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ЧАСОПISУ «УКРАЇНСЬКО-СЕРБСЬКИЙ ЗБІРНИК УКРАС»

РЕЗЮМЕ

У статті описано умови створення та історія часопису *Українсько-сербський збірник Украс* (*Українсько-српски зборник Украс*), числа 1 (2006) – 8 (2013). Автор пояснює концепцію часопису, яка охоплює три теми в кожному номері, вказує на різноманіття представлених тем, серед яких найчисельнішими є філологічні та історичні, акцентує на науково-популярному стилі викладу, окреслює коло авторів статей. Також автор зазначає, що збірник присутній в мережі у вільному доступі, вказує на значення збірника для науки та зміцнення академічних та культурних сербсько-українських зв'язків. Концепція збірника *Українсько-сербський збірник Украс* визначається як плідна модель представлення сербської культури в інших середовищах.

Ключові слова: історія часопису, філологія, історія, переклади, українсько-сербські зв'язки.

ЕТНОГРАФІЧНІ НАРИСИ ПРО СЕРБІЮ АНАТОЛІЯ КРАЛИЦЬКОГО. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА СЛОВАЧЧИНИ**

У статті розглядаються етнографічний нарис *Сербія* та замітка *Угорські шокці* Анатолія Кралицького (1835–1894), церковного та культурного діяча, який народився на сході Словаччини та пізніше працював в Україні, ігуменом Мукачівського монастиря. Етнічна та культурна різноманітність цього регіону вплинула на формування його національної свідомості. Кралицький звертається до релігійного життя сербів, святкових традицій, друкарської діяльності у Крагуєваці та Белграді. Він аналізує політичну, освітню та військову організацію країни, високо оцінюючи моральні чесноти сербів, їхню гостинність і відсутність конфліктів чи пияцтва. Кралицький захоплюється народним одягом і архітектурою. В замітці *Угорські шокці* він ідентифікує шокців як сербів, пов'язуючи соціальні феномени та правову систему Сербії з європейською культурою.

Ключові слова: Анатолій Кралицький, Сербія, українська література, Словаччина, карпатський регіон, культурні студії, літературні зв'язки, славістика

ETHNOGRAPHIC ESSAYS ABOUT SERBIA BY ANATOLII KRALYTSKYI UKRAINIAN LITERATURE OF SLOVAKIA

The article examines Anatolii Kralytskyi's (1835–1894) ethnographic essay Serbia and note Hungarian Šokci. Born in North Eastern Slovakia, Kralytskyi later served as the hegumen of the St. Nicholas Monastery in Mukachevo. His multicultural environment significantly influenced his worldview. Kralytskyi explores the religious life of Serbs, their holiday traditions, and the printing houses in Kragujevac and Belgrade. He discusses the political, civic, and military systems, praising Serbian hospitality and moral values. He admires traditional clothing, architecture, and everyday life. In Hungarian Šokci, Kralytskyi identifies Šokci as Serbs and connects Serbian social phenomena and the legal system with European culture.

Keywords: Anatolii Kralytskyi, Serbia, Ukrainian literature, Slovakia, Carpathian region, cultural studies, literary relations, Slavic studies

Анатолій Кралицький народився на території сучасної східної Словаччини в селі Чабини. Після навчання у василіянських монастирях (Мукачево (Україна), Марія Повч (Угорщина), Красний Брід (Словаччина)), отримав священичий сан у Пряшеві. Кралицький працював вчителем теології та цер-

* adriana.amir@unipo.sk

** Роботу виконано в рамках наукових проєктів: VEGA1/0368/24 Medzijazykové frazeologické paralely v západoslovanskom a východoslovanskom kontexte, KEGA002PU-4/2023 Slovensko-ukrajinská medzikultúrna komunikácia a jej skvalitňovanie prostredníctvom odborného a umeleckého prekladu

ковного права в кількох монастирях, був ігуменом монастиря в Мукачеві, де й помер. Незважаючи на чернечий сан, його громадська та літературно-мистецька діяльність була надзвичайно активною. Він збирав фольклорний матеріал, займався етнографією, досліджував історію василіянських монастирів у північно-східній Угорщині та життєписи слов'янських діячів. Статті публікував у періодичних виданнях, що виходили в Австро-Угорщині та царській Росії безперервно з 1850 року до своєї смерті в 1894 році. Підтримував творчі контакти з багатьма діячами культури та науки, зокрема з І. Срезневським, М. Ф. Раєвським, І. Франком, а також листувався з Я. Головацьким та М. Драгомановим. Зібрані ним фольклорні матеріали були опубліковані, Я. Головацький включив їх до своєї чотиритомної праці «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1878), а М. Драгоманов – у збірники «Малоруські народні пісні» та «Малоруські народні перекази» (1876). Перекладав твори з словацької, угорської та німецької літератури, а також сам писав оповідання¹. Він першим у літературі використав дефісну форму для позначення своєї національності – Русин-Українець.

Одним із перших звернув увагу на постать василіянина наприкінці ХІХ ст. Володимир Гнатюк (Мороз 2013:18). Етнографічні та фольклористичні праці ігумена у Словаччині вперше почала досліджувати україністка Олена Рудловчак (Рудловчак 1985), яка працювала у науково-дослідницькому кабінеті україністики тодішнього Університету ім. П. Й. Шафарика (нині Пряшівський університет). Згодом її науковий доробок доповнила Йолана Голенда (Голенда 1984) та дальша пряшівська науковиця – Любиця Бабота (Бабота 1994; Babotová 2009). Нещодавно вийшла друком комплексна та ґрунтовна праця Володимира Мороза «Ми діти преславної України», де ввійшли вибрані етнографічні та історичні праці Анатолія Кралицького. Праця містить також коментарі до попередніх видань творів Кралицького.

Аналіз нарису «Сербія»² та замітки «Угорські шокці»³, представлений у цій статті, є одним із перших дослідницьких підходів до вивчення цих етнографічних творів.

Нарис «Сербія» — це не лише етнографічний огляд, але й дослідження релігійного та громадсько-політичного життя сербів.

Сербська церква та церковне життя

У першій частині автор аналізує організацію Сербської православної церкви, яка, підтримуючи духовний зв'язок із Царгородським патріархатом, у 1766 році потрапила в залежність від нього. З 1830 року церква отримала авто-

¹ «Князь Лаборець», «Жизнь на Руси», «Пастир у полонинах», «Не ходи, Грицю, на вечорниці!» тощо.

² «Сербія (етнографічний нарис)» (Мороз 2023: 226–242).

³ Кралицький написав етнографічні праці не лише про сербів, але й про болгар, шариських словаків, угорських словаків, долішніх угрів та караїмів в Австрії та Росії.

номію. У її структурі було чотири ієрархи, а щорічна платня єпископа становила 1 000 червінців, тоді як митрополит отримував удвічі більше. Єпископами могли ставати лише монахи або безшлюбне духовенство. Загальна кількість білого духовенства на той час становила 700 осіб, а в 23 монастирях проживало 126 монахів. Світське духовенство жило з парафій, мало право одружуватися, а після смерті майно залишалося або спадкоємцям, або монастирю.

Сербська церква була поділена на 17 округів, і єпископ щороку відвідував один округ, завершуючи обхід усієї єпархії за шість років. Серби виявляли велику повагу до духовенства, яке здебільшого було одруженим і за способом життя майже не відрізнялося від селян, за винятком вищої освіти та характерного одягу. Навчання в Белградській семінарії здійснювали монахи. У сербських монастирях не було бібліотек і церков, оскільки вони були знищені турками. У богослужбовій практиці відсутні проповіді з катедри – на утреньях читають «синпксари» та «слова». Літургійною мовою була церковнослов'янська, тобто мова давніх болгар і сербів. До 1834 року серби отримували церковні книги з Москви та Києва, поки в Крагуєваці не було засновано друкарню, яку згодом перенесли до Белграда. Автор зазначає, що друкарня у Крагуєваці, а згодом у Белграді, досягла рівня, який не поступається західним видавництвам. Сербські друкарі почали конкурувати із західними, видаючи літературу церковною кирилицею, а світські книги – гражданкою.

Серби суворо дотримувалися свят і **недільного дня**, коли торгівля була заборонена. Вранці вся громада відвідувала богослужіння, в богослужіннях брав участь весь народ, а після обіду проводила народні гуляння. Кралицький зазначає, що для сербської культури характерні веселий гумор, відвідування рідних і знайомих, та те, що молодь традиційно танцює коло.

Система освіти в Сербії функціонувала незалежно від церкви. Навчання в сільських школах мало механічний характер – учні вивчали матеріал напам'ять, не вникаючи у глибину предмета. Освіта була безкоштовна від ліцеїв до початкової школи. Професорів вищих навчальних закладів фінансувала держава, а для нижчих навчальних закладів був створений фонд, що підтримувався приватними внесками населення. Цей фонд покривав витрати на навчання, проживання та харчування для бідніших учнів.

Соціально-політична сфера країни

У другій частині нарису «Сербія» Кралицький аналізує соціально-політичну сферу країни. Він заявляє, що ще до звільнення від турецького панування серби мали власну систему законодавства, а згодом прийняли конституцію, яка за структурою базувалася на пруській, французькій та австрійській моделях. Законодавчу владу здійснювала скупщина – земський сейм, до складу якого входили воєводи та видатні діячі, які відзначилися у військових кампаніях. Із 1859 року скупщина збиралася кожні три роки, заслуховуючи звіти міністрів. Представництво обчислювалося за нормою: один депутат на тисячу виборців. Виборче право мали всі чоловіки, за винятком ромів та слуг.

Найвища влада належала князю-господарю, проте його суверенітет визнавався Портою. При князеві діяв Сенат із 17 членів, яких він сам призначав. Сенат ухвалював рішення, які набирали чинності після затвердження князем. Спадкове право передбачало перехід майна лише на чоловічих нащадків.

Щодо правового статусу іноземців, Кралицький зазначає, що вони не підлягали сербському законодавству, не мали права набувати у власність землю чи нерухомість, проте могли займатися ремеслом і торгівлею. Судочинство здійснювалося за європейськими зразками: у кожному селі діяв кметь (сільський суддя) та два радники.

Фінансовий стан країни Кралицький оцінює як задовільний: державний борг відсутній, податковий тягар рівномірно розподілений. Кожен жонатий серб віком понад 18 років сплачував щорічний податок у розмірі 12 золотих, за винятком представників нижчого духовенства, кметів, рядових військових, людей похилого віку, калік, слуг і осіб, що перебували за кордоном.

Сербський народний геній та дух

У третій частині, присвяченій народному генію та духу, описується яскраве життя на ярмарку. Ярмарок зазвичай розташовувався біля церкви, на ньому продавалося молоко, вино (як белградське, так і панчевське), пиво, паляниці та медові бублики. Лунає шум веселої, але не п'яної, публіки, серед якої – селяни, пекарі, вояки й роми (Кралицький їх називає циганами), які грають на скрипках народні мелодії і співають. Тут немає сварок чи ганебного пияцтва.

Атрибути жіночого та чоловічого одягу

Особливою увагою на ярмарку користується жіноча частина населення, яка є основним символом розкоші – їхні голови прикрашені шаллями, на яких висять срібні монети. У дівчат на головах вінець із червоних троянд, а на шії та руках – монети, зокрема червінці і таляри, що є спадщиною від матері. Ці прикраси мають глибоке історичне коріння, походять із Македонії, Візантії та інших еллінських колоній, а також із Венеції, Рагузи, Сербії і Австрії.

Одяг, яким пишаються серби, є на думку автора одним з найкращих серед європейських народів. Чоловіки й жінки носять червоний фес і оксамитовий доломан, а чоловіки доповнюють свій образ широким поясом з червоної шкіри, на якому розташована золота тканина, пістолет та кинджал. Шаровари нагадують турецькі.

Традиційна архітектура сербських хат

Хати звичайно мають висоту 8–10 ступенів і збудовані за старим сербським типом – стіни з дерева або плетені, обліплені глиною і вкриті яловими гонтами. Хати мають форму підкови: середина будинку виходить на вулицю, а два кінці – у двір. Вони зазвичай складаються з двох кімнат: кухні та їдальні/спальні. В кухні є центральна піч, на стінах – пістолети, гвинтівки, а в куті – ікони, перед якими горить лампада. Господарський будинок зазвичай розташовується окремо, в дворі.

Сербська гостинність та побутові традиції

На столі у сербських хатах завжди можна знайти великий букет квітів у глиняному глечику, а інколи – й полицю з книгами духовного змісту. Поряд із цим, серби славляться чистотою та охайністю, а також щирістю до кожного іноземця. Головною рисою сербів є гостинність. За свідченням, сербське гостинне столування включає сири, ракію, киселу чорбу, кукурудзяний хліб та вино з Неготина.

Військова сила та система оборони Сербії

Окрему увагу автор приділяє сербському війську. На постійній службі перебувало 4 000 осіб, а з 1861 року була сформована Національна гвардія чисельністю 70 000 воїнів, що у разі військової загрози могла бути розширена до 150 000 осіб.

«Угорські шокці» – етнографічна замітка, що містить лише три сторінки, є важливим доповненням до досліджень етнографії Сербії та її народів. У цьому творі автор зосереджує увагу на католиках-сербх, яких часто називали шокацями. Відмінність у мовленні цих людей полягає в тому, що вони замість «що» вживають «шо», на відміну від православних сербів, які вимовляють «шта», і їх часто називають «штокацями». Кралицький вважав шокців частиною сербського народу, оскільки він дотримувався переконання, що серби та хорвати – це один народ, що має спільне етнічне походження, історію та культурні традиції.

Підсумки

Анатолій Кралицький у своїх етнографічних нарисах глибоко аналізує суспільне та політичне життя сербів, роблячи акцент на європейській традиції та її впливі на сербську культуру. Його дослідження мають на меті показати, як європейські зразки стали основою для розвитку сербських інституцій та традицій.

Зокрема, Кралицький порівнює сербську конституцію з пруською, австрійською та французькою, з'ясовуючи, в чому вони подібні й чим відрізняються. Це свідчить про його прагнення знайти зв'язок між сербськими політичними реаліями та європейським досвідом. Так само він оцінює правову систему Сербії як таку, що ґрунтується на європейських принципах, а це, на його думку, вказує на її зрілість та відповідність європейським стандартам.

Особливу увагу Кралицький приділяє розвитку друкарства в Сербії, зокрема у Крагуєваці, відзначаючи, що якість друкарських виробів сербських друкарень не поступається західним. Цей факт він вважає свідченням технологічного прогресу в країні, який не відстає від західноєвропейських досягнень.

Кралицький також досліджує сербські похоронні традиції та звичаї, порівнюючи їх з європейськими, і звертає увагу на символічні елементи, які відображають зв'язок сербської культури з європейським спадком. Оздоблення жінок, зокрема прикраси з монетами та вінки з червоних троянд, він трактує як культурні артефакти, які мали б походження від стародавніх македонських та еллінських традицій, а також з Австро-Угорщини. Також у його роботах відзначається глибокий інтерес до сербського традиційного одягу. Кралицький виділяє, що сербський костюм

вирізняється своєю естетикою серед інших європейських народів і є важливою частиною культурної спадщини, яка має свої корені в давніх європейських традиціях.

Загалом, етнографічні нариси Кралицького не тільки детально описують сербські звичаї та традиції, але й виводять їх на загальноєвропейський контекст, підкреслюючи важливість європейського впливу на розвиток сербської культури та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабота, Любиця. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття. Пряшів, 1994. [Babota, Ľubica. Zakarpatoukrajinska proza druhej polovyny XIX stoliťja. Prjašiv, 1994.]
- Голенда, Йолана. Анатолій Кралицький. Вибрані твори. Пряшів, 1984. [Holenda, Jolana. Anatolij Kralyckij. Vybrani tvory. Prjašiv, 1984.]
- Мороз, Володимир (ред.). «Ми діти преславної України»: вибрані етнографічні та історичні праці Анатолія Кралицького. Львів: Український католицький університет, 2023. [Moroz, Volodymyr (ed.). «My dity preslavnoi Ukrainy»: vybrani etnografichni ta istorychni pratsi Anatolii Kralytskoho. Lviv: Ukrainian Catholic University, 2023.]
- Рудловчак, Олена. Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття, Т. 2. Кошице, 1985. [Rudlovčak, Olena. Chrestomatija zakarpatskoj ukrainskoj literatury XIX stoliťja, T. 2. Košice, 1985.]
- Babotová, Ľubica. Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19 storočia. Prešov, 2009.

Адријана Амир

ЕТНОГРАФСКИ ЕСЕЈИ О СРБИЈИ АНАТОЛИЈА КРАЛИЦКОГ. УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ СЛОВАЧКЕ

РЕЗИМЕ

У раду се разматрају етнографски есеј „Србија” и етнографска белешка „Мађарски Шокци” Анатолија Кралицког (1835–1894), истакнутог црквеног и културног делатника, који је рођен у североисточној Словачкој, а касније је служио као игуман манастира Светог Николе у Мукачеву. Мултикултурно и мултиетничко окружење у којем је живео и радио одиграло је кључну улогу у обликовању његове националне свести и погледа на свет. Кралицки се фокусира на верски живот Срба, њихове празничне традиције и делатност штампарија у Крагујевцу и Београду. Анализира политичку и грађанску сферу, образовни систем и војну организацију земље. Посебна пажња посвећена је националном генију и духу, при чему Кралицки веома позитивно оцењује гостопримство и моралне вредности српског народа, истичући да у њему нема раздора нити срамотног пијанства. Такође се диви традиционалној одећи, архитектури и свакодневном животу. У делу „Мађарски Шокци”, Кралицки идентификује Шокце као Србе, верујући да Срби и Хрвати чине једну нацију. Он се такође бави заједничким друштвеним феноменима, правним системом и свакодневним животом у Србији, повезујући их са европском културом.

Кључне речи: Анатолиј Кралицки, Србија, украјинска књижевност, Словачка, карпатски регион, културне студије, књижевни односи, славистика.

СЕРБІЯ І СЕРБИ У ТРЕВЕЛОЗІ У ПОШУКАХ ВАРВАРІВ АНДРІЯ ЛЮБКИ

У цьому дослідженні будуть представлені особливості імагологічного аспекту презентації сербів та Сербії у тревелозі Андрія Любки *У пошуках варварів*. При аналізі послуговуємося літературознавчими джерелами, пов'язаними з проблемами, які перебувають у фокусі уваги літературної етноімагології та жанрології (а саме досліджень метажанру мандрівної літератури), а також деякими автокоментарями письменника з інтерв'ю.

Ключові слова: Сербія, серби, тревелог, Андрій Любка, гетерообраз, автообраз, імаго, імагопозиція

SERBIA AND THE SERBS IN TRAVELOGUE IN SEARCH OF BARBARIANS BY ANDRIY LYUBKA

This study will present the features of the imagological aspect of the presentation of Serbs and Serbia in Andriy Lyubka's travelogue In Search of Barbarians. In the analysis, we use literary sources related to the problems that are in the focus of attention of literary ethnoimagology and genreology (namely, studies of the metagenre of travel literature), as well as some of the writer's self-comments from interviews.

Keywords: Serbia, Serbs, travelogue, Andriy Lyubka, heteroimage, autoimage, imago, imago-position

Традиція мандрівної літератури, тобто пізнання і передачі вражень від подорожей різними місцевостями, країнами, досить довга і залишається актуальною в наш час. Сучасний світ сповнений антагонізмів, які є результатом релігійних, етнічних, культурних та мовних поділів. Література про мандри завжди є продуктом міжкультурного діалогу, а отже, може виступати прикладом для подальшого колективного подолання шляху до порозуміння та мирного співіснування.

Українська дослідниця мандрівної літератури Мадлена Шульгун зазначає, що «наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття письменники обирають метажанр подорожі як адекватну форму художньої інтерпретації кризової картини світу, рефлексії перехідного мислення: переоцінки культурних, історичних орієнтирів, глобальних зсувів, визначення національної ідентичності, перегляду образів «свого» і «чужого», Іншого, встановлення культурного діалогу, знайдення особистісних екзистенційних орієнтирів, увиразнення поля спільних змістів» (Шульгун 2017: 429). Особливо вагомою й актуальною в сучасній літературі мандрів є імагологічна проблематика. Тревелог, який описує закордонний досвід мандрівника, з одного боку, дає уявлення про іншість, а

* julybil@ukr.net

з другого, – освітлює певний ракурс власної ідентичності. Крім того, презентація образу Іншого часто пов'язується з потребою міжкультурного діалогу.

Популярність тревелогу в сучасній українській літературі й, відповідно, зацікавленість ним у літературознавстві зумовлені постколоніальними тенденціями у суспільстві, відкриттям державних кордонів (зокрема після підписання угоди про безвізовий режим України з Європейським Союзом 2017 р.) та «кордонів» соцреалізму, щодо пережитків якого сучасна критика висуває альтернативні шляхи розвитку літератури. Мандрівна література в Україні представлена іменами таких письменників, як Юрій Андрухович, Макс Кідрук, Артем Чапай, Віктор Щербаков, Анна Яременко та ін.

До цього списку після виходу 2019 р. книги *У пошуках варварів. Подорож до країв, де починаються й не закінчуються Балкани* потрапляє Андрій Любка, поет, прозаїк, перекладач, есеїст і, відповідно, тревелогер.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей імагологічного аспекту презентації сербів та Сербії у цьому тревелозі Андрія Любки. До аналізу залучено літературознавчі джерела, пов'язані з проблемами, які перебувають у фокусі уваги літературної етноімагології¹ та жанрології (а саме досліджень метажанру мандрівної літератури), а також деякі автокоментарі письменника, що представлені в інтерв'ю².

Книга Андрія Любки охоплює 84 розділи і презентує досить великий список країн: Словенію, Хорватію, Боснію і Герцеговину, Чорногорію, Сербію, Північну Македонію, Албанію, Грецію, Болгарію, Туреччину, Молдову, Румунію, Угорщину, Україну, зокрема й невизнані Придністров'я та Косово. Тут подано роздуми щодо новопобаченого і вже відомого (ревізія набутих знань) під час декількох подорожей країнами Балкан та прилеглими територіями, включно з Україною.

Балкани (Балканський півострів) є регіоном Європи, який постійно був на перетині цивілізацій, культур та імперій. Кожна з балканських країн має свою унікальну історію, культурну та політичну динаміку, але їх об'єднує не лише спільна географія, а й складне сплетіння історичних подій, що і сформувало цей особливий геополітичний регіон. Балкани на міжнародній політичній арені продовжують відігравати важливу роль стратегічної зони, в якій перетинаються торгові та енергетичні маршрути між Європою та Азією, Сходом та Заходом.

¹ Для послуговування відповідною термінологією з теоретико-літературознавчого арсеналу імагології спираємося на працю Ірини Пупурс «Імагологічний метод» (Пупурс 2020).

² Книга *У пошуках варварів* потрапила до короткого списку у номінації «Книга року ВВС – Есеїстика2019». Утім, на відміну від інших творів письменника, вона ще не є належно представленою як об'єкт наукових досліджень. Їй присвячено розділ магістерської роботи Анастасії Горбенко *Творчість А. Любки в сучасному літературному дискурсі*, проте лише в контексті приналежності цього тексту до жанру тревелогу, певних аспектів поетики та формування образу автора (див. Горбенко 2023).

У центрі оповіді Андрія Любки – історичні потрясіння, глобальні геополітичні зміни, які відкрили балканським країнам нові вектори розвитку. Домінантний дискурс його тревелогу – культурологічний (щодо аспектів імагології, зокрема й самоідентифікації, а також щодо створення метаконцепції сучасного світу), його доповнюють історіософський та релігійний.

Літературна етноімагологія концентрується навколо поняття етнообразу, котрий потрактовано як «літературний образ, що конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як ‘типові’ для відповідної країни, ‘характерні’ для цілого народу» (Будний, Ільницький 2008: 352). Найпоширенішим посередником у продукуванні й розповсюдженні таких образів Іншого – гетерообразів, гетероїміджів, – як зауважують науковці, є саме мандрівна література (Будний, Ільницький 2008: 352; Калинюшко 2018: 103; Наливайко 2005: 38; Шульгун 2017: 201). У ній етнообрази не просто фіксуються, а й формують історію міжкультурного спілкування та взаємопізнання. Сюжет подорожі та імагологічний аспект стають системотвірними чинниками у змалюванні певної картини світу. Василь Будний та Микола Ільницький зазначають, що в науковій етноімагологічній інтерпретації з другої половини ХХ ст. панує дискурсивний підхід, при якому етнокультурні відмінності розглядаються радше як соціокомунікативні практики і традиції, ніж об’єктивні складники ідентичності: «зустріч з Іншим і сприймання Іншого існують як *дискурс*, обрамлений різними культурними умовами і семіотичними системами обох учасників. Таке сприймання відбувається як своєрідне прочитання Іншого / Чужого, що репрезентований у відмінному культурному коді, відповідно до вже існуючої, ‘своєї’, герменевтики, притім спроба ‘перекладу’ змінює культурний простір інтерпретатора» (Будний, Ільницький 2008: 367). Гетерообраз має підґрунтя в образі власної країни, тому та чи інша міра суб’єктивності неминуча. «Звідси випливає необхідність дискурсивного підходу: імагологія повинна вивчати не тільки зображену іноземну країну, а й контекст зображення, позицію автора» (Будний, Ільницький 2008: 361).

«Особливістю жанру тревелогу є дихотомія документального та фікційного начал. Наявність маршруту подорожі, реальність топосів – об’єктів мандрівки, співвіднесення героя-оповідача з автором твору формують документальну основу жанру. Фікційність же визначається суб’єктивністю мандрівця-оповідача, його схильністю до рефлексії, що збагачує тревелог емоційним, особистісним змістом» (Калинюшко 2018: 103). Отже, тревелог належить до художньо-документальної літератури (*belles non-fiction*), де майстерно поєднано фактуальність та фікцію, науково-популярні та художні компоненти, а всі ознаки «іншого» етнокультурного середовища пропущено через сприйняття автора-мандрівника. Індивідуальні, культурно обумовлені особливості світобачення оповідача у мандрівній літературі, відповідно, віддзеркалюються у впливі біографічного фактора письменника на його творчість.

Анастасія Горбенко слушно зауважує, що у творчості Андрія Любки вагоме місце займає подорожня есеїстика, автор шукає натхнення в мандрах і

найчастіше віддає перевагу балканським країнам (Горбенко 2023: 43–44). Захоплення Балканами, безперечно, зумовлене другою освітою³, яку Любка здобув 2014 р., вивчаючи балканістику у Варшавському університеті. Філологічно-культурологічний освітній напрямок дав йому багатий досвід і матеріал для подальшого використання в письменницькій та перекладацькій діяльності. «Вільно розмовляю і перекладаю з польської, хорватської, сербської й англійської. Якщо вивчиш сербську, автоматично знаєш хорватську, боснійську, чорногорську <...>», – зазначає письменник в одному з інтерв'ю (Шурин 2016). Чудове знання сербської мови та культури дало можливість Любці глибше зануритися у специфіку балканського регіону, спробувати досягнути «душу» чужих культур, перш за все сербської.

Літературознавці акцентують увагу на тому, що сучасний тревелог має свої інваріантні жанрові показники, які детермінують його своєрідність функціонування в літературі ХХІ ст. Тревелог – різновид еґо-тексту, що породжений мандрівним дискурсом, тому тут важливе «не подання сухої інформації (географічної, наукової, історичної та ін.), а опис сприйняття і розуміння мандрівником людей інших культур, руйнування стереотипів, через випробування безпосереднім досвідом» (Розінкевич 2019: 212). Відповідно, в сучасних мандрівних творах «увиразнюються нові, специфічні акценти, пов'язані не з першим відкриттям ‘чужого’, а з переглядом уявлень про нього в умовах культурної кризи межі століть» (Шульгун 2017: 202).

Книга Андрія Любки, яка є об'єктом нашого дослідження, репрезентує зазначені особливості тревелогу і відзначається концептуальністю, націленою на подолання культурних штампів. З одного боку, *У пошуках варварів* – це своєрідний туристичний путівник Балканами (з інформацією про їжу, архітектуру, природний ландшафт, історичні події тощо), а з другого, – путівник національними стереотипами та міфами. У книзі очевидне намагання оповідача-мандрівника пізнати, зрозуміти їх, виявити нелогічні, архаїчні особливості цих етнокультурних конструктів, таким чином вказуючи на необхідність їхнього руйнування. Відштовхуючись від історичного контексту та етнічних стереотипів, пов'язаних із балканськими етносами, Любка торує читачеві шлях до критичного осмислення знань – як презентованих у книзі, так і попередньо набутих із багатого інформаційного простору. Сюжет подорожі та імагологічний аспект стають тут основою художнього експерименту, націленого на переосмислення традиційних національних образів, особливостей рецепції «свого» й «чужого», а відповідно і можливостей міжкультурної взаємодії.

Рефлексії письменника щодо етнокультурного іміджу сербів займають вагомe місце в цьому тревелозі. Через «сербську тему» він розкриває багато аспектів, характерних для розуміння специфічності балканського регіону. Недаремно й у оформленні обкладинки книги використано фотографію картини сербського художника Павле Сіміча «Заснування села Неузина» (1835) з фон-

³ Спершу він 2009 р. закінчив українську філологію Ужгородського національного університету.

дів Національного музею Сербії в Белграді⁴. З етнографічної довідки про це маленьке поселення в Середньобанатському окрузі Воєводини в Сербії постають очевидними етнічна та релігійна розмаїтість цієї території й складні історичні перипетії, у яких формуються багатоетнічність і мультикультуральність (див. Неузина). Тож в обкладинці можна вбачати імпліцитний ефект авторського споглядання великого у малому, виявлення узагальнень через деталі та паралелі.

Сербія і серби у складі гетерообразу презентуються Любкою через зображення географічних, ідеологічних, культурних орієнтирів нації. Тревелогер розглядає проблеми національно-культурної ідентичності сербів у контексті географічної і геополітичної приналежності до балканського простору, в якому актуалізовані численні стереотипи: «Балкани – це не лише географія і аж ніяк не чіткість. Балкани – це щось таке, що існує в голові, звідки викривлено проєктується на мапу. Це сплетіння стереотипів, упереджень, суперечливих історичних обставин, геополітики й міфів, за яким розгледіти реальність вдається тільки вряди-годи. Тим більше, що Балкани для стороннього ока і Балкани у сприйнятті тутешніх людей – це зовсім різні поняття. Якийсь умовний англієць, певно, провів би згадану лінію від Трієста до Одеси чи Суліни і мав би спокій. Але з погляду місцевих народів ситуація є значно складнішою, і географія для них відіграє далеко не головну роль» (Любка 2019: 67–68).

У ході викладу художньо-образної авторської оповіді фіксується думка, що у балканських народів різне ставлення до своєї балканськості. Якщо «балканське» для греків, румунів, словенців та хорватів містить негативні конотації (як синонім до «варварське», «дикє», «нерозвинене», «небезпечне») і ці народи акцентують свою неприналежність до нього, то болгари позитивно сприймають себе як його частину (зрештою на їх території і знаходяться Балканські гори, що дали назву півострову). «Серби не мають проблем із самоідентифікацією себе як балканців», – пише Любка (Любка 2019: 69). Аналогічне нейтральне ставлення до своєї балканськості мають боснійці, македонці, чорногорці, албанці та турки. Основною причиною заперечення деякими народами приналежності до Балкан автор називає поганий імідж Балкан у Європі. Як балканіст, він вважає за потрібне звернути увагу на джерела такого імаготворення, тобто, висловлюючись уже в термінах літературної етноімагології, формування негативно забарвлених європейських імаго *Східного і Балканського*.

Любка зазначає, що поганий імідж Балканам як своєрідній буферній зоні між Заходом і Сходом, між «демократичною Європою» і «Османською тиранією», створили передусім видатні мислителі епохи Просвітництва: «Вольтер, Русо і Дідро створили стереотип, із полону якого ми досі не вирвалися. До них уявлення про Схід були радше позитивними: з ними асоціювалися мудрість і розкіш, багатство і міць. <...> У їхніх творах, що заклали основи західного світогляду, Захід є не просто кращим, розвиненішим, культурнішим. Ні, він –

⁴ Із «Подяк» наприкінці книги дізнаємося, що вибір обкладинки – свідомий намір автора, хоч і подана ця інформація без обґрунтування такого вибору.

це і є сама цивілізація, тоді як Схід – це інший вимір, доісторична епоха, чорне тло, на якому Захід бачить себе золотим» (Любка 2019: 181). Ці його міркування, викладені у тревелозі, цілком суголосні з ідеями відомих дослідників, зокрема Едварда Саїда та Джона Джеймса Кларка (див. Пупурс 2020: 89–91). Наступним етапом у негативізації Балкан Любка називає початок ХХ ст., коли півострів отримав прізвисько «порохова бочка Європи» через низку релігійних, етнічних та соціальних конфронтацій у цьому регіоні, які були небезпечними для міжнародного спокою. Такі великі й сильні держави, як Туреччина, Австро-Угорщина, Російська імперія, прагнули поширити свій вплив на Балкани, використовували їх для своїх економічних, політичних і військових амбіцій. Відповідно, найменша іскра на «пороховій бочці Європи» могла призвести до «вибуху в Європі» та за її межами (свідченням чого стали російсько-турецькі війни, Перша світова війна та ін.). Актуалізація метафори «порохова бочка Європи» відбулася і наприкінці ХХ ст.: чотирирічна облога Сараєва, геноцид у Сребрениці, злочини проти людяності у Косові. Крім цієї метафори, події в регіоні спричинили і появу політологічного терміна «балканізація», який трактується як процес дроблення держави чи області внаслідок поглиблення протиріч, мовних, етнічних, релігійних, географічних та економічних відмінностей між її частинами. Через цей болісний процес пройшла Австро-Угорщина, а потім і Югославія. На сучасному етапі закріплення негативного іміджу Балкан Любка важливим чинником вважає фільми Еміра Кустуриці: «Його головний гріх, який і зробив режисера всесвітньо відомим, полягає у створенні кон'юнктурного міфу Балкан. Власне, сам Кустурица нічого нового не вигадав, він просто розвинув західні стереотипи про регіон. І назімав фільмів про вічно п'яних, брудних і веселих балканців, які танцюють, стріляють один в одного і займаються шахрайством. Цигани і ведмеді, золоті зуби і пістолі за поясами, дикі люди, що більше схожі на варварів, – приблизно так на Заході уявляли Балкани протягом століть, і Кустурица з драйвом це уявлення підтвердив» (Любка 2019: 109). Збудований ним у Сербії, поміж гірськими масивами, Дрвенград Любка називає «фейковими Балканами», які певним чином віддзеркалюють «стереотип про унікальну балканську душу» (Любка 2019: 108).

Усі ці чинники імаготворення *Балканського* у Любчиному тревелозі великою мірою пов'язані саме із сербами і з територією, яку займає сучасна Сербія. Відтак імаго *Сербського* тут постає своєрідним епіцентром подій в оповіді про Балкани. Одним із підтверджень цієї думки є той факт, що саме 28-ий розділ (найменший у книзі) автор підпорядкував задуму розповісти про символічний і фатальний для сербського народу зміст числа 28, а точніше дати – 28 червня. Це день святого Віта, або Відовдан. Любка перераховує низку визначальних для сербської історії подій, що сталися саме 28 червня: 1389 р. – трагічна битва на Косовому полі, що лягла в основу національного міфу сербів; 1914 р. – вбивство Гаврилом Принципом австрійського престолонаслідника Франца-Фердинанда у Сараєві, внаслідок чого почалася Перша світова війна; 1919 р. – укладення Версальського мирного договору; 1921 р. – підписання королем Александром I Караджорджевичем Відовданської конституції Королівства Сербів, Хорватів і Словенців; 1948 р. – при-

йняття «Резолюції Інформбюро», яка закріпила сварку між Тіто та Сталіним; 1989 р. – промова Слободана Мілошевича на Косовому полі, якою запущено процес розпалювання ненависті в Югославії; 1991 р. – «Випадок Холмець» і десятиденна словенська війна; 2021 р. – екстрадиція Мілошевича Міжнародному кримінальному суду в Гаазі; 2006 р. – прийняття Чорногорії як окремої держави (після її від'єднання від Державного союзу Сербії та Чорногорії) до ООН (Любка 2019: 140–141). Зазначені події, безперечно, вплинули на долю цілого Балканського півострова і, відповідно, на його негативний імідж.

«У складових літературного травелогу присутній квест, який додає інтриги, пригодницьких фрагментів, де автор є головним», – пише Людмила Джигун (Джигун 2017: 35). Квест як спосіб організації мандрівного наративу означено вже в самій назві Любчиного травелогу. Текст книги постає як результат інтелектуально-логічних пошуків відповідей на запитання щодо онтології концепту варвара, походження якого локалізоване як балканське. «Найпростіше і найдавніше значення слова ‘варвар’ – той, що говорить іншою мовою, тобто варнякає щось нерозбірливе. Варварами давні греки називали іноземців, з якими не могли порозумітися через мовний бар’єр. Цей лінгвістичний кордон водночас виявлявся кордоном психологічним: не розуміючи інших, ми їм недовіряємо, а недовіряючи, починаємо побоюватися і остерігатися», – пояснює Любка у 9-ому розділі (Любка 2019: 33). Концепт варвара він пов’язує із концептом кордону: «для самого існування варвара необхідним є поняття кордону. Варвар завжди мусить бути за кордоном – мовним, культурним, державним. Інакше кажучи, варвар не може бути одним із нас. Це – інший, чужий!» (Любка 2019: 34). Відштовхуючись від ідеї Джона Кутзее (через алюзію на роман *В очікуванні варварів*), що варвари є міражем, плодом уяви, Любка констатує: «Варварів вигадують, ними лякають, їхнім образом маніпулюють <...>. Вигадувати такі загрози вигідно державним керманичам, бо тоді можна проголошувати себе великим оборонцем народу, без якого нашої нації, релігії чи цивілізації – гаплик. Тому народ має всіляко підтримувати свого лідера й поводиря, не сумніватися в його правоті й владних повноваженнях, а бажано ще й сплачувати вищі податки задля посилення армії і, відповідно, обороноздатності. За ці гроші владар збудує стіну, яка нас захистить, і утримуватиме військо, яке не лише оборонятиме країну, а й у разі потреби стане інструментом для придушення внутрішніх повстань» (Любка 2019: 34). Любка підводить до висновку, що варвар, в координатах імагології, – це Інший як загроза. Маніпуляції цим образом лежать в основі багатьох міжетнічних конфліктів і використовуються заради задоволення різних амбіцій очільників держав. У цьому розділі автор для прикладу наводить римських імператорів, Орбана і Трампа як таких, що будували чи будують імідж патріота-захисника від зовнішнього ворога, але таку формулу маніпулювання легко простежити у згаданих у тексті інших подіях, які стали фатальними для балканських народів, зокрема пов’язати її з діяльністю Слободана Мілошевича.

Представлена Любкою інтерпретація концепту варвара важлива для тлумачення авторського розуміння історичних обставин і культурологічних осо-

бливостей, у яких формується національна ідентичність сербів. Важливими тут виступають поняття кордону, міжкордоння, транзиту – між Сходом і Заходом. Із початкових сторінок тревелогу очевидно є загальна інтенційність тексту, яка полягає у піддаванні сумнівам стереотипних уявлень. Авторський комунікативний намір щодо розвінчання стереотипів простежуємо в рефлексіях у метагеографічній і метаісторичній площинах. «У наш час, наче в Темні віки, реальна географія нічого не означає. Землю й досі тримають на собі кити, а на Сході, за кордоном, що відділяє цивілізований світ, живуть варвари. І кому яке діло, що схід той зовсім не на Сході!» (Любка 2019: 17) – пише Любка, акцентуючи, що уявлення про Схід та Захід (принаймні з позиції українців і сербів) – стереотипні, не відповідають сучасній географії, яка зазнала змін з відкриттям Нового світу. Як приклад, він наводить уявлення про прийняття християнства Київською Руссю зі Сходу, з Царгорода, хоча насправді це південь. З іншого боку, Сербія уявляється як територія між Сходом та Заходом, адже її землі певний час були поділені між «східними» Османами та «західними» Габсбургами, хоча ці імперії в сучасній географії представляють радше північно-південну вертикаль. «І хоча серби – один із тих народів, що найчастіше повторюють мантру: ‘Ми між сходом і заходом’, – насправді він між північчю і півднем. Сербія за формою більш вертикальна країна, ніж горизонтальна: для неї ‘сходом’ був південь, а ‘заходом’ – північ. Південь ‘по-варварськи’ підбивав цю країну, а жадана Європа містилася десь за північним горизонтом», – пише автор (Любка 2019: 65). Варто зауважити, що Любці не йдеться про те, щоб заглибитися у маркування Сходу і Заходу (а також Півдня і Півночі) з погляду сучасних політичних та економічних чинників, що в актуальних потрактуваннях додало б їм означення «глобальний». Метагеографічні рефлексії автора мали на меті показати невідповідність мовної та концептуальної картини світу сьогодення як підставу для позитивного сприйняття необхідності руйнувати кліше та стереотипи.

Отже, Любка презентує Сербію як «державу на перехресті». Цікаві приклади такого культурного маркування письменник висвітлює у двадцятому розділі тревелогу. Йдеться про так званий «абетковий компроміс», поєднання різних правописних традицій – кириличної та латиничної. Паралельне використання обох абеток письменник подає як узвичаєний в сербській культурі феномен, хоча й констатує, що тут має місце певний світоглядний і політичний поділ: у суспільстві кирилиця вважається історичною, традиційною, тобто більш сербською. Любка згадує роман *Хамам Балканія* свого сербського колеги Владимира Баяца, де розділи, в яких чергуються історичні й сучасні події, написані, відповідно, кирилицею й латиницею, що має за мету показати, як у сербській ментальності співіснують східне і західне начала. Прикладом розірваності сербської душі між Сходом та Заходом, як зауважує Любка, є й людина, що заклала підвалини сучасної сербської мови, мовознавець та етнограф Вук Караджич, який носив турецьку феску на голові, але більшість років прожив у Відні (Любка 2019: 89–92).

У тексті спостерігаємо тяжіння мандрівника до малолюдних, нетуристичних місць, але водночас до таких культуротвірних локусів, котрі асоціюються

з важливими для певної країни історичними етапами, мають роль сакральних центрів, оповитих легендами та міфами. Автор вдається до стратегії «вживання» у простір, тобто чуттєвого його осягнення. На відміну від досить прохолодних коментарів щодо урбаністичної архітектури, наратор-мандрівник із особливим захопленням оповідає про природний ландшафт Сербії, зокрема про гірську Шумадію, ущелину Джердап, річки Дунай та Тису, що спонукають-таки до цілого потоку думок. Зафіксована у тревелозі географія Любчиних мандрів Сербією містить найдовший список відвіданих міст та містечок порівняно з іншими балканськими країнами: це Кула, Новий Сад, Белград, Смедерево, Топола, Опленац, Мечавник (Дрвенград), Ужице, Новий Пазар, Ніш, Пріштина, Косовська Митровиця, Прізрен. Відповідно до адміністративного упорядкування і культурологічних характеристик, Сербія у книзі представлена такими складовими: Воєводина (як автономний край), Центральна (основна) частина Сербії, Санджак (південно-східна частина, де переважають бошняки – населення мусульманського віросповідання), Нішський округ (південний захід Сербії) та Косово (раніше автономний край, а тепер частково визнана республіка).

Презентуючи Сербію, Любка показує наявність і живучість певних стереотипів. При цьому він часто використовує прийом подвійної перспективи бачення – «тепер і тоді», – тобто накладає історико-культурний контекст на опис побаченого, пережитого, дослідженого. Знайомство читача з імаго Сербії мандрівник починає із залучення до оповіді оптики представника не сербів, а національної меншини русинів (бачванських руснаків), адже першою на шляху через Угорщину до Сербії постає Воєводина, найбільш мультикультурний край цієї держави. Варто зауважити, що конкретизованих образів-персонажів у тревелозі Любки небагато. Крім того, що їхня поява в тексті є свідченням фактографічної, документальної основи тревелогу, такі персонажі відзначені наратором, оскільки, як правило, виконують роль певних каталізаторів для міркувань. Один із них – русин Саша із Кули, містечка у Воєводині. Один фрагмент спілкування з ним став основою письменникового умовиводу про те, що життя громадян у складі колись різних держав створює ментальні фронтири:

«– Коли ми їдемо в Сербію, нас усе дивує, там стільки хаосу, то вже Балкани, – зовсім між іншим сказав Саша, розповідаючи нам з Андрієм про щось.

– Тобто в Сербію? – не допетрав я.

– Ну, ми так кажемо, коли їдемо туди, в Белград і нижче, за Дунай. Говоримо: треба поїхати в Сербію, – намагався розтлумачити Саша.

Мені пригадалося, що мій дід, коли їздив у справах за карпатський перевал – байдуже, у Львів, Черкаси чи Одесу, – завжди казав: їду в Україну. Так у підсвідомості людей живуть кордони, яких уже давно немає. <...> Кордони, що колись розділяли певні регіони, ніколи не зникають повністю. Вони продовжують жити в пам'яті, звичаях і тих-таки стереотипах. Невидимі, вони й далі розділяють. Життя в різних державах привчало людей (наприклад, представників одного народу) до різних законодавчих систем, адміністрації, порядку.

Інші – ті, що жили за кордоном, виглядали з цього боку трохи дивакуватими. Так і відбувався процес варваризації» (Любка 2019: 64).

Наведений уривок водночас демонструє діалогічну модель Я та Іншого, характерну для сучасного тревелогу. Адепти літературної етноімагології наголошують на тому, що знайомство з Іншим неодмінно спричиняє екзистенційний рух суб'єктивного Я: «Книги мандрів, спогади й щоденники, листи й трактати людей, які побували у віддалених або й до тих пір невідомих країнах, знайомили з їхнім життям, суспільним устроєм і звичаями, ментальністю й культурою і тим самим наближали їх до своїх читачів, давали їм конкретні зарисовки й уявлення, із яких витворювалися узагальнені образи Чужого / Чужих. Та, крім екзотичних дивоглядів, читачі знаходили в цих описах і розповідях багато схожого, близького, а то й аналогічного 'своєму'. А це провокувало зіставлення зі 'своїм' і служило потужним імпульсом до його глибшого сприйняття і розуміння» (Наливайко 2005: 38); «Зустріч з Іншим – його прийняття чи неприйняття, підпорядкування йому, панування над ним чи діалог із ним – спонукає і вслухання у власне 'Я', відкриття в ньому досі не знаного, переоцінку й оновлення, коли перебудовуються позиції, в яких 'своє' існує відносно 'іншого' та 'універсально-го', загальнолюдського» (Будний, Ільницький 2008: 352).

Особливою цікавістю до Воєводини Любка проймається через факт її колишнього входження до імперії, у складі якої перебували і деякі українські землі. Внаслідок приналежності до Габсбургської монархії ці території мали добру інфраструктуру, логістично були пов'язані з багатшими європейськими країнами, тут процвітали наука та культура. «Можна без перебільшення ствердити: якщо колискою Сербії є Косово, то інтернатом, де серби вирости й стали на ноги, поки їхня держава була підкорена османами, була саме Воєводина. Тут збереглася й розвивалася сербська мова, культура, релігійні традиції, видавалися журнали й книги, зароджувалися політичні рухи і просвітницькі організації. <...> Сербія завдячує Воєводині не лише факт збереження ідентичності, а й свою включеність у європейський контекст» (Любка 2019: 66) – зауважує Любка і проводить аналогії. – «Порівнюючи Сербію з дещо більш горизонтальною Україною, можна сказати, що сербська Воєводина була і є чимось на кшталт української Галичини, де теж завдяки включеності в 'Європу' розвивалися мова й культура, виходили газети, працювали партії й національні кредитні спілки. Одне слово, П'ємонти, які зберегли ідентичність цим країнам» (Любка 2019: 66).

Досліджуючи концепт варвара, тобто Іншого як загрози, Любка, як ми вже зауважили, відстежує кордони – мовні та географічні, колишні та теперішні, реальні та уявні, – адже вони впливають на його змістове наповнення. Колишній кордон між двома імперіями письменник спостерігає в серці Сербії, у столиці: «Найважливішим місцем у Белграді є плато на фортеці, з якого відкривається вид на злиття Сави й Дунаю. <...> Кілька століть кордон пролягав саме тут, за стінами міської фортеці, тому варто виїхати за межі центру, перетнути річку, щоб у белградському районі Земун побачити вже зовсім іншу, австро-угорську архітектуру. Кордон у самому місті, до того ж який кор-

дон – імперій, релігій, культур, цивілізації й варварства! Можливо, саме за цю прикордонність я й люблю Белград і врісся в нього, наче пам'ятник на фортечному плато» (Любка 2019: 99). Письменник констатує, що кордони імперій породили уявні культурні кордони вже на території сучасної Сербії: «Серби з Воєводини тепер живуть в одній державі з іншими сербами, але невидимий кордон досі пролягає між ними, його можна відчутти скрізь. <...> Втім, я не вважаю це проблемою, навпаки: відмінності, регіональні особливості є багатством народів і роблять їх цікавішими» (Любка 2019: 175–176).

У контексті питання про мультикультуралізм на Балканах, зокрема у Сербії, чітко окреслюється імагологічна точка зору – мандрівника-українця, що походить із мультикультурного Закарпаття. Відтак у тексті має місце проєкція авторського національного досвіду, який приводить до думки, що етнічні стереотипи з часом перетворюються на невиправдані трюїзми й шовіністичні упередження: «Адже культура не з'являється сама собою, культура – це зацікавленість, допитливість, зусилля; мультикультуралізм – це ще більше зусиль і породжених ними знань. А якщо знань немає, то їхнє місце займають проєкції наших фобій, стереотипи й зневага. І румуни стають лише циганами на возі, а мадяри – азійськими кочівниками. Незрозумілими, а відтак і загрозливими для нас варварами» (Любка 2019: 32). Традиційна багатоетнічність Сербії, зосереджена в основному на півночі та півдні (представлена національними меншинами угорців, ромів, словаків, румунів, русинів, українців, волохів, бошняків, хорватів, чорногорців, македонців, болгар, євреїв, росіян, турків та ін.) вбачається благодатним тлом як для етнічних та релігійних конфронтацій, яких було немало в минулому, так і для успішної політики мультикультуралізму, яка би стала запорукою миру та стабільності в майбутньому.

Згаданий нами вище знаковий 28-ий розділ тревелогу оточують оповіді про подорож південними краями Сербії – Санджаком та Нішським округом (у 27-ому розділі) і Косовом (у 29-ому і наступних п'яти). Приказку югославських соціалістичних часів «Що південніш, то злиденніш» (серб. «Što južnije, to tužnije»), в якій близька до Європи Словенія маркувалася багатшою, а Македонія та Косово на півдні Сербії – біднішими, Любка перефразовує на «Що південніш, то різноманітніш і кольоровіш» (Любка 2019: 132), надаючи таким чином позитивно-оціночних конотацій етнічно та релігійно багатому сербському півдню.

Орієнтальний закуток Сербії оповідач спершу репрезентує через Новий Пазар – місто у Санджаку, регіоні, що охоплює деякі території в Сербії й Чорногорії. Зараз це екзотичне містечко, де переважає населення мусульманського віросповідання, але в історичній ретроспективі саме на цих землях виникла Рашка – перша держава сербів, яка в різних варіаціях існувала з VII до середини XV ст. Мандрівник насолоджується красою природи та мовною стихією у Санджаку, орієнтальними атрибутами Нового Пазару – мінаретами, фонтанами, базарним крамом, подекуди хіджабами на жінках і тюрбанами на чоловіках, – тобто екзотичною інакшістю неєвропейського Іншого.

Мандрівка продовжується у трохи західнішому напрямку, і авторську увагу привертає місто Ніш і Нішський округ. Ця частина Сербії може бути туристично приваблива не лише тим історичним фактом, що коли за часів Римської імперії це місто називалося Наїс, або Наїсус, саме тут народився Константин Великий, засновник Константинополя. У фрагменті оповіді про Ніш письменник виділяє два знакові локуси – два пам’ятники, які контрастують і в часовому плані, і з погляду естетичної перцепції зразків історичної меморіалізації, і за критерієм його охоплення досвідом оповідача. Першим пам’ятником, про який ідеться, є вежа Челе-кула на східному в’їзді в Ніш – стіна в декілька рядів людських черепів, що належали сербським повстанцям. 1809 р. їх так покарали турки, які мали на меті увічнити свою перемогу та застерегти сербів від ідеї нових повстань. Мандрівник повідомляє, що, зважаючи на пізнє прибуття до міста, не встиг відвідати Челе-кулу, бо вже було зачинено, тож у оповіді фіксується лише згадка про цей пам’ятник, який, безумовно, є одним із найжахливіших людських витворів. Отже, мандрівник не прожив жах споглядання того, що ще на початку XIX ст. європейська преса описала як балканське «варварство». Натомість він детально зображає «один із найкращих пам’ятників», які йому доводилося бачити: «Просто посеред вулиці стояв бронзовий стіл, за яким сиділи двоє чоловіків, а третій стілець поруч залишався вільним – для туриста. На столі стояли чарки й карафка з ракією, вираз обличчя у бронзових чоловіків був такий, ніби вони вже добряче нагостилися. Біля столу сидів пес, а газда тримав руку високо піднятою, мабуть, закликаючи собаку підстрибнути. Словом, чоловіки собі випили і сиділи в доброму гуморі, розважалися, як могли. Щось просте, гарне й людяне було в цьому пам’ятнику. Пізніше я вчитав, що газда в скульптурній композиції – письменник Іван Сремац, а гість Калча й собака Чапа – герої його найвідомішого роману. Годі уявити кращий пам’ятник письменнику і його творчості» (Любка 2019: 138). Один нішський пам’ятник транслює жах, другий – людяність. Їхнє контрастування певною мірою екстраполюється на уявлення про Сербію як країну на перехресті, країну контрастів.

Утім, Любка наголошує, що важливішим для розуміння сербської ментальності є меморіальний комплекс Газіместан на Косовому полі, у Косові. Його оминати мандрівник аж ніяк не міг. Хоч це місце постало перед Любкою порожнім і безлюдним (крім нього як туриста, там були лише поліцейські та миротворці ООН), у тексті розкривається його значення як «найважливішого місця в історії Сербії». Битва на Косовому полі 1389 р., сумнозвісного 28 червня, у якій турки перемогли сербів (і їхніх союзників – боснійців, албанців та ін.), змінила історію Сербії й Балкан. Косовська битва була однією з найбільших у XIV ст. і єдиною, в якій загинув сам османський султан. Нею османи відкрили собі шлях для подальшого просування вглиб європейського континенту. Протягом наступних п’яти століть вони контролювали весь Балканський півострів і певну частину Центральної Європи. У ці часи народився і поширився косовський міф, що став фундаментом модерної національної ідентичності сербів. Фактично він був сформований як пояснення важкої поразки, що призвела до втрати сербської державності на тривалий період: князь

Лазар, котрий загинув у Косовській битві, та його військо пожертвували земним царством і здобули царство небесне. «Таким чином на сербських героїв проектувалося біблійне світло, вони ставали святими, а Сербія – захисницею православ'я, християнства й Бога загалом, жертвою, принесеною в ім'я спасіння світу й вознесеною на небо» (Любка 2019: 152). Закорінення в сербській свідомості позиції жертви Любка спостерігає в сучасному сербському культурному дискурсі: «Мені неодноразово доводилося слухати про те, що Стамбул і Ватикан протягом століть ставили собі за мету знищення Сербії, цього оплоту православ'я. Наголошую, що це були розмови не з якимись випадковими перехожими, а з інтелектуалами, які визнають, що Сербія зробила багато помилок і в минулому столітті скоїла жажливі воєнні злочини, але реакцію Заходу й бомбардування НАТО (1999 р. – прим. наша) вони пояснюють зокрема тим, що Захід прагне кінця Сербії і що проти сербів існує таємна змова» (Любка 2019: 152). Газіместан на Косовому полі як сакральне для сербського народу місце було використано для маніпуляцій масами. Саме тут 28 червня 1989 р., на 600-ту річницю Косовської битви, зібралося понад мільйон сербів, перед якими Слободан Мілошевич виголосив сумнозвісну промову. Ця подія вважається ідеологічним початком воєн усіх з усіма в Югославії, а постать Мілошевича відтоді стала символом сербського шовінізму. Складаючи текстувальні пазли Любчиного тревелогу, можемо зауважити, що косовський міф і сакральний Газіместан свого часу стали частиною техніки маніпуляції державників масами, в основі якої концепт ворога, варвара, Іншого.

Життя косовських сербів, з розповідей представників цього народу, які проживають у Косові (на момент мандрівки письменника), проходить в атмосфері страху й психологічного тиску. Дещо гнітюче враження на мандрівника справила Косовська Митровиця – місто, розділене внутрішнім кордоном, де він почувався «наче у заповіднику, де експонуються особисті й національні травми» (Любка 2019: 163). Це місто слугує своєрідною в'їзною брамою до Північного Косова – регіону, де в кількох муніципалітетах серби є більшістю. У ньому по річці Ібар проходить «етнічний» кордон, а міст через неї, що в центрі міста, не виконує своєї символічної функції – не поєднує. Він заставлений барикадами, і тут патрулюють іноземні миротворці та місцева поліція. Через нього майже ніхто не проходить. Сербська частина міста, на думку мандрівника, старіша за албанську, у ній менше інвестицій. Усе свідчить, що албансько-сербський конфлікт ще досить свіжий. І після Декларації про незалежність Косова 2008 р., часткового його визнання і міжнародної підтримки, ситуація змінилася на користь албанців.

Продовжуючи подорож на південь Косова, мандрівник фіксує у тексті позитивні емоції від споглядання міста Прізрен: «Християнські церкви (після війни спалені косоварами, але кілька років тому знову відбудовані) й мечеті дуже природно виглядають у Прізрені. Як сусіди, а не як вороги. Без мечетей місто втратило б свій шарм, без хрестів над візантійським куполами – душу; і навпаки. Цей регіон був завжди територією пограниччя, а значить – місцем зустрічі. У різні часи Прізрен належав болгарам, Візантійській імперії, навіть

був столицею величезного й потужного середньовічного Сербського царства, а також важливим містом у часи Османської держави» (Любка 2019: 171). У тревелозі помітні намагання автора інтерпретувати пограниччя як потенційний привід для зустрічі, налагодження діалогу, порозуміння, примирення. Тому приклади контактування і співіснування Сходу й Заходу, християнства й ісламу, православ'я й католицизму в пам'ятках та постатях балканських культур викликають у нього щирий захват.

Літературна етноімагологія засвідчує, що «гео- та етнокультурне *Інше* й *Своє* обрамляється, насичується соціально-психологічним *Авторським*» (Пупурс 2020: 67), що дає підстави визначати певну імагологічну позицію щодо гетеро- та автообразу. Відповідно, у тревелозі проявляється імагопозиція мандрівника як індивіда, уподобання якого частково спричинені його соціальним статусом. У книзі *У пошуках варварів* оповідач відкрито і неодноразово заявляє, що імпульсом до мандрів Балканами стала саме його освіта – балканістичні студії у Варшаві. Статус інтелектуала-балканіста формує імагопозицію, репрезентовану в цьому тревелозі.

У Любчиних мандрівних есеях, присвячених Балканам, як зауважує Анастасія Горбенко, є досить значний автобіографічний елемент. Приватна сторона життя автора привідкривається, однак не оголюється. Любка ділиться життєвими фактами, тим самим відкриваючи для читача свій внутрішній світ (Горбенко 2023: 61). «Хочете дізнатися, як я став балканістом? Це трапилося навесні 1999 року», – пише Любка у ХХІ розділі й далі ділиться приватною історією зі свого дитинства. Коли він був 11-річним хлопцем, тренер не помітив його рекорду з вибивання футбольного м'яча, бо був зайнятий розмовою про бомбардування Югославії. Дитячий розпач від тренерового непомічання змінився цікавістю до події, яка стала тому причиною, і розпитуванням у мамі про невідому країну. Зі сторінок тревелогу, де згадується 78-денне бомбардування Сербії військами НАТО, зчитуємо і авторську емпатію до сербського народу, і усвідомлення того, що «відстоювання людських прав і свобод (тобто змушування режиму Мілошевича припинити етнічні чистки албанського населення на Косові – прим. наша) смертоносними бомбами – це оксюморон» (Любка 2019: 97). Разом з тим, мандрівник помічає, що позиція жертви у сербів (вона ж – в основі косовського міфу) є причиною непропрацьованості колективної провини за прояви шовінізму, які передували бомбардуванню НАТО 1999 р. Руїни двох будівель – Міністерства оборони та Генерального штабу – залишаються стояти в Белграді через технічну неможливість їх відремонтувати, фінансову неспроможність знести, але і через нагадування про віроломність Заходу, тобто вони є своєрідним прикладом меморіалізації подій із позиції жертви (Любка 2019: 95–97).

Поміж розділами тревелогу, які описують балканську Сербію, з'являються два такі (а саме 25-ий та 26-ий), які переносять читача на територію іншої держави – Боснії та Герцеговини. Така оповідь визначена не лише відповідним маршрутом мандрівника, а й певним задумом, про який автор одразу повідомляє: «вїзд у Боснію, коли ще не дописані розділи про Сербію, – це

ламання сюжетної стрункости й композиційної логіки. Але мені здається, що саме так і доречно зробити, бо це добре ілюструє заплутаність Балкан, переходи однієї країни в іншу, безкінечні справжні й уявні кордони, поділи, зв'язки» (Любка 2019: 117). Мандрівник-балканіст свідомий того, що сербська тема «переливається через кордони і продовжується в інших державах» (Любка 2019: 192)⁵. Тому принагідно він подорожує із сербського Ужице до боснійського Вишеграда, міста, яке його манило вже з часів прочитання роману *Міст на Дрині* нобелівця Іво Андрича, етнічного серба, народженого в Боснії.

В одному автокоментарі Любка зізнається: «У книжках і публічних розмовах ми дуже політкоректні, але на рівні кухонних чи дружніх розмов, за чаркою і цигаркою ми говоримо і жартуємо неполіткоректно. Тому я намагався не просто їздити Балканами, а шукати простих людей, зійти на побутовий рівень, тому що тоді люди починають розповідати справді класні та цікаві речі» (Морі 2020). Через таку позицію автор час від часу послуговувався мережею гостинності «каучсерфінг». У Боснії, в одному із сіл перед Вишеградом, каучсерфером, який певний час складав товариство Любці, був деякий Нікола. У тревелозі це один з індивідуалізованих іменованих персонажів, який репрезентує фактографічний бік тексту.

Відповідно до каучсерферної практики, український письменник був гостинно прийнятий удома у 20-літнього Ніколи. Конфліктогенність балканського регіону проявилася в мультиетнічній і мультирелігійній Боснії і Герцеговині не так давно, у війні 1992–1995 рр., тож руїни покинутих будинків зі слідами куль та вогню, які оповідач спостерігає з вікна Ніколиного дому, стають нагадуванням про події, про які представники старшого покоління гостинної родини воліють не говорити, ніяковіють і похмуріють при наближенні до важкої теми. Але вона виринає трохи згодом у корчмі, у розмові мандрівника з Ніколою:

«І суперечка наша звелася до того, хто кого вбивав під час війни у Боснії. Я казав, що всі одне одного навзаєм: хорвати, мусульмани, яких називають бошняками, серби – всі чинили військові злочини, переслідували, гвалтували, грабували, знущалися й катували. Нікола, в якого загострилося почуття справедливості, кричав, що в усьому винні серби, і серби це все спровокували <...>. Я не очікував почути таке від серба, хоч і п'яного. Зрештою, в мене була своя позиція, і я на ній наполягав: усі винні, і тепер уже не так важливо, хто першим почав, а хто мстився, бо зло просто вселилося в людей і вони стали звірями. Так, маєш рацію, погоджувався Нікола, але <...> саме серби мали підтримку югославської армії, зброю і політичне лобі з Белграда, вони заварили кашу і навіть вигадали, що місцеві мусульмани – це також серби, які перейшли в іслам під тиском Османської імперії, а значить, і Боснія – сербська, і Сараєво – сербське, і більша половина Хорватії – сербська, бо для сербських шовіністів хорвати – це теж заблудлі серби, яких примусом чи спокусами Ватикан зробив католиками, тож на сербах уся провина» (Любка 2019: 124–125).

⁵ Наприклад, у Боснії і Герцеговині серби на сьогодні складають дещо більше 30 % населення.

У вирі взаємних етнічних чисток (між сербами, хорватами і бошняками) причинно-наслідкові зв'язки досить заплутані. Описаний Любкою приклад усвідомлення представником сербського народу колективної провини через приналежність до ідентичності видається основою реставрації людяності на цих просторах.

Передостанній, 83-й розділ тревелогу розповідає історію про загибель боснійського серба Срджана Алексича у місті Требіне 1993 р. Він став жертвою міжетнічного конфлікту, але загинув від «своїх», захищаючи «чужого». Коли військові Республіки Сербської жорстоко били цивільного мусульманина Алена Главовича, за жертву заступився сербський солдат Срджан Алексич, бо знав його з дитинства. Натомість вояки почали бити Срджана, і від побоїв той помер. «У Вікіпедії написано, що Срджана вбили за те, що він захищав свого друга, боснійського мусульманина Алена Главовича. Це не зовсім правда. Срджана Алексича вбили за те, що в проклятий час війни він захищав людяність, Людину – як свого друга, так і людське в собі», – пише Любка. Для нього було концептуально важливим фактично наприкінці книги вказати на те, що знання про балканські війни, чистки і звірства, як і про деяких винуватців цих подій (Слободана Мілошевича, Ратка Младича) затьмарює інформацію про праведників – тих, хто намагався їх відвернути, боронячи чужі життя, власну гідність і насамперед людяність (Любка 2019: 377–378).

На завершення дослідження варто зазначити, що, попри досить складну тему, значний обсяг історичної та культурологічної інформації й намагання знайти адекватну художню мову для її інтерпретації, тревелог *У пошуках варварів* відзначається концептуальністю й когерентністю. Змістова цілісність цього тексту-квесту формується на концепті варвара. Переміщуючись у просторі й часі оповідач-мандрівник показує, як цей концепт екстраполюється на взаємини між балканськими етносами. Дискурс про «недоевропейські» Балкани як територію варварів у світі між Сходом і Заходом є дуже тривалим. Варвар виступає ментальним конструктором Іншого, що є загрозою. Наслідком його агресивної актуалізації стають міжетнічні конфлікти. Читач разом із оповідачем проходить цей квест, розмірковуючи над тим, хто ж із балканських народів, можливо, у заплутаній геополітиці може вважатися більш варварським. І в певній точці мандрів він разом із оповідачем натикається на своєрідне дзеркало. Стає очевидною головна теза книги: варварство – це поняття дзеркальне, тож, шукаючи варварів, ти і сам є варваром. «Погляд умовної 'цивілізованої людини' нічим суттєво не відрізняється від суттєвого погляду варвара на 'цивілізовану людину': в обох цих поглядах багато недовіри, що виростає з банального незнання Іншого, стереотипів і спроектованих на чужого власних страхів» (Любка 2019: 304).

Отже, аналіз тревелогу *У пошуках варварів* Андрія Любки дає підстави для наступних висновків. Представлений письменником концепт варвара – Іншого як загрози, – екстраполюється на міжетнічні відносини і на Балканах загалом, і всередині Сербії як транзитної зони між Сходом і Заходом, а також на уявлення про контакти сербів із народами-сусідами. Акцентування на викривленості загального сприйняття географічних півдня і півночі як геополітич-

них Сходу і Заходу, а також концепція дзеркального номінування варваром (як метаконцепція сучасного світу) спричиняє ефект девальвації стереотипів. Мандрівник-наратор зображає Сербію як специфічний, утворений у ході історичних кризових зсувів мультикультурний простір, де етнічно відмінні між собою північ і південь країни постійно зазнавали впливів Заходу і, відповідно, Сходу. Ця країна представлена як місце перетину різних культурних кодів. Любчина інтерпретація етнообразу сербів, який виходить за межі сучасної держави Сербії, включає приклади як непропрацьованої колективної провини за прояви сербського шовінізму, так і випадки людяності та доброзичливості, високої духовності та культурного піднесення. У підтексті тревелогу моделюються асоціації щодо необхідності пошуків шляхів виходу за рамки обмежених, стереотипних уявлень про Іншого як загрози, налагодження міжкультурного діалогу, а отже, і функціонування дієвої моделі мультикультуралізму.

ЛІТЕРАТУРА

- Будний, Василь, Ільницький, Микола. Порівняльне літературознавство. Київ: Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. [Budnyy, Vasyl', Il'nyts'kyy, Mykola. Porivnyal'ne literaturoznavstvo. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya», 2008.]
- Горбенко, Анастасія. Творчість А. Любки в сучасному літературному дискурсі. Кваліф. роб. на здобуття магістер. рівня. Одеса, 2023. [Horbenko, Anastasiya. Tvorchist' A. Lyubky v suchasnomu literaturnomu dyskursi. Kvalif. rob. na zdobuttya mahister. rivnya. Odesa, 2023.]
- Джигун, Людмила. «Жанр літературного тревелогу в структурі мемуарів.» [У:] Філологічний дискурс 5, 2017: 35–48. [Dzhyhun, Lyudmyla. «Zhanr literaturnoho travelohu v strukturi memuariv.» [U:] Filolohichnyy dyskurs 5, 2017: 35–48.]
- Калинюшко, Олеся. «Подорожня література в сучасній українській, польській та російській літературі: рецепція та типологія.» [У:] Закарпатські філологічні студії 3 (3), 2018: 102–106. [Kalynyushko, Olesya. «Podorozhnya literatura v suchasniy ukrayins'kiy, pol's'kiy ta rosiys'kiy literaturi: retseptsiya ta typolohiya.» [U:] Zakarpat-s'ki filolohichni studiyi 3 (3), 2018: 102–106.]
- Любка, Андрій. У пошуках варварів. Подорож до країв, де починаються й не закінчуються Балкани. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2019. [Lyubka, Andriy. U poshukakh varvariv. Podorozh do krayiv, de pochynayut'sya y ne zakinchuyut'sya Balkany. Chernivtsi: Meridian Czernowitz, 2019.]
- Морі, Євгеній. Шукаючи варварів. Андрій Любка про подорож справжніми Балканами. (інтерв'ю для «Суспільне. Культура» від 06. 03. 2020). <https://suspilne.media/culture/18158-sukauci-varvariv-andrij-lubka-pro-podoroz-spravzhnimi-balkanami/> 10. 09. 2024. [Mori, Yevheniy. Shukayuchy varvariv. Andriy Lyubka pro podorozh spravzhnimy Balkanamy. (interv'yu dlya «Suspil'ne. Kul'tura» vid 06. 03. 2020). <https://suspilne.media/culture/18158-sukauci-varvariv-andrij-lubka-pro-podoroz-spravzhnimi-balkanami/> 10. 09. 2024.]
- Наливайко, Дмитро. «Літературна імагологія: предмет і стратегії.» [У:] Літературна компаративістика. Вип. І. Київ: ПЦ «Фоліант», 2005: 27–44.

- [Nalyvayko, Dmytro. «Literaturna imaholohiya: predmet i stratehiyi.» [U:] Literaturna komparatyvistyka. Vyp. I. Kyiv: PTS «Foliant», 2005: 27–44.]
- Неузина (насеље у Сечњу, Средњобанатски округ, Србија). Википедија. <<https://sr.wikipedia.org/srec/%D0%9D%D0%B5%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%B0>> 30.08.2024. [Neuzina (naselje u Sečnju, Srednjobanatski okrug, Srbija). Vikipediја. <<https://sr.wikipedia.org/srec/%D0%9D%D0%B5%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%B0>> 30.08.2024.]
- Пупурс, Ірина. «Імагологічний метод.» [У:] Методології сучасної літературної компаративістики. Збірка наукових праць відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ред. Сиваченко Г. М. Київ, 2020: 59–106. [Pupurs, Iryna. «Imaholohichnyy metod» [U:] Metodolohiyi suchasnoyi literaturnoyi komparatyvistyky. Zbirka naukovykh prats' viddilu komparatyvistyky Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny. Red. Syvachenko H. M. Kyiv, 2020: 59–106.]
- Розінкевич, Наталія. Українська мандрівна проза початку ХХІ століття: тематика, проблематика, поетика. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2019. [Rozinkevych, Nataliya. Ukrayins'ka mandrivna proza pochatku XXI stolittya: tematyka, problematyka, poetyka. Dys. na zdobuttya nauk. stup. kand. filol. nauk: 10.01.01. Kyiv, 2019.]
- Шульгун, Мадлена. Метажанр подорожі в контексті перехідного художнього мислення (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.). Дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.01.06, 10.01.05. Київ, 2017. [Shul'hun, Madlena. Metazhanr podorozhi v konteksti perekhidnoho mystets'koho myslennya (kinets' XX–pochatok XXI st.). Dys. na zdobuttya nauk. stup. d-ra filol. nauk: 10.01.06, 10.01.05. Kyiv, 2017.]
- Шурин, Валентина. Андрій Любка: «Творчість – це маятник, який коливається між двома 'Г'...» (інтерв'ю для «Високий Замок» від 11. 09. 2016). <https://wz.lviv.ua/interview/182335-andrii-liubka-tvorchist-tse-maiatnyk-iakyi-kolyvaietsia-mizh-dvoma-h> 11. 09. 2024. [Shurn, Valentyna. Andriy Lyubka: «Tvorchist' – tse mayatnyk, yakyu kolyvayet'sya mizh dvoma 'H'...» (interv'yu dlya «Vysokyy Zamok» vid 11. 09. 2016). <https://wz.lviv.ua/interview/182335-andrii-liubka-tvorchist-tse-maiatnyk-iakyi-kolyvaietsia-mizh-dvoma-h> 11. 09. 2024.]

SERBIA AND THE SERBS IN TRAVELOGUE
IN SEARCH OF BARBARIANS BY ANDRIY LYUBKA

SUMMARY

The analysis of the peculiarities of the imagological aspect of the presentation of Serbs and Serbia in Andriy Lyubka's travelogue *In Search of Barbarians* provides grounds for the following conclusions. The writer considers the problems of the national and cultural identity of Serbs in the context of geographical and geopolitical belonging to the Balkan space, in which numerous stereotypes are actualized. The concept of the barbarian (the Other as a threat), presented by the writer, is extrapolated to interethnic relations both in the Balkans in general and within Serbia as a transit zone between the East and the West, as well as to Serbs' contacts with neighboring peoples. The concept of mirror nomination a barbarian (as a metaconcept of the modern world) causes the effect of devaluation of stereotypes. Serbia is depicted as a specific multicultural space, where the ethnically different north and south of the country were constantly influenced by the West and, accordingly, the East. His interpretation of the Serb ethno-image, which goes beyond the borders of the modern state of Serbia, includes examples of both unprocessed collective guilt for manifestations of Serbian chauvinism, and cases of humanity and benevolence, high spirituality and cultural elevation. The subtext of the travelogue models associations about the need to find ways to go beyond limited, stereotypical ideas about the Other as a threat, as well as the formation of an effective model of multiculturalism.

Keywords: Serbia, Serbs, travelogue, Andriy Lyubka, heteroimage, autoimage, imago, imagoposition

ПЕРЕХРЕСТЯ КУЛЬТУР НА ЗАКАРПАТТІ В РОМАНІ *КАРБІД* АНДРІЯ ЛЮБКИ**

У статті розглядається національне питання, співіснування та історичні зв'язки різних європейських етносів у контексті Закарпатської області в романі Андрія Любки *Карбід* 2015 року. Роман відображає точку зору автора та його ставлення до угорців, балканських та центральноєвропейських народів, з якими він мав великий досвід спілкування, що ілюструється цитатами з його інтерв'ю. Як балканіст та директор Інституту Центральноєвропейської стратегії, автор також володіє науковими та професійними знаннями про різні походження. Образи представників різних національностей, які з'являються в романі, розглядаються в статті крізь призму дихотомії «свій» – «чужий».

Ключові слова: Андрій Любка, роман *Карбід*, Закарпаття, національна ідентичність, дихотомія «свій» – «чужий».

THE CROSSROADS OF CULTURES IN THE ZAKARPATTIA REGION IN THE NOVEL CARBIDE BY ANDRIY LYUBKA

The article examines the national question, coexistence and historical ties of various European ethnic groups in the context of the Zakarpattia region in Andriy Lyubka's 2015 novel Carbide. The novel reflects the author's point of view and his attitude towards Hungarians, Balkan and Central European peoples with whom he had extensive experience of communication, as illustrated by quotes from his interviews. As a Balkanist and director of the Institute for Central European Strategy, the author also has academic and professional knowledge of different backgrounds. The images of representatives of different nationalities that appear in the novel are examined in the article through the prism of the «friend or foe» dichotomy.

Keywords: Andriy Lyubka, novel Carbide, Zakarpattia region, national identity, dichotomy «friend or foe».

Андрій Любка – український поет, перекладач і есеїст. Народився в Ризі. Виріс у місті Виноградів Закарпатської області. Закінчив Мукачівський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою. У 2009 році закінчив українську філологію Ужгородського національного університету, у 2014 — балканістику Варшавського університету. Є членом Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка, активним волонтером, який протягом війни передав у ЗСУ понад 300 автомобілів; нагороджений медалями Головноко-

* veronika.dadajova@unipo.sk

** Роботу виконано в рамках наукового проєкту *KEGA 002PU-4/2023 Slovensko-ukrajinská medzikultúrna komunikácia a jej skvalitňovanie prostredníctvom odborného a umeleckého prekladu*

мандувача ЗСУ та Міністра оборони України. Директор *Інституту центральноевропейської стратегії (ICES)*¹. Інститут є засновником та організатором форуму *Open Zakarpattia*²

Роман *Карбід*, який вийшов у 2015 році, перекладено на англійську, словацьку, словенську, польську та сербську мови.³ Атмосферу та проблематику роману найкраще описує його дотепна передмова: «Події пригодницького роману 'Карбід' розгортаються впродовж паркового й тривожного літа 2015 року, коли у вигаданому містечку Ведмедів група ентузіастів вирішує збудувати Фонтан Єдності з Європою. Навіщо їм фонтан, чому за ними в'язниця плаче і за скільки в Україні можна придбати людську нирку – про все це автор пише з гумором і добірним песимізмом. У цій книжці є сливовиця, рибалки, гробар, сімнадцять розділів, спокуслива й хтива жінка, кілька вбивць, корумпований мер, геніальна ідея, Тиса і безнадія. Натомість у ній немає шенгенських віз, відповідей на всі запитання, кулінарних рецептів і порад, як розбагатіти... » (Любка 2015).

Приблизно за три роки до написання роману автору трапилася стаття на сайті *Reuters*, де йшлося про сенсаційну знахідку підземного тунелю в Ужгороді. Цей тунель довжиною 700 метрів вів до сусідньої Словаччини, а вхід в нього був прихований у приватному будинку. Тунель був обладнаний електрифікованою залізницею з вагонеткою, що вказує на його використання для перевезення вантажів. Ця надзвичайна подія була для Любки поштовхом до написання книги, де спочатку виникла ідея, а аж потім почав формуватися головний герой (Колодійчик 2015).

Андрій Любка вважає, що сучасний кордон між Західною та Східною Європою був сформований романом Вольтера *Кандид* (XVIII ст.). Головний герой Кандид подорожував світом у пошуках своєї коханої Кунігунди. Він знайшов її в Стамбулі, де вона прала одяг ув'язненому Ракоці, який був лідером повстання проти Габсбургів і сидів у Мукачівського замку. Коли Кандид нарешті знайшов Кунігунду, вона вже не була молодою, і він поставив питання, чи вона ще йому потрібна. Любка пояснює значення назви роману *Карбід* за допомогою алюзії на цей твір: «Я подумав, якщо роман Вольтера називається 'Кандід, або оптимізм',

¹ Інститут центральноевропейської стратегії (англ. *The Institute for Central European Strategy*, ICES) — українська громадська організація, яка заснована в Ужгороді в 2019 році та діє за принципом «фабрики думок» (*think tank*). Інститут втілює проекти у сфері освіти, аналітики, розвитку медіа, місцевого самоврядування, транскордонної співпраці, адвокації реформ тощо. Засновник і директор організації. Місією Інституту центральноевропейської стратегії є концептуалізація та адвокатура нової стратегії України в Центральній Європі задля консолідації цього геополітичного регіону та інтеграції України до трансатлантичної спільноти (<https://www.ices.org.ua/>).

² Це форум ідей та рішень для розвитку Закарпатської області як мультикультурного фронтиру, мосту України до ЄС та НАТО, «пілотного регіону» для структурних реформ, які можуть бути мультипліковані по всій країні (<https://reopen.zakarpattia.org.ua/forum2024/>).

³ Джерело: офіційна сторінка письменника Андрія Любки <https://lyubka.net.ua/>.

то мій називатиметься 'Карбід, або песимізм'. Поняття Східної Європи ввійшло в ужиток в епоху Просвітництва. До XVIII століття образ Східної Європи прочитувався зовсім інакше. Східна Європа не вважалась другим, ані третім світом, ані чимось відсталим, а була символом мудрості, якогось неймовірного казкового східного багатства. Тож, це книжка про кордон. Про те, що він існує. І теж про те, що навіть після Майдану для українців досі існує закритий кордон і візи в Європу, принизлива візова процедура і те, що у нас немає чіткої європерспективи – це в деякій мірі заслуга Вольтера і його 'Кандіда'. Нас одружили на оцій біді і символиві, скажу польським словом – 'nędzy'» (Колодійчик 2015). Написанню роману передувало непідписання колишнім президентом В. Януковичем Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, коли для українців зачинилися двері на Захід і почалися масові демонстрації на Євромайдані. Сюжет роману розгортається навколо центрального символу – Фонтану Єднання – на початку роману з'являється план його будівництва і неодноразово підкреслюється його важливість для майбутнього України. Адже він є новим шляхом для українців до Центральної Європи та ЄС, хоча й нелегальним. Описи мешканців Закарпатської області та їхніх спроб інтегруватися в Європу є комічними, навіть карикатурними. Характер роману відповідає тому, що автор є балканістом. Він сам в одному інтерв'ю сказав: «Я подумав, що людина, яка вигнала тунель під кордоном, – це супер. Паралельно довгий час у мене в уяві існував такий герой, який мав бути зовсім балканським персонажем, але ці історії у мене ніяк не поєднувались разом». (Колодійчик 2015)

Головний герой роману, сільський вчитель історії Тис, є прихильником західної демократичної цивілізації. Вона, на його думку, є противагою Росії, від якої Україна повинна «тікати». У романі досліджується його бажання, щоб Україна належала до Європейського Союзу, неодноразово згадується словосполучення «євроінтеграція». Для прозахідних українців в романі *Карбід*, Європа є своєрідним світлом у кінці тунелю – як у прямому, так і в переносному сенсі. Креативність, з якою головні герої підходять до «євроінтеграції», звучить трагікомічно. З одного боку, це змушує читача співчувати героям через відчай, який вони відчувають, і труднощі, які їм доводиться долати на шляху до Європейського Союзу, але в той же час герої розважають читача своєю абсурдною винахідливістю.

Приблизно з другої половини роману стає все більш очевидним, що хоча контрабанда і є домінуючою темою книги (творює «скелет» основної сюжетної лінії), вона є ніби засобом зображення міжнародних та історичних зв'язків Закарпатської області з навколишніми територіями. Суть роману полягає у співіснуванні та спільній історії народів Центральної та Східної Європи та Балканського півострова. Автор яскраво зображує українців, угорців, балканців як одне органічне ціле.

Багато дослідників вважають дихотомію «свій» – «чужий» однією з найбільш фундаментальних в історії людського мислення. За Тетяною Семашко, «в наборі значень, які становлять інформаційний (понятійний) мінімум поняття 'чужий', в українській мовній картині світу (на її сучасному етапі)

чітко простежується розуміння 'чужого' як 'негативного', 'небезпечного', 'ворожого'.» Подібну думку висловлює й О. Белова, зазначаючи, що оцінка «чужих» як ворожих і небезпечних істот йде від архаїчних вірувань: усі люди, що прийшли ззовні і не належать до найближчого оточення, є представниками «іншого» («чужого») світу та наділені надприродними властивостями, що зумовлено тісним зв'язком із потойбічним світом, у результаті чого чужинець чи іновірець одночасно є джерелом потенційної небезпеки. «Наукові студії засвідчують, що образ 'чужого' є амбівалентним. З одного боку, все 'чуже' заперечується як гріховне, а представник іноетнічної групи сприймається як істота небезпечна і майже потойбічна. З іншого – 'чужі', саме через свій зв'язок із 'іншим світом, наділяються надприродними властивостями, які можуть бути і корисними. Відповідно 'чужий' сприймається неоднозначно – невідоме містить загрозу й одночасно є чимось новим і тому привабливим (Яворська 2005). В результаті цього, спектр оцінок 'чужих' розширюється: від суто негативних до нейтральних і навіть позитивних. Однак, у цьому неоднозначному ставленні до 'чужих' перевагу мають не об'єктивні факти, а стереотипи, що склалися протягом тривалої міфологічної традиції.» (Семашко 2014).

Цікаво спостерігати цю дихотомію в контексті такого культурно та етнічно строкатого регіону як Закарпаття, зображеного в романі *Карбід*. Закарпаття, розташоване в географічному центрі Європи, має спільні кордони з чотирма країнами Європейського Союзу: Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. За останнім переписом населення України з 2001 р. в Закарпатській області основним та корінним населенням є українці (80.5 %). Проживають також угорці (12.1 %), румуни (2.6 %), росіяни (2.5 %), цигани (1.1 %), словаки (0.5 %), німці (0.3 %).... (Ковач 2007).

В інтерв'ю Ірині Колодійчик Любка стверджує, що «культурно угорці і закарпатці були тисячі років разом і Закарпаття входило в склад Угорщини і ментально великої різниці не існувало. Європа не зробила угорців цивілізованішими. Вони так само корумповані, і з того боку кордону так само займаються контрабандою, як і закарпатці. В контрабанді, а швидше у дрібному перевезенні товарів через кордон є зацікавлення по одному і по другому боці кордону в Ужгороді. Тож, це не лише наш, український гандж чи мінус» (Колодійчик 2015). У наступному уривку Любка зображує угорців як нецивілізованих, відповідно до її твердження з інтерв'ю: «Мадяри взагалі жорстокі, це азіати, кочівники. Правда, завдяки цьому в них найкращі м'яси: ніхто так не вміє приготувати сало, навіть українці! А ковбаса в них яка, смакота! Вони ж завойовники, які прийшли сюди кінно. А коли довго подорожуєш, то мусиш мати нормальні харчі. От вони і вигадали свіже м'ясо класти під сідло коня, а коли той вдавався у чвал і пітнів, це м'ясо від солі з поту ставало в'яленим. І досі в них кухня солена, гостра й жирна, але як же це смачно...» (Любка 2015: 236). Автор також аналізує гастрономічні традиції як невід'ємну складову угорської культури, порівнюючи їх до української гастрономії. У цьому контексті угорська ідентичність постає як «чужа» – азійська та жорстока в негативному сенсі. У наступному фрагменті, де зображений вищезгаданий Ра-

коці, спостерігається невизначеність кордонів між угорським та українським або закарпатським походженням, де вчитель Тис і діяч угорського походження Золтан Барток обговорюють, до чієї історії насправді належить історична постать повстанця Ракоці. Тут контраст між «своїм» і «чужим» розмивається і на перший план виходить симбіоз цих двох протилежностей: «... Ракоці – так ми його називали тут, на Закарпатті. Його іменем сьогодні названо Закарпатський угорський інститут у Берегові. Він наш, місцевий, народився недалеко від Ужгорода, тепер, щоправда, це вже територія Словаччини. А його описує Вольтер! Та ще й як: Кунігунда цьому Ференцу Ракоці пере речі, тобто служить йому. Кохана Кандіда –служниця закарпатця! Ого! – зацікавився Золтан Барток. – Я знаю про Ракоці, це наш національний герой. Ну, наш, тобто мадярський. Але не чув, що про нього Вольтер писав. Так, це угорський національний герой, бо він очолив визвольну війну проти Габсбургів, – увійшов Тис у звичне йому амплу вчителя історії. – Дитинство його минуло в Закарпатті, він ріс у Мукачівському замку. У 1703 році наважився очолити народне повстання проти імперського гніту Відня» (Любка 2015: 212 – 213). Любка пояснює, що «на румунському кордоні Закарпаття основні контрабандисти – це, власне, роми. Вони займаються найтемнішими справами – перевезенням наркотиків, контрабандою людських органів, бо вони найменше бояться» (Колодійчик 2015). Згадки про ромів у романі також досить невтішні, але вони відповідають фактам, викладеним в інтерв'ю: «На всіх українсько-європейських кордонах за наркотиками були закріплені цигани, чиї послуги коштували дешево, а самі вони нічого не боялися й охоче ризикували життям. Наркотику перевозили переважно темними ночами крізь ліси, але траплялися й віртуози, які пакет із кокаїном ковтали чи запихали собі в задній отвір – і безсоромно проходили кордон, нахабно дивлячись в очі корумпованим митникам... Крім того, кілька пакетів розірвалися в шлунках циган, і ті в несамовитій ейфорії помирали від передозу прямо перед паспортним віконечком» (Любка 2015: 41). Автор змальовує ромську громаду як групу, що добровільно стає жертвою експлуатації. Як приклад наводить матір, яка продала свою нирку, бажаючи справити доньці багате весілля або наступну історію: «Найсумніша історія трапилася з циганом, який спочатку продав одну нирку, а через кілька років у нього від раку помирала дружина. Щоб дати їй шанс, він вирішив продати й другу свою нирку. Уляна без жодних докорів сумління на таку операцію погодилася, нирку вирізала, принагідно збагатившись і на інші органи, про що дружині покійного не сказала і за які, звичайно, не заплатила. Натомість видала довідку про смерть: ‘гостра ниркова недостатність’» (Любка 2015: 142). Аналіз текстових фрагментів, що містять згадки про ромську спільноту, виявляє тенденцію до її сприйняття як «чужого» елемента та констатує її маргінальне становище в закарпатському суспільстві. Немає жодних ознак сприйняття ромів як «своїх» або симбіозу їхнього співіснування з більшістю чи іншими етнічними групами. Натомість автор об’єктивно коментує їхнє, часто замовчуване, минуле: «Там, серед цих білих соляних кар’єрів, німці під час Другої світової війни розстрілювали місцевих циган. Їх і досі в тих околицях живе чимало, а тоді було в декілька разів більше. Всі знають, що гітлерівці

хотіли змести з лиця землі євреїв, але мало хто знає, що за нацистською програмою від європейських циган теж не мало залишитися навіть сліду. У євреїв це називалося Голокост, а в циган – Пораймос» (Любка 2015: 214).

Хоча може здатися, що оповідач негативно ставиться до інших національностей і зображує їх за допомогою стереотипів, він також робить невтішні коментарі про закарпатських українців або закарпатців загалом, не уточнюючи їхню етнічну приналежність: «... я розвінчую кілька відомих міфів про Закарпаття: зокрема, про те, що ми дуже толерантні, мультикультурні і працьовиті. Це три великі брехні, які є про цей регіон і я їх це розвінчую у своїй книжці. Вважаю, що це такий мій вклад у зміну Ужгорода – сміх із самого себе, бо я ж теж закарпатець». ... «Закарпатцям до розуміння культури Угорщини дуже далеко, тому я б сказав, що це не мультикультурність, а моєю тезою є те, що це «недокультурність», бо закарпатці часом не знають навіть української культури». Варто також згадати вкрай негативних персонажів роману, які представляють закарпатських українців (доктор Уляна) та принизливі описи закарпатських реалій і менталітету (корупція, алкоголізм, торгівля органами тощо).

Декілька фрагментів роману показують, що Тис бачить у ЄС надію та ідеалізує його, ніби не усвідомлюючи, що для повної трансформації соціально-політичної системи необхідне також переродження суспільства. В наративі роману *Карбід* концепт Європи/Європейського Союзу постає в якості «чужого» (нового) простору, що, на відміну від традиційних уявлень, маркований позитивними оцінками головного героя. Тис розглядає Європу як простір, до якого належить, частково вважає його «своїм», називаючи його матір'ю: «Українці і закарпатці зокрема завжди плекали мрію про об'єднання з матір'ю-Європою, тож ми лише інструмент у руках народного генія! Нікому так не залежить на відкритті кордонів, як затисненим між горами й шлагбаумами закарпатцям! Нам тут просто повітря бракує вже! І наш подарунок Україні буде в тому, що саме ми відкриємо їй шлях у Європу, саме закарпатська патріотична земля стане місцем єдності!» Однак персонажі роману висловлюють два діаметрально протилежні ставлення до «євроінтеграції» (Любка 2015: 154). На противагу Тису наприкінці роману його друзі, які бачать у тунелі лише можливість збагатитися нелегальним шляхом, не лише через контрабанду, але й через торгівлю білим м'ясом (органами, кров'ю) – заради цього вони здатні навіть на вбивство.

Регіон Центральної Європи, представлений країнами-членами ЄС (Угорщина, Словаччина, Румунія), формує амбівалентну зону між категоріями «свій» та «чужий». Незважаючи на те, що ці країни часто розглядаються персонажами як потенційні напрямки міграції, їхнє сприйняття позбавлене ідеалізації.

Роман *Карбід* демонструє особливе ставлення оповідача до народів Балканського півострова, що виражається в детальних описах та порівняннях їхнього способу життя з мешканцями Закарпаття. Автор використовує наративні стратегії, що вказують на сприйняття балканських народів як «своїх», навіть

при зображенні їхніх амбівалентних характеристик. Додатковим підтвердженням цього є публічні заяви Андрія Любки у 2017 році, де він рефлексував над своїми позитивними, але неоднозначними почуттями до сербів: «я й люблю Сербію: це чудовий народ, багатуща культура, сповнена подвигів історія, красива природа й древні міста. Хоча сусіди Сербії зі мною би посперечалися, пролунали б звинувачення й образливі слова. І я розумію, чому Сербія любить Росію – бо в цих двох держав немає спільного кордону. На відстані любити легше. Коли своєму знайомому сербу я сказав, що для українців Росія була тим самим, чим для сербів – Османська імперія, той спочатку здивувався, а потім таки визнав, що бути сусідом імперії небезпечно. Бо імперія живе лише доти, поки розширюється, поїдає території й народи навколо себе. Крим тут доречний приклад. Але історія вчить: всі імперії колись падають і безславно зникають з лиця землі. Всі – без винятків. Серби, на жаль, цього ще не розуміють. Але це не заважає мені їх любити. Бо ж у нас немає спільного кордону.»⁴ Наступні приклади демонструють авторський дискурс щодо сербів та Балканського регіону: «...природна географічна перешкода у вигляді Карпат на півночі зробила із Закарпаття ще й екзотичний культурний феномен. Здається, це найбільш балканський регіон України. Разом із Буковиною ці дві території є справжнім ментальним Півднем. І варто зауважити, що їм значно ближче до Балканського півострова, ніж до Кримського... Опинившись на весіллі в Закарпатті, серб почуватиметься, як удома; жирна й гостра їжа, розмаїття паприки, алкоголь із підручних фруктів – усе це подібне від Ужгорода аж до найпівденніших грецьких островів. Та й часи угорського панування зблизили закарпатців із балканськими народами: на одному краю монархії жили закарпатські українці й словаки, а на другому – градація виглядала б приблизно так – балканці, югослави, серби й хорвати. Два слов'янські острови з двох боків імперії не могли не зближуватися, не об'єднуватися задля сильнішої позиції при будапештському дворі.

Висновки

Попри очікування роману про контрабанду, перед нами постає роман про закарпатські реалії та міжнародний контекст, про історичні зв'язки закарпатців та угорців з балканцями, про політичну та моральну поляризацію українського суспільства, про орієнтацію українців на Захід. Роман показує, що в Україні панує прагнення до демократії, яке протиставляється корупції та несправедливості. Закарпатське суспільство зображене автором як дуже неоднорідне утворення, що втілює собою межу між Заходом і Сходом, і не зовсім зрозуміло, куди воно насправді прямує. Про це свідчить наступний уривок роману: «Дві світові війни й модерний націоналізми змушували всіх вибирати: на чиєму ти боці, хлопче ? Чий ти ? Найлегше, як це не парадоксально, було євреям, циганам, хоча потім, під час Голокосту й Пораймосу, це зробило їхню ситуацію найважчою. Бо вони знали точно, ким вони є. Й інші знали. А що робити, скажімо, такому Михайлови, в якого в родині були й чехи, серби, й угор-

⁴ Джерело: <https://day.kyiv.ua/blog/kultura/lyubyty-lehshe-ne-susida>

ці, німці, словаки, румуни, а сам він вважав себе українцем?» (Любка 2015: 222 – 223). Протилежності дихотомії «свій» – «чужий» у романі не є категорично розмежованими. Вони доповнюють одна одну, переплітаються, утворюють складне ціле, і, можливо, за винятком ідеалізованого Європейського Союзу, жодна з них не сприймається виключно позитивно чи негативно. Таким чином, чужий у цьому випадку не вважається завжди поганим, а навпаки, часто ідеалізується. Ставлення українців до Західної Європи, яку символізує Європейський Союз, не є лише вигадкою автора. Про це говорить і вчителька Оксана Свідран, яка від початку війни живе у Словаччині. «Коли я жила в Україні, я думала, що Європа більш демократична, що тут все краще, ніж в Україні. Ми завжди так сприймали» (Пасторек 2025). Окремим випадком є балканські національності, особливо серби, до яких оповідач і герої роману мають тепле, але водночас і критичне ставлення. Автор бачить паралелі між закарпатцями і балканцями, вважає їх «своїми». Автор часто зображує різні національності, використовуючи стереотипи, які здебільшого мають негативні асоціації, але це також гарантують автентичність роману. Підтвердилася гіпотеза про те, що дихотомія «свій» – «чужий» має амбівалентне значення й іноді залежить від суб'єктивної інтерпретації реципієнта тексту. Можна зробити висновок, що це не строго поляризована дихотомія, а широкий діапазон, на якому вільно рухається сприйняття індивідуального походження та національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

- Ковач, Леся. «Система освіти національних меншин Закарпаття: сучасний стан, проблеми та тенденції розвитку.» Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць 33, 2007: 276–87. [Kovach, Lesia. «Systema osvity natsionalnykh menshyn Zakarpattia: suchasnyi stan, problemy ta tendentsii rozvytku». Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im I.F. Kurasa NAN Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats 33, 2007: 276–287]
- Семашко, Тетяна. «Межі дихотомії ‘свій’ – ‘чужий’ в аспекті етнічної стереотипізації.» Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство № 2, 2014: 237–241. [Semashko, Tetiana. «Mezhi dykhotomii ‘svii’ – ‘chuzhyi’ v aspekti etnichnoi stereotypizatsii.» Ternopil: Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia : Movoznavstvo № 2, 2014, № 2: 237 – 241.]
- Яворська, Галина. «Мусульманський Схід в українських дискурсивних практиках: динаміка докси». Вісник Київськ. нац. лінгв. ун-ту. Серія Філологія Т. 8. № 1, 2, 2005: 127–140. [Yavorska, Halyna. «Musulmanskyi Skhid v ukrainskykh dyskursyvnykh praktykakh: dynamika doksy». Visnyk Kyivsk. nats. linhv. un-tu. Seriiia Filolohiia T. 8. № 1, 2, 2005: 127–140.]
- Колодійчик, Ірина. Андрій Любка і його літературний тунель у Європу. <https://culture.pl/ua/stattia/andrii-l%0D1%96ubka-i-ioho-literaturnyi-tunel-u-yevropu>

25. 02. 2025. [Kolodiichyk, Iryna. Andrii Liubka i yoho litereturnyi tunel u Yevropu. <https://culture.pl/ua/stattia/andrii-l%D1%96ubka-i-ioho-literaturnyi-tunel-u-yevropu> 25. 02.2025]
- Любка, Андрій. <https://lyubka.net.ua/> 25. 02. 2025. [Liubka, Andrii. <https://lyubka.net.ua/> 25. 02. 2025.]
- Любка, Андрій. «Любити легше не-сусіда.» День. <https://day.kyiv.ua/blog/kultura/lyubyty-lehshe-ne-susida> 15. 02. 2025. [Liubka, Andrii. «Liubyty lehshe ne-susida.» Den'. <https://day.kyiv.ua/blog/kultura/lyubyty-lehshe-ne-susida> 15. 02. 2025]
- Institute for Central European Strategy. <https://www.ices.org.ua/> 15. 02. 2025
- Re: open Zakarpattia. <https://reopen.zakarpattia.org.ua/forum2024> 15. 02. 2025

ДЖЕРЕЛА

- Любка, Андрій. Карбід. Чернівці: Книги – XXI, Meridian Czernowitz, 2015. [Liubka, Andrii. Karbid. Chernivtsi: Knyhy – XXI, Meridian Czernowitz, 2015.]

Вероника Дадајова

РАСКРШЋЕ КУЛТУРА У ЗАКАРПАТСКОЈ РЕГИЈИ У РОМАНУ *КАРБИД* АНДРИЈА ЉУПКЕ

РЕЗИМЕ

У раду се истражује национално питање, суживот и историјске везе различитих европских етничких група у контексту Закарпатске области у роману Андрија Љубке *Карбид* из 2015. године. Роман одражава ауторово гледиште и његов став према Мађарима, балканским и централноевропским народима са којима је имао богато искуство у комуникацији, што илуструју цитати из његових интервјуа. Као балканиста и директор Института за централноевропску стратегију аутор такође поседује академско и стручно знање о различитим срединама. Сlike представника различитих националности које се појављују у роману испитују се у чланку кроз призму дихотомије „пријатељ или непријатељ”.

Кључне речи: Андриј Љубка, роман *Карбид*, Закарпатска област, национални идентитет, дихотомија „пријатељ или непријатељ”.

ОКИЦА ГЛУШЧЕВИЋ КАО ПРЕВОДИЛАЦ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

После кратког осврта на прве преводе поезије Тараса Шевченка на српски језик, у раду се указује на друштвену и политичку ситуацију у украјинској и српској култури актуелну за другу половину XIX века. Као теоријско полазиште користили смо изворе из часописа *Вила*, *Час*, *Гусле*, као и монографије Људмиле Поповић и Вукомана Шалипуровића. Разматра се утицај српске књижевности на стваралаштво Т. Шевченка и значај песникове судбине и становишта на позив и опредељења Окице Глушчевића као револуционара и преводиоца. Анализира се превод песме „Завет” (*Час*: 1885), поеме „Сан” и песме „Лете дани и ноћи одлећу” (*Гусле*: 1886) и долази се до закључка о успешности придржавања и подражавања оригинала, чије су идеје и атмосфера верно пренете на српски језик.

Кључне речи: Окица Глушчевић, преводилац, Тарас Шевченко, украјински, српски, превод, поезија, књижевност.

OKICA GLUŠČEVIĆ AS A TRANSLATOR OF TARAS SHEVCHENKO

After a brief review of the first translations of Taras Shevchenko's poetry into Serbian, the paper points to the social and political situation in Ukrainian and Serbian culture current for the second half of the 19th century. As a theoretical starting point, we used sources from the magazines Vila, Čas, Gusle, as well as monographs by Ljudmila Popović and Vukoman Šalipurović. The influence of Serbian literature on T. Shevchenko's work is discussed, as well as the significance of the poet's fate and attitude to the call and determination of Okica Gluščević as a revolutionary and translator. The translation of the poem Zavet (Čas: 1885), the poem San and the poem Lete dani i noći odleću (Gusle: 1886) is analyzed, and the conclusion is reached about the success of adhering to and imitating the original, whose ideas and atmosphere were faithfully transferred to Serbian.

Keywords: Okica Gluščević, translator, Taras Shevchenko, Ukrainian, Serbian, translation, poetry, literature.

1. Увод: кратак осврт на прве преводе поезије Тараса Шевченка у српској култури

Први преводи поезије Тараса Шевченка (1814–1861) на српском језику објављени су 1868. у часопису *Вила*: „Завет” (број 12: 273) („Як умру, то поховайте”), „Неофити” (број 12: 274–277 и број 13: 295–299) („Неофіти”) и „Рубац” (број 14: 313–314) („Хустина”) у преводу Владимира Николића, у то време песника почетника.

* scienciaipsa@gmail.com

Стојан Новаковић (Н)¹ у напомени уз име Т. Шевченка наводи: „Нема Русина, који зна читати а да не зна Шевченка, нема Русина који воли своју отаџбину а да не воли Шевченка. <...> Све патње, све муке бедног подјармљеног русинског народа тако су тужно и природно изјадане у његовим песмама, као да их је цео народ певао, а Шевченко само покупио.” (С. Новаковић, 1868: 273)

Српска књижевност изузетно је занимала Т. Шевченка. Развој трендова у култури Србије одговарао је његовим панславистичким идејама. То се, пре свега, односи на В. С. Караџића, чија су достигнућа (збирка *Српске народне пјесме*, 1823, т. 1) и биографија били познати украјинском песнику. У Предговору необјављеног издања *Кобзара* 1847. српски писац и фолклориста представљен је као патриота. Алузија на песму „Дјевојка и коњ момачки” и „Будљанка дјевојка и коњ” уочљива је у Шевченковом „Подражавању српском” („Подражаніє сербському”). „Подражаніє сербському” интересантна је и као уметничко дело и као сведочанство песниковог интересовања за српски фолклор. Интересовање великог украјинског песника за српску народну поезију можемо посматрати у склопу ширег интересовања руских револуционарних демократа за ослободилачку и револуционарну борбу српског народа. Истовремено са интересовањем за политичке, расло је и интересовање за културолошке проблеме, а нарочито за народно стваралаштво.

У Србији се Т. Шевченко први пут помиње 1863. у *Српском дневнику* (број 288) у вези са пољским устанком 1862–63. године и питањем руско-пољско-украјинских односа. У *Световиду* (број 138) наводи се да је светлост дана угледао *Кобзар* 1867. Заинтересованост за украјинског писца условило је јачање ослободилачког и демократског покрета у Србији.

Од 1870–90-их започиње први талас рецепције Шевченковог стваралаштва. Као први преводилац Шевченкове поезије на српски језик опробао се Владимир Николић. Песму „Опорука” која почиње стиховима „Кад ум-

¹ Стојан (Коста) Новаковић (1842–1915) један је од најистакнутијих личности у Србији у другој половини XIX века, припадник романтичарског нараштаја, филолог, историчар, библиограф, библиотекар, књижевник, преводилац, државник и дипломата, професор Велике школе. Као министар просвете у Влади Јована Ристића од 1873. спровео је реформу средњег образовања чије тековине и данас постоје (поделио је гимназију на друштвени и природни смер). Био је управник Народне библиотеке у Београду у периоду 1869–1874. Успео је да се законом из 1870. за Библиотеку обезбеде три обавезна примерка и да се помогне развој школских и народних библиотека у унутрашњости. Његовом заслугом 1881. донет је закон о Народној библиотеци и Народном музеју. Основао је часопис *Вила* 1865. и уређивао га је све време његовог излагања, тј. до 1868. Од самог почетка излагања прикупљао је и објављивао информације о књигама на српском и хрватском језику, или на другим језицима о српском народу или уопште о Словенима. Сву сакупљену грађу о томе објавио је у књизи *Српска библиографија за нову књижевност 1741–1867*. Касније је објављивао библиографије за сваку годину посебно, од 1868. до 1876. у Гласнику Српског ученог друштва. Ово су биле прве библиографије за књиге на српском језику и од огромног значаја за каснија истраживања.

рем, сахраните ме”, поред В. Николића, на српски језик превели су Окица Глушчевић (под псеудонимом Г.) („Завет” // *Час*, 1885), Десанка Максимовић („Порука” // *Козбар*, 1969, 1980, 2006), Радослав Пајковић („Завештање” // *Антологија украјинске поезије*, 1979), Лука Хајдуковић („Завет” // *Хучи Дњепар широки*, 1999) и Миодраг Сибиновић („Опорука” // *Антологија украјинске поезије XVI–XX век*, 2002).

Како наводи проф. Љ. Поповић, Владимир Николић и Стојан Новаковић започели су српску „шевченкијану” која је привукла пажњу доследношћу и темељитошћу (Поповић 2007: 81).

Тајна популарности Шевченкове поезије је у томе да нико пре њега није тако јасно, недвосмислено и радикално изразио тадашње националне тежње и програм украјинског народа и у томе да је у свом опусу најпотпуније и најскладније сјединио обележја националне традиције и културе са општељудским идеалима. Развијајући украјински народни језик и уздижући га на ниво књижевног, Т. Шевченко је унапредио и реформисао народни стих, у свом стваралаштву неговао је разнолике стилове, обогатио је ритмику и риму украјинске поезије, био је мајстор композиције, творац многих неологизама који су остали трајно власништво украјинског језичког фонда и при свему томе никада није изгубио везу са националним тлом.

2. Окица Глушчевић као преводилац

Окица Глушчевић (1858–1898) био је факултетски образован, са знањем филолошких наука. Руски је говорио као матерњи језик. Говорио је још француски, енглески и немачки. Београдску учитељску школу завршио је 1880, када одлази у Русију и у Петрограду завршава Филолошко-историјски факултет. У доба Глушчевићевих студија у Петрограду (1880–1884) руска студентска омладина била је под јаким утицајем руских социјалиста и њихових идеја, а нарочито Н. Чернишевског, Н. Доброљубова, Д. Писарева. Читала се илегална штампа, а нарочито дело Н. Чернишевског „Шта да се ради”. О. Глушчевић приступа социјалистичком покрету студената. Заједно са њима ради у кружоцима, присуствује читалачким часовима и учествује у демонстрацијама против царског апсолутизма. Другови из кружока поверавају му малу ручну штампарију, како би код њега као странца била најбезбеднија. Кружок је проваљен и откривен 1884. Двојица његових чланова ухапшена су и протерана у Сибир на робију. Извршен је и претрес стана О. Глушчевића, али, на срећу, полиција није ништа пронашла. Како га као странца полиција није могла осудити на робију и прогонство у Сибир, решила је да га протера.

По доласку из Русије О. Глушчевић се посвећује новинарству. Прво је радио у листу *Час*, па када он престаје да излази прелази у *Нови београдски дневник* у коме остаје до 1887. Око овог првог дневног и већег листа у Београду и целој Србији окупила се група социјалиста и политички слободоумних новинара, међу којима је био и Драгутин Илић. Свој лист *Поклич* О. Глушчевић покреће 1887. Пошто се *Поклич* угасио, 1889. прелази у лист *Одјек*, орган

највеће политичке странке у Србији – Радикалне странке, у којем ради као уредник. Сарађивао је и преводе објављивао у књижевним часописима *Вила*, *Јавор*, *Час*, *Гусле*, *Зора*, *Дело*, *Босанска вила*.

У српској књижевности О. Глушчевић се прво појавио као преводилац. Још као студент у Петрограду слао је своје преводе појединим листовима у Београду. Тадашњој скромној, младој и још недовољно развијеној српској књижевности сваки превод био је добродошао како би се српска читалачка публика и српски књижевници упознали са страном књижевношћу и њеним достигнућима. Сами књижевници радо су примали и прихватили преводе из стране књижевности, проучавајући њене токове и упознајући се са њеним правцима и достигнућима. Глушчевићеве преводе убрајају у боље и стручније, зато што успешно преносе стил и дух страних писаца, њихова схватања и тежње. Његов књижевни рад био је изузетно плодан. Књижевношћу се бавио предано. Захваљујући преводима О. Глушчевића његова генерација упознала је дела Ц. Бајрона („Дон Жуан”), В. Игоа („Деведесет трећа”, други део), Еркмана-Шатријана („Ватерло” и „Госпођа Тереза”), руских писаца Всеволода Гаршина (1855–1888), Владимира Корољенка (1853–1921), Л. Толстоја („Дѣтство”, „Отрочество” и „Юность”, „Човечији живот”), И. Тургенева („Јаков Пасинков”) и, О. Глушчевићу омиљеног, великог руског песника М. Лермонтова. За свој труд и рад добио је признање од својих савременика, писаца Милована Глишића, Јанка Веселиновића и других.

3. Окица Глушчевић и Тарас Шевченко

Блиске су и судбине Т. Шевченка и Окице Глушчевића. Као ни Т. Шевченка, ни О. Глушчевића живот није мазио. Када је рођен, његов стриц био је чувени хајдук. Та околност није му дозвољавала нормалан, миран и спокојан раст и развој. Отац и мајка су се при свакој појави Турака склањали у шуму, носећи у наручју свог јединца. Тако је О. Глушчевић подигнут више у шуми него у кући. Безбројни су примери увреда, понижења и псовки које је О. Глушчевић као чивчијско дете чуо од строгих ага, сејмена, завтија и других турских представника власти. Све то гомилало се као пркос у његовој души, и он је сам себи постављао питање: „Зашто је то тако?” Зашто једни људи имају све и могу све, а други немају ништа и сасвим су немоћни? Ту моћ и насиље велики турски моћници искаљивали су над рајом, каурима, пекскином милету и кауми, арамијама и хајдуцима. О. Глушчевић је тражио правду. Ту црту осећања правде носиће целог живота и уносити је у све своје чланке, говоре и цео живот. Остаће целог живота на страни оних који због неправде страдају, пате и сиротују (Шалипуровић 1981).

Још као момак у гимназији осетио је гушење личне и народне слободе. Социјалистичке идеје Светозара Марковића, чији је присталица био, откако је почео да ради у *Одјеку*, осећање и схватање правде и правичности и борба против безакоња и неправде, остаће његова преокупација до краја живота. О. Глушчевић се определио да брани, штити и води народ, без обзира којој нацији и којој вери припада, зато што је увидео да насилници свуда угњетавају и свој властити народ.

Т. Шевченко и О. Глушчевић били су веома блиски својим пореклом и размишљањима. О. Глушчевић је у најранијем детињству запамтио јаде и невоље, када је мален и нејак, теран и прогањан у родитељском дому у Каменој Гори, са својим родитељима морао да остави своје огњиште, кршну Херцеговину, и да бежи у Србију. Утисци из детињства оставили су дубоки траг у свести Т. Шевченка и имали су огроман утицај на формирање његове личности и на читаво стваралаштво. Још у детињству осетио је шта је кметство, деспотизам земљопоседника, иживљавање јачег над слабијим, глад, сиромаштво и исцрпљујући рад.

Јунаштво и мучеништво слободољубивог народа постали су главна обележја Шевченкове слике Украјине, његовог националног мита, који је песник стварао већ у раној лирици и у историјским поемама.

Романтичарска лирска поезија Т. Шевченка о борби украјинског народа за сопствену слободу, у основи национална и револуционарна била је узор за О. Глушчевића који се залагао за ослобођење свог родног краја и народа. За О. Глушчевића идоли су били интелектуалци и вође који су га усмеравали на прави пут у националној борби на револуционарним становиштима. Као један од таквих идола близак му постаје и Т. Шевченко. Изузетно га је поштовао и као борца за слободу и као песника, што је оставило трага у успешним преводима поезије Т. Шевченка.

4. Песма „Завет” Тараса Шевченка у преводу Окице Глушчевића (Час: 1885)

У београдском часопису *Час* 1885. у преводу Окице Глушчевића (Г.) објављен је превод песме „Завет” („Як умру, то поховайте...” Т. Шевченка.

Стваралаштвом плодна Шевченкова јесен 1845. завршава се песмом „Завет”. У садржају песме види се зрелост схватања и стваралаштва песника. Шевченко је у песми употребио познати жанр „споменика” из дуге књижевне традиције – поетске опорукe и написао је песму новог жанра – опоруку-химну, карактеристичну за његово стваралаштво. Бивши кмет, стасали револуционар Шевченко песник у аманет свом народу оставља да га сахрани у широкој степи своје миле Украјине.

Шевченко је свој „Завет” написао „коломијковим стихом”, док је превод О. Глушчевића симетрични осмерац, придржава се оригинала и у потпуности га подражава.

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
(Т. Шевченко, „Заповіт” // Кобзар,
Київ 2006: 239)*

*Кад ја умрем, саран'те ме
Усред гробља, сред могиле
Усред степа широкијех
Украјине моје миле:
(Т. Шевченко, „Завет” // Час,
Београд 1885: 1)*

У грађанској лирици појављује се лик песника јуродивог, који све зна, разуме, оплакује рушевину Украјину, али кога људи не чују. Песник не може да се помири са тим да надљудски напори народа, кржаве жртве у борби за слободу и независност остају узалудни, а слободна Украјина одлази у заборав, остаје у прошлости. Овај лик јуродивог иступа у лирској песми посланици „Завет”.

Посланица „Завет” упућена је „земљацима” – украјинској аристократској интелигенцији, либералној господи. Њен садржај је, пре свега, сатиричан: песник открива лажну „љубав према народу” либерала, неискреност њиховог патриотизма и одбијање да сазнају реалну кржаву цену коју је платио народ, бранећи независност Украјине. Али сатира је подређена позитивном задатку да се сви они којима је упућена посланица одваже да штите интересе народа. Схватајући да је за ослобођење нације из окова колонијалне зависности потребан напор свих, страшно патећи због похлепе спахија, која је доводила до жестоких друштвених сукоба, песник се труди да у срцима најбољих представника господи пробуди патриотизам и милосрђе према својим сељацима кметовима, да апелује на њихову савест, или да их упозори, претећи реалном перспективом крвавог устанка, који ће ослабити нацију. Циљ је постизање националног споразума у условима демократизације друштва, зато што се само тако може остварити друштвено, политичко и национално ослобођење, којем је требало да претходи духовно и морално ослобођење. Ове основе су нове речи не само у украјинској књижевности, већ у читавој друштвеној мисли Украјине (Барабаш 2004).

У „Завету” доминира осећање личне неодвојивости песника од његове судбине. Ни после смрти његова душа неће напустити родну грудну и неће се смирити док је рођени народ поробљен. Ове идеје и осећања словенског романтизма посебно долазе до изражаја у преводу О. Глушчевића, док је његов позив на устанак сопственом народу обојен националном тежњом слободи.

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвите
І вражою злою кров'ю
Волю окропите.*
(Т. Шевченко, „Заповіт” // *Кобзар*,
Київ 2006: 239)

*Саран'те ме, на устајте
И ланце разбите,
И крвничком злбном крвљу
Слободу полите!*
(Т. Шевченко, „Завет” // *Час*,
Београд 1885: 1)

5. Поема „Сан” Тараса Шевченка у преводу Окице Глушчевића (Гусле: 1886)

У часопису *Гусле* 1886. објављена је поема „Сан” Т. Шевченка у преводу О. Глушчевића (под псеудонимом Белезис) и песма „Лете дани и ноћи одлећу” (под псеудонимом Лара).

Поема „Сан” („Сон”) написана је 8. јула 1844. у Санкт-Петербургу и уврштена је у збирку *Три літа*. Период Шевченковог стваралаштва 1843–1847. (до хапшења) повезан је са два путовања у Украјину. Према наслову збирке *Три лета (Три літа)*, која садржи поезију периода 1843–1845, ове године живота и песниковог стваралаштва називају се периодом три године. Збирком

је обухваћена и поезија написана 1846–1847. Прво Шевченково путовање у Украјину трајало је скоро осам месеци. Напустивши Петербург у мају 1843. песник је обишао десетак градова и села Украјине (родну Кириlivку, Кијев, Полтаву, Хортицу, Чигирин). Разговарао је са сељацима, упознао се са многобројним представницима украјинске интелигенције и образованим земљопоседницима. Песник је у Украјини сопственим очима видео самовољу кметства, земљопоседника и чиновника, бедан живот сељака, које је власт лишила образовања, искорењујући свако сећање на козаштво, омаловажавала је језик и песму, развила је комплекс ниже вредности. Вративши се у Петербург крајем фебруара 1844, под утисцима са путовања Т. Шевченко пише низ песама (посебно „комедију” „Сан”) које су представљале прекретницу за развој украјинске књижевности. Од тада његово стваралаштво добија јавно антисамодржавно, антикметовско и национално-ослободилачко усмерење.

Поема „Сан”, лирски памфлет, први пример политичке сатире и у Шевченковом стваралаштву и у новој украјинској књижевности, представља сатиру која је усмерена против социјалног и националног уњетавања украјинског народа, против темеља тадашњег друштвено-политичког уређења – аутократије, кметства, цркве, против ропске покорности маса и националне издаје елите украјинског друштва, која је отишла у службу царске власти. Поема „Сан” постала је нова појава не само у књижевности Украјине, већ читавог царства. У њој се први пут у историји сатире аутократија разоткрива са становиштва кметова, који политички постају самосвесни. Први пут у украјинској књижевности Т. Шевченко у поеми „Сан” ствара генерализовану уметничку панораму друштвено-политичког живота Руског царства са његовим суштинским појавама. То је, пре свега, кметство (слика украјинског села), регрути и војници, политички терор (слика сибирског затвора). То су цар и његове присталице (слика царске палате). То је колонијално угњетавање Украјине, уништавање козачких пукова – покретачке снаге народа, који раде на изградњи канала. То је слика Петербурга као сатанског града, саграђеног на костима хиљада људи, посебно козака, мочваре у пакленој магли, града који је манифестација злочина цара у плашту, сашивен „чврстим жилама” ових мученика.

Поема је написана у првом лицу као прича, што омогућава аутору да исказе сопствени однос према догађајима које описује. Уметнички доживљај сна који Т. Шевченко одабира помаже и да се развије идејни и тематски садржај поеме, и карактеристике жанра, зато што живот описан у поеми заиста подсећа на сан који је супротстављен самој стварности. Лик наратора сличан је аутору и исказује његове мисли и његов однос према догађајима описаним у поеми. Наратор у сну као да лети над бескрајним пространством Украјине и Русије, где види страшне слике живота народа, иживљавање земљопоседника, чиновника, цара. Ове слике као да су само производ маште (овакве снове имају само јуродиви и пијанице). Као лик за себе наратор директно учествује у свим догађајима о којима приповеда.

Т. Шевченко је поему написао четворостопним јамбом, прелазећи и на свој чувени коломијковиј стих и на симетрични осмерац, док је О. Глушчевић преводи дванаестерцем, прелазећи на симетрични осмерац и четворостопни јамб.

Композиционо, поема није подељена на делове, али се могу издвојити увод и три дела. У уводу видимо размишљања наратора о друштвеним околностима које доводе до неслоге и моралне дегенерације. Увод је сатиричан. У првом делу наратор се опрашта од „удовице тужне” Украјине, која је на почетку представљена као рај на земљи, обавијен велом лепоте, а затим као пакао у коме владају суровост и деспотизам:

*Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушине, а сина кують,*

*Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо oddають!
Бо його, бач, трохи! а онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на паниціні жне.
(Т. Шевченко, „Сон” // Кобзар,
Київ 2006: 171–172)*

*Узимљу богаљу риту, дроњак, име
Па тек деру кожу, јер немају чиме
Да одену господичиће мале;
А тамо за данак удовицу пале
И у ланце тешке окивају сина,
Јединого сина у оца једина,
Па ту тужну наду у војску одвлаче...
А она се пати и вечито плаче
И одрасна, снажна од зле глади мре,
А мајка му жито код госпoде жње!
(Т. Шевченко, „Сан” // Гусле,
Београд 1886: 6)*

Главно средство које аутор користи како би открио постојећу стварност је контраст.

У другом делу поеме лирски јунак одлази у Сибир како би се сакрио од зла које влада на земљи, али види нову слику несреће – живот осуђеника. Међу њима су и злочинци, и борци за слободу, и политички изгнаници. Овде аутор представља „цара слободе”. Ово је групна слика, лишена конкретних обележја. „Цар слободе” персонификација је служења народу, вери и јунаштву. Стапајући се у једно са аутором наратор поеме инсистира на томе да традиције декабриста живе у друштву.

*Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А меж ними, запеклими,
В кайдани убраний
Цар всесвітній! цар волі, цар,
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!
(Т. Шевченко, „Сон” // Кобзар,
Київ 2006: 174–175)*

*Гле, злочинац жигосани
Тешке ланце вуче,
Гле, разбойник оковани
Зубом о зуб туче –
Хоће свога првог друга
Зверски да удави;
А међ’ њима, печенима,
Са круном на глави
Цар свемоћни, цар слободе,
У ланцима љутим,
У мукама силе злобне
И јадима крутим, –
Нити плаче, нити моли,
Нит’ издаје јак холи...
(Т. Шевченко, „Сан” // Гусле,
Београд 1886: 19)*

У трећем делу слику затвора замењује слика царске престонице. Аутор овде мења и стил нарације и особине јунака наратора, који постаје прост

селяк, који се први пут затекао у престоници. Промена лика наратора је начин сатиричног представљања како би говорио погрдним језиком и иронично приповедао. Карактеристични детаљ Петербурга је лик земљака са сјајном дугмади – „пуцама”, који је персонификација корупције чиновника. И поново користи контраст као средство за приказивање живота владајуће класе (цара и господе) и простог народа, чиме појачава сатиричну слику владајуће елите.

«Та де ж вона, тая цяця?»
«Бон видишь – палаты».
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З чиновими гудзиками:
«Де ты здесь узялся?»
«З України». – «Так як же ты
И говоришь не вмиши
По-здешему?» – «Ба ні, – кажу, –
Говорить умію.
Та не хочу». – «Экой чудак!
Я вси входы знаю,
Я тут служу; коли хочеш,
В дворец попитаюсь
Ввести тебе. Только, знаси,
Мы, брат, просвищенны, –
Не поскупись полтинкою...»
Цур тобі, мерзенний
Каламарю...
(Т. Шевченко, „Сон” // Кобзар,
Київ 2006:176)

„А где ж’ она, лутка царска?”
– Ви’и палата света!”...
Тако стојим, док тек земљак
Срећом ми се јави
(На њему су сјајна пуца!):
„Враг те дон’о прави!”
– Сам сам дош’о. – „А ти не знаиш
Ни зборит к’о овде?”
– Немој рећи, знам ја зборит’
Ама, нећу, нећу.
– „Е смешан си, настран прави?
Ја све овде знадем;
Овде служим; ако хошећ –
Да с’у двор прокрадемо.
Само ми смо просвећени –
Рубље не поштеди.”
– Ид’, одлази гадни скоте,
Издајниче бледи!”

(Т. Шевченко, „Сан” // Гусле,
Београд 1886: 21)

Страшна сатира највећу кулминацију и експресивност достиже у представљању цара и царице, дворјана и свих владајућих кругова. Испред царске палате и у самој царској палати одиграва се права комедија. Представљајући ликове аутократске елите аутор користи сатиричну гротеску, а ликови цара и царице представљени су као хиперболичне карикатуре: песник пореди царицу са „окорелим опанком”, а цара са медведом. Претварање цара у јадно маче изазива ироничан смех како наратора, тако и самог Т. Шевченка. Обраћајући се читаоцима, аутор се извињава што је устима наратора испричао свој сан.

Отаке-то
Приснилось диво.
Чудне якесь!.. таке тільки
Сниться юродивим
Та п’яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.
(Т. Шевченко, „Сон” // Кобзар,
Київ 2006:184)

Ето, браћо, уснио сам
Тако чудо дивно,
Што га усни тек наказа
Ил’ пијани силно!
Не замерте, браћо мила,
Што вам причам приче
Само о сну, а не оном,
Што се мене тиче...
(Т. Шевченко, „Сан” // Гусле,
Београд 1886: 27)

У свом преводу О. Глушчевић је верно пренео идеје и атмосферу Шевченковог оригинала.

6. Песма „Лете дани и ноћи одлећу” Тараса Шевченка у преводу Окице Глушчевића (Гусле: 1886)

Песма „Лете дани и ноћи одлећу” („Минають дні, минають ночі”) написана је 21. децембра 1845. у Вјуници и уврштена је у збирку *Три літа*. Боравећи у Украјини, Т. Шевченко у родној земљи види тужне слике друштвене неправде и деспотизма господара. Песниково срце је сломљено. Како да живи, шта да ради како би најбоље помогао свом народу да постане слободан? Своја размишљања о смислу људског живота песник је преточио у стихове ове песме. У песми одзвања мотив осуде људи који се задовољавају својим потчињеним положајем у царској Русији, безличних људи који безбрижно живе и ничему не теже. Песник је уверен да човек не сме да буде пасиван, већ мора да се бори за своју будућност. По мишљењу Т. Шевченка најстрашније што се може десити јесте равнодушност:

*Страшно впасти у кайдани,
Умиратъ в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі,
(Т. Шевченко, „Минають дні, минають ночі” //*
Кобзар, Київ 2006:238)

*Ох, тешко је носит' ланце,
И у ропству мрети,
Ал' је горе – само спават'
Не оставит трага,
(Т. Шевченко, „Лете дани и ноћи*
одлећу” // Гусле, Београд 1886: 17)

Песма је изузетан пример патриотске поезије у којој је јасно дефинисано становиште песника борца који подстиче читаоце на акцију за добробит свог народа и своје земље. Обраћајући се судбини – срећи, песник од ње тражи богатство:

*А дай жити, серцем жити
І людей любити,
(Т. Шевченко, „Минають дні, минають ночі” //*
Кобзар, Київ 2006:238)

*Дај нек живи, срцем живи
И теби се диви,
(Т. Шевченко, „Лете дани и ноћи*
одлећу” // Гусле, Београд 1886: 17)

За песника је равнодушност грђа од несреће. Не знамо како нам се може указати неким од својих многобројних лица, док се за несрећу морално спремамо и припремамо се за борбу против ње:

*Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої,
Коли доброї жалъ, боже,
То дай злої, злої!
(Т. Шевченко, „Минають дні, минають*
ночі” // Кобзар, Київ 2006: 238)

*Где си, срећо, где си, бона?
Ах, никакве нема!
О, кад, Боже, добре недаш,
Нек бар зла не дрема!
(Т. Шевченко, „Лете дани и ноћи*
одлећу” // Гусле, Београд 1886: 17)

Песма је написана четворостопним јамбом унакрсном римом. О. Глушчевић у свом преводу у потпуности подражава и ритам и форму оригинала, верно преносећи размишљања Т. Шевченка и изговара их као своја лична.

7. Закључна разматрања

Т. Шевченко и О. Глушчевић борили су се за бољу судбину народа кроз свој живот и стваралаштво. Настојали су да народу утру пут у бољу будућност, да му помогну да се узда у своју снагу, да пробуде наду, да запале пламен слободе, правде, среће. Т. Шевченко је инспирацију проналазио у српском фолклору и револуционарној борби српског народа. О. Глушчевић је изузетно поштовао Т. Шевченка и као борца за слободу и као песника и доживљавао га је као идола који га је усмеравао на прави пут у сопственим становиштима. О. Глушчевић је целог живота носио осећање правде у свему што је радио, заступајући потлачене, страдалнике, сиротињу. Ова лична црта допринела је добром и тачном разумевању идеја стваралаштва Т. Шевченка и његовом изузетном преводу. Глушчевићеви преводи убрајају се у прве преводе поезије Т. Шевченка у српској култури. Њихова успешност огледа се у придржавању и подражавању оригинала, чије су идеје и атмосфера верно пренете на српски језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Барабаш, Ју. Тарас Шевченко: Імператив України: Історіо- й націософська парадигми. Київ: 2004. [Barabaš, Ју. Taras Ševčenko: Imperativ Ukraïni: Istorio- й naciosoфська paradigmі. Kyiv: 2004.]
- Поповић, Људмила. Фокусна перспектива украјинске књижевности. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2007. [Popović, Ljudmila. Fokusna perspektiva ukrajinske književnosti. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.]
- Шалипуровић, Вукоман. Окица Глушчевић: живот и рад. Београд: Нолит, 1981. [Šalipurović, Vukoman, Okica Gluščević: život i rad, Beograd: Nolit, 1981.]

ДЖЕРЕЛА

- Вила. Лист за забаву, књижевност и науку. Ур. Стојан Новаковић. Београд, 1865–1868. [Vila. List za zabavu, književnost i nauku. Ur. Stojan Novaković. Beograd, 1865–1868.]
- Гусле. Београд, 1886. [Gusle, Beograd 1886.]
- Час. Ур. Мита Џенић. Београд, 1885. [Čas. Ur. Mita Cenić. Beograd, 1885.]

OKICA GLUŠČEVIĆ AS A TRANSLATOR OF TARAS SHEVCHENKO

T. Shevchenko and O. Gluščević fought for a better fate for the people through their lives and work. They strove to pave the way for the people to a better future, to help them trust in their own strength, to awaken hope, to ignite the flame of freedom, justice, and happiness. T. Shevchenko found inspiration in Serbian folklore and the revolutionary struggle of the Serbian people. O. Gluščević greatly respected T. Shevchenko both as a freedom fighter and as a poet, and he saw him as an idol who guided him on the right path in his own views. O. Gluščević carried a sense of justice throughout his life in everything he did, representing the oppressed, the suffering, and the poor. This personal trait contributed to a good and accurate understanding of the ideas of T. Shevchenko's work and his exceptional translation. Gluščević's translations are among the first translations of T. Shevchenko's poetry in Serbian culture. Their success is reflected in their adherence to and imitation of the original, whose ideas and atmosphere were faithfully transferred to the Serbian language.

Keywords: Okica Gluščević, translator, Taras Shevchenko, Ukrainian, Serbian, translation, poetry, literature.

УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ У НЕДЕЉНИКУ *РУСКИ* *НОВИНИ* НА РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ (1924–1941)**

У раду се представља један аспект утицаја првих издања на русинском језику на развој русинске заједнице. Период између два светска рата је обележила активност Русинског народног просветног друштва које се у највећој мери осликава у залагању за издавањем публикација на русинском језику. Управо у овом периоду је почело да излази више публикација различитих функција (годишњак, недељник). Ова издања су имала функцију просвећивања русинске заједнице. С обзиром на то да је имао регуларну излазност, односно да је излазио недељно, највећи утицај је имао недељник *Руски новини* (Русинске новине). Овај недељник је због те карактеристике релевантан за истраживање заступљености и функције украјинских аутора у издањима на русинском. Аутори су поставили неколико циљева која су желели да овим истраживањем осветле. Најпре, то је евиденција књижевних дела украјинских аутора. Даље, покушали смо уочити функцију и рецепцију тих дела и на крају вредновати њихов утицај на развој књижевности Русина у Војводини. Корпус овог истраживања представљају бројеви недељника *Руски новини* (Русинске новине). Ова публикација је излазила 18 година, а доступно нам је било 767 бројева који најчешће имају 4 стране. Поједини празнични бројеви имају 6 или 8 страна. Дакле, прегледано је више од 3000 страница овог издања.

Кључне речи: Русини у Србији, недељник *Руски новини*, украјинска књижевност.

UKRAINIAN LITERATURE IN THE RUTHENIAN-LANGUAGE WEEKLY *RUSKI NOVINI* (1924–1941)

This study explores a specific way in which the early publications in the Ruthenian language influenced the development of Ruthenian community. The interwar years was marked by the efforts of the Ruthenian National Enlightenment Society, largely reflected in the advocacy for Ruthenian-language publishing. It was during this period that several types of Ruthenian-language publications began to appear, including annual and weekly editions. These publications primarily aimed to educate and culturally enrich the Ruthenian community. Among them, Ruski novini was the most influential, given its weekly circulation. This study pursues several goals: to provide data on the presence of literary works by Ukrainian authors, to provide insight into the role and reception of these works, and to evaluate their influence on the development of Ruthenian literature

* anarsimunovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Синхронија и дијахронија у русинистици – језик, књижевност, историја и култура*, и пројекта *Мањински језици и књижевности у АП Војводини – семиотички и културни ресурси у изградњи етничког идентитета*, број 142-451-3125/2022-01, који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност.

in Vojvodina. The corpus used for this study consists of the 767 available issues of *Ruski novini*. Over its 18 years of publication, *Ruski novini* featured 51 literary works by 21 Ukrainian authors, appearing in 174 issues. In the first two periods, the paper published works by authors such as Shevchenko, Franko, Stefanyk and Lepkyi. In contrast, the third period featured fewer classics of Ukrainian literature, and more topical works, mostly by authors like Yurchenko, Lemkivs'kyi and Zaklyns'kyi. Based on this distribution, we can conclude that in the first two periods, the function of publishing the works of Ukrainian authors was to create or strengthen awareness of the ties with the ancestral homeland in Transcarpathia and Galicia, and to influence the development of Ruthenian-language literature in line with the principles of the Ruthenian National Enlightenment Society. In the third period, however, greater emphasis was placed on promoting specific political and ideological messages.

Key words: Ruthenians in Serbia, *Ruski novini* weekly, Ukrainian literature.

1. Увод

Културни развој русинске заједнице се повезује са периодом између два светска рата када су Русини у тадашњој Краљевини СХС/Југославији основали своје прве културно-просветне организације, публиковали своја прва издања на русинском језику и почели са стандардизовањем русинског језика. Културно-просветне организације које су основане у том периоду се разликују по идеолошким оријентацијама. Наиме, Русинско народно просветно друштво (РНПД) је било проукрајински¹ оријентисано док је Културно-просветни савез југословенских Русина (КПСЈУР) био оријентисан проруски и карпато-русински. Ипак, с обзиром на свој утицај и капацитете само је РНПД могло суштински утицати на избор књижевног језика и развој његовог стандарда па се с правом може рећи да је оно поставило основе за даљи развој русинског друштва. Као једна од најважнијих одлука је био избор да Русини пишу на народном језику (Рамач 2016а: 28; Мудри, 1921: 35–42). Иако су представници РНПД Русине/Украјинце у Галицији и Закарпатју сматрали за своју браћу, били су свесни да је русински језик у тадашњој Краљевини СХС/Југославији далеко од, како су га називали, књижевног, односно украјинског језика, због чега су изабрали да развијају народни језик. Ова одлука да развијају народни језик у функцији књижевног никако није значила одрицање од браће у старом крају што се лако може препознати у дискурсу текстова у њиховим издањима или избору књижевних дела којима су хтели да подигну свест о пореклу Русина. Циљеве ове организације можемо видети и у правилима која су себи поставили: „*видавац и шириц популарним руским јазиком написани књишки и брошири набожног, поучног и забавног содержанія та видавац руски народни новини*” (Правила 1921: 8). Ове циљеве РНПД је покушао испунити својим издањима од којих су најзначајнија *Руски новини* и *Руски календар*².

¹ Овај став је временом модификован према ставу о регионалном идентитету. Међу члановима РНПД је свакако било разлике у разумевању идентитета Русина што се видело у издањима РНПД. Дакле, осим умерених ставова је било и радикалних проукрајинских, првенствено у текстовима свештеника Михајла Черњака и Михајла Фирака (Рамач 2016а: 28).

² „Објављено је и неколико посебних публикација: драма Х. Костелника *Єфтайова дзивка* (1924), збирка песама *Пупче* Јанка Фејсе (1929), збирка песама С. Саламона *Нашим*

Ово истраживање се бави текстовима украјинских аутора у недељнику *Руски новини*. Недељник је релевантан за истраживање заступљености и функције текстова украјинских аутора у издањима на русинском због своје периодичности. Он је на недељном нивоу преносио читаоцима вести, али је такође био медиј преко којег је РНПД остваривало своју мисију. Аутори су поставили неколико циљева која су желели да овим истраживањем осветле. Најпре, то је евиденција књижевних дела украјинских аутора. Даље, покушали смо уочити функцију и рецепцију тих дела и на крају вредновати њихов утицај на развој књижевности Русина у Војводини.

Корпус овог истраживања представљају бројеви недељника *Руски новини* (Русинске новине). Ова публикација је излазила 18 година, а доступно нам је било 767 бројева који најчешће имају по 4 стране. Поједини празнични бројеви имају 6 или 8 страна. Дакле, прегледано је више од 3000 страница овог издања³.

1.1. Недељник *Руски новини*

Први број недељника *Руски новини*⁴ објављен је 4. децембра 1924. године, а излазио је до 1941. године. Тиме је започето информисање на русинском језику. Како Јанко Рамач пише у раду „Перша фаза издавања Руских новинох (1924–1930)” (Рамач 2016б) идеја о објављивању недељних или двонедељних новина „на језику Русина у Јужној Угарској представља апел Ђуре Биндаса, гркокатоличког пароха у Ђурђеву, и адвокатског кандидата Михајла Хајнала. Апел је био адресиран на тадашњу русинску интелигенцију с намером да се од почетка 1914. године почну „мале новине на русинском бачком језику издавати” (Рамач 2016б: 50). Идеја у том тренутку није могла да буде реализована, те је требало сачекати повољније услове. И Ђура Лаћак пише да су саме припреме за објављивање првог броја трајале више од десет година: „Почеле су негде половином 1913. године, али их је прекинуо Први светски рат, а настављене су тек након његовог завршетка. Али, и том приликом припреме су потрајале пуних шест година. Реализацију је на себе преузело новоосновано Русинско народно просветно друштво (РНПД)” (Латјак 2020: 5). Прве кораке ка почетку објављивања недељника на русинском језику РНПД⁵ је предузело у трећој години од свог оснивања. „На дру-

дзецом (1936) и *Руско-украјински алманах* (1936)” (Рамач 2023: 141).

³ Број прегледаних издања према години издања је следећи: 1924 – 4; 1925 – 55; 1926 – 52; 1927 – 51; 1928 – 50; 1929 – 47; 1930 – 46; 1931 – 17; 1932 – 52; 1933 – 50; 1934 – 50; 1935 – 49; 1936 – 48; 1937 – 50; 1938 – 50; 1939 – 50; 1940 – 32; 1941 – 14.

⁴ Новине су носиле назив *Руски новини за Русинох у Краљовини СГС* (Русинске новине за Русине у Краљевини СХС).

⁵ „Формирањем Русинског народног просветног друштва Просвета (РНПД ПРОСВИТА) 2. августа 1919. године у сали магистрата у Новом Саду постављене су основе за развој образовања, науке и културе југословенских Русина” (Тамаш 1984: 81).

гом Главном састанку РНПД, одржаном у Р. Крстуру 23. маја 1921. године, потпредседник Ђ. Биндас предложио је да друштво што пре набави своју штампарију. Након тога је председник М. Мудри предложио да се у свим русинским селима почну сакупљати пренумеранти за будуће русинске новине, како би се барем приближно видело у ком тиражу би могле да се штампају.” (Рамач 2016б: 50–51).

С обзиром на уредника и место издавања, рад овог недељника се може поделити у три фазе (Сабадош 2015: 29–38). У првој фази која је трајала од 1924. до 1930, уредник недељника је био је Ђура Павић, гркокатолички парох у Новом Саду. Друга фаза је трајала од 1931. до 1937. Како Саша Сабадош наводи, након паузе у издавању овог недељника, која је трајала од краја 1930. до 28. августа 1931. године, уредник више није био Павић, већ је на место одговорног уредника сада дошао др Матија Петлић, а стварни уредник је био Михајло Фирак (Сабадош 2015: 34–35). Фирак је остао уредник до последњег, 14. броја 1941. године, чиме се завршава трећа фаза која је везана за Руски Крстур и поменутог уредника. За ову фазу је карактеристично смањивање броја вести у вези са Југославијом и повећање броја текстова у вези са аутономном Карпатском Руси⁶ (Сабадош 2015: 39–40).

Сам недељник⁷ невелик је према броју страна, будући да већина бројева има четири странице, а тек покоји, углавном празнични бројеви, шест или осам страна, но, ипак је у значајној мери пажња посвећена и књижевности. Улога овог недељника, као и годишњака *Руски календар*⁸ веома је важна у овом периоду, будући да је русински национални препород ношен захваљујући делатности РНПД, о чему пише и Ђура Харди: „У почетку, медијум тог покрета била је штампана реч која је излазила у два периодична издања РНПД-а: годишњаку *Руски календар*, који је излазио од 1921. до 1941. године, и недељнику *Руски новини* (1924–1941)” (Харди 2019: 88). О значају ових издања пише и Ђура Лаћак: „Данас без претеривања можемо рећи да су издања Русинског народног просветног друштва представљала јаке темеље русинској уметнич-

⁶ „Украјинска историографија разликује појмове *Русь* и *Рось* те одговарајуће придеве: *руський/російський*. Први се односи на средњовековну кијевску државу те на Русине/Украјинце у Западној Украјини, под другим се подразумева каснија московска односно руска држава” (Žukovski, Subteljni 2018: 279).

⁷ „О популарности и утицају тих издања сведоче нам следећи подаци. По пописима, у јужнословенској монархији, Русина је 1921. године било 20. 382, а 1931. године – 27. 681. *Руски календар* је имао стандардни тираж 3.000 примерака, а на *Руски новини* 1939. године било је претплаћно 1.071. лице. Можемо да закључимо да је скоро свака породица куповала *Руски календар*” (Харди 2019: 88).

⁸ *Руски календар* (1921–1941) је била најпопуларнија русинска књига, имала је функцију медија РНПД са којим је ова организација утицала на свој народ, односно преко које је имала утицај на формирање националног идентитета бачко-сремских Русина (Гарди 2001: 408). То се посебно може приметити на процесу конституисања идентитета русинског језика и књижевности (Гарди 2001: 410).

кој књижевности и књижевног језика, који ће свој потпуни процват доживети тек у другој половини двадесетог века” (Латјак 2021: 90).

Сталне рубрике у недељнику су биле *Фелтон*, *У нашим отечестве*, *З РНПД*, *Широм швета*, *Нашо места*. За наше истраживање је интересантна рубрика *Фелтон* у којој су објављивана прозна дела украјинских аутора у преводу на русински језик. Поред украјинских, заступљени су и русински аутори, којих у то време није било много⁹.

1.2. Однос према индивидуалном стваралаштву

Да би се разумели значај, улога и однос према украјинској књижевности у овом недељнику, неопходно је осврнути се на стање у русинској књижевности, али и култури тог периода. Прва књига на русинском језику објављена је 1904. године. Њен аутор је Хавријил Костелник, а реч је о књизи *Из мог села: идилски венац*. Значај овог тренутка за Русине, када се млади аутор, тада гимназијалац, одважио на храбар потез да на народном језику испише стихове своје прве књиге, тада није препознат¹⁰.

О односу према индивидуалном стваралаштву говори и чињеница да су се народни певачи приликом експедиције Володимира Хнаћука, који је током 1897. године за два месеца боравка у Руском Крстуру и Куцури записао усмену књижевност Русина, одрицали ауторства појединих песама које су испевали. Разлог за овакав однос према ауторству је колико у страху од осуде, када је реч о песмама о још увек актуелним личностима и догађајима, толико и од у то време увреженог мишљења да посао приповедача и певача обављају они који нису довољно вредни и радни.

Будући да је прва књига на русинском језику објављена тек седам година након што је Хнаћук боравио међу Русинима, јасно је да за тих неколико година није могло бити великих промена у атмосфери у којој нема довољно изграђене свести о значају усменог стваралаштва за један народ. Стога не чуди да први примерци ове књиге нису наишли на велико интересовање читалаца у пишчевом родном селу, Руском Крстуру.

У вези са слабом заинтересованošћу за књиге на русинском је и податак који проналазимо у тексту објављеном у осамнаестом броју из 1925. године. Овај прилог доноси веома значајан текст за ову студију, који сведочи управо о недовољној свести о значају читања и књижевности у русинском народу у то

⁹ Најчешће је објављивана проза, у мањој мери поезија, а најзаступљенији русински аутори су Осиф Костелник, Максимилијан (под псеудонимом Федоренко), Михајло Ковач и Силвестер Саламон (Сабадош 2015: 34). Према Јулијану Тамашу ова књижевност има функцију националног вредновања и забаве (Тамаш 1997: 70).

¹⁰ „Он се определио за матерњи говор и поред тога што је његову књижицу *Из мог села* купило само неколико десетина Русина.” (Рамач 2023: 146).

време. Аутор¹¹ текста сматра да је читање код Русина веома слабо заступљено и наводи следеће:

„Многи од нас ће, приликом читања овог чланка помислити: па добро је читати, али шта ћемо ми, Русини у Бачкој и Срему читати, кад толико мало својих књига имамо. Имамо календар, ‘Јефтајеву кћи’, а сад и ‘Руски новини’. А то је мало за образовање нашег народа. Тако је, то је истина, али не смемо заборавити да нисмо само ми Русини у Југославији на свету. Има нас много, око 40 милиона и оно што немамо своје, треба да позајмимо од наше браће са Поткарпата и Галиције. Они су много богатији на књизи од нас, јер их је много више и радо ће нам дати све што имају. Морамо читати књиге, издања из Галиције, из Лавова, и из Ужгорода на Хорњици¹². Тамо је много књига написаних баш за наш народ, што их издаје ‘Просвета’ у Лавову и ‘Просвета’ у Ужгороду, а и други издавачи. Од читања тих књига има наш човек двоструку корист. Прво тамо имамо књиге које описују историју русинско-украјинског народа од најдавнијих времена, а онда књиге које описују све крајеве где живи наш велики народ.”¹³ (РН 1925/18: 2).

2. Анализа

У првом нама доступном, уједно и првом броју недељника из 1924. године, први пут се појављује књижевно дело украјинског писца Богдана Лепког, а реч је о делу *Дідо*. Осим тога, у овом броју је објављен текст посвећен значају вере у образовању, затим је пажња посвећена значају штампе, бољшевицима, Поткарпатској Руси, народном здрављу (конкретно цревном тифусу), новостима из земље и света, вестима из места у којима живе Русини (иако је таквих места много више, овде се појављују само одређене вести из Руског Крстура и Куцуре), пажња је такође посвећена краљевом рођендану, а проналазимо објављену и једну анегдоту, као и информације везане за делатност Русинског народног просветног друштва. Све ово наводимо да би се стекао увид у разноликост тема којима су били посвећени текстови у овом недељнику, у ком је, како ћемо видети у анализи која следи, ипак у значајној мери заступљена и књижевност.

Будући да су нам била доступна само прва четири броја недељника, наредно појављивање дела писаца украјинске књижевности јесте у деветнаестом броју из 1925. године, у ком су заступљени Богдан Лепки и Тарас Шевченко. Посебно је занимљив овај број јер је у значајној мери посвећен управо књижевности, при чему треба издвојити и упутство за читање које је такође

¹¹ Аутор није потписан именом и презименом, већ само иницијалом Ф.

¹² „У историографији је углавном постигнута сагласност о томе да су се Русини од четрдесетих година XVIII века досељавали у Бачку са Хорњице – североисточних области Угарске.” (Рамач 2023: 41).

¹³ Цитиране делове текстова објављених у недељнику *Руски новини* које наводимо у раду, са русинског на српски, као и остале делове текстова који се наводе у раду, превела је Ана Римар Симуновић.

објављено. Аутор текста „Јк треба читац”, потписан као Књигољубац, указује на то да човек мора размишљати док чита, али и подвлачити, па чак и записивати оно на шта га је читање подстакло. Међутим, издајамо део текста у ком аутор саветује читаоцима која дела да читају:

„Читајмо, много читајмо, високо ценимо књигу, немојмо жалити да купимо књигу. Читајмо највише русинске књиге, своје, што их је објавило Р. Н. П. Д. А онда и друге из Хорњице и Галиције, Русинска књига даће нам нашу русинску просвету, даће нам јаку русинску свест, тада ће наша будућност бити јаснија и срећнија.” (РН 1925/19: 3).

Како се види из наведеног одломка, уредништво недељника *Руски новини* недвосмислено указује на потребу за читањем књига чији су аутори писци са простора данашње Украјине. У тренутку позивања читаоца да читају књиге које објављује РНПД, када је реч о русинској књижевности, објављена су тек два засебна издања Хавријила Костељника. Реч је првој књизи на русинском језику (1904) и Костељниковој драми *Јефтајева кћи* (1924). Будући да челни људи овог друштва сматрају русинску заједницу органским делом шире заједнице која живи на Хорњици и Галицији, јасно је због чега је начињен управо овакав одабир књижевних дела. Богдан Лепки представљен је приповетком „Подписао ше” у преводу на русински језик, док је песма *Учитесь брати мої* Тараса Шевченка објављена у оригиналу, на украјинском језику, а објављени су и наредни Шевченкови стихови: *Отимите брати мої / Найменшого брата / Нехай мати усмихнется / Заплакана мати*.

У 25. броју из 1925. године проналазимо текст који је о југословенским Русинима објављен у часопису *Українски голос*. Реч је о часопису који се објављује у граду Перемишљу у Галицији, а у овом прилогу се у преводу на русински језик наводи текст објављен у њему:

„Од очинског пања најдаље су отишли бачко-сремски Русини, који су се у половини 18. века населили најпре у Бачкој, у села Крстур и Куцуру, а одатле се раселили по другим местима Бачке и Срема, живећи међу Немцима, Мађарима, Србима и Хрватима...” Пише у тексту даље о оснивању РНПД, челним људима, спомињу се Д. Њаради, Х. Костељник¹⁴, М. Мудри:

„Своје књиге пишу Бачвани на свом дијалекту. То јако паметно раде јер књижевни украјински језик не знају и не могу га тако лако и брзо научити, а како не би тражили некакав нов књижевни језик који нико не би разумео, пишу они како говоре и зато међу њима живи просветни покрет јер свако пише на језику који познаје.”(РН 1925/25: 2 –3).

¹⁴ „О његовој књижевној и научној делатности међу нама нећу говорити, јер је она нама свима позната – али овде треба рећи да је он песник од рођења бачко-сремских Русина. Он је први увео у русинско-украјинску књижевност тип Крстурчанина, тог далеког, од свих заборављеног члана велике русинско-украјинске фамилије и сваке године објављује своја дела у годишњаку *Руски календар*, а издаје и посебне књиге” (РН 1925/25: 3). Даље аутор издаја као посебну вредност милосрдност његових дела, као и дело *Пропаст винограда* и драму *Јефтајева кћи*.

Број 27. из 1925. године доноси текст „Важносц и потреба народней свидомосци”, а његов аутор није познат будући да прилог није потписан. Из овог текста издвајамо следеће: „А нашег народа има око 40 мил., његова земља је најплоднија у Европи, а ипак ми ни данас немамо своју државу” (РН 1925/27: 2). Странице овог броја такође доносе и Шевченкову песму у оригиналу, на украјинском језику¹⁵.

Наредни, 28. број такође доноси поглед на идентитет русинске заједнице, у тексту „Наша народна свидомосц”: „Ту морамо да станемо на реални темељ, а то је: да смо ми, Русини у Југославији, грана великог русинско-украјинског народа, који насељава велике и Богом благословљене просторе од Карпата до Кавказа. С тим народом веже нас крв, што је најважније и веже нас наш језик, иако је он помешан с туђим речима.” (РН 1925/28: 1).

Приметно је да су овакви ставови темељи за разумевање ставова према органском заједништву са украјинским народом, те тиме и украјинском књижевношћу¹⁶, о чему сведочи наредни одломак из текста „Наша национална свест” аутора М. Ф-ак¹⁷: „И ми Русини имамо стару и богату културу, имамо славне писце као што је Т. Шевченко ’народни пророк’, А. Духнович славни песник са Карпата, Лепки, наш Габор Костелњик, имамо славне учене људе, имамо највећа учена друштва која се називају Академије Наука у Кијеву и Лавову...” (РН 1925/29: 1). У овом контексту аутор наглашава значај познавања земље свога народа, коју, како видимо, експлицитно сматра Украјином¹⁸.

Михајло Фирак у 82. броју из 1926. године објављује текст „Иван Франко”, поводом десете годишњице од његове смрти. У овом тексту наводи следеће: „Цела широка русинско-украјинска земља слави ове године годишњицу смрти великог Русина-Украјинца, генијалног песника и ученог патриоте Ивана Франка” и даље: „У литератури Франко је други велики русинско-украјински песник, до Шевченка, нашег највећег народног пророка” (РН 1926/18: 1).

Прилог „Стогодишњица русинско-украјинске песме” (РН 1927/43) је посвећен стогодишњици од објављивања првог зборника русинско-украјинских народних песама који је саставио Михајло Максимовић 1827. године под насловом *Малоросийски пѣсни*.

¹⁵ Песма је насловљена овако: „Вечир”.

¹⁶ У тексту „Нашо читальни”, који говори о улози читаоница у процесу просвећивања народа, наилазимо и на следећу тврдњу: „Осим хрватских и српских књига треба да Русинска читаоница има и русинске књиге. Ми их на нашем језику немамо још довољно, зато треба наручити са Хорњице из Ужгорода и из Лавова, из Галиције” (РН 1926/58:1). Потписник текста -ак, па претпостављамо да је реч о Михајлу Фираку.

¹⁷ Претпостављамо да је то Михајло Фирак.

¹⁸ „И наша руска земља је богата и лепа. Лепа и богата, наше родне горе Карпати и славна равна Украјина на обе стране реке Дњепар.” (РН 1925/29: 1).

2.1. Евиденција књижевних дела украјинских аутора

У следећој табели представљамо број књижевних дела украјинских аутора објављених у периоду од 1924. до 1941. године. У табели наводимо име аутора на српском језику, док код првог појављивања аутора у загради стоји његово име на украјинском. У појединим случајевима име аутора није објављено у целости, већ само са иницијалом и презименом. Називе књижевних дела наводимо под насловом под којим је дело објављено у недељнику *Руски новини*, дакле на русинском језику.

Број књижевних дела по годинама				
Год.	Број часописа	Укупно	Аутори, наслови дела	Уред.
1924.	1.1. 1	1 (1)	1. Богдан Лепки (Богдан Лепкий ¹⁹) - Дідо	Бұра Павић (Нови Сад)
1925.	1.1. 19.	12 (8) ²⁰	1. Тарас Шевченко - Учитесь брати мої; Опимите брати мої	
	1.2. 27.		- Вечир	
	2.1. 32, 33.		2. Богдан Лепки - Подписал ше	
	2.2. 38, 39, 40, 41.		- У глухим куту	
	1.1. 32.		3. Тимотеј Бордуљак (Тимотей Бордуляк) - Жобрак Макар	
	4.1. 46, 47.		4. Лес Мартович - Биров	
	5.1. 45		5. Васиљ Стефаник (Васиљ Стефаник) - Рисаров син	
1926.	1.1. 82, 83.	2 (1)	1. Иван Франко (Іван Франко) - Каменяр Евлогий	

¹⁹ Писац, преводилац, филолог, уметник, педагог. Користио је псеудониме и криптониме: Федір Кригулецький, Нестор, Ярослав Марченко, Л. Богдан, Б. Л., Нестор Л., Онисим, Сень Брень, Петро Тихий, Тойсам, Б. Бережанський (Ільницький 2016).

²⁰ Најпре наводимо број наставака, а затим број интегралних текстова. Дакле, 12 (8) значи да је 8 текстова објављено у 12 наставака. Обраћање пажње на број наставака нам се чини важним јер ова информација указује на заступљеност текстова украјинских аутора.

Број књижевних дела по годинама					
Год.	Број часописа		Укупно	Аутори, наслови дела	Уред.
1927.	1.1. 2.1.	18, 19, 20, 21, 22. 30	6 (2)	1. Аутор није наведен, али је наведено да је преведено са украјинског. - Церњови венец 2. Богдан Лепки - Стара стотинарка	Ђура Павић (Нови Сад)
1928.	1.1.	47.	1 (1)	1. Короленко ²¹ Прешлосц моя	
1929.	1.1. 1.1. 1.1.	2. 9. 17.	3 (3)	1. М. Брилињски (М. Брилинський) ²² - Гориюца патрола 2. Короленко - Драга 3. В. Г. Короленко – М. А. И. ²³ - Стари звонар	
1930. ²⁴	/		/	/	
1931.	1.1. 1.2.	10, 11. 13, 14.	4 (2)	1. Богдан Лепки - Покойни - Мати	Матије Петлић (Ђаково) ²⁵
1932.	1.1. 2.1.	9, 10 34.	3 (2)	1. Богдан Лепки - Про дјда, бабу и качочку кривеньку 2. Владимир Бирчак (Бірчак (Бирчак) Володимир Іванович) - Празни гордов	
1933.	1.1. 2.1.	23, 24, 27, 28, 29, 30. 31, 32, 33.	9 (2)	1. Лес Мартович - Биров 2. Богдан Лепки - Дзивка и мац	

²¹ Наведено је само презиме.

²² Нисмо пронашли пуно име и презиме овог аутора (наведено М. Брилинський).

²³ На овом месту се први пут појављују иницијали који би могли дати информације о пуном имену и презимену аутора. Увидом у Енциклопедију савремене Украјине, можемо претпоставити да је реч о писцу који се зове Короленко Володимир Галактионович (Короленко Володимир Галактионович). Писац са иницијалима М. А. И. нам остаје непознат.

²⁴ Претпоставља се да је из финансијских разлога, недељник крајем 1930. године престао са објављивањем: „Руски новини, уредници: Ђура Павић (1924–1930), не излазе због последица светске економске кризе од новембра 1930. до августа 1931. године, Михајло Фирак (1931–1940), уреднички колегијум (1940–1941)” (Харди 2019: 88).

²⁵ Фактично Михајло Фирак (Сабадош 2015: 37).

Број књижевних дела по годинама					
Год.	Број часописа		Укупно	Аутори, наслови дела	Уред.
1934.	1.1.	35.	2 (2)	1. Богдан Лепки - Квет щесца	Матије Петлић (Ђаково)
	2.1.	37.		2. Васиљ Стефаник - Кленово листочки	
1935.	/		/	/	
1936.	1.1.	14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.	16 (2)	1. М. Гогољ (Микола Васиљович Гогољ) - Женїдба	
	2.1.	46.		2. Иван Франко - Як не бачу тебе	
1937.	1.1.	1.	13 (4)	1. Васиљ Стефаник - Умеране	Михаїло Фирак (Руски Крстур)
	2.1.	2, 3, 4, 5.		2. Роман Сурмач ²⁶ - Бунтовник	
	3.1.	29, 34, 37, 42, 47, 48, 50.		3. Витали Јурченко (Віталій Юрченко) ²⁷ - Пекло на жеми	
	4.1.	47.		4. Сидор Воробкевич (Сїдїр (Ізидор) Воробкевич) - Мово ридна, слово ридне	
1938.	1.1.	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39	42 (3)	1. В. Јурченко - Пекло на жеми	
	2.1.	16.		2. Васиљ Стефаник - Роса	
	3.1.	12, 16, 21, 41, 43.		3. Сидор Воробкевич - Мово ридна, слово ридне	

²⁶ Псеудоним україјинског писца Јеронима Луцика Јаковича (Луцик Ієронім Якович).

²⁷ Псеудоним који је користио Юрій (Георгій) Карась-Галинський. <https://www.golos.com.ua/article/332846>

Број књижевних дела по годинама				
Год.	Број часописа	Укупно	Аутори, наслови дела	Уред.
1939.	1.1.	1, 2, 3.	53 (13)	Михајло Фирак (Руски Крстур)
	1.2.	5, 6, 7, 8, 9.		
	1.3.	15, 16, 17.		
	1.4.	18, 19.		
	1.5.	20, 21, 22.		
	1.6.	23, 24, 25.		
	1.7.	29, 30, 31, 32.		
	1.2.	9, 10, 11.		
	3.1.	12, 13.		
	4.1.	15.		
5.1.	26, 27.			
6.1.	33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50.			
1.1.	8, 16, 39.			
1940.	1.1.	13, 14.	4 (2)	
	2.1.	19, 23.		

²⁸ Не проналазимо украјинског писца са овим именом. Претпостављамо да је ово псеудоним.

²⁹ Не проналазимо овог писца иако његово име и текстови сугеришу да је то украјински писац. Интересантно је да се текстови Ивана Заклинског редоследом и тематиком надовезују на текстове Ивана Лемковског.

Број књижевних дела по годинама				
Год.	Број часописа	Укупно	Аутори, наслови дела	Уред.
1941.	1.1. 5. 2.1. 32. 3.1. 11.3.2. 12.	3 (3)	1. Тарас Шевченко Наша писня не вмере, не загине 2. Васиљ Маковски (Маковський Васиљ Михайлович) - Мати божа – ратуй 3. Франц Коковски (Франц Коковський) - Людска вдячносц - Хитри Бойчик	Михајло Фирак (Руски Крстур)
Укупно	174 (51)			

На основу информација у табели, можемо извести следеће закључке:

У периоду од 18 година, читаоци недељника *Руски новини* могли су се упознати са 51 делом украјинских писаца која су објављена у 174 броја. Највише дела је објављено 1939. године, 53 (13). Следе године са мање објављених дела по опадајућој фреквенцији: 1938 – 42 (3), 1936 – 16 (2), 1937 – 13 (4), 1925 – 12 (8), 1933 – 9 (2), 1927 – 6 (2), 1931 – 4 (2), 1932 – 3 (2), 1934 – 2 (2), 1929 – 3 (3), 1924 – 1 (1). Дела украјинских аутора нису објављивана само у две године (1930, 1935).

Неки од ових аутора припадају класицима украјинске књижевности, док је већина данас мање позната. Управо су ови класици остварили велики утицај на развој русинске књижевности. Као један такав пример наводимо русинског писца Михајла Ковача, из редова писаца окупљених око РНПД. На формирање његовог књижевног дела и ауторског мита завичаја у значајној мери су утицала књижевна дела Тараса Шевченка, Михајла Коцјубинског, Олге Кобиљанске, Васиља Стефаника и Ивана Франка (в. више у: Римар Симунович 2025). Будући да је овај русински писац један од оних писаца који су поставили основу, али и остварили континуитет русинске књижевне традиције, сматрамо да и овај рад доприноси сагледавању развоја русинске књижевности.

Такође је интересантно обратити пажњу на број објављених текстова у односу на уредника. Рецимо, у првој фази (1924–1930), коју је обележио посао Ђуре Павића, објављено је 25 текстова, односно 16 књижевних дела, У другој фази (1931–1937) је, као што је већ речено, формални уредник био Матија Петлић (Ђаково), а стварни Михајло Фирак. У току овог периода је објављено 18 текстова, односно 8 књижевних дела. Трећа фаза (1937–1941), када је Михајло Фирак и фактично уредник, је најбогатија па је објављен 131 текст, односно 27 књижевних дела.

Следи табела у којој су представљени украјински аутори с обзиром на број објављених дела.

Преглед заступљености украјинских писаца у издањима <i>Руски новини</i> (1924–1941)			
писац	година	Дело	Број текстова
Тимотеј Бордуљак	1925.	<i>Жобрак Макар</i> (32)	1
Богдан Лепки	1924. 1925. 1925. 1927. 1931. 1931. 1932. 1933. 1939.	<i>Дідо</i> (1) <i>Подписал ше</i> (19) <i>У глухим куту</i> (32, 39, 40, 41) <i>Стара стотинарка</i> (30) <i>Покойни</i> (10, 11) <i>Мати</i> (13, 14) <i>Про діда, бабу и качочку кривеньку</i> (9, 10) <i>Дзивка и мац</i> (31–33) <i>Квет щесца</i> (35–) <i>Батури</i> (33–50)	18
Лес Мартович	1925. 1933.	<i>Биров</i> (46, 47) <i>Биров</i> (23, 31)	4
Васиљ Стефаник	1925. 1934. 1937. 1938.	<i>Рисаров син</i> (45) <i>Кленово листочки</i> <i>Умеранє</i> <i>Роса</i> (16)	4
Иван Франко	1926. 1936. ³⁰	<i>Каменяр Евлогий</i> (82,83) <i>Як не бачу тебе</i>	3

³⁰ Ови стихови су објављени као мото књижевног текста.

Тарас Шевченко	1925. 1939. 1941.	Објављене су песме без наслова: <i>1. Учитесь брати мої</i> (19) <i>2. Опимите брати мої</i> (19) <i>3. Вечір</i> ³¹ (27) ³² <i>Вечір</i> ³³ (15) <i>Наша писня не вмере, не загине</i> (5) ³⁴	5
Васиљ Гренца-Донски	1939.	<i>3 вельких дньох народзенья Карпатскей України</i> ³⁵ (9, 10, 11)	3
Микола Гогољ	1936.	<i>Женидба</i> (14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29) ³⁶	15
И. Ј. Луцик	1937.	<i>Бунтовник</i> (2, 3, 4, 5)	4
Короленко	1928. 1929.	<i>Прешлосц моя</i> (47) <i>Драга</i> (9)	2
В. Г. Короленко – М. А. И. ³⁷	1929.	<i>Стари звонар</i> (17)	1

³¹ „Садок вишневий коло хати”.

³² Песма је објављена на украјинском језику.

³³ И наслов и текст песме је написан различито. Верзија из 1925. има више правописних грешака:

Садок вишневий коло хати,
Хруци над вишнями гудуть;
Плугатарі з плугами йдуть,
Спивають идучи дівчата,
А матери вечерять ждуть.

³⁴ Као део заглавља наведен је стих Тараса Шевченка „Наша писня не вмере, не загине”.

³⁵ Текст није књижевни, али је интересантан због информације која се даје у фусноти. Наиме, редакција наводи да је то дневник нашег првог писца на Хорњици, односно у старом крају.

³⁶ Интересантно је да у 30. броју, у извештају са састанка РНПД имамо следећу информацију: „Господин Михајло Ковач, учитељ задржава себи право на превод Гогољеве комедије ‘Женидба’ и нико без његове дозволе не сме ову комедију према његовом преводу да представља” (П. Михайло Ковач, учитељ затримує себе право на преклад Гогольовой комедії „Женїдба” и ніхто без його дозволи не шме тоту комедию по його прекладу представяц.) (РН 1936/30: 3).

³⁷ Остаје непозната информација која се преноси иницијалима М. А. И.

Виталиј Јурченко ³⁸	1937.	1. Пекло на жеми ³⁹ (29) 2. Место „Исправлення”. (Живот у большевицкей держави) (34) 3. Пекло на жеми (Зос живота под большев. владу). Перши гроб. (37) 4. Большевицка каторга на Соловках. (Пошта. Власносц. Ліченє. Заи нещесце.) (39) 5. Пекло на жеми (42) 6. Пекло на жеми (Режим на Соловках и буна.) (47) Пекло на жеми (Мойо наименованє. Покрадзени плани. Обецунок. Нови транспорт. 300 людзох. Пенєж. Перше сцеканє) (48) 7. Пекло на жеми (Перши писма на Соловках.) (50) 8. Пекло на жеми (гу яри) (3, 4, 5) 9. Зос соловецкого пекла на шлєбоду (6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39) ⁴⁰	38
	1938.		

³⁸ <https://ukurier.gov.ua/uk/news/pro-gulag-pisali-she-do-solzhenicina/>
<https://www.golos.com.ua/article/332846>
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9

³⁹ У 29. броју је објављен текст Јурченка „Пекло на жеми”. Редакција је најпре дала коментар: „Даћемо неколико веродостојних фотографија из большевичког раја – страшних ‘Соловки’ где и данас труне у вечним снеговима Сибира близу 5 милиона политички протераних особа – то је већина невиних људи (само Украјинаца је тамо 67 процената).” Текст је на крају потписан са К. (РН 1937/29: 2).

⁴⁰ Поједини преводи су на крају потписани са Т. (7, 8, 12, 17, 21). Текст Јурченка се завршава у 39. броју за 1938. годину. На крају текста сазнајемо да је текстове превео свештеник Онуфриј Тимко који се на појединим текстовима потписивао са Т.

Иван Лемковски ⁴¹	1939.	1. <i>Як московски шпיוни крадли наших воякох. (Зос войованя Українскей Галицкей Армії на Україні 1919. року).</i> (1, 2, 3) 2. <i>Духи у грофовским двору</i> (4, 5). 3. <i>Мацерино вимсценє</i> (6, 9). 4. <i>Напад на неприятелишки штаб</i> (15, 16, 17) 5. <i>Шпиталь на фронту</i> (18, 19) 6. <i>Голуби у воєней служби</i> (20, 21, 22) 7. <i>Страшидо як шпיוн</i> (23, 24, 25) 8. <i>Большевицке лукавство</i> (29, 30, 31, 32)	22
Иван Заклински	1939.	1. <i>Поход на Киев 1919. року</i> (26, 27)	2
Анатољ-Јуљіјан Курдидик ⁴²	1939.	1. <i>З вовчих пискох (Зос українскей войни 1919. року)</i> (12, 13)	2
М. Брилињски	1929.	<i>Гориюца патрула</i> (2)	1
Владимир Бирчак	1932.	<i>Празни гордов</i> (34)	1
Франц Коковски ⁴³	1941.	1. <i>Людска вдячносц</i> (11) 2. <i>Хитри Бойчик</i> (12)	2
Микола Голубец ⁴⁴	1940.	1. <i>Гей, видно село..⁴⁵</i> (13, 14)	2

⁴¹ У појединим бројевима овај аутор је потписан са Лемківський или Лемковскій.

⁴² Анатољ-Јуљіјан Курдидик (укр. Анатољ-Юліан Курдидик, књижевни псеудоними и криптоними: Анатољ Бовшівський, Осій Гольтіпака, Осип Гольтіпака, Рогатинець, Осій Г., О. Г., АКА, Ака, А. К., а. к., ак., А. а.; украјински писац, песник, новинар итд. (Кулеша 2016).

⁴³ Франц Коковски (Коковський Франц Михайлович) (1885–1940) украјински правник, писац, новинар, преводац, лингвиста, етнограф. Објављивао је и под псеудонимима и криптонимима: Богдан Левченко, Франц Кок, Франц Михайлів, Елепідон, К. Ф. (Гуцал 2013).

⁴⁴ Микола Голубец (Микола Голубець) (1891–1942) украјински историчар, архивист, познавалац уметности, поета, прозајик, публициста, редактор, преводац, библиограф (Ханко 2006).

⁴⁵ Није познато ко је превео текст на русински језик. Наслов је остао непреведен.

Сидор Воробкевич ⁴⁶	1937. (47) 1938. (12, 16, 21, 41, 43) 1939. (8, 16, 39) 1940. (19, 23)	Мово ридна, слово ридне, Хтовас забуває, Той у грудях не серденько. Але каминь має. ⁴⁷	11
Васиљ Маковски ⁴⁸	1941. (32)	<i>Мати божжа – ратуї</i>	1

Видимо да је у овим издањима недељника *Руски новини* заступљен 21 украјински аутор. Читаоци су најчешће могли прочитати текстове Виталија Јурченка (псеудоним аутора Георгија Карас-Галинског), чијих 9 књижевних дела је објављено у 38 наставка. Интересантно је да су ови текстови објављени у само две године (1937, 1938). Разлог за овакву заступљеност аутора видимо у вези између тематике текста, општеполитичких прилика и уредника Михајла Фирака. Наиме, Фирак је био изразито против комунизма, болшевизма, чак близак идејама фашизма (Гарди 1996: 228). Негативно представљање болшевизма кроз теме заточеништва које су заступљене код Јурченка и теме борбе против болшевика, борбе Украјинске Галицијске армије повезују споменутог Јурченка и другог по заступљености текстова, писца Ивана Лемковског. Украјинског писца са овим именом и презименом не проналазимо, али на основу тематике текстова претпостављамо да су то текстови украјинског писца који користи псеудоним Иван Лемковски (и Лемківський или Лемковскій). У бројевима током 1939. године, објављено је 8 дела у 22 наставка. Те године са истом тематиком су објављена и по два наставка аутора Ивана Заклинског којег такође не проналазимо, као и Анатоља-Јуљјана Курдидика, украјинског писца, песника и новинара.

Са 18 наставка у којима су читаоци могли да прочитају 10 књижевних дела у распону од 8 година присутан је Богдан Лепки који је уједно и први украјински писац са којим су читаоци могли да се упознају у првом броју недељника. С обзиром на заступљеност по годинама, управо овај писац је најчешће присутан (1924, 1925, 1925, 1927, 1931, 1932, 1933, 1939). Иако је годишње било објављивано највише 4 дела његовог књижевног опуса, он је присутан у бројевима током 8 година, више од рецимо Тараса Шевченка (5) или Васиља Стефаника (4).

⁴⁶ О. Изидор (Сидор) Воробкевич (1836–1903) украјински писац из Буковине, композитор, православни свештеник, педагог, уредник часописа Буковина, уметник. Користио је и псеудониме: Данило Млака, Демко Маковічук, Морозенко, Семен Хрін, Исидор Воробкевич, С. Волох (Мельничук, Юрійчук 2006).

⁴⁷ Текст песме преносимо онако како је објављен, без обзира на грешке.

⁴⁸ Васиљ Маковски (Маковський Васиљ Михайлович) (1870–1930) украјински уметник-пејзажист, график, педагог, фото уметник (Ханко 2017).

Први познатији писац чије је дело *Женидба* објављено у 15 наставака током 1936. године, је Микола Гогољ. Иако веома често није навођено ко је преводилац текстова у недељнику *Руски новини*, овде је јасно да је то Михајло Ковач.

Интересантно је да је један исти текст, односно једна строфа песме објављена 11 пута. То је прва строфа песме „Рідна мова” Сидора Воробкевича. Функција ових стихова је повезана са поруком песме односно жељом да се истакне значај матерњег, родног језика. Такође, интересантно је да је то један од ретких текстова који је, истина уз грешке у погледу правописа, објављен на украјинском језику.

Поједини писци, иако у текстовима често истицани као најзначајнији, добили су мање простора у недељнику *Руски новини*. Рецимо, Тарас Шевченко, Васиљ Стефаник, Лес Мартович, чија су дела објављена по четири пута. У ову групу спада и Иван Луцик (псеудоним Роман Сурмач).

Са минималним бројем објављених текстова се јављају следећи украјински писци: Тарас Шевченко (5), Васиљ Гренца-Донски (3), Иван Франко (3), В. Г. Короленко – М. А. И. (2+1)⁴⁹, Иван Заклински (2), Анатољ-Јулијан Курдидик (2), Франц Коковски (2), Микола Голубец (2), Васиљ Маковски (1), М. Брилињски (1), Тимотеј Бордуљак (1), Владимир Бирчак (1).

Треба ипак истаћи да се у репортажама из русинских места види да су поједини писци попут Тараса Шевченка, Васиља Стефаника, Ивана Франка били препознати као најзначајнији русински-украјински писци.

2.2. Присутност украјинских писаца у текстовима о изведеним представама и обележеним годишњицама

Поред објављивања књижевних дела украјинских писаца, за наш рад су били интересантни и текстови који се баве украјинским писцима или описују догађаје у вези са њима, нпр. постављање драмских текстова на сцену одређеног позоришта или обележавање годишњица рођења или смрти одређеног украјинског писца.

На основу ових текстова и репортажа можемо закључити да је русинска заједница била упозната са текстовима Михаила Кропивницког (*Дай Серцю волю заведе в неволю*, РН 1933/12), О. Кожењовског (*Верховинци*, РН 1937/16), Ванченка (*Запорожски скарб*, РН 1939, 18).⁵⁰ Поред најаве или репортаже о извођењу драмских текстова у местима где живе Русини, објављиване су и репортаже о изведби представе *Хмара*, Суходољског у Београду о којој је и најпре известио београдски лист *Време* (12).

На основу текстова у вези са обележавањем годишњице рођења Тараса Шевченка видимо да су се ове прославе приређивале редовно, а да је Та-

⁴⁹ Уколико претпоставимо да је В. Г. Короленко и Короленко исти аутор.

⁵⁰ У 18. броју за 1939. годину проналазимо вест о првој изведби представе на књижевном језику. Наводи се да је текст *Запорожски скарб*, аутора Ванченка поставио Августин Шереги, директор Државног позоришта „Нова сцена” (РН 1939/18: 4.).

рас Шевченко представљан као славни будитељ нашег русинско-украјинског народа, наш (русински) највећи песник. Овакве текстове проналазимо 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1940. Ове академије су организоване и у част Хавријила Костельника. Текстови у вези са овим академијама нам дају информацију и које песме су биле интерпретиране, односно декламоване. То су: „За Україну у бой святи идемо, „Минають дні”, „Як умру”, „Садок вишневий”, „Реве та стогне”, „Учиться брати мої”⁵¹.

Почасни програми су, поред Тараса Шевченка, како сазнајемо у оквиру рубрике „Нашо велики людзе” (Наши велики људи), организовани и у част Маркијану Шашкевичу. У тексту је он представљен као особа која је издала књигу *Русалка Дністровая* и његов значај за развој украјинског књижевног језика (РН 1936/33: 1).

Поред обележавања годишњица, читаоци су обавештени о смрти Васиља Стефаника, „једног од највећих русинско-украјинских писаца” (РН 1936/49). Један текст доноси информацију о књизи *Україна у пазурох жвира* која је објављена у Загребу (РН 1934/36).

Посебно су занимљиви и непотписани текстови, којих у анализираним бројевима има шест. Међу њима је приповетка „*Як основани главни руски варош Києв*” у 22. броју, 1934. године у рубрици „За нашо дзеци”. Непотписане проналазимо и поједине текстове у којима је тематика текста большевичка држава која је представљена као негативна. У 37. броју 1936. године објављен је непотписан текст („Ревизия на граніци – Зос живота у большев. држави”). После паузе од 9 бројева, као да се наставља са тематски блиским текстом који је објављен у наставцима (46, 47, 49) под насловом „У червеним царстве сатани”. Овде је на самом почетку присутна информација коју је дала редакција. То је текст који је редакција пронашла у једном часопису у Галицији, а наводно га је написала сељанка. Ови текстови, иако непотписани, тематски одговарају текстовима Виталија Јурченка, Ивана Лемковског, Ивана Заклинског и Анатоља-Јулијана Курдидика.

3. Закључак

У периоду од 18 година, колико је излазио недељник *Руски новини*, у 174 броја објављено је 51 књижевно дело 21 украјинског писца. Највише дела је објављено 1939. године, 53 (13), 1938 – 42 (3), 1936 – 16 (2), 1937 – 13 (4), 1925 – 12 (8). У следећим годинама је објављено мање од 10 књижевних дела 1933 – 9 (2), 1927 – 6 (2), 1931 – 4 (2), 1932 – 3 (2), 1934 – 2 (2), 1929 – 3 (3), 1924 – 1 (1). Дела украјинских аутора нису објављивана само у две године (1930, 1935).

Од споменутог 21 писца, најчешће су објављивана дела Виталија Јурченка (Георгиј Карас-Халински), који је описивао живот у гулагу. У недељнику *Руски новини* је објављено 38 наставака са овом тематиком.

⁵¹ Наслове преносимо онако како су написани у тексту.

Уочљива је веза фреквенције објављивања и актуелног уредника недељника. Дакле, у периоду у којем је уредник био Михајло Фирак, објављен је 131 текст, односно 27 књижевних дела. Ако узмемо у обзир да је овај период временски најкраћи (1937–1941) те да је последње две године недељник имао мање бројева од уобичајеног (1938–50; 1939–50; 1940–32; 1941–14), видимо да је овај период, вероватно управо због уредничких одлука Михајла Фирака, био богатији текстовима украјинских писаца. То је посебно уочљиво кад наведени број упоредимо са бројем објављених текстова у периоду када је уредник био Ђура Павић (25 (16)), или Матија Петлић (18 (8)).

Други закључак који се може извести јесте да је тематика зле бољшевичке државе која је најчешће била објављивана вероватно у вези са одлукама уредника Михајла Фирака. Док се у прве две фазе објављују радови Шевченка, Франка, Стефаника, Лепког, у трећој фази су у мањој мери заступљени класици украјинске књижевности, а чешће аутори одговарајуће тематике, најчешће Јурченко, Лемковски, Заклински. На основу овога можемо закључити и да је у првим двама фазама функција објављивања дела украјинских аутора била стварање или оснаживање свести о вези са старим крајем и браћом на Закарпатју, Галицији и утицај на развој књижевности на русинском, што је било у складу са идејама РНПД, а у трећој је овој функцији додат аспект политичке, идеолошке пропаганде.

И поред високе заступљености данас релативно непознатих украјинских аутора, текстови репортажа о означавању годишњица смрти или рођења нам указују на то да су и класици украјинске књижевности били добро познати и чак представљани као највећи русинско-украјински писци.

ЛИТЕРАТУРА

- Гарди, Дюра. «Становиска и политични ориєнтации РНПД спрам Краљовини СГС (Југославиј) и еј политичного живота, Руснаци-Русини 1745–1995.» [У:] Зборник роботох зоз Медзинародней науковей конференциј «Приселєне и живот Руснацох у Бачкеј, Сриму и Славониј 1745–1995» отриманей у Новим Садзе 27–28 септембра 1995. Ур. Юлиан Тамаш, Славко Сабо. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996: 215–231. [Ђура Hardi. «Stanoviska i politični orijenataciji RNPД spram Kraljovini SHS (JUhoslaviji) i jej političnoho života, Rusnaci-Rusini 1745–1995.» [U:] Zbornjik roboch zoz Medzinarodnej naukovej konferenciji «Priseljenje i život Rusnacoh u Bačkej, Srimu i Slavoniji 1745–1995» otrimanej u Novim Sadze 27–28 septembra 1995. Ur. Julijan Tamaš, Slavko Sabo. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996: 215–231.]
- Гарди, Дюра. «Улога Руских календарох у формованю националног идентитета бачванско-сримских Руснацох (1921–1941).» Шветлосц 4, 2001: 408–417. [Hardi, Djura. «Uloga Ruskih kalendaroh u formovanju nacionalnogo identiteta bačvansko-srimskih Rusnacoh (1921–1941).» Švetlosc 4, 2001: 408–417.]

- Гуцал, Петро. «Коковський Франц Михайлович.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. <https://esu.com.ua/article-8053> 03.05.2025. [Hutsal, Petro. «Kokovskyi Frants Mykhailovych.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2013. <https://esu.com.ua/article-8053> 03.05.2025.]
- Ільницький, М. М. «Лепкий Богдан Сильвестрович.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. <https://esu.com.ua/article-54373> 03.05.2025. [Ilnytskyi M.M. «Lepkyi Bohdan Sylvestrovych.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2016. <https://esu.com.ua/article-54373> 03.05.2025.]
- Кулеша, Надія. «Курдидик Анатоль-Юліан Петрович.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016, оновл. 2023. <https://esu.com.ua/article-51825> 03.05.2025. [Kulesha, Nadiia. «Kurdydyk. Anatol-Yulian Petrovych.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2016, upd. 2023. <https://esu.com.ua/article-51825> 03.05.2025.]
- Латяк, Дюра. «Информованє на языке бачванско-сримских Руснацох.» [У:] Руске слово 1945–2020. Ур. Дюра Латяк. Нови Сад: Руске слово, 2020: 5–13. [Laćak, Đura «Informovanje na jeziku bačvansko-srimskih Rusnacočh.» [U:] Ruske slovo 1945–2020. Ur. Đura Laćak. Novi Sad: Ruske slovo, 2020: 5–13.]
- Латяк, Дюра. Национални препород Русиных у Бачкеј и Сриме и Руске народне просвитне друштво (1919–1941). Нови Сад: Руске слово, 2021. [Laćak, Đura. Nacionalni preporod Rusinoh u Bačkej i Srimе i Ruske narodne prosvitne društvo (1919–1941). Novi Sad: Ruske slovo, 2021.]
- Мельничук, Богдан, Юрійчук М. І. «Воробкевич Сидір Іванович.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. <https://esu.com.ua/article-29756> 03.05.2025. [Melnychuk, Bohdan, Yuriichuk. M.I. «Vorobkevych Sydir Ivanovych.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2006. <https://esu.com.ua/article-29756> 03.05.2025.]
- Рамач, Янко. «Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва.» [У:] На крижней драги. Ур. Микола М. Цап. Нови Сад: Руске слово, 2016а: 9–28. [Ramač, Janko. «Pripreme za osnivanje Rusinskog narodnog prosvetnog društva.» [U:] Na križnej drahi. Ur. Mikola M Cap. Novi Sad: Ruske slovo, 2016a: 9–28.]
- Рамач, Янко. «Перша фаза видавання Руских новиных (1924–1930).» [У:] На крижней драги. Ур. Микола М. Цап. Нови Сад: Руске слово, 2016б: 49–73. [Ramač, Janko. «Perša faza vidavanja Ruskich novinoh (1924–1930).» [U:] Na križnej drahi. Ur. Mikola M Cap. Novi Sad: Ruske slovo, 2016b: 49–73.]

- Рамач, Янко. «Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата» [У:] На крижней драги. Ур. Микола М. Цап. Нови Сад: Руске слово, 2016в: 49–73. [Ramač, Janko. «Nacionalne orijentacije Rusina u Kraljevini SHS/Jugoslaviji u periodu između dva svetska rata» [U:] Na križnej drahi. Ur. Mikola M Cap. Novi Sad: Ruske slovo, 2016v: 109–132.]
- Рамач, Янко. Историја Руснацох. Од кијевскеј Руси по Горњицу, Бачку и Срим. Нови Сад: Руске слово—Завод за културу войводјанских Руснацох, 2023. [Ramač, Janko. Istorija Rusnacoch. Od Kijevskeј Rusi po Gornjicu, Bačku i Srim. Novi Sad: Ruske slovo—Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoch, 2023.]
- Сабадош, Саша. Руска преса у Југославији медзи двома шветовима войнами (добробени преклад на руски јазик). Нови Сад: Завод за културу войводјанских Руснацох, 2015. [Sabadoš, Saša. Ruska presa u Juhoslaviji medzi dvoma švetovima vojnami. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoch, 2015.]
- Тамаш, Јулијан. Русинска књижевност. Нови Сад: Матица српска, 1984. [Tamaš, Julijan. Rusinska književnost. Novi Sad: Matica srpska, 1984.]
- Ханко, Віталій. «Голубець Микола.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. <https://esu.com.ua/article-26646> 03.05.2025. [Khanko, Vitalii. «Holubets Mykola.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2006. <https://esu.com.ua/article-26646> 03.05.2025.]
- Ханко, Віталій. «Маковський Василь Михайлович.» [У:] Енциклопедія Сучасної України [Інтернет]. Ред. Дзюба, І.М., Жуковський, А. І, Железняк, М.Г. та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017, онов. 2023. <https://esu.com.ua/article-60799> 03.05.2025. [Khanko, Vitalii. «Makovskyi Vasyl Mykhailovych.» [In:] Encyclopedia of Modern Ukraine [Internet]. Ed. Dziuba, I.M, Zhukovsky, A.I, Zhelezniak, M.H, et al. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2017, upd. 2023. <https://esu.com.ua/article-60799> 03.05.2025.]
- Харди, Ђура. «Први русински сабор 1919. године и оснивање Русинског народног просветног друштва.» [У:] Русини од присаједињења до Просвете. Ур. Ђура Харди. Нови Сад: Завод за културу војвођанских Русина, 2019, 87–95 [Hardi, Đura. «Prvi rusinski sabor 1919. godine i osnivanje Rusinskog narodnog prosvetnog društva.» [U:] Rusini od prisajedinjenja do Prosvete. Ur. Đura Hardi. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvođanskih Rusina, 2019: 87–95]
- Žukovski, Arkadij, Subteljni, Orest. Kratka istorija Ukrajine. Beograd: Dan graf, 2018. [Жуковски, Аркадиј, Субтељни, Орест. Кратка историја Украјине. Београд: Дан граф, 2018.]

ИЗВОРИ

«Правила „Руского народного просвѣтного друштва” у кральевини Сербох, Хорватах и Словенцох». *Руски календар 1921*: 8–12. [Pravila „Ruskoho narodnoho prosvitnoho društva u kraljevini Serboh, Chorvatoch i Slovencoh». *Ruski kalendar 1921*: 8–12]

Руски новини за Русинох у Кральовини С. Х. С., Нови Сад, 1924–1930.

Руски новини за Русинох у Югославиї, Дяково, 1931–1936.

Руски новини за Русинох у Югославиї, Руски Керестур, 1937–1941.

Ана Римар Симунович
Александар Мудрі

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ТИЖНЕВИКУ *РУСКИ НОВИНИ* РУСИНСЬКОЮ МОВОЮ (1924–1941)

У статті представлено один аспект впливу перших публікацій русинською мовою на розвиток русинської громади у Воєводині (Сербія). Період між двома світовими війнами ознаменувався діяльністю Русинського національного освітнього товариства, що значною мірою відображається в його відстоюванні публікацій русинською мовою. Саме в цей період почали виходити кілька видань з різними функціями (щорічні, щотижневі видання). Ці видання мали просвітити русинську громаду. З огляду на те, що тижневик *Руски новини* виходив регулярно, він мав найбільший вплив на громаду. Завдяки такому показнику цей тижневик цікавий для дослідження представленості українських авторів у русинських виданнях. Автори поставили перед собою кілька завдань. По-перше, це реєстрація літературних творів українських авторів. Далі робиться спроба аналізу функції та сприйняття цих творів і, нарешті, оцінюється їхній вплив на розвиток русинської літератури у Воєводині. Корпус цього дослідження представлений випусками тижневика *Руски новини*. Цей тижневик видавався протягом 18 років. Автори мали доступ до 767 випусків, більшість з яких мають 4 сторінки. Деякі святкові випуски мають 6 або 8 сторінок. Таким чином, було переглянуто понад 3000 сторінок цього видання.

Ключові слова: русини в Сербії, тижневик *Руски новини*, українська література.

THE SUN RIDER AND THE SACRED GIFTS. MYTHOLOGY OF THE SLAVIC WINTER HOLIDAY IN SERBIAN AND UKRAINIAN RITUAL SONGS. COMPARATIVE ANALYSES OF FORMULA AND MYTHOLOGEMES

The subject of the article touches an important element of Slavic winter rituals and the area of comparative and historical research on Slavic folklore and mythology. The article presents a comparison of two mythologemes commonly occurring in the Serbian and Ukrainian traditions of the winter holiday. Through a comparative analysis of ritual songs, based on the theory of the “grammar of Slavic rituals” by Nikita I. Tolstoy and theories of morphology and function of oral ritual texts, as well an ethnolinguistic analysis of the content of these songs, elements of mutual inversions in the two mentioned traditions were identified.

Keywords: Slavic mythology, semiotics, Ukrainian folklore, Serbian folklore, ethnolinguistics, cultural anthropology, ritual

1. Introduction

The ethnological interpretation of Slavic folk songs is far beyond deeper than the exclusive framework of their synchronic analysis done within the materials of folk culture, functioning as a living thing during the period of their ethnographic documentation. As a phenomenon developing within an oral-type society, these songs constitute important source of material for an anthropological-type analysis, that is, one that, within the semantics, syntactics and pragmatics of the texts, finds socially relevant judgments, beliefs and values, the actualization of which is a parameter for recognizing the function and duration of a given, distinguished culture. We know already from the XIX century “mythological” folkloristics and especially thanks to the professional research of philologists-structuralists that Slavic oral folklore should be considered not as an isolated and relatively new creation, but as an essential part of the Indo-European mythological tradition (Афанасьев 1995, 1995a, 1995b; Иванов, Топоров 1974; Belaj 2007).

In this article we focus on an important element of Slavic ritual tradition, which are the celebrations associated with the winter solstice period, that is, in folk terminology *Božić*, *Kolada*, *Koleda*, *Rizdvo*, *Badnje večē* etc. The sources and forms of this celebrations are well documented and researched in the field of Slavic folklore studies (Milčetić 1917; Carman 1933; Виноградова 1982; Брашньовић 2015). In this text, we would like to offer some comparative commentaries for two given aspects of Serbian and Ukrainian winter carols. The conclusions flowing from

* mikotor@wp.pl

the research presented here can provide deeper research on the study of prehistory of Slavic ritual and mythological poetry.

For the analysis of the song texts, we use the terminology of the Russian semiotic-structural school and the research of A.F. Lord and J. Bartmiński. These theoretical backgrounds make possible to set the research on a homogeneous conceptual ground, which creates the proper conditions for understanding the processes of formation of the given songs motifs, as well as the morphology of their social function. We use three terms in this work that will serve to organize the analyses. These are: formula, theme and mythologem. The concept of formula is primarily associated with the person of Albert F. Lord and his research on South Slavic folk epic poetry (Lord 2010). As Jerzy Bartmiński wrote about this term: a formula “is a group of words used regularly under identical metrical conditions to express a particular concept” (Bartmiński 1990: 207). A formula is a linguistic form, a kind of syntagma encoding a given theme, that is “a group of concepts used regularly during storytelling” (Lord 2010: 173). Referring to the area of our research, it should be noted that in the case of ritual songs we are dealing with a function described as “ritualistic and magical” (Lord 2010: 166–167). Their ontologically real influence on reality, repeatedly emphasized by the depositaries of the tradition, makes us to look into the relation of formula and theme from the perspective of the so-called “primordial magical metonymy”, *i.e.* such a relation in which the mystically “powerful” human or non-human act has a creative causality based on the ontological identity of the creative word of the song (or any other kind of sign) and its referent (Виноградова 1982: 130–135; Kowalski 1999).

Due to the fact of the specificity of the songs we are analysing, we introduce one more concept into analysis, namely “mythologem”. Our understanding of this term is following the definition proposed by Agnieszka Gołębiewska-Suchorska (who based on the research of Yuriy Lotman): “By the term mythologem is meant the elementary unit of myth preserved in folk consciousness and taking in folklore the form of motifs, *i.e.* structural elements of the depicted world, such as an event, object, situation, experience, etc.” (Gołębiewska-Suchorska 2011: 10). The framework for the presented analyses is the method of Nikita Ilyich Tolstoy’s “grammar of Slavic rituals” (Толстой 1995: 63–78). From the “codes” distinguished by the Tolstoy we are focused on the “subject code” (that is: “who” is the acting in the events happening in the song, ritual and myth) as the central one (in Chapter 2 of the article). Further on, we are interested in the codes adjacent to the subjects of the song, that is: activities, spaces and objects (which makes our application of this method more subject-oriented than in original form). Thus, returning to the beliefs considered by Ludmila Vinogradova to be most important for the meaning of carolling, we emphasize once again the originally metonymic connection of their texts with the ephemeral area of folk faith and myth, exposed not so much in the “imagination” but rather in the *par excellence* way inside the ritual action and all its parts: time, space, subjects, regalia, etc.

2. The Solar Rider

In Oskar Kolberg's ethnographic collection from the second half of the XIX century entitled *Ruś Czerwona (Red Ruthenia)*, we find a rich collection of winter carols. Among them are a dozen – probably sung to the host's son – with a recurring narrative pattern known also from other East-Slavic ethnographic areas (Деј et al., 1965: 141–307; Виноградова 1982: 72–75). Here is an example from the Lviv area: “Oj w hori, w szoukowyj trawi / A w tij trawońci stoit nemeteć / Na tim namitci – zołotyj stołeć / A na tim stilecy – możnyj panońko / Sydyt, że sydyt, daleko wydyt / Wycytau konia ta z pid korola / A w toho konia – zołota hrywa / Zołota hrywa konia okryła / Zołota hrywa – szokuowyj chwostyk / Szoukowyj chwostyk, śribni kopyta / Szoukowyj chwostyk, ślij zamitaje / Sribni kopyta kremiń łupujut / Kremiń łupujut, cerkiw budujut / W odno wiknoce – izchodyt sonce / W druge wiknoce – misiecz chodyt”¹ (Kolberg 1976: 76–77). The spatial code of the song is constructed by mediating between oppositions. The central role is played by a mountain with silken grass on top of which is a tent with a golden table. In relation to other texts of East Slavic folklore, we see here a direct depiction of the mythological centre of the reality, the place of residence of a deity or ruler. “Możnyj panońko” is described in the song as one who “sits high and sees far”, which directs us towards Radoslav Katičić's reconstruction of the proto-Slavic formula “върху оръль сѣдитъ, далеко очима глѣдитъ” (“on the top an eagle sits and sees far with its eyes”) variants of which are known in the songs and cosmological texts of all Slavs (Katičić 2008: 64). Residing high and seeing far away are characteristics of a ruler, a mythical bird (eagle or falcon), or a celestial deity, somewhat identical to the daily (bright) sky itself or the crown of the cosmic tree (Belaj 2007: 288–325). Returning to the song: the ruler of the sacred mountain has foretold a golden and silver horse, which becomes a mediator – it leaves the central cosmic place and sets off into the otherworld reality. There, he split the flint from which the world is created, which is expressed in the mythological code of the construction of a church in which the Sun and the Moon are. The act of creating the world by «extracting» it from within the stone (or flint) in which it remained hidden is known from many other Indo-European traditions (Kowalik 2004: 225–236). The spatial motif fundamental to the song theme in which the horse (or rider) leaves the “cosmic mountain” and sets off into the otherworld is also present in songs concerning the mythology of an aurochs hunting or a war expedition – both of which take place in the otherworld, a reality external and distant to that from which the hero departs: “Hożyj mołodec łyczko wmywaje / Łyczko wmywaje, konia siđłaje / Konia siđłaje, zbroju zbyraje / Oj, daj Boże! /

¹ Oh, on the mountain, on the silk grass / In this grass there is a tent / And in this tent there is a golden chair / And on this chair, a noble man / He sits, he sits, he sees far / He foretold a horse from under the king / And this horse has a golden mane / The horse's golden mane covered it / Golden mane – silk tail / Silver hooves break a flint / They break the flint and build a church / The sun is rising in the one window / The moon is walking in the second window.

Berewin sobi ta snipok strilok / Zołotyj łuczok, jasnu szabelku”² (Kolberg 1970: 240–242); “Oj deś sia wziały bujne witrowe / Buje witrowe, szarty dożczowe / Hordyj mołodeć w tym prochopyw sia / Konia sidłaje, hadku hadaje: / Koniu-ż mój sywyj, bud’ mi szastywyj! / Pojidemo-ż my w czystoje pole / W czystoje pole, ta w temnyj lisok / Za czornym turom, za hrubym zwirom”³ (Kolberg 1976: 105).

Having juxtaposed the songs related to the theme (motif) highlighted above in various forms, we can propose the following synthesis.

- I. The horse (a subject dependent on the rider or foretold by the ruler sitting on the top of the cosmic mountain):
 - A. Subject code: horse (features: golden mane, silken tail, silver hooves);
 - B. Actions and spaces: Actions and spaces: he moves into the otherworld – a clear field, a dark forest, a moist earth, a bridge, he sweeps his mark with his tail; with his silver hooves he splits the flint from which the world with Sun and Moon is created; it performs an act of cosmogonic creation, the establishment of the Cosmos;
 - C. Artifacts: silver hooves, seven hundred stirrups, golden saddle.
- II. The rider:
 - A. Subject code: young warrior, son of the host;
 - B. Actions and spaces: he saddles his horse, dresses his armour, chases his herd of horses into the Danube (a mythical river – the border of worlds), goes into the otherworld (a dark forest, a clear field), where he hunts an auroch (sometimes killing him);
 - C. Artifacts: arrows, golden bow, bright sabre, armour (artifacts of war).
- III. The Wind:
 - A. Subject code: the fertile wind (appearing in other songs as a mediator – the perpetrator of the “kidnapping” of the unmarried girl to another world, see OWE);
 - B. Actions and spaces: The wind awakens the young man sleeping on dew and golden grass (in the otherworld), with which he makes him to do the final act of the hunting;
 - C. Artifacts: –.

² A strong young man washes his face / Washes his face and saddles his horse / Saddles the horse and puts on armor / Oh, give God! / He takes a sheaf of arrows / Golden bow, bright saber.

³ Where did the fertile winds come from? / Fertile winds, heavy rains / A strong young man went through them / He saddles the horse and he speaks / My gray horse, be happy for me / We will ride to the clean field / To the clean field, in the dark forest / After the black aurochs, the big animal.

Let us look into to the Serbian songs. The basis of the subject code is the same like in the Ukrainian ones: the “Sun Rider” is the rider and son of the host, but at the same time – like the *koledari* – a guest from God: “Dobro jutro, gospodar / Bog ti dobre gosta da / Na tvoj Božić, božji dan / Pred kućom tu zelen bor / Za nj privezan vranac konj / Na vrancu ti sedalce / Na sedalcu sinak tvoj / Na sinku ti svilen pas”⁴ (Зечевић 2006: 107). However, the sociomorphic understanding of the song’s protagonist as a host’s son is only one of many other descriptions of the mysterious golden horseman. Another of his names is “sveti Juraj oružnik” (“saint George a warrior”): “Da bi bože zlata / Čin pozlatit vrata / Prid dvoron mu zelen bor / Pod njim igra vranjin konj / Zlatnim sedlom osedlan / Zlatnu uzdu obuzdan / Na njin jaše mlad junak / Ki je taj mlak junak / Ni to mlad junak / Već sveti Juraj oružnik”⁵ (Зечевић 2006: 108). Let us consider that the spatial code of the Serbian songs is an inversion of the one known from the Ukrainian: whereas in them the solar warrior travels to the otherworld to create the universe – in the Serbian songs he arrives at to the cosmic centre from the otherworld (or is tethered to the tree of life, which fundamentally prevents him from taking the journey further): “Dunu vetar, koledo, sa planine, koledo / Te izduva, koledo, vrana konja, koledo / I na konju, koledo, bojno sedlo, koledo / I na sedlu, koledo, muško čedo, koledo / I na čedu, koledo, camur-kalpak, koledo / Za kalpakom, koledo, kita zdravca, koledo / Da je zdravo, koledo, muško čedo, koledo” (Зечевић 2006: 106–107). Even if the song does not explicitly denote the cosmic tree and the host manor, the direction is still visible: the hero arrives “from there” and this is his mytho-ritual action: “Dunu vetar, koledo / Iz planine, koledo / Ta donese, koledo / Muško čedo, koledo / Ono nosi, koledo / Za pojasom, koledo / Tri nožića, koledo”⁶ (Зечевић 2006: 106–107). We are informed about the purpose of the sun warrior’s visit by the next song, in which he is paralleled towards a dove sitting on a cosmic tree who blesses host (which is an all-Slavic motif, see Виноградова 1982: 112–117): “Na boru golubica / Koja guče i poje / Dobro lito vam zove / Da bi žito rodilo / Žito i bela pšenica”⁷ (Зечевић 2006: 109). An analysis of the codes of the songs maintaining the above themes reveals the following structure of their codes:

- I. The horse (subject associated with the rider, sharing the same qualities with him; tied to the cosmic pine tree):

⁴ Good evening, host / God will give you a good guest / For your Božić, God’s day / A green pine tree is in front of your manor / A black horse is tied to it / There are saddles on the black one / On the saddle there is your son / A silk belt on your son.

⁵ Give, God, a gold / Gild the gates / There is a green pine tree in front of his manor / A black horse dances beneath it / Saddled with a golden saddle / Bridled with a golden bridle / A young hero rode it / Who is this young hero? / This is not a young hero / But saint George a warrior.

⁶ The wind is blowing, koledo / From the mountain, koledo / And it has brought, koledo / A man’s child, koledo / He brings, koledo / Za pasem, koledo / Three knives, koledo.

⁷ The pigeon bird is on the pine tree / Which is singing / And calling a good summer for you / So that rye will born / Rye and white wheat

- A. Subject code: black or red horse; in one variant the horse stays “on six oxens” (Зечевић 2006: 109);
 - B. Actions and spaces: he plays under the green pine tree (which is the codes of folk cosmology presents a code of the myth of “dancing Sun” or other celestial bodies or spaces, like the sea or the earth, see Moszyński 1934: 433–454); it is tied to the green pine tree; it is at the gate, next to the host’s house;
 - C. Artifacts: golden saddle, golden bridle; in songs where the human rider is not mentioned, there are “three knives” on the horse’s saddle; horseshoe made “from the moon”.
- II. Rider:
- A. Subject code: male child, host’s son, young warrior, “saint George the armed” ~ *Božić*;
 - B. Actions and spaces: he sits on a horse/carries three knives/toasts [*zdravice*]/bird that calls summer ~ actions identical to *Božić*’s mythologemes; he does so at the gates/house/before the manor/green pine tree/in the middle of the manor;
 - C. Artifacts: arrows, three knives, silk belt (war items); wreaths with blessings.
- III. Wind:
- A. Subject code: –;
 - B. Actions and spaces: brings the horse and the junk before the gate, blows from the mountains to the middle of the world (the host’s manor and the green pine tree); Wind is a mediator between the otherworld and the world;
 - C. Artifacts: –.

2.1. Reconstruction of the Ukrainian mythologeme

The mythologeme (theme) which constitutes the structure of the above songs, their narrations and finally – which is visible through the several common formulas – is constructed on the principle of mediation between oppositions. In the centre of their cosmological image we see the otherworld into the which a hero have to enter due to consequences of the consecutive ritual actions. His journey starts from the central place of the universe which is grasped either cosmologically (mountain) or sociomorphically (manor). The crux of the mythos is the quest of the young hero, the warrior, the rider, the host’s son or, functionally identical to him, the miraculous horse itself (predicted by the celestial sovereign of the sacred mountain). The rider

or the horse mediates: their expedition into a otherworld reality is opposing the centre (they go towards a dark forest, a clean field); in some variants, it is necessary for this passage to fall asleep and then be awakened by the Wind, who is another of the more-than-human actors of the myth. The journey is to be understood in a strictly cosmogonic way: the “liberation” of the world (*i.e.* fire) enclosed in flint or the hunting of the aurochs are direct codes of the cosmogony. Let us point out that the second mythologeme (hunting) finds analogies in the mythologemes of the kidnapping of a bride by the act of hunting (Виноградова 1982: 52–54).

2.2. Reconstruction of the Serbian mythologeme

The very foundation of ritual action visible through the cosmological image present in the above songs lies in the centre of universe. In a way specific for the poetics of the winter carols, the host’s house is linked to the cosmic tree, which on the one hand makes it ordered, blessed by God, and on the other hand is the basis for mediation with more-than-human beings. In contrast to the Ukrainian songs, in the Serbian ones, the whole action of the myth of the “Sun Rider” takes place “after the creation of the universe” – for in them we find the basic elements of the world, as well as lack of any mentions about cosmogonical actions. The structure of the songs corresponds to their ritual function: the carol singers (parallel to the Wind blowing from the mountains) bring the solar rider, the solar horse and all their divine attributes (*zdravice*, birds, war artifacts) to the host. The horse is tied (or is “already” tied) to a cosmic tree, which can be read as a trace of its sacrificial destiny; although this hypothesis would need to be developed against a broader comparative and archaeological background.

Mythologem can therefore be reconstructed as part of the Slavic beliefs concerning the arrival of divine beings, especially those associated with the Sun, into the world of humans at the time of the winter solstice. The linking element to the Ukrainian tradition is the formulaic markings of the horseman’s characteristics: he is a divine warrior, possesses gold, and has solar qualities (see also Афанасьев 1995: 308–309). In a clear way, however, the plot (especially the spatial relations between the world and the hereafter) of the Serbian songs is an “inversion” of the one we know from the Ukrainian tradition.

3. Three sacred gifts

Guided by the “inversion” of originally evidently shared mythological themes, founded in the above comparison, let us point another similar example of the difference that occurs between the two regional realisations of an all-Slavic mythologeme. The basis of the ritual of carolling (*koleda*, *kolada*) is the gift (Proto-Slavic **darъ*), which in Slavic traditions has a warp, founding function: it is an aspect of destiny (literally, “participation” in the world, **dol’a*), it is what creates concrete events in the world (West-Slavic **sъdariti* “to give someone something, to make someone lucky, successful”), and finally it is the basic tool for the reproduction of the Cosmos through mediations made between beings classically distinct from one another (ЭССЯ 4: 189–193; Boryś 2006: 735; Kowalski 2014: 219–231). In

the ritual of carolling, the gift is two-sided. The gift is the song that is sung by the carol singers mediating towards the deities; the song has a ontologically creative character, it is a form of cosmogonic action. This blessing of the deities is received through the gift given by the people: round or horned bread, alcohol, hospitality for singers (Виноградова 1982: 135–147; 184–196).

3.1. A gift blessing as a form of “analogism ontology”

The theme of the gift is present in the songs. In the Ukrainian tradition we find an interesting example of an analogistic (in the terms of Philippe Descola⁸) understanding of the gift of carol singers – deities. This is because the power of the ritual, resulting from the exchange of gifts, is to “order” or “adjust” the human world to a parallel non-human reality, which appears as a permanent pattern of a sacred reality nature. Here is an example of a song sung to a host in Volhynia region: “J-oj na ryci, na Sytnyci / Pływe łystok z bukowyci / Na tym łystku napysano / napysano try radości / Jedna radość: jasnyj misiać / druha radość: jasne sońce / Tretja radość: jasnyji zorkie / Jasnyj misiać: sam gospodar, / jasne sońce: gospodyńka, / jasnyji zorkie: joho ditkie”⁹ (Kolberg 1964: 82).

The host is given with the gift of a continuity of miraculous events: on a beech leaf “written” (in a dialects lexemes relating to writing or reading may refer to divination practise, to foretelling) three joys in the form of a parallelism between him and the Moon, his wife and the Sun and his children and the stars. The divine triad of the celestial family, Mother Sun, Father Moon and Children – Stars, is a common mythologeme among Eastern Slavs, also known from wedding rituals (Сумцов 1996: 6–67). The gift, therefore, is not strictly material in nature; rather, it is an essentially mysterious sense of unity and attribution that occurs between humans and gods. Let us underline that the attribution is therefore an element of commonality (identity) resulting from similarity. Let us turn our attention to another example from another area of Ukraine: “Oj tam za dworom, za czystokołom,

⁸ Analogism is defined by Philippe Descola in this way: “By this I mean a mode of identification that divides up the whole collection of existing beings into a multiplicity of essences, forms, and substances separated by small distinctions and sometimes arranged on a graduated scale so that it becomes possible to recompose the system of initial contrasts into a dense network of analogies that link together the intrinsic properties of the entities that are distinguished in it. This way of distributing the differences and correspondences detectable on the world’s surface is very common. For example, it finds expression in the correlations between microcosms and macrocosms that are established by Chinese geomancy and divination, in the idea, common in Africa, that social disorders are capable of provoking climatic catastrophes, and also in the medical theory of signatures that bases the etiology and therapy of illnesses upon the apparent resemblances between, on the one hand, substances or natural objects and, on the other, symptoms and parts of the human body” (Descolla 2013: 201).

⁹ Oh, on the river, on the Sytnyca river / The leaf of beech tree is flows / And on this leaf there are written / Three joys are written / One joy: a bright Moon / Second joy: a bright Sun / Third joy: bright stars / A bright Moon – host himself / A bright Sun – hostess / Bright stars – his children.

oj daj, Boże / Stoit mi, stoit zełenyj jawir / A w tym jawori try korystońki / Jedna mi koryst', w werchu hnizdońko / W werchu hnizdońko, syw sokołońko / A w seredyni w borty pczolońki / Tretia mi koryst, u koryneńka / U koryneńka, czorny bobry"¹⁰ (Kolberg 1976: 97). The structure of the above song is essentially analogous, although its sense is of a different kind of “participation” in the divine. The host receives blessings (literally: benefit, advantage resulting from the relation) from the three communities expressing the three levels of the mythological Cosmos (Виноградова 1982: 101–105). The effect of the good gift given to the carol singers is a blessing received from God and, consequently, from all other divine entities and non-human beings.

In the cases studied above, human's ontological dilemma is the question of the nature of identity between himself and other entities. The basis of the ritual solution to this dilemma is to find a plane of inter-body identity that connects different beings and provides the creative flow of the “power” familiar to the descriptions of the phenomenologists of religion (van der Leeuw 1997: 17–171). Reaching back to the linguistic background, the ontology described above is reflected in the original semantics of the Ukrainian lexeme *щастя* “happiness”. The Proto-Slavic etymology in the form **sъčestъje* which is compound from **sъ-* + **čestъ*, in which the causative prefix means both “resulting from” and “good effect, auspicious result” (ЕСРЯ 3: 816). The root of the lexeme itself, **-čestъ*, in turn, means “part of something, a fragment” and is thus synonymous with concepts such as **dol'a* or **darъ* (ЭССЯ 5: 62–63). In this context, as Andrzej P. Kowalski wrote, we can see that the gift is not only a component of the ritual action but above all a cosmologically binding and creative parameter of the functioning of the world and man (Kowalski 2014: 219–231). Referring to the fertility function of the ritual of carol singing, it should be stated that the two-sided transmission of gifts is that what “opens up” the possibility of a luminous, warm, summer season. This “opening”, in turn, was perceived in participatory terms: it had a place for the host and his family insofar as they constituted a “part” assigned ontologically, through ritual, to another, divine, more-than-human part of the community of beings, or part of universe consecutive continuation of space, time and events.

3.2. Blessing of a gift as the effect of “miraculous meeting”

We enter into a different kind of understanding of gift and blessing through the Serbian tradition. In it, we find songs which, in their formulative and motivic dimensions, evidently refer to the same pre-Slavic sources as the Ukrainian ones: the mythologeme of the deity blessing the host with the three forms of various gifts is still fundamental here. The very ontology of the gift, its ontological and creative essence, is, however, different. In the songs, the gift received from the deities is cap-

¹⁰ Oh there by the manor, by the fence, oh Give God / Stands me, stands a green sycamore tree / And on this sycamore tree three are benefits / One benefit – the nest on the top / The nest on the top – a grey falcon / And in the middle, bees in the hive / The third benefit in the roots / In the roots – black beavers.

tured as objects metonymically invoking concrete values in the form of future auspicious events. The time of manifestation of these, is marked in metonymical way, in which given element of Božić ritual are *pars pro toto* appropriate prefigurations of a “future” actions or phenomena: “Tri kitice o Božiću imam / Jedna kita zdravlje i veselje / Druga kita mira i pogodbe / Treća kita vina i pšenice”¹¹ (Lazarević 2009: 85). Wreaths are also a material revelation of the essence of the gift – future auspicious events. It is worth emphasising here the Slavic-wide sacred character of the wreath, which, regardless of the context (wedding, harvest festival, solstice festival, cult of ancestral souls, СД I: 314–325) is the same metonymic depiction of divine power and its transfer between the realities of humans and non-humans: “Prvi venac zdravlje i veselje / Taj vijenac će u dvoru nositi / Drugi vijenac pšenice bjelice / Taj vijenac će u polje nositi / Treći vijenac vinoce lozice / Taj vijenac će u brdo nositi”¹² (Lazarević 2009 :86). The gift-wreath (the power of future events enchanted in it) is a divine work and act. In one of the songs, it was made by the God’s Mother; inferring from comparative studies, we can here find a prefiguration in the figure of the goddess of the morning dawn or the Sun (Афанасьев 1995: 78–124): “Rano rani božićeva majka! / Rano jutro na bunar po vodu / Ona plate tri zelena vjenca / Prvi v’jenac šenice bjelice / Drugi v’jenac zdravlja i veselja; / Troći v’jenac vinove lozice / Kog’ je plela šenice bjelice: / Metnula ga nasred polja ravn / Da urodi šenica bjelica / Kog’ je plela zdravlja i veselja: / Onog’ meće posred sela ravna / Da je selo zdravo i veselo. / Kog’ je plela vinove lozice: / Tog’ metnula posred vinograda, / Da urodi vinova lozica”¹³ (Беровић 2001: 12–13).

The difference visible here in the ontology of the gift requires appropriate comment. Through the research of the Ukrainian examples we pointed out that the basic value of the gift is “joy” (understood, however, very strictly – in terms derived from Proto-Slavic lexis **sъčestъje*). While the semantics of the Ukrainian lexeme show us to the world of analogy and participation, a different kind of intuition about the gift is indicated by Serbian songs. At their core lies a kind of the “semantics of the meeting» that Marharyta Zhuikova wrote about (Žujkova 2000). She noted the difference between the Belarusian and Serbo-Croatian understanding of the action of transferring the power of “joy, happiness” through an encounter. While the Belarusian tradition (*учаце*) refers to “joy” resulting from sharing, from possessing

¹¹ Three bouquets on the *Božić* I have / On bouquet – health and wedding / The second bouquet – peace and good weather / The third bouquet – wine and wheat.

¹² The first wreath – health and wedding / This wreath she will take to the manor / The second wreath good wheat / This wreath she will take to the field / The third wreath – grapevines / This she will take on the hillock.

¹³ At the morning the God’s Mother wakes up / Early morning on well and water / She weaves three green wreaths / The first wreath – good wheat / The second wreath – health and wedding / The third wreath – grapevines / Which she plotted - good wheat / She threw it in the middle of a field / To give birth to good wheat / Which she plotted - health and wedding / She threw it in the middle of the village / For health and wedding / Which she plotted - grapevines / This she threw in the middle of grapevines place / To give birth grapevines.

or connecting with the relevant “part”, among Serbs and Croats *sreća* is the effect of direct contact associated with an encounter encoded by the related lexeme *susret* (Žujkova 2000: 50).

From the etymological point of view, the South Slavic *sreća* is a derivative from the original compound **srb- + *rětb-*, which informs about “the auspicious result of a meeting”. Etymologist F. Bezljaj points here to the hypothetical original formation of **dobraja srbět’a* “good meeting, event, occasion”, the content of which was metonymically extended to include the effect of a good meeting, which is “luck” (Bezljaj 1995: 308). The image of “luck” contained in the language fully corresponds to the mythologies known from the songs, a comparative analysis of which revealed their specificity. The ritual condition for the transfer of “power – good luck” is, in the case of Serbian caroling, direct physical contact with a deity. It concerns two areas. In the object code, a wreath or other artefact made by the deity and placed in a given place (in a village, field, or orchard) is a metonymic trace of his or her presence and manifestation; it is an extension of the body and spirit of the deity who, acting through the object in human reality, actualises his or her powers and blessings in the space in which it is empowered. In spatial terms, the condition for the occurrence of the transmission of “luck” is the epiphany of the deity in the earthly area. Deity must appear in the vicinity of the human dwelling in order to place its artifacts – its power of luck and success – there and thus bless or even create future events (wedding, peace in the village, fertility).

4. Summary

The analysis proposed above is only a modest example of the possibilities offered by comparative-historical studies of folklore done with anthropological theory and lexicographical data included. The inversion of mythological motifs researched above may be a contribution to a deeper and more thorough consideration of a quite poorly researched topic, *i.e.*, firstly, the diversity of spiritual culture and the oral tradition “coding” it and related to it activities within the proto-Slavic community; secondly (which is a task less fraught with the danger of mere hypotheticality and inaccurate conclusions), the tracing of regional variants of Slavic folk mythology in the dynamic understanding of its nature. Both of these areas would allow for a better understanding of the processes of continuity and change (the fundamental phenomenon of any culture) of Slavic traditions in different areas and stages of their historical duration.

REFERENCES

- Bartmiński, Jerzy. Folklor – język – poetyka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.
- Belaj, Vitomir. Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora. Zagreb: Tehnička knjiga, 2007.
- Bezljaj, France. Etimološki slovar slovenskega jezika: knj. P–S. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, 1995.

- Boryś, Wiesław. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- Carman, Petru. Obrzęd kolędowania u Słowian i Rumunów. Studium porównawcze. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1933.
- Descola, Phillipe. *Beyond Nature and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press, 2013.
- Golębiewska-Suchorska, Agnieszka. *Dziewcze przędzie, Pan Bóg nitki daje. O spójności ludowej wizji ładu świata*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2011.
- Katičić, Radoslav. *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- Kolberg, Oskar. *Dzieła wszystkie*. t. 36: Wołyń. 1964.
- Kolberg, Oskar. *Dzieła wszystkie*. t. 54: Ruś Karpacka, cz. 1. 1970.
- Kolberg, Oskar. *Dzieła wszystkie*. t. 56: Ruś Czerwona, cz. 1. 1976.
- Kowalik, Artur. *Kosmologia dawnych Słowian. Prolegomena do teologii politycznej dawnych Słowian. NOMOS*. Kraków, 2004.
- Kowalski, Andrzej Piotr. *Symbol w kulturze archaicznej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1999.
- Kowalski, Andrzej Piotr. *Antropologia zamierzchłych znaczeń*. Toruń: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2014.
- Lazarević, Velibor. „Božične pesme na Kosovu i Metohiji”. *Baština* 26, 2009: 80–91.
- Lord, Albert Bates. *Pieśniarz i jego opowieść*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Milčetić Ivan. „Koleda u južnih Slavena: na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našega vremena”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 22, 1917: 1–124.
- Moszyński, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian. Część II: Kultura duchowa*, t. I. Kraków: Akademia Umiejętności, 1934.
- Van der Leeuw, Gerardus. *Fenomenologia religii*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1997.
- Žujkova, Marharyta. „Semantyka spotkania w tradycyjnej kulturze Słowian”. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury* 12, 2000: 39–52.
- Афанасьев, Александр. *Поэтические воззрения славян на природу*. Т. I. Москва: Современный писатель, 1995. [Afanasyev, Aleksandr. *Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu*, Т. I. Moskva: Sovremennyy pisatel', 1995.]
- Афанасьев, Александр. *Поэтические воззрения славян на природу*, Т. II. Москва: Современный писатель, 1995a. [Afanasyev, Aleksandr. *Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu*, Т. II. Moskva: Sovremennyy pisatel', 1995a.]
- Афанасьев, Александр. *Поэтические воззрения славян на природу*, Т. III. Москва: Современный писатель, 1995b. [Afanasyev, Aleksandr. *Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu*, Т. III. Moskva: Sovremennyy pisatel', 1995b.]
- Беговић, Никола. *Српске народне pjesme iz Like i Banije koje je sakupio i za štampu priredio Nikola Begović*. Загреб: Штампарија Ф. Фишераидр, 1885. [Begović, Nikola. *Srpske narodne pjesme iz Like i Banije koje je sakupio i za štampu priredio Nikola Begović*. Zagreb: Štamparija F. Fišerandr, 1885.]
- Брашњовић, Светлана. *Коледарске и божићне песме у контексту зимских календарских обреда*. Нови Сад: Докторска дисертација, Универзитет у Но-

- вом Саду, Филозофски факултет, 2015. [Brašnjović, Svetlana. Koledarske i božićne pesme u kontekstu zimskih koledarskih obreda. Novi Sad: Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2015.]
- Виноградова, Людмила. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования. Москва: Наука, 1982. [Vinogradova, Ludmila. Zimnyaya kolendarnaya poezziya zapadnih i vostochnih slavyan. Genezis i tipologija kolyadovaniya. Moskva: Nauka, 1982.]
- Дей, Олексій, Гуменюк, Андрій, Рильський, Максим. Колядки та щедрівки. Зимово обрядова поезія трудового року. Київ: Наукова думка, 1965. [Dey, Oleskiy, Gumenyuk, Andriy, Rilskiy, Maksim. Kolyadki ta shchedrivki. Zimova obryadova poeziya trudovogo roku. Kyiv: Naukova dumka, 1965.]
- ЕСРЯ 3: Этимологический словарь русского языка (ред. Макс Фасмер). Т. 3. Москва: Прогресс, 1987. [ESRJA 3: Etimologicheskiy slovar russkogo jazyka (ed. Max Fasmer). T. 3. Moskva: Progress, 1987.]
- Зечевић, Слободан. Српска етномитологија. Београд: Службени гласник, 2006. [Zečević, Slobodan. Srpska etnomitologija. Beograd: Službeni glasnik, 2006.]
- Иванов, Вячеслав, Топоров, Владимир. Исследования в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва: Наука, 1974. [Ivanov, Vyacheslav, Toporov, Vladimir. Issledovaniya v oblasti slavyanskih drevnostey: Leksicheskie i frazeologicheskie voprosy rekonstrukcii tekstov. Mosvka: Nauka, 1974.]
- Сабadoш, Саша. Руска преса у Југославији међи двома шветовима войнама (добробени преклад на руски јазик). Нови Сад: Завод за културу войводянских Руснацох, 2015. [Sabadoš, Saša. Ruska presa u Juhoslaviji medzi dvoma švetovima vojnam. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoх, 2015.]
- Сумцов, Николай. Символика славянских обрядов. Москва: Восточная литература, 1996. [Sumcov, Nikolay. Simbolika slavyanskih obryadov. Moskva: Vostochnaya literatura, 1996.]
- Толстой, Никита Ильич. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике, Москва: Индрик, 1995. [Tolstoy, Nikita Ilyich. Jazyk i narodnaya kultura: ocherki po slavyanskoy mifologii i etnolingvistike, Moskva: Indrik, 1995.]
- СД I: Славянские древности: Этнолингвистический словарь (ред. Никита Ильич Толстой). Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. [SD I: Slavyanskije drevnosti: Etnolingvisticheskiy slovar (ed. Nikita Ilyich Tolstoy). T. 1. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenya, 1995.]
- ЭССЯ 4: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ред. Олег Трубачов). Т. 4. Москва: Наука, 1977. [ESSJA 4: Etimologicheskiy slovar slavyanskih jazykov. Praslavjanskiy leksicheskiy fond (ed. Oleg Trubachov). T. 4. Moskva: Nauka, 1977.]
- ЭССЯ 5: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ред. Олег Трубачов). Т. 5. Москва: Наука, 1978. [ESSJA 5: Etimologicheskiy slovar slavyanskih jazykov. Praslavjanskiy leksicheskiy fond (ed. Oleg Trubachov). T. 5. Moskva: Nauka, 1978.]

СУНЧЕВ ЈАХАЧ И СВЕТИ ДАРОВИ. МИТОЛОГИЈА СЛОВЕНСКИХ ЗИМСКИХ ПРАЗНИКА У СРПСКИМ И УКРАЈИНСКИМ ОБРЕДНИМ ПЕСМАМА. УПОРЕДНА АНАЛИЗА ФОРМУЛА И МИТОЛОГЕМА

РЕЗИМЕ

Тема чланка се дотиче важних елемената словенских зимских обреда и области упоредног и историјског истраживања словенског фолклора и митологије. Чланак представља поређење двеју митологема које се уобичајено јављају у српској и украјинској традицији зимских празника. Кроз упоредну анализу обредних песама, засновану на теорији „граматике словенских ритуала” Никите И. Толстоја и теоријама морфологије и функције усмених обредних текстова, као и етнолингвистичку анализу садржаја ових песама, идентификовани су елементи међусобних инверзија у две поменуте традиције.

Кључне речи: словенска митологија, семиотика, украјински фолклор, српски фолклор, етнолингвистика, културна антропологија, ритуал

ИНФОРМАЦИЈА О АУТОРИМА

Ајдачић Дејан – доктор филолошких наука, професор (г. Гдањск, Пољска),
dejajd@gmail.com

Амир Адриана – PhD, виши предавач (г. Прешов, Словачка),
adriana.amir@gmail.com

Варга Борис – PhD, независни истраживач (г. Нови Сад, Србија),
boris.varga@gmail.com

Власенко Валериј – доктор историјских наука, доцент (г. Суми, Украјина),
v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

Гаев Тања – доктор филолошких наука, доцент (г. Београд, Србија),
scienciaipsa@gmail.com

Дадајова Вероника – PhD, наставник (г. Прешов, Словачка),
veronika.dadajova@unipo.sk

Дзјуба-Похребњак Олена – доктор филолошких наука, доцент (г. Кијев, Украјина), olenadp@ukr.net

Драгојловић Јулија – доктор филолошких наука, доцент (г. Београд, Србија),
julybil@ukr.net

Захњитко Анатолиј – доктор филолошких наука, професор, дописни члан
НАНУ (г. Кијев, Украјина), a.zagnitko@gmail.com

Ивановић Милена – доктор филолошких наука, професор (г. Београд, Србија),
ivanovic.milena@gmail.com

Јармак Вероника – доктор филолошких наука, водећи истраживач НАНУ
(г. Кијев, Украјина), veronikaarmak1@gmail.com

Јармаковски Миколај – мастер, студент постдипломских студија (г. Гдањск, Пољска),
mikotor@wp.pl

Куз Галина – доктор филолошких наука, доцент (г. Прешов, Словачка),
kuz.halyna.cv@gmail.com

Мишанић Јарослав – доктор филолошких наука, доцент (г. Кијев, Украјина),
yaroslavmyshanych@gmail.com

Мудри Александар – доктор филолошких наука, доцент (г. Нови Сад, Србија),
mudrisasa@ff.uns.ac.rs

Нахирни Микола – доктор историјских наука, наставник (г. Володимир-Волински, Украјина), mykola76@hotmail.com

Пејаш Михал – мастер (г. Гдањск, Пољска), m.pejasz13@gmail.com

Поповић Људмила – доктор филолошких наука, професор (г. Београд, Србија),
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

Римар Симуновић Ана – доктор филолошких наука, доцент (г. Нови Сад, Србија), anarsimunovic@ff.uns.ac.rs

Румјанцев Олег – PhD, професор (г. Палермо, Италија),
oleg.rumyantsev@unipa.it

Сахан Галина – доктор историјских наука, професор (г. Кијев, Украјина),
galinasagan@gmail.com

Тепшић Анастасија – доктор филолошких наука, млађи истраживач
(г. Виница, Украјина), a.bilozub@donnu.edu.ua

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Айдачич Деян – доктор філологічних наук, професор (м. Гданськ, Польща),
dejajd@gmail.com

Амір Адріана – PhD, старший науковий викладач (м. Пряшів, Словаччина),
adriana.amir@gmail.com

Варга Борис – PhD, незалежний дослідник (м. Новий Сад, Сербія),
boris.varga@gmail.com

Власенко Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Суми, Україна),
v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

Гаєв Таня – доктор філологічних наук, доцент (м. Белград, Сербія),
scienciaipsa@gmail.com

Дадайова Вероніка – PhD, викладач (м. Пряшів, Словаччина),
veronika.dadajova@unipo.sk

Дзюба-Погребняк Олена – кандидат філологічних наук, доцент (м. Київ, Україна), olenadr@ukr.net

Драгойлович Юлія – кандидат філологічних наук, доцент (м. Белград, Сербія), julybil@ukr.net

Загнітко Анатолій – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ (м. Київ, Україна), a.zagnitko@gmail.com

Іванович Мілена – доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Сербія),
ivanovic.milena@gmail.com

Кузь Галина – кандидат філологічних наук, доцент (м. Пряшів, Словаччина),
kuz.halyna.cv@gmail.com

Мишанич Ярослав – доктор філологічних наук, доцент (м. Киїєв, Україна),
yaroslavmyshanych@gmail.com

Мудрий Олександр – доктор філологічних наук, доцент (м. Новий Сад, Сербія), mudrisasa@ff.uns.ac.rs

Нагірний Микола – кандидат історичних наук, викладач (м. Володимир-Волинський, Україна), mykola76@hotmail.com

Пеяш Міхал – магістр (м. Гданськ, Польща), m.pejasz13@gmail.com

Попович Людмила – доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Сербія), ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

Римар Симунович Анна – доктор філологічних наук, доцент (м. Новий Сад, Сербія), anarsimunovic@ff.uns.ac.rs

Румянцев Олег – PhD, професор (м. Палермо, Італія),
oleg.rumyantsev@unipa.it

Саган Галина – доктор історичних наук, професор (м. Київ, Україна),
galinasagan@gmail.com

Тепшич Анастасія – кандидат філологічних наук, молодший науковий
співробітник (м. Вінниця, Україна), a.bilozub@donnu.edu.ua

Ярмак Вероніка – доктор філологічних наук, провідний науковий
співробітник НАНУ (м. Київ, Україна), veronikaarmak1@gmail.com

Ярмаковський Миколай – магістр, аспірант (м. Гданськ, Польща),
mikotor@wp.pl

Издавач
Славистичко друштво Србије

Главни и одговорни уредник
Људмила Поповић

ИЗАЗОВИ НА РАСКРШЋУ КУЛТУРА: НОВИ ПОГЛЕД
НА СРПСКО-УКРАЈИНСКЕ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ВЕЗЕ
Зборник научних радова
Београд, 2025.

E-ISBN 978-86-7391-058-1
https://doi.org/10.18485/srp_ukr_kulistveze.2025

Радови у овом зборнику радова лиценцирани су под условима CC BY-NC-ND:
Ауторство - Некомерцијално - Без пререда - 4.0 Међународна

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(497.11:477)(082)
811.163.41:811.161.2(082)
008(=161.2)(497.11)(082)

ИЗАЗОВИ на раскршћу култура: нови поглед на српско-украјинске
културно-историјске везе /
[главни и одговорни уредник Људмила Поповић]. - Београд : Славистичко
друштво Србије, 2025
(Ужице : Графичар). - 297 стр. : табеле ; 24 cm

На спор. насл. стр. : Challenges at the crossroads of cultures: a new look at
serbian-ukrainian cultural and
historical relations=Виклики на перекресті культур: новий погляд на
українсько-сербські культурно-історичні
зв'язки. - Радови на срп., енгл. и укр. језику. - Tiraž 100. - Напомене и
библиографске референце уз текст.
- Библиографије уз сваки рад.

ISBN 978-86-7391-058-1

а) Српски језик -- Украјински језик -- Зборници б) Украјинска култура --
Србија в) Србија -- Украјина -- Културне везе -- Зборници

COBISS.SR-ID 180110601